

מרדי צ'כנובר

MORDECHAI CIECHANOWER

מרחוק כוכב מנצח

ראיון ועריכה: אסתר אברהם (שמחוובין)

עיצוב כריכה: יעקב גוטמן

הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 03-6881727

הספר ראה אור בסיוו'ן:

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה.

רשות קניוני עורייאלי, מרכז עורייאלי ו-IC מקבוצת עורייאלי

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריותו של המחבר.

תשס"ה - 2005

שם הספר "מרחוק כוכב מנצנץ" מופיע ככותרת בתת-סעיף של אחד מפרקיו בספר. הוא נבחר כשם הנושא המוביל את הספר כולם בשל המשמעות האופטימית הנשפתה למשפט ומאהר ומהותה של האופטימיות על צורויה וగונניה השונות עוברת כחות השני - לעיתים בגלוי ולעתים בצדקה סמוכה משם - לאורך הספר כולם.

ראשית, "אופטימיות" היא תכונה מרכזית ובולטת המאפיינת את אישיותו של מרדכי צ'כנבר עוד מזמן ילדותו בעירה "מקוב" - זו העירה, שתבניתה משורטטה בידי אהב בפרק הראשון של הספר. יש לומר כי את תחושת התקווה והאנרגיות החיוביות הוא גם מושירה על הסובבים אותו, לאורך כל הדרך, במעגלי היו הבדלים.

שנית, במשך שהותו במחנות, רוב הזמן ליוותה אותו איזושהי הדגשה שימושה מגיא תחתית אל מעבר בזמן ולמקום: הנה, מרוחק מנצנץ כוכב וכל עוד הוא מנצנץ אין לאבד תקווה. בנוסף לשאר הגורמים, היה זה מרכיב חשוב שהשפיע על רצון החיים באוטה מציאות של מות, כפי שמסופר בפרק המרכז של הספר. ולבסוף "מרחוק כוכב מנצנץ" - שם - בארץ-ישראל! רק שם בקע האור מחדש וחיו הוארו באור התקומה הלאומית בכל, תוך צמיחה אישית בפרט, כפי שמסופר בפרק השלישי והאחרון.

בנוסף לכך, אם תרצו, ניתן להתייחס מטאפורית לאותו "כוכב מנצנץ", במשמעות של איזושו כוח עליון, אשר השגיח על מרדכי צ'כנבר ולא הניח ליד-המוות להיאחז בו בשואה האורורה. אמנם בעקבות השואה עלו בו תהיה אמונה והוא בא בדין-ודברים עם ריבונו של עולם, אך עמוק בנסיבותיו הוא נשאר נאמן לאמונה זו.

העובדת ששירד מבין האחים (עובדת שנותרה תמורה בעינוי עד היום), הביאה בין היתר לכתיבת ספר זה, כדי שלא נשכח לעולם את אשר קרה וכדי שנזכור את המשפחה; את המקרים; את החברים; את ששת המילيون...

אסטר אברהם (שמחוביץ)

תוכן העניינים

עמוד

11

הקדמה

פרק א' - ימי ילדים ונערים במאקוב

17

בית סבי (מצד אבי)

18

בית סבי (מצד אמי)

22

בית הורי

25

הבית ברחוב "זילוני-ריינק"

27

ביה"ר לגוזו

31

דייריה הרחוב

34

שכונות בשטייטל

37

ימי דין ודין כשרות

40

חינוך יהודי עם אהבת ציון

43

איןטראקצייה עם הסביבה הפולנית

49

לימודים בבייה"ס היסודי

53

סימני מקרא וניגון

55

מקוםו של הנهر

57

ילדים באוירה מפלגתית יהודית תוססת

60

מקוםיה של חיזיון בית

61

רותות מלוחמה

62

הכמיהה ללמידה ולהרחב אופקים

63

עבודה אצל עזרילביבץ

פרק ב'

I כי פנה יום לעروب

68	ערב פרוץ מלחמת-העולם השנייה
69	הוויה של בלבול וחיפוש כיוון
70	פרוץ המלחמה
71	מנוסה בדרכים
75	כיבוש מאקוב
78	התחלת החטיפות לעובודה
81	משפחה קובל מצטרפת למשפחה
85	עובדת בככישים
89	מחנה-עובדת "גונסבו"
92	עובדת בחוות שבשביבה
93	העברת יהודים לתחום הרובע היהודי

II שלטון הרשע

96	הקמת הגטו והקפתו בגדר תיל
99	התנכליות והשפלת בגטו
101	התמודדות עם תנאי החיים בגטו
102	הדרך לגרמניה נעצרת בבית-המעצר
105	מחנה עבודה "ביידז'יץ-קוואגלווי"
108	עובדת בהוצאה "טורף"
109	קליפות עין לחיימים
110	לשרוד את הגטו יומם בימיו
114	מחנה "רווז'אן"
119	תליית 20 היהודים במאקוב
123	חיסול גטו "מאקוב"
126	בדרכ לgetto "מלאווה"
128	טרנספורט 81
131	בקרונות הרכבת ל"אושוויז"

III עלטה יורדת על העולם

- 136 "מה, אתם משאירים אותי לבדוק?"
137 גורל אמי ואחיזותי
140 לילה ראשונה במחנה השמדה
143 אסיר מס' 81434
146 ה策ח ריאשונית למחנה "בירקנאו"
150 מחנה "בונה"
152 עבודה-פרק
153 הברחת כרוב לחדר החולמים
155 בלבד ב"בונה" - בלי אבא
157 הכל בגלל כפפות
159 חזרה ל"בירקנאו"
161 נסיען החתחים מוקוטים ב"ירול-וועגן קומנדוי"
164 קערית אדומה מלאה בתה
166 קומנדו מתקני-גנות
170 הבעיטה שהפילה אותה מהഗג
173 רוטינת החיים ב"בירקנאו"
176 עבודה תיקון הגנות
180 אינטראקציה עם הסביבה
184 ניסיון הבריחה של חנוּן גרוֹמָב
186 אני נגעש במלקות
187 Kapoor זאפל
189 תחילת חורף 44
193 "כאן אתה באדמה בדיקן כמוני"
195 מגע של חמללה
199 הקשר עם אנשי הוונדר-קומנדו
204 הידיעה שלא תסוליא מפה
205 הקשר למחתרות
211 אני נפגש עם אבי

212	בריחתו של טומק
214	מרחוק כוכב מנצץ
217	מרד הוונדר-קומנדו 7.10.44
222	טרנספורט הקבוצות החקוקות
225	מחנה "שטווטהוף"
227	עובדת בשדה התעופה "הלהפינגען"
229	מחנה "דורטמונגן" ו"ברגן-בלזן"
234	השחרור

פרק ג'

I בדרכן לאנץ-ישראל

240	פליטים באירופה שלאחר המלחמה
242	מתארחים בויליה של הגרמני
243	בדרכם למונכן
245	"אבא שלך חי"
246	איחוד מחודש עם אבא
248	חיילים מוסווים ביחידת בריטית
254	באוניית מלחמה בריטית (?) ל"אנץ-ישראל"
256	איסמעיליה - רחובות - תל-אביב

II תקומה

257	צדדים ראשונים בארץ מבטחים
260	עובדת בתעשייה הטכسطיל
261	חולות חולון והקשר לארגוני מחרתות
263	שגרה מבורכת
265	חברת החשמל
266	חיל ביחידת "אלכסנדרוני"
268	תקופת מלחמת העצמאות
273	תחילת הקשר בין לבין לשכת העבודה

275	הnbsp; הנשף הגדול שהוביל לחופה
278	שנות התבששות - קידום וקרירה בשירות התעסוקה
282	מנהל לשכת-העובדہ ב"בני-ברק"

פרק ד' - סגירת מעגליים

I מעגל ראשון - הקשר לארגון יוצאי "מאקוב" ול"עמן"

289	פעילות בארגון יוצאי מאקוב - מעגל נסגר
297	עבודת התנדבות בעמך

II מעגל שני - חזרה לאדרמת פולין

301	חזרה לנקודת המוצא
305	ניסיונות לפולין כאיש עדות
316	ניסיונות לפולין כמלואה קבועות מבוגרים ודור המשך
320	עם ספר תורה ב"בירקנאו"

III המשפחה שעמי - המשך השושלת

324	מילה מסיימת מפי הבית רוחלה
-----	----------------------------

נספחים

335	א. לזכרון-עד - לזכרם של מכריי, מנהיגים ואנשי-ציבור
343	ב. מכתבי הוקהה מבני-נווער ואחרים
348	ג. תרשימים ענף המשפחה

הקדמה

דמויות שוטפות אותי כשאני נזכר בעירות פולין ובעיקר בעירתי "מאקוב", העירה היהודית אשר הייתה ואני עוז. ההוויה היהודית, שאפיינה את העירה במשך מאות שנים מתחה מעל פני האדמה בדם ואש והשמדה טוטאלית. אני הייתי עד כי למה שקרה שם, חורתי מהעולם ההוא ולא יכולתי לשאת בשקט עד שהספר הזה יצא לאור.

בפרק הראשון של הספר ברצוני לשלוח אלמת אורה אל החיים בעירה, בספר איך נראה חינו בתקופה הנורמללית, לפני שהפכנו לקורבנות.

בפרק זה אנסה בדרכי שלי לסיר בנתיבי העירה שלי עם "הלב" ו"הנשמה" ובאותה הזרמנות לבקר אצל בעלי- מלאכה; לערוך סיור בכיכר סבי ובמפעל השמן הצמוד; לבקר בבית שלנו ברחוב זילוני- רינק ובמפעל הגזוז המשפחתי; להיכנס לחנות המכולת; להציג לחדרי כיתה הלימוד בבית- הספר; לחזור את מראות הנهر הקפוא; חyi הדת; האוירה בבניין; התעוררות הציונית- אומית על מפלגותיה השונות... במיללים אחרים לנסתה לתפוש את אותו אוסף פרודות זמן, שייצרו את הויה העירה שלנו - אחת מהערים היהודיות הטיפוסיות, שהיו אולי דלות בחומר, אך עשירות מאד בערכיהם שבין אדם לחברו ובין אדם למקום.

הפרק השני הוא לב לבו של הספר. בפרק זה מורם במעט אותו מסך שחור שירד על אירופה עם פרוץ המלחמה, תוך ניסיון להשוף מהו מאותה תקופה אורה שעברתי בשואה. החל מכיבוש העירה ותחילת משטר הפחד והטרור, כשבמקביל חטפו

אותנו למחנות-עבדה, דרך הקמת הגטו, הניסיון לשרד בנסיבות איוםים, הטרנספורט לאושוויץ, הפרידה מהאמא ומשתיה האחים, שהייתה הדבר הקשה והנורא ביותר שהייתה לי בחיות והכניתה לעולם שבו מושל בכיפה המוות... בו הזמן מאבד ממשמעו... ובו נעלם כל מראה אנושי וערולים תחיתות ומראות מזן אחר - כפכפי-עין, ראש מגולח, מדี้-פסים ועובדת קשה, עשן של אלף נשמות, עיניים שקוועות, פה פתוח, עצמות ידיים רופיות, "לשם מה חיים?", מחנה "בונה", סלקציות, מוות, מתקני-גגות, חדר עינויים, מכות, "להחזיק מעמד", ייסורים, שוב יום ושוב לילה, שוב שם ושוב חושך, מרد, טרנספורט, מחנה "ברגן בלזן", שחרור... אוד מוצל מאש... - אלו הן רק מעט מהamilim המגלמות את אותה הווייה המתוארת בגוף הפרק הארוך בחיי.

בפרק השלישי מתחילה מסע לא"י מנתבי ערי אירופה הנשומות, דרך איחוד משפחתי מרגש. המשכו על אוניה בריטית כחיל בריטי מוסווה וסופה בנסעה ברכבת מאיסמיעליה שבמצרים לכיוון המולדת.

הנושא משתנה: חולות וחובים, בתים לבנים, צחוק, חברים, צבא, קריירה, בניית משפחה והגוף מסתגל את אורך החזק, תרתי משמע... בבחינת יציאה מתוך האפילה לאור גדול ולתקומה בארץ-ישראל.

אני היום אדם חופשי. זכיתי לבנות דור המשך, בנות וננדים אבל את הזמנים האיים והנוראים במחנות-המוות אני יכול לשכוח והם לוחצים עלי ללא הרף. אני שוכח אפילו ליום אחד מה שקרה לי, למשפחתי, לקרים אלוי וליהודי העיירה "מאקוב". - ב-1931 ישבו במאקוב 3,683 יהודים - 55% מכלל האוכלוסייה - ומהותם לא נותר איש אחורי המלחמה. הייתה חיים שלמה נגוזה, מהות אנושית יהודית, שאפיינה את העיירה במשך מאות שנים נמחטה מעל פני הארץ.

היום, ששים שנה אחריו, לא נותרו אלא מצבות על קברים ריקים, לא נותרו אלא אבני זיכרונות.

המצבות מזכירות את המתים, הממצבות מזכירות שמות ותאריכים, ואילו אני מבקש בספריה זה שתתעדות חיה.

בראש וראשונה מבקש אני שספריה זה יהיה גל-עד לאמי האהובה רחל ולשתי אהיותי היקרות: רבקה וחנה-הדרשה שנרצחו באכזריות בדמות ימיהן בידי הנaziים בני העולה.

את כאב הפרידה מהן נושא אני בלבבי תמיד.

מר גורלן הוא פצע מDRAM בלבו שלעולם לא יגלה.

אני מבקש להזכיר את שאר קרווי משפחתי ומכרי, שלא נותר מהם שיריד וזכר, אף לא נותר מי שיזכרם.

אני מבקש להזכיר מסר שאות רכבות המות, את המשרפות, את תאי הגזים אסור לעולם לעולם לשכוח...

לפייך העלייתי על הכתב את זכרונותיי מהימים הנוראים בהם. אני יודע שהAMILIM אין יכולים להזכיר תחושים של כאב, רعب, קור והשפלה.

AMILIM אין דמעות, אין סבל, אין אבדן - אך יש לה, למילה הכתובה כוח ממשה, כוח להזכיר וכוח להזכיר.

אנשים שואלים אותי: איך אתהזכור שמות, ארועים, מקומות ותאריכים אחרי ששים שנה?

ואני אומר: איך אפשר שלא לזכור? הזכרון הוא מה שנשאר, הוא חלק מישותי תמיד, בימי חול ובימי חג.

לא אחת תהייתי - איך הצלחת לשרוד?

איך נותרנו אנו, הניצולים, כשהסבירנו זרוע מות? איך שרדו את חיות האדם?

איך שבנו לקром עור וגידים והפכנו משלדים ממושפרים לבני אדם?

אם קרה לנו נס ושרדנו - עלינו להזכיר את אלו הרבים מאיתנו
שלא שרדו.

סיפורינו אנו הם העדות לזוועות - יותר מכל מוצג מוזיאוני.

אנו העודות: המספר על היד, הזרונות, הכאב, הסויטים.
את הנדר שנדרתי עלי לקיים: את מה שקרה יש להזכיר
לדורות הבאים על מנת שלא יהפוך לעוד דף בספריה ההיסטורית,
על מנת שלא תהיה זכות קיום להכחשת השואה.

את נdry אני מקיים בספריה זה, וכן במסעותיי עם בני נוער
לפולין כמדריך וכאייש עדות. בנוסף לכך אני שמח על הזכות
שנפלה בחלקי להתנדב למען הזולת.

זכור השואה זורם בדמי, בוער בעצמותי. פניהם המיסירות של
אהובוי מלאוים אותי תמיד.

מודה אני לאל על שנתן לי כוח להיות, יכולת לזכור ובעיקר
לספר.

מודה אני לרעייתך, דבורה, על התמיכתך, על ההבנה, על
השותפות ועל החברות.

לכל מי שיש לך בידי להוציא את הספר לאור-תודה!

מרדי צ'נובר

פרק א'

ימי יולדות ונעורים במאקוֹב

"חולך אני לעיירה שלי..."

"מאקוב מאזובייצקי" - עיר הולדתי - שכונת 85 ק"מ צפונית לורשה, ליד הנהר ארויזין, הנשפך לנهر נארב. נוף של שדות מרעה נרחבים נפרש סביב העיירה ויער עבות עתיק-יוםין נצמד לשוליה. זהה אחת מהערים העתיקות ביותר במחוז, שהייתה עיר מעבר על אם הדרך ובגלל מיקומה הטוב מבחינה מסחרית ניסו יהודים להתיישב בה כבר בזמן מוקדם, עוד מהמחצית השנייה של המאה ה-16. דורות על דורות היו בה יהודים ועם השנים התפתחו בה חיים יהודים Tossim, שהתרכזו בעיקר ברובע היהודי, כאשר מצד הצפוני ומצדו הדרומי של הרובע היהודי השטה היה מאוכלס ורבו ככלו בגויים. ככר השוק המרכזית הייתה ממוקמת מדרומם לאזור הרובע היהודי ושם התרחש מפגש שוק חים בין איכרי הכהרים שמסביב למאקוב לבין אנשי העיירה הפולנים והיהודים כאחד.

אני זוכר עיר שוקחת חיים ובה יהודים אנשיعمال ובעלי תורה. עיר של קדושה וגם של חולין, של רוחניות וגשמיota, עיר של מעט "גבirim" והרבה עוני, של שלט במראות העיירה בכלל ובחיי האנשים בפרט. למרות הדלות, ואולי דוקא בהשפעה, הייתה או בין האנשים לכידות חברתיות גבוהה ובענייני הייתה זו חברה עם נשמה יהודית יתרה, חיים Tossim ודמיות עשירות ומעניינות.

היו שם יהודים דתיים, חסידיים, מתנגדים ומעט חופשיים וכן ארגונים מרובים המיציגים מגוון דעות: 'פועלי-ציון', ימנאים ושמאליים, בית"רים והשומר-העיר, החלוץ, השומר-הදתי, אנשי בונד, אנשי מורה, אגודה ופועלי-אגודת ישראל, סטם אנשי-עם וגם קומוניסטים. אני זוכר "מאקוב" של רבנים, צדיקים וגאנונים, "מאקוב" של בת-יעז ובת-אבן וחצרות צרות.

"מאקוב" - העיירה היהודית - בה הסתובבת ושافت לראיותיך אויר מהול בדמות יהודים, בכוי, צרות, סבל ומהסור לצד שמחות וחגיג, שירה זמרה, יצירה ותקווה. "מאקוב" של ניגוני תפילה ולימוד גمرا, קולות תינוקות של בית-רבנן וחיקר של אם לתינוקה. לנגד עיני ניצבות לפני אמהות וסבתות המטילות עם ילדיהם וימים שבhem המשמש מוצאה וזרחת בשעה שהעננים סרים מדרכה ונעלמים מעט...

מהעיירה העניתה, הנדכאת, אבל המלה יהודים של פעם - ממש באנו כולנו.

בית-סבי (מצד אבי)

סבי, יששכר דוב צ'נובר, נולד בצ'חנוב ב-1869. סבתי, חנה אודס (הדרה), בתו של משה יוסף גולדשטיין, נולדה אף היא בשנת 1869 בעיירה "מאקוב".

הם התגוררו בצ'חנוב ובמהלך השנים נולדו להם שבעה ילדים: היה, לאה, אבי - מאיר-צבי-HIRSH (1897), אלקה, פנהס (נפטר בצ'חנוב בצעירותו), חיים-לייב וייעקב.

סבי היה בעל מכולת לממכר סיטונאי ובנוסף לכך היה פעיל מאד בקהילה היהודית בצ'חנוב. הוא היה מבאי ביתו של רב העיר וגם אצל ראש העיר היו לו מhalbכים. פעילותו הציבורית הקנתה לו מעמד דומיננטי בעלי חשיבות.

כל ילד יהודי בעיירה הכיר אותו וכל יהודי נזקק ידע לפנות אליו כדי שיעזר לו להציג את מבווקשו. הוא מצדיו היה נחלץ לסייע לכל דורש בכל עת, גם אם היה זה בשעת לילה מאוחרת. סבתא חנה-הדרה, שהיתה עקרת-בית, עמדה לצדון, ועדדה ועזרה בכל. שניהם, סבי וסבתاي כאחד, היו אנשי נשמה וחיו למען

הוזלת.

סבתי נפטרה בשנת 1925, סבי התחתן בשנית וכשלוש שנים לאחר-מכן, בשנת 1928, נפטר אף הוא. היתי פעוט כשהם נפטרו ועל החיים בבית הסבא אני יודע אלא רק מהה שמספר לי אבי.

בית סבי (מצד אמי)

חיים לוייזר סגל - סבי מצד אמי - בא ממשפחה וותיקת, שהתגוררה במאקוב-מאזובייצקי מדורי דורות. סבתי חוץ'ה מבית גודלה הגיעו ל'מאקוב' מ'פולטוסק'. נולדו להם ארבעה ילדים: רוחצ'ה - אמי (1898), ליאון (1899), יצחק (1906) וחנץ'ה (1908).

סבי וסבתاي התגוררו ב"מאקוב" ברחוב קושצ'וישקי מס' 4. ביתה היה מרוחק קמעא מהאזור היהודי והיה ממוקם בסביבה בה היו בעיקר גויים. מעבר לרחוב ניצבה לה כנסייה עתיקה מادر וצמוד לחצר בית סבי פעלה תחנה של מכבי-אש (הכנסייה קיימת עד היום ואילו במקום בו עמדו בית-הסבא וצרכף מכבי-האש, הקימו בניין משרדים אשר החלקו שייך היום לעירייה).

לעתים מזמנות הובלה הכבאים למשימות כשלול הפעמון מפריע לא אחת את שגרת הרחוב השלווה, כך שהחאים בשכנות לתחנה יצרו מطبع הדברים אוירה מיוחדת.

בכלל, מאחר והעיר היהת בנזיה ברובה מבתי-עץ, ידייהם של הכבאים היו עומסות בעבודה. שריפות היו חזין נפרץ במאקוב עוד מימי-ימימה והם היו חלק בלתי נפרד מהחיי המקומם (שריפות גדולות במיוחד נזכרות מספר פעמים בהיסטוריה המקומית: ב-1620 פרצה במאקוב שריפה גדולה וכילתה את רוב בתיה. ב-1757 שוב פרצה דלקה בעיר וכמעט מחצית הבתים עלו באש. בקץ 1898 פרצה דלקה גדולה בעיר והכבאים

משפחה סגל-צ'נובה

סבא חיים לוייזר סגל, סבתא חוה (חוצה) סגל, אבא מאיר הירש צבי' צ'נובה, אמא רחל (רווחץ'ה) צ'נובה, דודה חינה (חוצה) פרידמן (סגל), דוד יצחק (אייצה) סגל

המקומיים לא הצליחו להשתלט עליה. יותר ממחצית העיר הייתה אז למאכלה אש עד שכאי-חוץ הספיקו לבוא לעוזרם. מאוחר יותר, ב-1928 עלתה באש בית-המדרשה הישן בניי מעין, שעמד על תלו משנת 1717 ושרפה גדולה נספתה התרחשה ברובע היהודי בשנת 1933.)

בית-הסבא שימש את המשפחה הז למכוריהם והן לפרנסת. בחלק המזרחי התגוררו בני-המשפחה ולמייטב זיכרוני היו בו חמישה חדרים ומטבח ואילו החלק המערבי תיפקד כבית-חרושת להפקת שמן. היה זה אחד מבין שלושת מפעלי השמן שפעלו בעיריה ויש לומר כי בעליהם, שהיו יהודים כולם, התפרנסו מכורם, אם כי מיקומו של מפעל השמן של סבי ברוחוב קושצ'יזקי היה הטוב ביותר.

אני זכר את בית-החרושת כמקום פעיל בו עבדו בתקופה טוביה שלושה ואף ארבעה פועלים גויים.

aicrii הסביבה היו מבאים פשtan או ז'פאק (גרגירים שחורים מגידולים של גרעינים) ומהם הפיקו שמן פשtan ושמן ז'פאק. משמן הפשtan היו עושים גם צבע שמן לתעשייה. חלק מהנשים קנו את השמן ואחריהם קנו את ה"קולאטץ" - שנחשב כאוכלמושבך לבהמות.

בפנית המפעל, ליד הקופה, עמדו סבי וסבתاي ומכרו לכל דורש. השמן היה מוצר יסוד, שלא הושפע מתנודות כלכליות ומאהר וכל אחד נזקק לו במידה זו או אחרת, כולל המגורר הפרטי, נשמרה רמת הביקוש באורה מתמיד. נשים היו אופרות או חולות לשבת כמנהג אותם ימים ולשם כך נזקקו לשמן. בכלל, אין אפשר היה להתפיה סופגניות להג החונכה או כל דברי מאפה אחרים ללא שמן?

אוירה מיוחדת שוררה במקום וריה בלעדיו כמו דבר בחלל והתמזג בקירות הבית. בחוץ הסתובב סוס עיוור עם ריחיים לזווארו כשהוא מניע את האבניים ואני שיטחנו מתחת להם את

הז'אפק והפשתן. התהיליך היה מאד פרימיטיבי ורק מאוחר יותר, מראשית שנות ה-30 לעיר, הتبצעה פעילות זו באמצעות מנועה חשמלי.

לאחר הטහינה הכניסו את התערובת לתנור, חיממו ומיד פעם היו הופכים אותה עם ידיות עשויה מתכת על מנת למונע את הידבקותה לדפנות התנור וקרקעתו. אני זכר את עצמי כילד מסובב את התערובת עם ידית הברזל ובכך, בגבולות יכולותי המצומצמות, עוזר לשאת בעול המשימות המוטלות על הסבא, כמווני כך גם יתר בני המשפחה.

סבי עטורי הזקן היה החוש בכובע קסקט כמנהג יהודי המקום והקפיד על שמירת המצוות קלה כבבמורה. אורה-החאים שהנהיג בביתו היה היהודי מהדרין הן בחגיגים והן ביוםות החלל ומוטיבים יהודיים קישטו את חלל הבית. סבי נהג להתפלל בנוסח אשכני, בביב' שהיה במרקח של כעשרה דקות הליכה מביתו.

באوها תקופה מערכות החינוך במאקוּב היו מוגבלות. הייתה אמןם גימנסיה עירונית, אך הופעללה בה שיטת ה"נוֹמְרוֹס קָלוֹזָזֶס", דהיינו העמידו מכסה שחגבילה את מספר היהודים הרשאים ללימוד בה. היהודים מצדם נמנעו משלוחה את בניהם לגימנסיה לאחר והלימודים התקיימו שם גם בשבת. בעיר "מלואוה" הייתה גימנסיה יהודית, אך לא כל היהודים להרשותו לעצמו לשלוח לשם את ילדיו. בעיר פולטוסק, שהיתה מרוחקת ממאקוּב כ-25 ק"מ, היה תיכון מסחריומי שסייעים תיכון זה היה מוסמך לניהול השבונות. אחיה שלامي, ליאון, שכונה ליביש, נכנס לעסקי מסחר ואח נסף, יצחק, ה策רף ל"ציונים הכלליים".

امي רוחzieה למדה כנראה בצעירותה ב"פולטוסק", שהרי במאקוּב לא היו אפשרויות לימוד לנשים ושם רכשה מן הסתם את תעודת הבגרות שהייתה לה ואת ידיעותיה הטובות בשפה הרוסית, הגרמנית והפולנית.

עם סיום מלחמת-העולם הראשונה עזב האח ליאון את העיר "מאקוב" והתיישב ב"ברלין", שם ניהל משרד נסיעות וטיפל בעיקר בלהקות יהודים שהיגרו לדרום-אמריקה. שנים מאוחר יותר, כשבמייסדי התקשו כבר לנוהל את משק ביתם, האחות הצעירה חנזהה לעצמה את ניהול משק הבית.

בית הורי

מאיר-צבי-היינריך צ'נובר, אביו, הגיע ל"מאקוב" ב-1919 ובא ברית הנישואין עם רוחצ'ה לבית סגל, אמי. מיד לאחר שנישאו הם התגוררו תקופה קצרה בבית הסבא בקומת השניה.

אבא מאיר היינריך צ'נובר, אמא רחל (רוחצ'ה) צ'נובר (סגל)

באותה תקופה של ראשית העשורים פחדו מפני הגיאו-לצבא הפולני ואנשיים ניסו להשתמט מכך בדרכים שונות. בעטיו של המצב אבי החליט לעזוב את "מאקוב" ב-1920. פניו היו מועדות צפונה לליטא ושם לפורסיה המזרחתית (גרמניה). כאמור, הדוד לייאן השתקע בברלין עוד קודם לכן ושליח מטעמו נפגש עם אבי, הביאו לבירין ושם כבר דאגו לכל מחסרו. אבי נשאר בברלין מספר חודשים עד שהמצב בפולין נרגע קמעא ולאחר שהתבשר על הולדת בתו הבכורה, הלא היא אחותי רבקה, הוא חזר הביתה ל"מאקוב".

עוד קודם לכן סבי קנה מגרש בעורת הלוואות ובנה להורי בית באוזור היהודי ברחוב "זילוני-רינק" (רחוב "הרחהה היידקה"). הבית היה ממוקם בסמוך לנדר ובמשך של כשתי דקוט הילכה לבית-המדרשה, שבו התפללו אבי וסבי גם יחד.

בבית ההוא נולדנו כולם בסיוועה של המילדיות היהודית היחידה בעיר. רבקה נולדה ב-8 בנובמבר 1920; אני, מרדכי, נולדתי ב-27 בפברואר 1924 (יש לציין כי תאrik זה רשום בתעודת הלידה המקורית הנמצאת بيدي, אולם בתעודת הזהות שלי רשם כתאrik לידתי, ככלומר שנה אחת יותר מבוגר. התעוטה 27.2.23 ברישום קשורה לעובדה שהוספה שנה על גילי כשהגעתי לממנה "אוושווין" וזאת כדי להיראות יותר מבוגר וכן התקבע התאrik ברשומות); וחנה-הדים ב-24 למאי 1930.

נולדנו לתוך ההוויה ה"מאקובאית" של אוטם ימים. הורי היו עסוקים בקשיי היום يوم הקויומים והמעיטו לספר על העבר ובכל נהגו אז לעסוק בעשייה נטו ולהמעיט בשיחות בטלות.امي ספרה מעט מאד על תקופת צערותה וגם אבי מיעט לספר על חייו בצדנוב. היה מעוניין לדעת למשל, איך השפייע אירופ דומיננטי כמו מלחמת-העולם הראשונה על חייהם. כשהמלחמה פרצה בשנת 1914 אמי הייתה נערה בת שש-עשרה ואבי בן שבע-עשרה. כיצד עברו את המלחמה? האם סבלו מגילויי אנטישמיות?

- דיבורים מסווג זה לא עלו כנושא לשיחה אצלנו בבית ושאלות כאלה ואחרות בנוגע לעברם נותרות היום ללא מענה.

במאמר מוסגר כדאי אولي לציין כי באotta תקופה של מלחמת-העולם הראשונה התפתחה פעילות ענפה של ארגוני-נוער, כחלק מההתקווררות בפעילות הציונית. ב-1918 קמו ב"מקוב" סניפים כמו: "פועלי ציון שמאל", "המזרחי", "צעררי-המזרחי", "החלוץ" ותנועת הנעור "פרחי-ציוון". אחר-כך קמו "השומר-הצעיר", "החלוץ הצעיר" ובית"ר, והיו גם "אגודת-ישראל" ו"פועלי-אגודת-ישראל". ההתקווררות הרוחנית והרבגוניות הפוליטית שהפכה אז את האנשים ומן הסתם ספגו אף הורי בבחורותם את האווירה שמסביבם.

צ'נונו רחל (רווחצ'ה) לבית סגל

הבית ברחוב "זילוני-רינק"

הבית שלנו - בית-עץ עם רעפים אדומים - היה בית די גדול ורך אנחנו גרכנו בו. אני זכר בית יפה ומסודר עם כניסה יפה, רהיטים, פינות-אוכל צמודה לסלון. מוטיבים יהודים כמו חנוכיה, גביעים ופמוטים יפים מאד מכסף קישטו את הבית וכמו כן שככניתה לכל חדר הייתה מקובעת מזוזה.

הבית כלל את דירת המגורים שלנו ואת החנות. חדר-השינה של הורי היה צמוד למטבח כשלפת מחברת ביניהם. אהותי הגדולה ישנה בסלון ובחדר נוסף ישן המורה לנו מהעירו "ביאליסטוק", שלימד בחידר "יבנה". הוא התגורר אצלנו בתשלום ועם שוכנו מהחידר בשעה ארבעה אכל אצלנו את ארוחת הצהרים. מאוחר יותר התגורר בביתנו המורה פרוטני, אף הוא ליד "ביאליסטוק".

אני ישנתי במטבח, על ספה קטנה עשויה מעץ ומקומי זה נטהש בעיני לדבר המוביל אליו. היו אנשים בעירה, שגרו בתנאים הרבה יותר גרועים וחויר אחד שימושם למגורים ולבית-מלאה גם יחד ואילו לנו היה בית יפה ומרוחה.

מרחוב המחייה שלנו לא הצבטצם רק לשטח מתחם המגורים, קרייא: שני חדרי שינה, סלון והמטבח הגדל, אלא כל גם את שטח העסק בהמשך המפלס. דלת הפרידה בין שני המתחלמים וכשידרנו מדרגה אחת נכנסנו לחנות קטנה, שרצפתה הייתה עשויה מבטון. מצד שני של החנות הייתה דלת שהובילה לחדר גדול, בו התנהל העסק המשפחתי לייצור גוזו וסודה לשתייה. דלת שנייה בחנות נפתחה לחצר, שבה עמדו השולחנות לשירות לקוחות.

מאחורי הבית הייתה חצר רחבה נוספת עם גינה שבה צמחו פרחים וצמחי תבלין. ברוב ימות השנה הסתובו בחצר אווזים,

מודכי צ'נובר והאחות הגדולה ובקה

ברוזיים וגם טרנגולי-הודו. הייתה שם גם באר, שנחשבה לבאר 'מודרנית' בעטיה של הדית לשאיית מים. שאבנו מים מן הבאר לצרכינו הפרטיים וגם שכנים הגיעו לשם לשאוב מים, כך שדלת החצר הייתה פתוחה רובה הזמן.

בכניסה לחצר היו ממוקמות שתי נדנדות אשר שימשו את רוב ילדי השכונה היהודיים. היו זמנים, על-פי רוב בתקופת הקיץ, שהילדים נאלצו לעמוד בתור כדי למש את ציפיותיהם ולהתנדנד.

ביח"ר לגוז

המפעל המשפחתי לגוזו הוקם בשנת 1926. אבי הקים אותו בכוחות עצמו ובהדרכתם הנאמנה של הסבא ושל בני המשפחה מ"פלוטוסק", שافם החזיקו בבעלותם מפעל לגוזו ולא חתכו ממנו בעזה טוביה. תהליך הייצור לא היה מסובך במיוחד ואבי השתתף עד מהרה על עקרונותיו הטכניים.

בשלב ההתחלתי הכינו את תמצית הגוזו במכונה מיוחדת. במקביל מילאו מים בתוך בלוניים גדולים עשויים מנוחשת ודחסו לתוךם גז. שעון מיוחד הציג את כמות הגז המקסימלית שניתן היה לדחוס למיכל ועד מהרה התערבו המים והגז אלו באלו. מכונה נוספת העבירה את הסודה שנוצרה לבקבוקי זכוכית, הבקבוקים נאטמו בסגר מיוחד עשוי מגומי, שמנע את בריחת הגז ואז הניחו אותם בארגזים - עשרים בקבוקים לארגן.

לאחר שהארגון היו מוכנים לשלוח, הגיע יהודי עם עגלת בעלת שתי מוטות ושני גלגלים והוא העmis עלייה עשרה ארגזים. את הארגזים דאג להפין אח"כ ללקוחות בהתאם להזמנתו השוננות.

היינו לנו אז קשרי מסחר בין עם יהודים זהן עם הגויים, שגרו בסביבה ולמרות שהיו בעיירה עוד שני מפעלים מהסוג זה, היינו תקופות שהתקשינו לעמוד בדרישות השוק וכדי לעמוד בהן נעדנו באותו זמן בפועל היהודי בשם יוסף נובגורודר, שהיה בעל משפחה וחוץ את פרנסתו בכבוד בעבודתו אצלנו (לא זכור לי מה עלה אח"כ בגורל משפחתו).

בנוסף להזמנות הללו שהיו בסדר גדול מסחרי, מכרכנו גוז גם לאנשים פרטיים. אמנם בכניסה לחנות לא היה שלט, אך אנשים הכירו אותנו וידעו שאצלנו אפשר לעצור, להתרווח קמעא ולהרוות את הציגאון ב-5 גרוש לבוס גוז. אפשר היה להזמין אצלנו גם דברי מתיקה כגון שוקולדים, בונבונירות וכוס תה

להחיות את הנשמה, למעט סנדוויצ'ים או תבשילים-נוזיד וקדרה, שהצינו מן הסתם רישון לעסוק מסווג שונה. המיגדנות עמדו על השולחן לעין כל רואה וכל אחד יכול היה להושיט את ידו ולקחת את שהתאווה לו.

לעתים הייתה זו אמי שעמדה ומקרה מאחוריו הדלפק וגם אני עזרתי בידה מעט לעת, אך לרוב אבי עמד שם וניהל את העסוק. כדי להכין כוס גזוז היוינו שופך לכוס המצית - סוק כזה - מזור בקבוק שניצב על השולחן. בסמוך ניצב בלוון גדול עשוי מנחושת ובאמצעות לחץ הוספתי את הסודה לתוך הכוס תוך כדי ערבות, עד לקבלת הגוז.

בקין ייצרנו גם גליידה, שנודעה בטيبة ומשכה אלינו את בני-הנווער מרוחק. עם התחלפות העונות, כשהעצים השירו מעליהם את העלים, הוחלפה הגליידה במאללי ה"ארבס" וה"פרנסילך" - מאפה שהיה עשוי מחתיכות של עיסת קמה.

יהודים ישבו באורח קבוע סביב השולחנות, בתוך החנות ומהוצאה לה ושיחקו ברドמינו. המקום היווה מוקד משיכה לאנשים מקרוב ומרוחק ובמשך הזמן התפתח בו הווי מיוחד. תרמו לכך לא מעט שכניינו, פעילי המפלגות ובני-נווער, שפעלו בבתים שמסבבבו במסגרת ארגונים מפלגתיים שונים והתאספו אצלנו בשעות הערב לשתיית גזוז ולפגש רעים עלייז.

היו גם אנשים, שהגיבו אלינו בשבת לאחר אכילת הציולנט. אולי הרגישו צורך להפיג את כובד ארוחת-השבת ולהיות את הנפש עם כוס סודה, גזוז וחברה טוביה. במצבים כאלה ומחמת קדושת השבת לא גבינו מהם כסף ואת החוב נשלחה אני לגבותו למחורת היום ובמהלך השבוע שלאחר מכן. אמנם היה מדובר בפרוטות בודדות ובכל זאת לא פעם הושבו פנוי ריקם בנותה: "תבוא ביום שני או שלישי" וכדו'.

בכלל, אפשר לומר כי בגין העיר מאי נרתמתי לעשייה המשפחתייה. אני זוכר את עצמי כבר בגין 10 מובייל עגלת מד'

בוקר ביום הקיץ וטוחב בלויקים של קרח לצורכי העסק. פעם אף חליותי, אויל כתוצאה מהמגע הבלתי אמצעי עם גושי-הקרח ומהעבודה הקשה. מחלת השחפת הילכה אימים באותה עת וכדי להבריאני אמי נסעה עמי לכפר אולסקי (Ulaski), שבו האויר היה יבש ושם היא נשארה לצדינו עד שהחלמתה.

קבוץ גרכוב המאוחד, פלוגת מאקווב (מאז) בעבודות קרת.
בתמונה האבنا מאיר הירש צ'נובסקי ושותפו (שני מצד ימין למעלה) יוסל מקובו

כל בני-המשפחה נשאו בעול הקיום ובנטל העסק במידה זו או אחרת. אך מ בין כולם דומני כיامي הייתה זו שעבדה קשה באופן מיוחד. היא טיפלה בבני המשפחה, ניהלה את משק הבית ובנותה: לכך דאגה גם לענייני העסק. בקץ היא הכינה את הגדלה מחלב: ביצים, סוכר ווניל, תוך שהיא גוחנת מעל תרוודים גדולים, מערבבת ומבשלת בכמויות מסחריות לפי דרישת הקונים ובחורף היא גם מכירה שמן.

בשנת 32 לערך העברנו את עסוק הגוזו לידי דודי ליבל פרידמן, שבא מהעיירה נשלסק (Nasielsk) ונשא לאשה את דודתי הנצ'יה, אחותامي.

גם כך לא יכולנו להשתלט על רמת הביקוש הגבוהה של הגוזו, ולאחר מעשה נשארנו עם עסקי הסודה והגדידה בלבד. העברת הבעלות נעשתה מתוך רצון ובידידות ולאחר שהשתח גודר מחדש אבי עוז לדודי והדריך אותו בעבודה השוטפת. דודי נמנע מלמכור לאנשים-Boldים והתעסק רק עם חניות וקיוסקים ובדרך זו הוציא את פרנסתו כדי צורכו.

בסמוך לביתנו עמד מבנה נוסף שהיה בבעלותנו ואנו השככנו אותו לארגונים מפלגתיים כמו לש"ם "שומר הצעיר", לש"ם "ובנד" ופעם אף לש"ם "בית"ר". הבית האמור אלינו מכיוון מערב היה שייך לדודי יצחק סגל וגם הוא הושכר למפלגות. האוירה במקום והפעילות המפלגתית התווסת היו באופן טבעי חלק מנוף ילדותי.

היהתי ילד דתי עטוור פיאות וחבוש קסקט, שיסוד חינוכו היה מושחת על ברכי הדת האורתודוכסית על כליליה הכלכליים וערכיה המסורתיים. ברם, שם ברחבת החנות, בין שולחנות הומים מפעלי מפלגות ורוגשים מזוכחים ציוניים, ספגתי לתוכי 'עולם' אחר, שהיה חלק בלתי נפרד מחינוכי הא-פורמאלי. היו אלה אנשי "השומר הצעיר", "בית"ר" ו"הובנד" בעיקר, שישבו שם עד שעתה

הלילה המאוחרות ושרו בערגה שירי מולדת רוחיקה. מחלין משכבי במטבח היו מקשיב לccoli שירותם ונדרם לצלילי מגניות ומילים עבריות נוסת: "שם בארץ חמדת אבות" ודומיהן.

אפשר לומר כי כבר בגיל עיר נפרשה בפני "תמונה עולם" עשרה ומרחיבת אופקים הן במסה והן במשמעות. למעשה - באמצעות המשחר, שהתנהל כחלק בלתי נפרד מאורחות הבית ובמסה - דרך אותן ארגונים יהודים, ציוניים ואידיאולוגיים, שפעלו בסמוך לנו. אלו הרחיבו את המחשבה והצינו את הדמיון מעבר להינוך הפורמלי שננתנו לנו בבית-הספר ועוד ניגע בהם בהמשך.

דורי הרחוב

גרנו כאמור ברובע היהודי, ברחוב זילוני רינק בו שכנו גם בת-המדרשה ובית-כנסת. ביתה ניצב בתחלת הרחוב, למרחוק של כ-80 מטר מהנהר אוֹרְזִין¹. הבית הראשון ע"י הנהר היה ביתה של שיינציג'ה קשנובלזגה, אשרו של ה"בעל-עגלה" (בעל-עגלה) ומגרש ריק, שהיה שייך לchia'קה ויסמן, הפריד בין ביתם לביתנו.

מולנו, בזילוני רינק 5, גר התפר ברוך-דוד ינובר ועסק בתפירת החלק העליון של הנעלים. היו לו שמנת בנות ובן, וכל בני המשפחה פיזזו סביב הבן היחיד ונשאו אותו על כפיהם. המשפחה התפללה עמו באותו בי"כ. לימים נפטרה אם הבית וכשנודע לנו הדבר נעצבנו מאד על לבנו. האם נפטרה בגיל עיר ובתה הבכורה - אנה-משה - לקחה על עצמה את ניהול הבית וטיפולה בבני המשפחה.

עובדתו של ברוך-דוד התפר ריתקה אותה, ברם כשרציתי לצפות בו בעבודתו לא היה לו זמן אליו. "ילד, ילד, לך מכאן" היה גוער بي. לעומת זאת בבית הגדור הסמוך לנו, נתקבלתי בסבר פנים

יפות. היה זה בית עץ ישן, בעל שתי קומות.

בקומה ראשונה גר הסנדר שעה קשינייאק עם אשתו ושני ילדיו. שעיה היה איש השמה בחלקו ואת עבודתו ליווה תמיד בשירה. דמותו ניבטה מן החלון לעיני העוברים-ושבבים ושירי היידיש שהרגל שלו אל הרחוב. לידי גר יהודי שהיה פרוון ועבד בתוך כוך ללא חולנות ולאור רב. במשך שעות העבודה ישבו שם אנשים נוספים ותפרו לאור עשויה.

בקומה השנייה היו שני אולמות, כשבאולם השני מזורה גר בן-דוד שלAMI, הרשל קרלינסקי עם משפחתו (הרשל היה מספר שנים בארץ-ישראל וכשהedor ל'מאקוב'), התהנתן ונולדת להם בת. מאוחר יותר ניספו כלום בשואה) ומצד ימין התגורר הסנדר הרש-מאיר בלבד, אצלנו נהגנו להזמין ולתkehן את נעליהם המשפחה. באותו זמן קנו זוג נעלים ייחד לכל השנה וכשהלו נקרו עשו טלאי ותיקנו את הסוליות. נעליהם שעברו תחת ידיו של הרש-מאיר ובעיקר סוליותיהם, היו חזקות דיין וחזקת עליהן שלא תקרענה.

אותן פעמים שהזדמנתי למקום, עמדתי על ידו והתפעמתי למראה ידיו המחזיקות בפטיש ודופקתו את מסמרי העץ, התפעلت מהצורה בה הוציא את ה"דרטפה" (חוט הסנדלים) מהנעליים ואמרתי: "ריבונו של עולם! אם הייתי יכול להיות סנדר כמותו הייתה המאושר באדם". עניין זו לא הייתה סתם עבודה אלא אמונה.

הרש-מאיר חיבב אותו והזמין אותו לסוד אליו מתי שאוכל וכל אימת שרק אהפוץ. כדי לעלות אליו לקומה שנייה היה צריך לטפס על מדרגות לוליניגי התנדנד ויכול היה לעלות לשם. כל המבנה הלוליני היה בקלהות להישבר תחת כובד גופו ועוזר משקל. איןני בטוח אפילו אם היה שם מעקה או ידית כלשהי להיאחז בה והעלולים היו בקלהות ומבליל משים גם למועד וליפול.

כשהצלחתי להגיע למעלה, עמדתי בפני דלת רחבה, שנפתחה אל חדר גדול. החדר היה רב-שימושי ותיפקך כמטבח, כסלון, כחדר-מלאה ובפינה היה מונח דלי לעשיית צרכים.

אשתו של הרש-מאיר בלדייגר הייתה אישה חולנית ולרוב יצאת אותה כשהיא שוכבת במיטה. המיטות אף פעם לא היו מוצעות וגם שתי בנוטיו לא היו מטופלות כהלה ולבן התרחקתי מהן, למורת שהיינו בני גיל דומה.

חרף זאת, הסנדרלע עצמו היה אדם מאד חיובי, איש שמה וטוב-לבב, שתמיד זומז ושר שירים ואהבתו לצפות בו בשעת מלאכתו.

מצד שני ברוחוב גרבובה (Grabowa) היה בייס יהודי והפעילה ההינוכית שלו התרחשה בין כותלי ארבעה חדרים בלבד.

באוטו רחוב התגוררה משפחת רוזנער המורחבת (ברגבובה 16) ומספר משפחות מענף משפחתי אחד חילקו את אותה חצ'ר-הספר; לאה, שהייתה מאד קרובה ללבבי; הדסה חברתה של אחותי חנה-הדסה ושרה'לה, שהייתה או ילדה קטנה. בן התגוררה שם דובה (אחותי הבכורה של יענק'ל) ובעל חיים וייסמן, יחד עם ילדיהם: יוסף, גיטה ושלמה. חיים וייסמן סחר בתבואה והחזיק מחסנים לצורך אחסן התבואה. את התבואה הוא קנה אצל הכהרים, איזז ומכר לתחנות-קמיה. גם יענק'ל הגיע התעסוקה בך. באותה חצר היה גם מפעל לשמן, אותו הפעיל שלמה רוזנער, אחיו הצעיר של יענק'ל. שלמה התגורר שם עם אשטו חנה-שרה וילדיהם: יוסף, שמואל אליו ומאיר. גם רוחצ'ה (אחותו העזירה של יענק'ל) ובבעל חיים פומרנץ התגוררו שם יחד עם ילדיהם: יצחק, ישראל, יהודית, ציפורה ומאשה. הייתה בראשותם מאפייה בעלת מוניטין וריחות של סוגים המאפיינים התערובתו אלו באלו ונישאו באויה. אף שם לחמים (לחם שחור ולחם לבן), חלות לשבת בצוות לחמניות ומיני מאפה נוספים.

חנות המאפייה עמדה במקביל לוחנות המכולת השכונית של שיינDEL רוז'נר. לעיתים נשלחת למכולת לננות סוכר, קמה, דג-מלוח, ביצים וכדו'. שיינDEL קיבל את פני תמיד עם חיוך על פניה והתעניינה בשלום המשפחה.

כילד, כינתי את חצר משפחות רוז'נר, פומרנן וויסמן "חצר המלוכות"...

עד היום אני מעריך ומוקיר את המשפחה העניפה, שהייתה מגובשת מאד (שלמה רוז'נר ומשפחתו ניספו בשואה בעיר סלונים בצורה טראגית ביותר, יתר המשפחות שרדו. ישראל פומרנן נהרג בארץ בהיותו בשירות פעיל בצבא-הגנה-ישראל).

שבתוֹת בשטוייטעל

חיי היהודים בעיירה נסבו סביב בית-הכנסת או בית-המדרש. בית-הכנסת היה מרכז החיים היהודיים וחוט השדרה שלהם. הכל התחנהל בבי"כ ובבית-המדרש: הלימודים, התפילות, הדרשנים שנשאו דרישותיהם, שיחות בין אנשים, עיון בספר וכדו'. בקרבת מקום היה בית-הרבות ושם גם יכולת לקבל פסיקה מהדיין. המקום היה למעשה הרבה יותר מבית-תפילה והוא תיפקד כמרכז תרבותי, שעריו פתוחים לפני כל.

בית-הכנסת המפורסם ב"מאקובה" היה מפורסם ביופיו בכל צפון מזובשה. היו ב"מאקובה" גם שני בתים-מדרש וشتיבעלץ - אלו בת-תפילה של החסידים (חסידי גור, חסידי אלכסנדר וחסידי אמשנוב). שני בת-תפילה היו גם ברובע של הגויים למורות רק מעט יהודים התגוררו שם.

ששה ימי عمل תמיימים קדמו ליום השבת וכבר תחילתו של השבוע היה בסימן של עבודה קשה וההכנות רק הלו והתעצמו

לקראת יום השבת. כשהגיעו يوم שישי, ערב-שבת, הייתה מפותחת מהות ניקיון קדחתנית. פיזרו על הרצפה חול לבן או נסורת כדי שזו תבחן מנייקון. צחצחו את זוכית המנורות, מירקנו את פמותי הנוחשת עם חול ומפת שולחן לבנה ומוגהצת נפרשה מעל לשולחן. עוד קודם לכן, כשהאהמא ריסקה את הדגים בהא-מסר (גרוזן-סכין), חתכה את הבצל ופיורה מעט פלפל היא אמרה: "לבוד שבת".

משנכנסה שבת-קדש, נסогה אווירת החולין מתוך בתיה היהודים והשקט חוזר לנמו. בבי"כ הדליקו את כלל האורות והאוירה באולם התפילה נעשתה חגיגת ביתר. אורך רך נפרץ החוצה מבין חלונות בי"כ ומעטה של קדושה כאילו ירד על העולם ועטף את הבריאה.

יהודים מיהרו לעובdot-הboroa, מי לבית-הכנסת, מי לבית-המדרשהומי לבתי-תפילה. אני הלכתי לצד'ו של אבי לבית-המדרשה של 'המתנדבים', מרחק של כ-30 מטר מביתנו, שם התפילה הייתה בנוסח אשכנז. אני זכר כי בתוך אולם התפילה ניצבו ספסלים לצד שולחות גדולות וכל אחד ידע את מקומו.

שולחן מיוחד היה מיועד למתפללים אורחים, שהגיעו מחוץ לעיירה. לרוב היו אלו יהודים עניים, קבועים וחסרי יכולת, שנדרדו מעיירה וניסו למכוור את מרוכלם. בתום התפילה מתפללי בית-הכנסת הזמינו את עובי-האורח לסעודה שבת בביהם, כמנהג השטייטעל מימים-ימימה.

משאוחרין המתפללים הקבועים היה יוצא את כותלי בית-המדרשה ומוצא שני יהודים, שטרם קיבלו הזמנה לארוחהليل-השבת, לא הניח להם עד שלקחם לבתו. לבו לא מלאו לעזוב אותם בשבת ללא הסדר היהודי נאות.

גם בביתי ישבו תמיד אנשים נוספים סביב השולחן. שבת ללא אורחים לא הייתה שבת.

כשהזורנו מבית-כנסת הבית היה נקי ומלא אור וامي נראתה כמלכה. הכל התנהל בצורה מלכותית וכך גם הרגישו בני הבית. "באה שבת באה מנוחה" ודומה היה עלי שאפילו קירות הבית קלטו את אוירות הקדושה וטוככו علينا עד עצת השבת.

כלנו התყישבנו ושרנו ביחד "שלום עליהם מלאכי השרת". ריח הגפילטע-פייש (דגים ממולאים) מילא את חלל החדר ולאחר הקידוש ונטילת הידיים, קיבל כל אחד حتיכה קטנה. על השולחן הייתה פרוסה חלה, שנפתחה מבועוד יומם וכל אחד יכול היה לחתה הימנה כאוות נפשו. יתר התבשילים חולקו במידה. למורות ש"בשר ודגים וכל מטעמים" היו מאכלים המייחדים את השבת ובמשך השבוע לא עלו על שולחנו מנעים מן הסוג הזה, אנחנו, הילדים, הסתפקנו במה שהוגש לנו ולא היה מקובל איז לבקש עוד حتיכה או תוספת מהבשר.

בין לשרו זמירות לשבת. אחותי עזרה להויריד מהשולחן והאוורחים היו נפרדים מأتנו בדברי תודה. הייתה אז אויריה של מסירות וחברות.

אחרי ארוחתليل-שיישי היה דוד ליב גולדשטיין (שכינוינו דז'דקל), דודו האמיד של אבי, מוציא מכיסיו התפוחים גרעינים לבנים ומניחם על השולחן. מאחר ופיצוחים לא נקנו או ברוחב-יד ולא עלו על שולחנו של כל אחד, יכולים ישבו בנויות ופיצוחיהם בשקייה. אני הייתי שוקע בשינה על רקע השיחה המתפתחת ומלמולוי הקולות.

דוד ליב היה אח של חנה אודס - אם אבי. היו לו שני בניים: ישראל וייעקב-חיים ושתית בנות: פסה וחנה-הודה. הם התגוררו לא רחוק מרחבת העיר. הדוד נהג לפקד את ביתנו כל ליל-שיישי עד לפטירתו בשנת 1933. מאז פטירתו הפכה בתו חנzieה לבת בית אצלו.

פעמים שהלכנו בשבת לאכול אצל סבי וסבתاي, אם כי לא היה זה בתכיפות מרובה לאחר והסבתא סבלה מאסטמה ולא רצוי

להכביר עליה. כשהחניצ'ה אחות אמי התחתנה, היא המשיכה להתגורר בבית-הסבא ובמשך הזמן לקחה על עצמה את ניהול משק הבית במלואו (בנה יונה-משה נולד ב-1931, אך מרובה הצער המשפחה כולה, פרט ליליבל אב המשפחה, ניספהה אח"כ בשואה האורורה).

בראש-השנה לאחר התפילה נהגנו לлечת לבית הסבא כדי לבקר את המשפחה בשנה-טובה ולאחל: "לשנה טובה ולחיים טובים תכתבו ותחתמו". סבי וסבתاي גרו כאמור ברובע הפולני ע"י, הכנסייה וההילכה בסביבה שהייתה מסוגלת לגלוות סייננו, ועוד בשעות הלילה, לא הייתה מן הדברים הנעים ואותי היה אפילו הפחדה.

בכל, הפלנים מטבחם לא סבלו את היהודים הזורמים בסביבתם בשל היבදלותם הפיזית והרוחנית כאחד. שפטו של היהודי הייתה שונה, דרכיו מחשבותיו, חלומתו, ואמונותיו היו שונות מהם באו לידי ביטוי בהוויה המיחודת שהייתה לרוחב היהודי הן בימות החול ובמיוחד בשבתו וחגיגים.

ימי-דין ודיני כשרות

הימים הנוראים ברוחב היהודי היו הוויה בפני עצמה, שהתרחשה בגבולות מרחב שונים לחלווטין מזו של התרבות הפולנית. התכוונה שלפני החג, ההתקשרות, המלבושים...

פעמים בשנה, לקרהת ראש השנה וכן לקרהת חג הפסח אנשים היו מחדשים את בגדיהם וαιלו חסרי האמצעים היו מאלתרים כמידת הייצירויות הטובה עליהם, כדי שגם הם יוכלו לבוא לבית-המדרשי מוסדרים פחות או יותר ולא בושת-פנים. יש לציין כי כסמוניהם אחוז מבני העיירה היו עניים ורק כחציהם אחוזו

נחשבו לעשירים, כך שרוב האנשים היו עניים או עניים קצת יותר. למורת זאת אנשים היו מאושרים והסתפקו אז במעט גם אם הוא כלל רק לחם וונב דג-מלחא למאכל. כמשמעותו את רמת הדלות שהיתה אז בעירה זו המוגדרת כביבול בדרגת עוני בישראל דהיום, קשה להאמין עד כמה הפעם בתפישת העוני גדול. בערב "כל-נדרי" נהגו לומר אצלנו: "הפייש אין וועסער האט גזיטרט" כלומר, דג במים רטט מפחד היום הנורא (וואלי רטט מפחד מנהג ה"כפרות"...). מי לא צם אז ביום הקדוש? - כו-לם צמו בעירה.

בית-הכנסת היה מלא מפה לפה וכשבעל-התפילה פתח בקטע "הנני העני מעש", הוישך שקט הס באולם - 'חיל ורעדה יאהוון'. אפשר היה לשם קול מעופו של זבוב. מקהלת הקולות המלווה את בעל-התפילה בקטעים נבחרים הוסיפה נופך משלחה לתפילת החג הקדוש זומן-מה אף אני נתבקשתי להצטרף אליה.

אויריה של חסר ושל נתינה, שאפיינו את היהודים בכל ימיה השנה, התעצמה בימים אלו. אני זוכר, וזאת לא אשכח כל חיי, שאמי הזמין אלינו במושאיי יום-הכיפורים, כשהשה שבעה איש. אחד היה משוגע ואחד בן בל-בית וכיווץ באלה טיפוסים. היא הושיבה אותן בחנות הצמודה לביתנו והכינה להם אוכל בשפע. "תאכלו כמה שאתם ווציאם" אמרה בלב רוחם ורחב לאלו שגורלם לא שפר עליהם ולא היה להם הימן לשבור את הצום.

באווירה צו צמחתי.

גם "תשעה-באב" היה يوم של כובד-ראש ורצינות יהודים צמו בו צום מלא, התעטפו בטליתות ובכו על חורבן הבית "איכה ישבה בדד". בחוין שיחקו הילדים עם "קמעלעך", סוג של צמחים בעלי עלים שעירים, שנתפשו בבד הבגד. נהגנו לזרוק אותן האחד על השני ועד היום איןני יודע מה מקורו של המנהג.

בעיקרו של דבר החגים תפשו מקום חשוב בחיי הקהילה בכלל ובמסגרת המשפחה בפרט וכך גם הטעקים שנלוו אליהם. אני זכר למשל את הנוכחות הכסף עם פתיות השמן כמנగ' המהדרין, שהעמידו אותה ליד החלון הגדול בביתנו, כדי ששלהבתן תדלקנה לעין-כל רואה.

בכל, התחנה עצמנו בבית אורה-חיים יהודי למדרין ושמרו על קולא בעל חומרא.امي הקפידה מאר בענייני כשרות ובמיוחד בהפרדה בין חלב לבשר. באותם זמנים לא היסטו לשאול 'שאלת-הכם' בכל עניין, אם זו סיכה שנמצאה בפיקולע, או טיפת חלב שנפללה לתוך תערובתבשר. צילד, זוכרני שנשלחת לבודר בקשר לביעת כשרות שהתעוררה.

היה זה בערב פורים כמדומני,امي גילתה באחת מהביבצים כתם והתלבטה האם זהו כתם דם. ביצה עלתה אז כ-15 גראם, הרבה כסף במונחים של אותם ימים ו מבחינה הלכתית גיליי של דם בביבצה אסר את השימוש בה.

"תלך מوطה'לה לדין בבית-המדרשה ותשאל אותו האם זה כשר או לא" הפעירה ביامي. ואני הולך ככה עם הביצה הפתוחה בידי, שלושים מטר, עד לבית-המדרשה. שם, מאחורי דלת כבדה ישב הדין ולמד עם קבוצת אנשים. אני פותח ומיצין פנימה לא מהין להפריע למהלך הלימוד.

"תיכנס ילד, תיכנס" אומר הדין בראותו אותו. ואני רואה אותם כך יושבים מסביב לשולחן ומפסיקים מתלמידם בעטוי ואני נכנס עם הביצה מבויש ומסמיק: "האם שלחאה אותו לראות אם הביצה כשרה".

הדיןלקח מיד את הביצה ובחן אותה לפני ולפנים והסתכל ובדק בשנית, תוך שהוא מסביר לתלמידים שסבירו מה פירושו של הכתם מבחינה הלכתית ולבסוף התיר את הביצה. חזרתי הביטה בשמחה ובידי הביצה המותרת...

ביצה כזו הייתה נזקנת היום ישירות לפחות לא היסוס ומנקודה זמן עכשווית קשה אולי לתפוש את האנרגיה הרבה שנדרשה ושוחזרה אז לסוגיות מעין אלו, אך כאמור, חי עוני ומהסור שלטו אז בעיר היהודית וכל אחד היה טבוע בדאגות הפרנסת. הפוך היה מודע למצוקות אלו ואם היה 'ספק' בדבר, היה משתמש לנוכח כבית-הלהל וילתיר'. במיוחד לקראת החגיגים כשההפרוטה התרוקנה מן הכסים (לא בכדי הוא נקרא 'חכם'...).

חינוך היהודי עם אהבת ציון

החינוך היה מסגרת הלימודים הראשונה של הילד היהודי על פי החינוך המסורי בעדות אשכנז. הלימודים בו נועדו לבנים בלבד וככלו בעיקר לימודי קודש, תורה, משנה, גמרא ופוסקים מאוחרים יותר. מטרת הלימוד הייתה לפתח אצל הילד נטיה לשיקול-דעת עצמי, לוויוכו ולפלפול בסוגיה הנלמדת.

בעיריה היו שני 'חינוךים'. אחד היה של הזרם החסידי והו נקרא: החינוך "הכללי" ואחד היה שייך לזרם של ה'מתנגדים' ונקרא "יבנה". חלק מה'מתנגדים' שלהם את ילדיהם לחינוך 'הכללי', שבו היו כ-25 ילדים בכיתה לעומת עומת כשה שבעה ילדים בכתה שלבי בינה'.

חינוך 'יבנה' היה ממוקם ברובע היהודי, כשבע דקוט הילכה מביתינו (אח"כ הוא עבר לקומה שנייה בבית-המדרש היישן). עם הגיעו לגיל חמיש, ביום הראשון ללימודים ליווה אותו אביו לחינוך 'יבנה' והציג אותו בפני המלמד. דמות המלמד הייתה שונה מדרמותו של הרב כי עם הקינצק (השות), שלימד בחינוך המסורי. בכלל החינוך 'יבנה' היה יותר פתוח ופלורליסטי והתנהל יותר כמו ב"ס. לפעמים אם מישחו התרשל בלמודו, המלמד היה מכח קלות על כף ידו, אך מעבר לכך לא היו עונשים גופניים.

בבסיס הלימוד היה בשפה העברית, רוב המקצועות נלמדו בעברית וגם השיחה השוטפת עם המורה התנהלה בעברית. שיננו את אותיות האלף-בית ובירכנו "ברוך אתה", עם דגש על 'קמיין'فتح' לעומת 'לעומת הגיות' קומיין-פותח' - "ברוך אתה" - בחידר השני, בניגוד להם, אנחנו גם ידענו את פירוש המילים שבתפילה.

שעות הלימוד בחידר היו משעה שמונה בבוקר עד אחת בצהוריים. בהפסקת האוכל הילדים הוציאו את הסנדוויצים שלהם, אך לי כבר לא נותר דבר לאחר שאכלתי את הכריך שאמי הייתה מכינה לי לביה"ס עוד בדרך....

שם בחידר קיבלתי את הבסיס לא רק של היהדות כי אם גם של הציונות. ינתקי כבר אז בקבנות את אהבתי לארץ-ישראל. הרבה מאד למדנו על א"י. בראש השנה לאילנות שרנו "האביב האביב שם מתחיל היום" ובירכנו על חצי תана ועל חצי תמר. המורים התייחסו לארץ-ישראל כל ארץ קדושה ושילבו לימודי היסטוריה יהודית.

ماוחר יותר הקראי באפניו מעיתונים יהודים ציוניים ודתיים שיצאו בורשה. היה למשל עיתונים בידיש "היינט", "המומנט". היו גם עיתונים בעברית כמו עיתון ה"צפירה", שהגיע אליו מטורשה.

למרות שהידר "יבנה" היה פחות נוקשה עדין הייתה זו מערכת שלא הבחינה בין לומד והتلמיד מקשיים אובייקטיביים של תלמידים מסוימים. למלמד היה קצב לימוד משלו ורמת ההשגה של כל תלמיד ותלמיד לא נלקחה בחשבון. לא היה מצב בו עצרו לשאול האם החומר הובן או שהסבירו את החומר בשנית. המלמד לימד ומיל שקלט - קלט.

זכור לי שיעור תלמוד משעמם במיוודה, בו לא גיליתי התעניינות מרובה וגם לא כל-כך הבנתי את החומר הנלמד והנה נמצאה לי פעילות מרתתקת פי כמה. לי ולחברי היו גפרורים

והתחלנו לשחק עמהם מתחת לשולחן. אמנם נמלטנו מן השעומים, אך לא נמלטנו מעינו החדה של הרב. הוא תפש אותנו בשעת מעשה והטייל עליינו את העונש החמור ביותר: "תבוא עם אבא שלך או אמא שלך".

מעשה החורג ממסגרת המשמעת הכתית נטהש אז כזולל במלמד וכקלות-ראש ביחס ללימוד. גם הורי לא התייחסו לכך כלל משובת נערים ותו לא "מה, קוראים לי מהבית בഗל הבן שלו? בטח הוא עשה דבר נורא". לא חשבו לרוגע שאולי עשוי להיווצר מצב שבו המהנן אינו צודק. ואני, הילד, לא הייתה מסוגלת לתת הסברים מזוויות הראייה שלי. ילד היה אמר או לחתהש בהורי ולמנוע מהם כל צער וטענותיי נסתתרו מפני יראת-הכבוד, שהייתה אז בפני ההורה וההנן.

הعونש שקיבلت הותיר בי אז את רישומו והוא מעוניין במילוי על רקע היפוך הנורמות בימינו אנו. אני זוכר את אמי בנוסטלגייה ובאהבה רבה. היא הייתה אישה תרבותית ובכל זאת היא נטלה אז הגורה, הגיעה לחידר והראתה לי את נחתה ורוועה בנווכחות הילדים בכתחה. ההשפעה שבמעמד צרבה את לבי והכאב שחוויתי לא היה בהכרה מן המכות. בסתנדריטים של אותם ימים אמי כנראה צדקה. זה היה חלק מהחיים וכן נהגו בנסיבות של חיי דאגה יומיומית לפרנסת ומיצוקות חולין. דאגה זו בשילוב אמון מוחלט במורה המהנן מתחת כל רצון להבנת הדברים מזוויות אחרות.

בחדר למדתי 4 שנים. סיימנו תשעה ילדים ואני זוכר את כולם, אחד לאחר: את דוד רוזנר, חיים גוגול, הרצל ירוזלמייסקי, שמואל פופלביץ, חיים פרקל, וייסגרבר, אברהם קובר ואנוכי. חוות מני, נותר בחיים רק דוד רוזנר והוא נמצא כיום בארה"ב. כל היתר ניספו בשואה.

היו חכמים ומלומדים וחזקים ועשירים ממוני והם ניספו ועתים אני תוהה במה זכיתי אני מבין כולם להישאר בחיים.

לימים נודע לי כי הרבה שמהה בונם (שולדנריין) בן-זוכהי, שהיה מורי ורבי ומහנדס בבית-הספר יבנה, נשאר בחיים. הוא היה מורה למוסוף, בעל ידע רב ביהדות ובהיסטוריה יהודית. בזמנו הוא ברה לדוטה ושרד את השואה. אח"כ היגר לארה"ב ושם שימש כרב בעיר בוסטון-מסצ'יזטס. שנים מאוחר יותר, כשביקשתי אותו באראה"ב, נזכרנו שניינו בנוסטלגיה בשני שירים שהוא לימד אותנו בחידר בעיירה, כשהאני וחברי לכתחה שרנו אותם אז בשני קולות. לפני שנפרדנו, שיחזרנו שנית את המנגינה המיחודת ושרנו יחדיו את שני השירים: "די זכרנו יברך, השמים שמיים לד'" ו"תפילה וכלה".

סוגנון בי"ס "יבנה" ורוח אהבת-ציון שנשבה בו נותרו חוקקים בזיכרוני.

אינטראקטיה עם הסביבה הפולנית

מאז קטעות זכורים לי גילויים של אנטישמיות. לא פעם נשלחתי כנער לקנות חלב אצל הגויים לצורך עשיית הגלידה הביתית, אותה מכרכנו בחודשי הקיץ. היה זה באוזור הצפוני של העיירה אוקרגן (Okreg), שם גרו כמעט רק גויים. הייתה מגיעה לቤת שבקצתה העיירה, אליו היה צמוד מבנה סגור ובתוכו ישבה חולבת על כסא קטן וחלבה פרה. הנחתתי אז את הcad הגדול שהבאתי עמי לפני החולבת, עמדתי במרחך מה ממנה והתבוננתי בפעולתה.

מבחן הלבת אסור היה לגוי לנעת בחלב ותקידי היה לוודא כי הנוזל הנחלב, יימזג היישר מן הפרה לכד ובשל כך לא הסרתי עין מטהlixir החליבה.

1500 (P-104-228) 427 KN13-15xx2

הכד הכליל כעשרה ליטר חלב ובסיום החליבת היהי סוחב אותו במז ידיי כל הדרך חזורה, כשהלאורט המסלול היה עלי לעبور את הרובע הפולני המאוכלס בגויים. לא פעם התנפלו עלי 'ש��וצ'ים', היכו אותו, שפכו את החלב ונכלם נאלצתי לחזור הביתה בידיהם ריקות.

גם כנסנו לבקר את סבתاي בכפר 'אולסקי', פחדרנו מהתנפלוות של פורעים. סבתאי סבל ממאסתמה וmdi שנה היה נסעה לכפר המוקף ביערות לצורכי הבראה. כדי להגיעה אליה היה علينا ללכת ברגל כשלישה ק"מ ולמרות שענדנו באור יום, סבי ואנו כי פחדרנו תמיד מ'ש��וצ'ים' מבקשי רעה האורבים בשולי הדריכים ונזהרנו לנפשנו. היינו צועדים בדריכות ובחשדר-שקט עד שהגענו לכפר עצמו, בו היינו יחסית בטוחים יותר.

רגשות איבה כלפי היהודים מצד האוכלוסייה המקומית היו קיימים תמיד במידה זו או אחרת ואנטישמיות ברבדים שונים רחשה מתחת לפני הקדקע ומעליה. כך לפחות אני הרגשתי כיילד. אפילו הגויים שבאו לחנותנו לקנות גלידה שידרו התשנאות והסתכלו علينا כאלאנשים מדורגה שנייה. הייתה תוההبني לבני מה מה נובעת השנאה הזו ליהדות והרי לא עשינו להם שום דבר רע. יחד עם זאת לא הייתה התשנאות לכל היהודים כקהילה, כפי שארע מאוחר יותר במקומות אחרים. בעיריה "פשטייק", למשל, היה פוגרים ושלוישה יהודים נהרגו (9 במרץ, 1936). האירוע התפרסם כשלאחר אותו פוגרים היהודים התארגנו שם להגנה עצמית ופולני אחד נהרג. עונש כבד הוטל דוקא על היהודי, שהוואשם במוותו של הפולני ובתגובה ה'בונד' הכריז אז על שביתה כללית של יהודי פולין והיא זכתה להיענות רחבה.

אצלנו הדברים לא הגיעו לידי כך. היו תגרות ומכות שייזמו פרחחים מקומיים (כפי המסופר בהמשך), אך לא התארגנו ממוסדות. מעבר לתחששות האין-נוחות ולאיilioוי איבה בודדים לא

היה בעיירה איזה אירוע דרמטי שאני יכול להציג עליו ובס"ה הייתה לנו יולדות טبيعית.

בתוך גבולות הרובע היהודי עצמו חינו ללא שום פחד, במין בועה של חיים יהודים. שם שלטו בכפה חוקי דת משה והחוק הפולני נשמר רק מתווך יראת הפרין. למשל, גם אם לפי החוק הפולני אסור היה לסתור ולפתח חנויות ביימי ראשון, היו יהודים שעיקפו זאת זכור לי שבמכלול השכונות בבעלות משפטה רוז'נר נתן היה להציג מצרכים. הם פתחו את דלת החנות האחורייה הסמוכה מרשות הרבים ומכוון לצנעה ובשקט ליהודים, שנזקקו לדבר מה.

לעומת זאת, יום השבת היה يوم שבתון מוחלט ברובע היהודי ובאותו יום המשחר לא שגש גם בקרב הגויים.

אלו לא נагו להיכנס בשבת לרחוב היהודים וגם לא התקרבו לבית-כנסת ולבית-מדרשה, אך שկול פרסות סוטי העגלות ורעש גלגולין לא החידדו את שלילות הרחוב, השובת מלאכה.

בשאר ימות השבוע הייתה אינטראקציה רבה יותר עם הגויים אם כי היחסים עם הסתכמו בדרך-כלל ביחס מסחר בלבד.

אצלנו במשפחה לא התרויעו עם הגויים שמסביב ולא באו עימם בקשרי חברה. המפגש שלי עימם הילד, היה רק דרך העסקותם של עובדים גויים בביטנו וכן בבית סבי, כשהיחס העבודה היו בסך-הכל תקינים. גם יחסם של הגויים שעמדו עמנו בקשרי מסחר היה נאות בדרך-כלל.

זכור לי כי בכניסה נפרדת למרTCPת הבית שלנו אפשרנו לגור, שעבד אצלו כשומר, לאחסן תפוחי-אדמה. הייתה לו חלקת אדמה שבה גידל מעט תפוחי-אדמה והוא לו נוה לאפסן את התווצרת במרתף החשוך, בתנאים שהמרו על הסחורה לבל תתקלקל.

שנתיים אח"כ, כשהעברנו לגטו, הוא לא זכר לנו קשרי עבר ובשעת צרה לא עזר לנו. אם היה מביא לגטו מעט מתפוחי-

האדמה שגידל, ولو רק פעם אחת הייתה זוκף לזכותו גילוי של רגש אנושי כלשהו. אבל הוא לא עשה זאת.

לא עשו זאת גם שני הגויים, שעבדו שנים כה רבות אצל סבי. בהגיע יום פקודה איש מהם לא התענין בגורלנו ולא ביקש לדעת האם אנחנו זוקקים לדבר מה בಗטו. והלווא הם היו בתוכנו, היכרו את המשפחה וחילקו ייחדיו שעות רבות של עבודה משותפת?!!!

באوها עת לא יכולנו להעלות בדעתנו לאיזה מצב נגיע בגטו. גם האירועים שהתרחשו בזירה הב"ל היו רוחקים מأتנו.

תהליכיים הרי גורל התפתחו אז ברמה העולמית בכלל וברמניה בפרט. שנوت השלושים היו שנים בהן אווירת אנטישמיות גאותה על אדמת גרמניה.

ב-30 בינואר 1933 אドルף היטלר התמנה לancellor הריך הגרמני. בראכאו שליד מינכן הוקם בחודש מרץ מנהה הריכוזי הראשון, המועד למתקני המשטר. באותו חודש אונשי אס-אה ו"קסדות הפלדה" ערכו פרעות ביוהדי גרמניה. מיד אח"כ החלו גזירות שהצרו את חי היהודים בגרמניה והיפלו אותם לרעה.

ב-1933 הייתה נער בן 9 והחדרשוויות הרוחקות לא נגעו לשגרת יומי וגם לא הפכו את שלות החיים בעירה. באوها עת היו אלו אירועים רחוקים, דרמטיים ככל שהיו הם רק אותו לבאות. המגף הדורס יפעל בכל עצמותו רק כעבור שנים, כשהיהודים יילקחו לגטאות ולמחנות ההשמדה.

לימודים בבייה"ס היסודי

עם סיום לימודי בחידר ב-1933, עברתי לבית-ספר יסודי עירוני יהודי, שכון ברובע הלא היהודי, וחוץ כברת דרך מביתי. בדריכי אליו הייתה היתי צריך לעבור את הגשר ובדרך פגשתי לעיתים חברים, שהלכו באותו כיוון.

ב"מקוב" היו שני בתיה-ספר יסודים עירוניים, ששכננו בשני מבנים סמוכים הדומים זה זהה - אחד לילדי הגויים ואחד לילדי היהודים. ילדי הגויים למדו ביום השבת ושמרו על חגייהם שלهم ואנחנו למדנו ביום ראשון ושמרנו על חגינו היהודים.

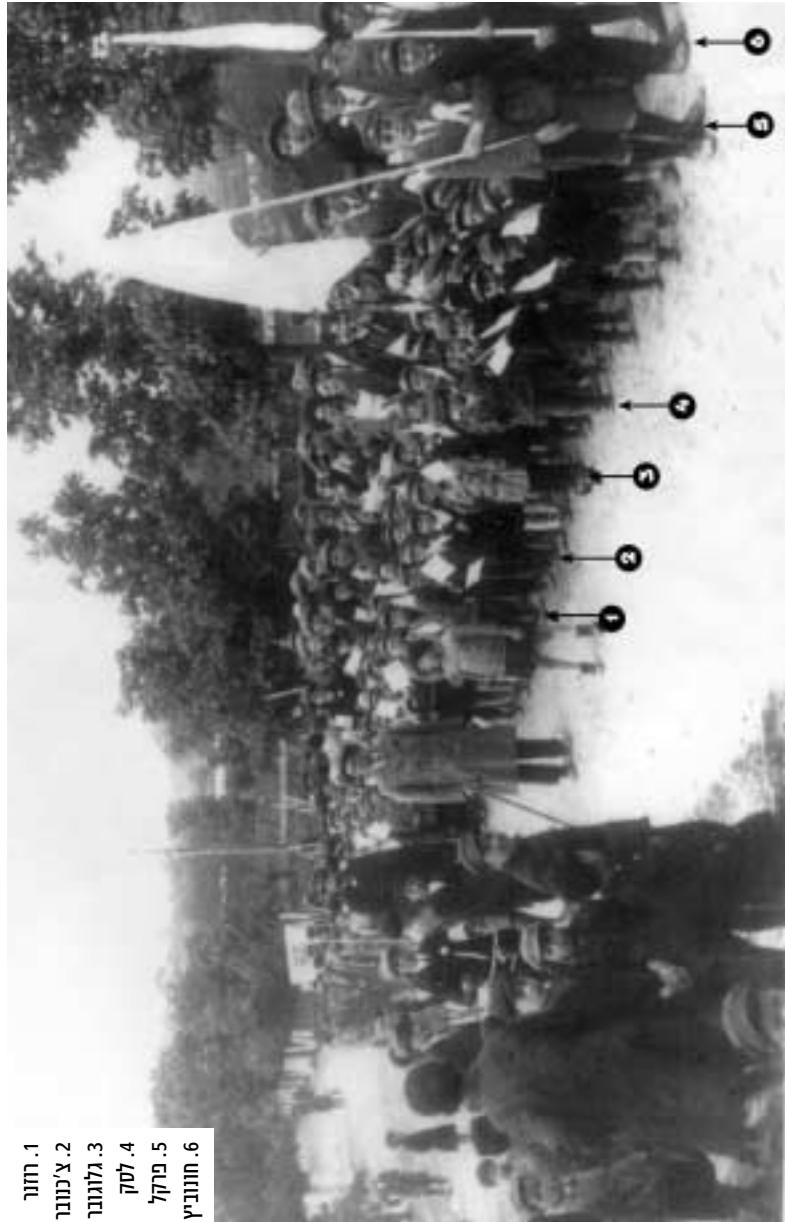
היה ביישן היהודי נוסף בשם בייה"ס הכללי', שהיה המשכו של החידר הכללי'. למדו שם תנ"ך, תלמוד ותוספות, אך היו חסרים מקצועות לימוד כמו פולנית. החיים היהודיים מילאו התנהלו בידיש ולא בפולנית. גם אצלנו בבית היהיטה שלטת השפה היידיש ולמרות שגם אני דיברתי עם הורי, אחיוותי וחברי ביידיש הבנאי שאי אפשר להיות במקום מבלתי לדעת את שפטו.

המורים בבית-הספר, גם אלו שאולי לא היו בעלי הסמכה פידוגית, נתנו את כל יכולם להוראה ולהינוך. רוב מורי בייה"ס היו יהודים, זולת המורה הגوية לזרמה, שלימדה אותנו פיתוח קול ותווים.

יצחק וטולק, המחנן שלנו בבית-היסודי, היה אישיות מיוחדת במיןה. הוא היה עומד לפני הכתה וספר 'תהלים' פתוח בידו, קורא פסוקים מורכבים מבחינה תחבירית ומטרגם בה בעת לשפה הפולנית.

הייתה אז אווירה של "ואהבת לרעך כמוך" - היה זה ערך מוכנה במערכת החינוכית ולא סתם משפט תיאורטי הנלמד במסגרת שיעורי תורה. יחסים בין-אישיים לבבים וחברות אמיתית היו מסימני אותם ימים.

ל"ג בית ספר יתוו, אלית-תאי

1. חלון
2. יציאה
3. מנגנון
4. פלט
5. פלט
6. חותם

דוד רוזנר, חברי הטוב משכבר, שהיה גדול ממני בשנה, למד עמי באותו בית-הספר. היינו קשורים האחד לרעהו בעובתו רעות, שרהה בינו הינה וחולקנו בינו סודות ובעיות. הוא היה נער עדין-נפש ואינטלקנטיבי, שעשה חיל בלימודיו והביא הביתה ציונים טובים יותר מאשר אני.

עם חברי הטוב יצחק גרבניצ'ה הנקתי לעיתים שיעורים ביחד, לעיתים בכיתי ולפעמים גם בביתו. משפחתו הייתה משפחה מכובדת מאר (אמו הייתה מבית פלטו, אחות המשפחות הידועות בעיר). הם היו אמנים בעוני, אך עוניים לא הורגש וריה נעים של ניקיון נדף מהבית המסודר תמיד. אביו היה טנאאי בניין והירבה לשאות מחוץ לבית. מאוחר יותר, הגורל האומלל הפגיש בינו שניית במחנות הריכוז.

חבר נוסף שהיה מאד קרוב אליו הוא אברהם מל'קובר, שהיה בן גילו ולמדנו יחד בבית-הספר היסודי ועוד קודם לכך ביבנה. אצל משפחה זו ביליתי הרבה בעיזותי ובעיקר נהגת לפקר בדירות בשבות אחר-הצוהרים. הייתה להם חנות לממכר מיני קמה ברוחבת הכיכר הצפונית של העיר ובית-מגוריהם היה צמוד לחנות מאחור, כשהחניטה לבית הייתה מרוחוב צדי.

אברהם מל' עצמו היה בחור שקט ואחותו הגדולה נחשה לדומיננטית במשפחה למراتה הייתה כבדת-שםייה כמעט. יצחק קובר, אביו של אברהם היה ליד העיר "קליש" ואמו הייתה בת "מאקוב" מדורי-דורות. סיפרו לי כי לאביה קראו "איסר מוכך" ונראה על-כן כי העיסוק בكمח עבר במשפחה מדור לדור. בנוסף לkekme'ם החזיקו בחנות פריטים כמו סכרים ואבנים למציאותם, שכירותם הייתה עצם בלתי חוקית. מוצרים אלו הוכרכו דרך פרסום המזורה ונמכרו ללא מס. בהקשר זה יש לציין כי לפני המלחמה, אני בעצם מכרתי אבנים למציאותם لأنשים קרובים למרות שאסור היה לי לעשות זאת.

והייתה אסתר וילנברג, שלמדה אתי באומה כתה והעלתה סומק בלהי כל אימת שębטה נפגש במבטיו. אסתר הייתה ילדה חיננית, עדינה-נפש ומכשרת מאד. הייתה בעלת תוכנות טובות וגם מלבשת תמיד ברוב טעם. בת-דודתה, פיגעה וילנברג, הייתה נערה גבואה, פחותה מכוסרת, אך נחמדה מאד ומעריצים למכביר היו קרוביים אהדיה. זכורה לטוב גם חנה, אחת הבנות של מנדרל סטודנט, שהייתה תלמידה ביגוניה, אך מלבשת נקי, מסודרת, טובת-לב וחיווק תמידי נסוך על פניה. אף אחת מהן לא שרדה את השואה.

באומה תקופה, לאחר ששיסימה בייס יסודי במעט ציוניים גבוה, נסעה אחותי רבקה לוורשה, ללימוד אצל בת-דודה מומחית את מקצוע תפירת מוחכים וחיזיות (Gorseczarka). שנה היא ישבה בורשה, שם גם עברה ניתוח שקדמים.

עם התמחותה במלאת התפירה, היה ברור לה שעיסוק זה אינו לפיה רוחה, מה גם שנשכה חוזה ל"מאקו" בשל קשר זוגי עם בן-מאקו (ליימים גיס). רבקה הייתה בחורה יפה מאד עם עיני תכלת ועדינות נפש. נפש טובה, שאהבה לעוזר לזרות והתאים לה לעסוק, לפחות מזווית ראייתי, במקצוע רוחני או סייעודי יותר, להיות עובדת-סוציאלית או אחות, למשל.

גם אחותי הקטנה חנה-אודס הייתה יפהפייה - בלונדינית עם עיני תכלת. נשמה טובה, בעלת נטייה לעוזר לזרות. מכשרת מאד והتلמידה המצתיתנית בבית-הספר. שתיהן ניספו בשואה. רבקה נרצחה בגיל 22 וחנה-אודס נרצחה בהיותה בת 12. ח.ג.צ.ב.ה. (מאחותי הקטנה לא נשאה לי אף תמונה מלבד זו שנחקרה בדמיוני ועם השנים הילך והיטשטש זיכרונו קווי-מתאר דמותה).

באותן שנים נערים ומשובח במסגרת בייס איש מעתנו לא חלם שימושו איום עומד לשבש את אורחות חיינו.

הzechrowot הפליטיות שנשמרו בתוך פולין גופא והטימניות שנתגלו לשינוי מגמה, נתנו ביחס ליהודים מצד מפלגת

השליטון, נשארו מבחינתנו ברמה הלאומית ולא באו לידי ביטוי בחיה היום-יום השוטפים שלנו כילדים. מבחןתנו, ההתנהלה היהודית המקומית ב"מאקוב" ומרחוב החיים היהודי, שהשתרעה בಗבולות שבין מקום הפרנסת לבית-המדרשה, לא הופרע באותה עת. חיינו כבאים ימימה חי תורה ויראת שמיים, אהבת ישראל ועשית חסד, לצד שמחות קטנות הקשורות לציר מעגלי-החיים: חתונה, הולדת בן זכר המלווה בהתרגשות תמיינה או היגית בר-מצווה.

סימני מקרא וניגון

שמחה בר-המצווה שלי נחוגה בשבת פרשת פרה. עוד קודם לכן שקדתי ללמוד את טעמי המקרא יחד עם שני ילדים נוספים אצל ר' אברהם-מיכאל קמנין, שדיקדק עمنו בקריאת על קוצו של יוד. אותו ר' אברהם-מיכאל, שבא מבית עני, היה איש מיוחד במיניו ונחשב לעילוי. לימים, לאחר שרדר את השואה, גאון זה הפך להיות רב ידוע באראה"ב.

עליתי לתורה בבית-המדרשה שבו התפללנו, לפי כל כללי הטקס היהודי. בגמר הקריאה רקנט והלל שיינברג קראו לי וליטפוא אתראשי. "זה הקטן גדול יהיה" קבעו ורקנט הוסיף כי יעקב אחורי כל סימני המקרא ומצא שלא החסורי דבר. הלל שיינברג, בעל חנות לחומרិ ברזול, היה יהודי ירא שמיים ומכובד מאוד, מעוטר בזקן יפה ובבעל הדורת פנים. היה לו מבטא ליטבייש'יה' כזו, ושפתו רהוטה וצתחה הן בעברית והן בפולנית. כמדומני שהגיע מבייאלייסטוק או מלומז'ה שבמזרחה. רקנט גם הוא היה יהודי מכובד, בעל בית-מרקחת. חנותו כונתה 'מחסן תרופות' מאחר ולהודים אסור היה לעסוק ברוקחות.

הביקורת הטובה שנייה היהודים הנכבדים הללו השמיעו בתום קדריאתי חיממה את לבו וכאילו הם ייצגו הסכמה כללית של קהל המתפללים כולם, שאישרו את קבלתי לתוכם. מעתה הייתי שיר לעולם המבוגרים.

בתפילת מוסף בחגים עלייתי לבקר את הקהל בברכת כוהנים. סבי חיים-לייזר סגל (סגן לוי), שהתפלל עמו באותו בית-מדרש, בא כלוי לרוחין את ידי נכדו הכהן... מאז אותו יום עלייתי לתורה לעתים מזומנים, לאחר ובשבתו ותגים תמיד חיפשו כohan.

היתה לי שמיעה מוסיקאלית טובה וכשם שקהלתי במדוקט טעמי-מקרא, כך תפשתי מהר מגינות וצלילי מוסיקה. המחנה יצחק וסולק הכיר כנראה בכישוריי ובהגיון הג החנוכה הטיל עליו נצחה על מקהלה הילדים בכית-הספר. סרבנותי לא עזרה לי וטענותי בדבר חסר שליטה בתורת הניצוח לא צלחו בידי. הוא לימדני שיטה מסוימת ואני אכן ניצחתי על המקהלה. בתום האירוע וסולק ניגש אליו ונישק אותו וגם הורי לא טמן ידם בצלחת והקיפו אותו בחום ובאהבה.

אהבתתי מוסיקה ושירים רבים שלמדתי בביב"ס יסודי מפני המורה פורטני הפסכוacialי ברבות הימים לנכסי צאן ברזול. בעיירה הכירו אותו כ"מוחלה עם המנדולינה" ובכל הזדמנות ישבתי וניגנתי, אם זה בחצר או בכל מקום אחר. בבית היה לנו פנסתר, בנזוי ומנדולינה, אך רק אמי ידעה לקרוא תווים ואילו אחיוותי ואנוכי ניגנו מתח שמיעה וגם כך אנשים אהבו להקשיב לשירתנו ולניגנתנו.

אני אישית לא ראתה את המוסיקה כמקצוע ממש, אך היכולת המוסיקאלית זו עזרה לי להתגבר על מכשוליהם אחדים, בזמנים הקשיים שעוד נכונו ליהמשר.

مكانו של הנהר

נהר אוריינטלי השוכן מזרחה לעיירה, תפס מקום בולט בחיה תושבי המקום ושימש כמקור-מים בלתי נדליה. היה זה שם חיים שורם בעורקי העיירה והבטיח את חיוניותה. מעבר לכך, הוא היה מוקד משיכה לבילוי משפחתי והוא חרטמי התפתח סביבו هنا בחורף והן בקיץ.

באوها תקופה לא היו ברזים, שהזירמו מים לתוכם הבתים וכל אחד החזיק בכיתתו חבית אותה מילא במים, שהיה מביא מהבאר או מהנהר. לחילופין, יכול היה להשתמש בשירותי הוואסער טרעיגער - שואבי מים. אלו נשאו על גבס שני דליים, וסחבו את מי הנהר לכל דורש.

בחורף, כשהנהר קופא, קדרחו חור בקרח כדי שניתן יהיה להשתמש במים שמתחת למעטה הקפואה. הייתה זו הדרך היחידה להגיע למים, שהיו קרים מאד וצוללים כבדות, אם כי בשיטה זו הייתה סכנה לשבירת הקרח במקומות שבו עמדו.

בಚדר ביתנו הייתה באר ששימשה אותנו בעיקר לצורך הפעלת בית-החרושת לגוזו וגם לרוחצה. באמצעות פועלה פשוטה של הרמת ידית המשאבה והורדתה, העלנו את המים מן הבאר ובנוסף לכך הבנו גם מים מהנהר. הבהיר סייפה לנו את רוב המים, אולם מי הנהר היו רכים ונוחים יותר לכיבוס הבדים והיות והינו קרובים לנهر מרחק של כ-50 מטר, הבנו את המים בכוחות עצמנו בעורת שני דליים.

פעם בחודש באה כובסת גויה ובמשך יומיים היא הייתה מכובסת את הכביסה הגדולה שהצטברה במשך הימים. את הכביסה הנקייה העלנו דרך הבוידם באמצעות סולם אל הגג ושם תלינו אותה ליבוש. חלק מהבגדים גוזזו לאחר מכן בכית וחלקים, במיוחד המצעדים וככדי ניתנו החוצה לגיהוץ - ל"מנגלין".

היה צורך להזמין מראש תור ל"מנגלן" ואחת לחודש אבי ואני לקחנו לשם את כל הכבסים והם הוחזרו אלינו מגוזחים כהלהה. במקום ההוא רחשה פעילות קדחתנית במיוחד סביבה מכונה, שהיתה מרכיבת משתי גלויות מונעות בעוזרת ידיות וכשהבדים השונים הוכנסו לחץ שבינהן, הלחץ הכבד והאדירים המהביבלים יישרו וגיחזו את הבד. שתי מכוונות כאלו עבדו שם ללא לאota.

כאמור, רק בית אחד ומגרש ריק הפרידו ביןינו לבין הנהר והוא היה חלק מנוף ילדותנו, על טבו ועל מגערותיו. באחד מימי החורף הקרים המים חיצפו את הבית הראשון, בית מס' 2 (היום שינו את המספרים והם הולכים בכיוון הפוך, מהగורל לקטן), בעיליה לביתנו המים נעצרו, השיבו פניהם לאחור ולא הגיעו עד לפתח ביתנו.

בקיץ, המים היו נקיים ושקופים ברמה כזו, שנייתן היה לראות את החול בקרקעיה הנהר. מי הנהר הצלולים כמו פיתו או רוקראו לך לבוא אל קרבם. היה תעונג אז לקפוץ אל המים, או ליהיכנס סתם כך ולשחות עם הזרם ואכן לא היה ילד שלא ידע לשחות בעיירה.

היו מקומות בהם הנהר היה עמוק ומוסוכן ובבית די חשש להתיר לנו להתקrab אליו, אך אני התגנבתי ולמדתי לשחות כמו כל הילדים. השם של הורי לא היה מופרך ומיד שנה תבע הנהר את קורבנותיו. המשפט "אמרתי לך" הדחד בבית כל אימת שליד טבע ואכן השתדלתי לא להיכנס לעומקים ולא להסתכן שלא לצורך.

לפעמים ברוחתי עם שלושה נערים לגדה שמנגד ושם התישבנו ושיחקנו "קווטלעך" - משחק קלפים.

בחורף הנהר פשט צורה ולבש צורה אחרת, קופואה. המראה היה מרהיב ואנשים יצאו להחליק על הקרח עם משלגיים. אף אני השתוקקתי לבחון את יכולותיי בתחום זה, אך הורי לא הסכימוьянן ליא מגלשיים מהמת הסיכון שבൺ פילה ובשבירת רגלי. ואכן

ראיתי שאנשים מחליקים ונופלים ולא התעקשתי. גם לאחותי לא הרשו ללכת לנهر ובמסגרת המשפחה הגሩינית שלנו לפחות, לא מיצינו את אפשרויות הבילוי שזימן לנו, למרות נוכחות הדומיננטית.

בשבתו הקיז, הצעירים אהבו ללכת לגזנקה - ליערות שעבור נהר. שם התענגו על האויר הטוב וכשצמאו, שטו מי נהר צלולים.

הפגש עם בני-אדם היה חלק מצורת הבילוי בשעות הפנאי. לא היו אז לא טלפון, לא טליזיה ולא דידיו וナンאים לא נהגו להסתגר בין כותלי בתיהם. יהודים היו הולכים לנهر כדי להיפגש איש עם רעהו, או שנפגשו סביב לרוחבה בכיכר השוק. מספּר סובבים על המדרכה הפגישה אותן כולם. מקום מפגש נוסף היו הספריות המקומיות. היו ב"ማקו" שתי ספריות, הספרייה הכללית של הציונים הכלליים וספריית י. ל. פרץ של הבונד והייתה גם ספרייה של ספרי-קודש.

ילדות באוירה מפלגתית יהודית תוססת

כפי שהזכר עוד בראשית הפרק, גדلتني בצווד לפעלות מפלגתית תוססת כשהאוירה במקום הייתה באופן טבעי חלק מנוף ילדותי.

אני הייתה הבן של 'הבעל-בית' שהשכיר לארגוני המפלגתיים את המבנה, וככזה אף אחד לא מנע ממני מלשחך שם פינג-פונג או להיכנס לאולם בו התקיימו הפעולות. היו פעילויות חברתיות של שירות, זמרה וריקודים ורעיון השיבה לא"י פעם בלבבות החברים. הייתה כמיהה לחידוש האומות היהודית. בכך נמשכת. אהבתי את א"י וכבר אז קיומי כי אחיה ואזכה להגיע הארץ.

כל ילד שלמד ב"יבנה" מAMILIA היה שיך ל"שומר-הדתי", אך כשלגאלטי לא נחשבתי כחבר מן המניין ולא נשאבותי באורח פעיל לפיעילות התנועתית האידיאולוגית הפוליטית, שרהשה על-ידי ביתנו. ריבוי המפלגות בלבדות וניסיתי להוציא מכל אחת מהן את הרעיון המתאים לי. יחד עם זאת, כאחד העד לקיום של אנשים נדכאים ופושוטים, שהסתובבו אז בעירה וחש את סבלם, השפעתי במיוחד מגישתה השוונית של מפלגת "הבודנ" לכל אדם באשר הוא אדם.

הפולנים מצדמ שנאו את כל מה שקשר בקומוניזם ואסרו פעילות מפלגיות בעלות זיקה שכזו. מפלגות "החלוץ", "השומר-הצעיר", "הפריהט" - "דרור", "הפועל-המורחיה", "אגודת-ישראל", "פועלי אגדת-ישראל", "השומר הדתי" היו לגאליות, בעוד שמספר מפלגות "הבודנ" ו"פועלי ציון שמאל" הרשוות פחדו מכך. בשלב מסוים "הבודנ" הוגדר כבלתי-LAGALI' ופעילות חבריו נמשכה תחת מסווה של שם אחר: ה"ספרייה ע"ש ג. ל. פרץ". הרשוויות היו ערות לפעילויות הפוליטיות של הגופים השונים וניסו לעקוף אחר המתרחש.

בהקשר לכך זכור לי כי באחת מהאסיפות של "פועלי ציון שמאל", שלחו שוטר למקום. אני ישבתי אז באולם מאחור והקשבתי לשירים ששרו החברים. הם שרנו מנגינות פולניות מוכרות בשפת היידיש, תוך שימוש מילוט השיר המקוריות ושיבורן מילים בגוון פוליטי. השוטר זיהה את המנגינות, אך לא הבין יידיש ופנה אליו ושאל: "ילד מה הם שרים?" ואני ענתתי כי אין לי מבין כל-כך יידיש וגם אני יודע לתרגם לו....

שירים רבים למדתי או מתוך הקירבה לפעילויות המפלגתיות שמסביבי. הייתה מזומנים לעצמי את השירים בשיעורים מייגעים בבית-הספר ובכוורת היה למולטני למחוזות CISOF ורוחקים.

מצד אחד, הייתה ילד דתי שומר מצוות בתוכנות החינוך מהבית. הלכתי עם כובע קסקט והוא לי פיאות. בגיל בר-מצווה

התחלתי להניח תפילין מדי בוקר ובשנת הלאה לבי'כ. נמשכתי מادر ליהדות ולדת. בלילות הלאה לחשיב לשיעורי תלמוד בבית "פועלי-אגדת-ישראל" ובלעתן כל מה. מצד שני, נמשכתי ללאומיות ולהשכלה המתוערת. הייתה זו תקופה שבה העיריים היהודים נפתחו לעולם המודרני, לתרבות ולספרות החיצונית. קראתי פה ושם ספרות ביידיש והתעניינתי במיוחד בספרות הקלאסית של "שלום-עליכם", "מנדי-מוクリ-ספרים", "פרץ" ושירי "אברהם רייזן".

חיהתי מחד בתוך הדגם המסורי הדתי ומайдן, לצד אידיאולוגיות "מודרניות": לאומיות, מהפכניות וציונות.

פעמים שהייתי בא למקום פעילותם של ה"בונד" ומקשיב לדבריו נזאים, שפיקפו גישה סוציאליסטית השואפת לשווון. יש לציין כי התיחסותם של אנשי הבונד לסביבה הפולנית הייתה שונה, בעיקר במצבים של גילויי אנטישמיות. יהודים, שהיו תמיד יותר מדוכנים, הראו בדרך-כלל סימני פחד מהגויים ואילו הם הרימו ראמם בגאותה ולא היסטו להшиб מלחתה שעירה בשעת הצורך. "איפה שנולדים שם נלחמים" - זה היה המוטו שהנחה אותם.

בשנת 7-1936 הגיעו חוליגאנים מוחזק לעיירה ליריד ב"מאקוב". אלו נהגו להגיד לכיכר המרכזית בה פעל השוק המסחרי ושם הפכו את דוכניהם של הסוחרים היהודיים. המעשה היה כורע באוובדן כספי רב וחברי הבונד היו אלה שהחליטו להתרגן כנגדם בלבד עם ה"פה-פה-אס" (המחלגה הסוציאליסטית).

צורת ההיערכות הייתה כזו: ניגשו לראש המשטרה, 'שמענו' אותו בסכום כסף ובקשו ממנו לא לערב את שוטרו במרקם ותפוץ תגרה כשה'ש��עים' יופיעו. בינוים ארגנו 100 אנשים מצוידים במקלות, שרשראות וברזלים ואלו התחמכו בנקודות שונות ופקחו עין על המתרחש ביריד.

הוחלט כי במידה והחוליגאנים יופיעו, אך יסתפקו בהתגרות מילולית בלבד מבלי להפוך שולחנות, יתאפשרו השומרים ולא יפתחו במחומה רבתיה. השאלה אליבא דכולם לא הייתה אם יבואו הש��וצים אלא متى יבואו. ואכן עד מהרה באו שלושים שקוצים מוחוץ לעיריה והתחליו להפוך לדוכנים. מיד החבורה שלנו התנפלו עליהם והכו אותם מכות רצח. ממש דם היה שם. ראייתי זאת במז עיני ומחאתן להם כף. הלקח אכן נלמד יותר לא ראיינו את פניהם ביריד.

مكانה של הציונות בבית

בגיל מאד עיר התחברתי לאוריינטציה הציונית וארץ-ישראל נתפשה בענייני כחלום. ב"מאקוב" היו כבר אז יהודים שנסעו לא"י, למורות שרוב אנשי העיריה היו עניים (תשעים אחוז מהיהודים היו אנשים עניים מרודים). היו כמה שירותות בתים מלאכה של חיותות ושל סנדירות, היו תפרים, חשמלאים ונגרים, פחהחים, צבעים ובנאים) והתקשו להציג כספ עבור קנית סרטיפיקאט.

אצלנו בבית הייתה תמייה אידיאית והתחברות לנושא א"י ומקוםמה של הציונות היה בנשמה, אך לא דובר על עלייה באורה מעשי ובפועל המשפחה הייתה עסוקה רוב העת בקשיי הפרנסה ובסאלת הקיום את החיים עצמן.

במשפחה המורחבת היו כמה מקרוביינו שעלו ארצה. בן-דודו הירש יהודה גולדשטיין, שגר עם משפחתו ב"פולטוסק" (דרומית ל"מאקוב"), השיג סרטיפיקאט ועלה לארץ בשנת 37. שנה לאחר מכן, לפניו פרוץ המלחמה, הוא העלה לארץ גם את הוריו קלמן וחיה גולדשטיין (אחותו הבכורה של אבי), וכן את אחיו יצחק, ואחיותו שושנה ופניה. שני אחיו הנוספים חיים ופסה נשאו

ב"זורהשה" ומאותר יותר ניספו בשואה ואחיו משה שרד וגוס לצבא הפולני (בשנת 1946 משה עלה לארץ והצטרף להוריו ואחיו).

דודי שלח מכתבים מהארץ בהם בלטו קשיי ההסתגלות לתנאי המקום ולבסוף הקשה ברישוק אבני בחום הארץישראלי הגדל.

גם שני בנייה הגדולים של לייצ'ה (לאה) זבלודובייז', אחות אבי, עלו לארץ. יוסיל ומווטיל (מרדכי) זבלודובייז' היו מאנשי בית"ר ובשנת 1938 הגיעו לארץ על אוניה בלתי-לגאלית. מאוחר יותר, בתום המלחמה, הם יבואו אאנשי בריגדה לחפש את שארי משפחתם וימצאו שלושה מאחיהם וכן את אבי ואותי ועל כך ערד יורחוב הדיבור בהמשך.

רחובות מלכמתה

לאחר ארבע שנים לימוד (מכיתה ד' עד כיתה ז') סיימתי את לימודדי וקיבلتني תעודת. תעודה זו בחתימתו של המහנדס הגדל וסולק, הייתה מאד יקרה לבני ושמורתה כעל בחת עני. היה זה כבר בשנת 1938, ערב מלחמת-העולם השנייה ואני אז בן 14.

קולות המלחמה שבפתחה והחשש מפני הבאות שבשו את זורמת החיים השקטה ושינו דרכי חייבה. בשלב זה המשך ללימודים היה נראה לבקש ששייך לזמן נורמלים.

באלה עת אכן הפסיקתי ללימוד. הייתי צריך להתחיל לעבוד והתחלתי אצל משפחת עזריאלי הנפלאה. רפאל-הייש עזריאלי, אביו של דוד עזריאלי (על שמו נקראים היום מגדלי עזריאלי בת"א), ניהל או עסק משפחתי לחייטות והיה מומחה לחייטות נשים, מעילי נשים וזקטים.

אני אישית לא רציתי בכך ואף היה בלבבי על הורי ששלחוני ל עבודה זו, אך הייתה לי מושמע וקיבלה עלי את הדין. יחד עם זאת, היה חשוב לאביו וגם לי המשך לימודים בכוורת כלשהי. ב עצה אחת עם יענקל רוזנער, אביו של חבריו דוד, וחבר נסף החליטו שנלמד מדי יום שעה אצל מורה. וכך היה. ב בוקר הייתה הולך לעבודה ואחה"ץ הוקדשה שעה ללימוד. הוא לימד אותנו מתמטיקה, תנ"ך, עברית וההיסטוריה היהודית.

הכמיהה ללמידה ולהרחב אופקים

השתתקמתי ליותר. עולם הלימוד משך אותו ורציתי להיות חלק ממנו. كنتyi ביושבים ולומדים בבית-המדרשה וקנאיyi בדור עזראיל, שנסע ללמידה בורשה כשאופקים חדשים נפתחים בפנוי... רציתי מכך ליטול חלק בעולם רוחני רב-גוני... .

באوها עת נהגת להקשיב לדרשותיו של יענקלה סgal הלמדן. כשמיישחו נפטר, לא עליינו, הזמיןנו אותו ביום השבעה ללמד שיעור בין מנהה לעריב ואני שותיתי בצמא את דבריו. הוא היה מעביר את שיעורו בכוורת מרתתקת ומדגיש את רעיוןנותו בבחירות ומשמעותם שעד היום זכרוים ל סיפורים שסיפר על מלאך- המות.

שאפתתי לעולם שמעל לגשמיות. נמשכתי לרוחניות, לזרמה ולעבודה מסווג אחר, כמו למשל להיות שחקן. הייתה לי מادر עצמאי ובאותה תקופה לא הייתה במסגרת נוקשה. יכולתי להתגנב ולבלוע בעני הופעות של שחקנים, לשמעו שירים ולהסביר את סקרנותי. לא היה מופע תיאטרון אחד בעיר שאני לא נוכחתי בו.

העיריה סייפה כר נרחב לפעלויות מהסוג זהה. ספרות יידיש מודרנית פרחה אז בפולין ומחוזות עסקו בנושאים מכל תחומי החיים. היידיש היה לכלי בייטוי ששימש עולם תיאטרון חיו ותוסס. עולם זה הגיע גם ל"מאקוב".

היה למשל רציטטור בשם יוסלה קולודני, שנולד בברנוביץ' (היום המיקום שייך לבילורוס) והיה נושא העיר לעיר ומציג את מופעיו. עד היום אני זוכר את השירים שלו. הוא היה על הבמה ושר שיר של משחק הcador-רגל תוך כדי הצגת פעללה השחקנים על המגרש: איך השוער בולם והקשר רץ וכו'. או שהציג את עובדת החיות. הוא היה עומד על הבמה, שם לו משקפיים על האף ולא חומרם אמיתיים כמו بد או חוט, היה שר את שירי החיותים תוך הצגת מלאכתם: משך בחוט הכלתי נראה ותפר ועשה קסס... עם האצבע כאילו בדק את חומו של המגחץ. דברים כאלה משכו אותו מאד לידי.

עבודה אצל עזרילביץ'

ביתו של רפאל-היירש עזרילביץ' (עזריאל) ניצב בפינת כיכר השוק המרכזית, במקומות שהיה שוק חיים והומה מקילות רוכלים וסוחרים. שם, בקומה השניה של בניין בית-מגורים פעל בית-המלאכה לחיותות.

כדי להגיע לשם עלייתו במעלה המדרגות כשלושים מדרגות. בקומה זו היה גם חדר המגורים של המשפחה ומצדו الآخر פעל העסוק המשפחתי. עם היכנסו לבית-המלאכה תפסו את ענייני שני חולנות גדולים מצדיו הימני של החדר, שהכניסו פנימה את הנוף מבחוץ. רפאל-היירש עמד שם עם "סנטימטר" על צווארו וגדר במירינותה בד, שהיה פרוש למולו. מצד ימין ישבו בנו בכורו

אפרים ושלמה קירשנបאום, כשבם מוטה מעל מכונות התפירה. אלו היו התופרים העיקריים ובנוספַּה עברו שם עוד שלוש נשים, שתפרו ביחד בידן בתנאות ובקצב אחד.

שלמה קירשנבאום, לימים גיסי, היה זה שהכנס שותי לעבודה במקומם. שלמה בא משפחת סנדלים, אך העדיף את מקצוע התפירה. לימודיו הקנו לו מיומנות רבה והוא הפך להיות העובד הראשי בבית-המלאכה. הוא היה חיטט 'בעל-מקצוע' יוצא מהכלל ולאחר ששרד את השואה, היגר לארה"ב והתעסק בעסקי הקונפכזיה. באותה עת הוא היה בחור בן 21 לערך ובניגוד להורי, שגלו התנגדות לקשר הנרתק בין לבין אהותי רבקה, אני חיבתיו.

הגעתו לעבודה בעורתו כי 'עריך היה' ובבית דחפו לך. לא ראיתי את עתידי בתחום התפירה ודימיתי כיון שונה לגמרי לגבי מסלול התפתחותי האישית.

לא יפלא איפא, כי ימי הראשונים במסגרת החדשה היו קשיים עבורי והיתה بي תחושה חזקה של אי-שיעור. פחדתי לגשת למוכנת התפירה וכשנתנו לי לגחז הרגשתי כשותיה ולבי נחמצן על מר גורלי. הייתי בסך-הכל נער צעיר מאד וסוג העיסוק נגד את תפישת המודל שלי לגבי עתידי והוורד את דימויי העצמי.

עבדת הנשים התופרות בבית-המלאכה עוררה את התפעלותי. הן תפרו בידי את הבד התחתון של המעל, במהירות ובמיומנות הרואים לצוין. בין התופרות הייתה אשה אחת 'אלטע מיידל' (בחורה זקנה) לא נשואה, שעבדה שנים וויה מומחה לעבודות-יד של מעילי נשים. עבדה שם בחורה נוספת נוספת הכרתיה עוד קודם לכן. היא הייתה מבוגרת ממוני בשנתיים והתגוררה לא רחוק מأتנו.

תוֹךְ כדי עבדתם ליד המכונות, התופרים היו צריכים לגחז-פעם לפעם את שולי הבד של המעל המתהווה. היה זה מגהץ-

פחם חוק ובכד והוא הצריך פועלה מקדיימה. היה צורך לנשוף בפחים כדי להבעיר את האש. חום הפחים וכובד משקלו של המגף, אפשרו את פעולה גיהוץ המעל. מגזרים כאלה ניתן למצוא היום רק בМОזיאון.

הבנות קיבלו את משכורתן מדי שבוע וגם אותו רשותו כעובד מוכר על-פי חוק, כפי המחייב והוציאו על שמי פנס קופת-חולמים. זכור לי כי פעם אחת התישבתי ליד מכונית-התפירה ובהיטת דעתה של שבירר שנייה, עטה המחת לעמל-יומה ובפתאומיות הדרה לעומק אצבעי. כל יושבי החדר נבהלו מأد ואפרים, בנו הבכור של עזרילביבין, רין לעברי והוציאו מאצבעי את המחת הסוררת בכוח שניו. לא קרה לי דבר. קצת דם... וזה. רוחה לכלום והם התחלו אצבעו ומיצאו בכך סימנים: "אם המחת נכנסת לאצבעך, עתידך כחיתט מובטח". הם לא יכלו לרדת לצפונות לבני ולא תיארו לעצם כי כלל וכלל אני רואה את ייועדי בכך. משך היום עבדתי במתפרק אך יחד עם זה תחום הלימוד לא הוזנה ובעברה, כמובן, למדתי עברית מתמטיקה ותנ"ך יחד עם שני ילדים נוספים.

עיקר עבדתי במתפרק הייתה בשילוחיות ובמסירות המעיליים המוכנים לבתי הנשים בהתאם להזמנתו. לעיתים הייתה הצורך למשלה בית הלוקה המרוחק כקילומטר מהמתפרק ומאחר ולא היו אז בעיירה אוטובוסים או רכבים, ניתתי את רגליי בהתאם לדרישות. התמורה עברו הילכתי המוצאת באה לידי ביטוי ביטיפ' שנitin לי ואת הכספי שהרוויחי מסרתי להורי.

הגישה החינוכית הייתה אז, שילד לא צריך להחזיק ברשותו כסף - זהו מצב שאינו תומן בחובו טוב ועליל להוביל בדרך הרעה. עולמו של הילד היה צורך להתרכז סביב הלימוד, טוהר-המידות וזכות המחשבה והעיסוק בכסף בגיל צעיר לא התישב עם המושגים הללו.

הורי נתנו לי כל צרכי. כספ' סתום' ליעד לא מוגדר לא ניתן לילדיים ותמיד שאלו: "תגיד בשבייל מה אתה ציריך". אם רציתי לנקנות ספר, מחברת וכדור, קיבלתי כספ' לאוותה מטרה בלבד. בעירויות אהבתי מאד תיאטרון וכשרצתי ללבת לצפתה בהופעה,امي לא מנעה זאת ממני, אך הכל נעשה תחת פיקוח. כך היה מקובל אז במשפחה.

במבחן רחוב יותר נראה לי כי הביקורת הקפדנית בנושא זה נבעה גם מהאוירה הפטוחה, שנוצרה סביר לרחובות החנותנו, כשחברי-המחלקות והנער מיסבים סביר השולחנות ומעברים את זמנה הפנוי במשחק הדומינו או במשחקי-קלפים. כלל, אהבתי לשבת ע"י השולחנות, לעקוב וללמוד את רזי המשחקים. אמנים לא שיחקו שם על כספ', אך מאי ייתכן שהורי חששו מהשפעה הינוכית מזיקה וחשש העצים שנראה את אופן התגובה בנוגע לשימוש הנעשה בכיסף-כיס. כך לפחות נראים הדברים בעיני, במבחן לאחר. למשל, אם קיבלתי מסבי עשרה גрош כדמי-חנוכה, שאלו מה עשית עם הכסף. אני אהבתי מאד לשחק באגוזים ובכסף שקיבלתי קניתי ל 10/30 אגוזים ומהר מאד הפסדתי אותם במשחק... בבית תפשו זאת כבזבוז כספ' על משחק 'סתם' ונאלצתי להיעזר באמותלא כדי לא להרגיזם לשוא. משחקים שריכ הימור עלה מהם, לא הותרו למשחק אצלנו בבית.

היררכיה וסמכויות; איסורים חינוכיים; דמי חנוכה מסבאים וסבאות; משחק באגוזים - כל הדברים הנורמליים שבחיים נעלמו כלל היו בפרק הבא של חיי. המציאות התהפהה על צירה והעולם כבר לא היה אותו עולם.

פרק ב'

I כי פנה יום לערוב

II שלטון הרשע

III עלטה יורדת לעולם

I כי פנה יום לערוב

והיה המישור לעקב...

ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה

מאמצע שנות השלושים היפה אפלית היהודים בפולין לרדייה אלימה. פרעות, מעשי ביזה ורציחותbihودים גברו והלכו ככל שגדל צילה המאים של השכנה הנאצית ממערב.

באوها עת התודענו למוסגים כמו פשיזם והיטלריזם והיה לנו כבר מושג-מה על אופיו של המשטר ועל היטלר. ידענו על היחס של הגרמנים ליודים בגרמניה (הרי היו 20,000 יהודים בעלי אזרחות פולנית שגורשו מגרמניה עוד באוקטובר 38 לגבול פולין והם סיפרו על מה שהתרחש בגרמניה) וככל שעבר הזמן הוזמן מידיע על המתרחש מעבר לגבול. בתחילת 39 היו הימים-יום התנהלוaicsho בשגרה מסויימת, בתיא-ספר היו פתוחים, התנהל מסחר וכו', אם כי התהושות מהבלתי ידוע היו קשות.

אף ה поляנים הרגישיו את השינוי באקלים והפנימו את המתרחש. אלו שהיה להם קשרי מסחר עם היהודים, עדין התנהגו כלפי חוץ בצורה ידידותית, ברם היה זה מן השפה ולחוץ בלבד. בתוכם פנימה רובם שנאו את היהודים.

בסוף אותה שנה האוירה בעיריה השתנתה לבלי הכר. אנשים התחילו להחביא דברים ועשו הכל כדי להתגונן בפני הבדוא. באוגוסט 1939, חודש לפני פרוץ המלחמה, כבר הייתה אטמוספירה של ערב מלחמה והחיים כבר לא היו נורמליים ב"מאקוב". קשה מiad לתאר את התהושה הזה לפני המלחמה - זו הייתה תהושה נוראה.

העיתונות והרדיו שידרו וכתבו מאמרם פוליטיים על המצב המתו בין פולין לגרמניה. מעל גלי האתר נשמעו הכרזותיהם של בק, שר החוץ הפולני ושל ריין מיגל, ראש הצבא (זה שהחליף בזמןו את פילסוטקי). אלו ליבו את האויריה והוסיפו לתהושת הבהלה של מדינה במצב מלחתתי. בסוף חודש אוגוסט היה גוס כלילי וצעורי "מאקוב" התגיסו לצבא. הצבא הוציא אותה שעה הוראות לשעת חירום. היה קיים חשש מפני שימוש בגזים בידי האויב והאוכלוסייה קיבלת הנחיה איך לנוהג בשעת הפגיעה אוירית, אם וכאשר זו תגיע.

הויה של בלבול וחיפוש כיוון

המציאות המוכרת הפכה לבתאי יציבה והחיים כבר לא היו נורמליים. אנשים קראו את הפרשניות בעיתונים, היו שמוועות והרגישו באוויר שמשהו עומד לקרות. ברדיו שידרו ידיעות בטוח זמן קצרים ומאחר ולא כל אחד החזיק בכיתו מכשיר רדיי (מ בין כ-4,000 יהודים שהיו אז "מאקוב"), אינני בטוח אם היו חמישה יהודים שהיה להם רדיו), ברגע שנשמעו חדשות, אנשים התקלחו סביב בעלי הרדיו ורצו לשמעו מה חדש. ימים שלמים עמדתי גם אני בציפיה ללקט מידע חדש. רמת המתיחות ברחוב עלתה ובמקביל חדרה גם לתוך הבתים פנימה.

יכולת לראות יהודים מתגודדים ברחובות הקטנים, מתקברים בנקודות שונות בעיר ומחלייפים רשמיים, דעות, הערות והארות. בתיכון-המדרשה, בבית-הכנסת ובמקומות תפילה שוחחו והתווכחו על המצב הפוליטי אליו נקלע העולם.

אנשים לא ידעו לקרה מה עליהם להתכוון ומהשבות שוננות בקשר למה שעתיד להתרחש החלו לנקר בראש ולהציג: מה צריך

לעשות? איזה החלטות צריך לקבע? במאי ובמה ניתן להיאחזו? היפשו מענה ואין פתר. ככלם דיברו פוליטיקה וחקרו ודרשו. והיפשו אחר מידע שיעזר לככל את מעשיהם בתבונה.

סבירות שונות ומשונות הילכו בקרוב הציבור. אלה שזכרו את מלחמת-העולם הראשונה טענו, שאפילו אם תפרוץ מלחמה היא לא תשפיע על העירה שלנו. הם הסתמכו אולי על הדמיון שבין האירופאים מבחן הזהה פוטנציאלית של מערכיו כוח עולמיים וקיים מן הסתם לrogate יחס באזרע שלנו. אחרים גרסו, שהגרמנים עצם אינם כה נוראים כפי שתפשו אותם וסיפרו כראיה איך הגרמנים התנהגו אל היהודים במלחמת-העולם הראשונה. היו כאלה שהיו משוכנעים שצՐפת ואנגליה תיכנסנה אף הן למלחמה, מיד לאחר שזו תפרוץ ובמשך זמן קצר גרמניה תיכנע 'כמו כלום'.

אלה וגם אלה העריכו, שהמצב באופן כללי לא יהיה נוח אם הגרמנים יכבשו את "מאקוב", אך אף אחד לא העלה בדעתו בשלב ההוא שישמידו יהודים, אף אחד גם לא יכול היה לתאר לעצמו את עצמת הרוע המתקרב ומאיים לשטוף את אדמת פולין.

פרוץ המלחמה

ב-23 באוגוסט 1939 חתמו הרודנים של גרמניה ורוסיה, אדולף היטלר ויוסף סטאלין, על חוזה החשי - חוזה ריבנטרופ-מולוטוב - בדבר חלוקת פולין. רשמית, היה זה הסכם אי התקפה בין רוסיה לגרמניה, אבל היה הסכם סודי נספח, שディבר על כיבוש פולניה. רוסיה תכבש את הצד המזרחי של פולין וגרמניה תשתלט על הצד המערבי. פתחם אש וממים חבירו יחדיו כדי לכבות את פולין. גרמניה טענה שהיא רצתה מעבר בין גרמניה לרוסיה המזרחית. המחוות המערביים של פולין היו מושבים מיליוןיים גרמנים. מהוו

אחד מалаה ("הפרוזדור הפולני") החצץ בין גרמניה גופה ובין פרוסיה המזרחית, שהושארה בידי גרמניה בתום מלחמת-העולם הראשונה. התהכורה בין שני חלקים אלה של גרמניה עברה בתוך שטח פולני וגרמני לא חדרה לתבעו מאז את סיפוחה ה"פרוזדור" לתחומיה. ה поляנים מצדם, הפגינו כביכול חוזקה וטענו שלא יתנו לגרמנים מקצת חוט ועד שורך נעל.

אין לדעת זאת היום אך ייתכן והשאيوתו של ההסכם הייתה בעוכרינו. אנחנו לא ידענו על קיומו, לא כל שכן על הסעיף הסודי שנגע לכיבוש פולין. לו היינו יודעים על כך מראש ייתכן והיינו נוטלים את מטלה לנו ובורחים כבר אז מעין-הסערה הצפוייה.

ההסכם אכן יצא אל הפעול זמן קצר לאחר שנחתם. ב-1 בספטמבר פרצה מלחמת-העולם השנייה עם פלישת 2,700 טנקים גרמניים לגבול פולין וחמשה ימים אח"כ ביום שלישי ה-5 בספטמבר, כפי שנראה מיד, נכבשה גם "מאקוב". ב-17 באותו חודש פלשו גם הרוסים למוזה פולין, וכך הושלם חיסולו של המלינה - אחרי התנגדות קצרה וחסורת סיכויים, נאלצת פולין להיכנע.

מנוסה בדרכים

מן היום הראשון לפrox המלחמה החלו תושבי "מאקוב", יהודים ופולנים כאחד, לנעו ממוקם למקום. אנשים מבוגרים ברחו לכל עבר ברכבות, ברכב ובუיקר בעגלות-סוסים וכרגל. אשר יגורנו בא ובהיעדר יד מכוונת, אף אחד לא כל-כך הבין איך מתמודדים עם המצב. רקמת הכח של המערכת השלטונית החלה להיפטר ב מהירות. מאיר רובין, נהג משאית, שעבד בחברת טובלה סיפר מזוית

הראיה שלו על הפניקה שאזהה בנסיבותיו החוק באותו יום שבנו פרצה המלחמה. רבים מהשוטרים הפולנים עזבו אז את "פרושניץ" בבהלה, תוך ניסיון להגיע עם משפחותיהם ל"מאקוב". על-מנת לסייע בידם, המשטרה הפולנית החרימה בין היתר את רכובו של רובין ופקדה עליו לנטווע עם משפחות השוטרים ל"וורשה". לדבריו, מפקד משטרת "פרושניץ" בכבודו ובצמו התישב לצדו בתא הנגג כシדו אוחזת באקדח ואים לירוט כדורי בראשו אם חילתה בדרכך יקרה משהו למשאית.

תוֹךְ כָּדי נסיעתם הַמִּתְּקַלְּוּ בְּהַרְבָּה חִילִים מִהְצָבָה הַפּוֹלִניָּה וּבְפְלִיטִים רְאֵשׁוֹנִים שִׁיאִצָּאוּ אֶת הָעִיר "וּרְשָׁה". בָּאוֹתָה שְׁעָה "וּרְשָׁה" כָּבֵר הַופְּצָצָה בַּיָּדֵי מְטוֹסִים גְּרָמִינִים וְהַדִּי הַתְּפּוֹצְצִוִּית נִשְׁמַעַו בְּסַבִּיכָתָה.

אֲנָשִׁים מִכָּל שְׁכָבּוֹת הַאֲכֻלָּסִיָּה, עֲשִׂירִים וּעֲנִים, זְקִנִּים וּעֲזִירִים, הַצּוֹרְפּוּ לְזֹרֶם הַעוֹזִיבִים וּתְנוּעַת הַפְּלִיטִים בְּדֶרֶכִים שִׁיקְפָּה אֶת חֹסֶר הַבְּהִירָה בְּאֲשֶׁר לִמְצָבָה. הַלוּא אָף אֶחָד לֹא יָדַע בְּדִיקָה מֵהַחֲולֵךְ לְקָרוֹת וּקְשָׁה מֵאַד הִיה לְפָעַנְחָה בְּאַוְתָה נִקּוּדָת זֶםֶן אֶת הַמְּהֻלָּכִים הַגְּלֻבָּאַלִים וּמִשְׁמֻעוֹוֹתֵיהם. הַפְּרִשְׁנִים הַמִּקְצֻעָנִים הָזָוּ שְׁעַל-יָד הַנֶּהֶר נָאָרֶב תְּתַפְּתָח לְחִימָה קָשָׁה וּבְחִזְוִית זוּ תָהִיה הַתְּנִגְדוֹת צְבָאיָת נִמְרָצֶת, כִּיוֹן שַׁהְפּוֹלְנִים לֹא יִתְנוּ לְגָרְמִינִים לְעֹבֶר את הַנֶּהֶר. בְּהַתְּאָם לְכָךְ, הַמְּגָמָה הַכְּלִילִת הִיְתָה לְהַתְּרֻחַק בְּמִידָּת הַאֲפָשָׁר מִזְרַת הַמְּלָחָמָה הַצְּפִיָּה.

תְּנוּעַת הַפְּלִיטִים הַעֲיקָרִית זְרָמָה לְכִיוֹן "פּוֹלְטָוָסְק" "וּרְשָׁה". לָעַתִּים, קָשָׁה הִיָּה לְעַקְוֹב אַחֲרַ הַהִגְיָון שֶׁל תְּנוּעַת הַגְּגִירה. הִיוֹ מִשְׁפָחוֹת שְׁעֹזְבוּ לְ"וּרְשָׁה" מִתּוֹךְ מַחְשָׁבָה שָׁאוֹלִי בָּעֵיר הַגְּדוֹלָה יִהְיֶה יוֹתֵר טָוב. לְעוֹמָתָם, הִיוֹ אֲנָשִׁים מִ"וּרְשָׁה" שְׁבָאוּ דּוֹוקָא אֶלָּינוּ. מָאִידֶךָ הִיוֹ גַם אֲנָשִׁים שְׁבָאוּ לְ"מַאֲקוֹב" מִהַּצְפָּן, מִכִּיוֹן פְּרָוִסִּיהָ המְזֻרָחִית וּמִמּוֹרָב, מִהָּעִירּוֹת "צִ'חְנוֹב" וּ"מַלְאֹוָה". חַלְקָם נִשְׁאָרָוּ בְּ"מַאֲקוֹב" וְחַלְקָם הַמְשִׁיכָו וּנְסַעַו יוֹתֵר מְזֻרָחָה לְכִיוֹן הַכִּיבּוֹשׁ הַרְוֹסִי. "מַאֲקוֹב" הִיְתָה קַצְתָּה יוֹתֵר קָרוּבָה

לכיבוש הרוסי וכארבעים וחמשה ק"מ ממזרח לעיירה, בין "אוסטרולנקה" ו"לומז'ה", היה הגבול בין שטח הכיבוש הרוסי לשטח הכיבוש הגרמני. חלק מיהודי "מאקוב", למשל, נסעו דרומה ואולי קצת מזרחה לכיוון "רוז'אן" ו"אוסטרולנקה" ומעניין שהיו אנשים שבאו דוקא מ"רוז'אן" ל"מאקוב", מתוך מחשבה שאולי יהיה קל יותר להיות במקום ריכוז גדול של יהודים בעיר מחויזת כ"מאקוב" מאשר ב"רוז'אן". בודדים נסעו ל"פולטוסק" ול"צ'חנוב". בכפרים שבסביבה נשארו יהודים מעטים ואף הם באו ל"מאקוב" כדי להיות עם יתר היהודים.

כבר באותו יום בו פרצה המלחמה, הגיעו ל"מאקוב" הפליטים היהודיים הראשונים מ"פרושניצי" ומכפרי הסביבה והם ודומיהם זכו ליחס טוב ולטיפול נאות מצד נציגי הקהילה.

בין בני "מאקוב", שעזבו ביום הדם את העיירה היה גם רבה של העיר, הרב יצחק איידלברג, שהשתכן אז ב"זורשה". לרב איידלברג הייתה השפעה רבה על יהודי "מאקוב" וברגע שהוא נסע ל"זורשה", אלו מבני העיירה שנשארו במקומות הרגישי קצת בודדים ועזובים. אם הרוב קם ביום בהיר וועזב את העיירה אין זאת כי אם אוט מبشر רעות. הרב של "קרנסנושלץ" אמנם הגיע מיד אח"כ ל"מאקוב" ומילא את מקומו של הרב איידלברג, אך הייתה תקופה בין נסיעתו של הרב איידלברג לבין בואו של הרב יצחק יוסף זילברברג מ"קרנסנושלץ", שהקהילה הייתה באמת מיותמת, עצן ללא רועה.

גם שכנוינו הגויים היו מובללים. חלק מהכפריים, שגרו מסביב ל"מאקוב" עברו לעיירה הגדולה ואחריהם העדיפו דוקא את הערים הקטניות.

כך או כך, כל הדורכים היו מלאות בעגלות.

מראה התנועה בדרכיהם וכל משפחה נוספת, רק הטילו ספקות נוספות בקרבת אלו שנותרו עדיין במקומות. כל אחד הסתכל

איך נוהג רעהו, הושפע ממהלכיו ושיחת היום בין האנשים נסובה סביב ההתלבבות האם לעזוב או לא. מצד אחד דאגה: הנה זה נושא והשני עוזב, אנשים מתחמעטים וחולכים ומה יעלה בגורלי? מצד שני, אי-אפשר היה להימנע מהתהיה האם העוזבים מנטחים נוכחה את העתיד לבוא ומיל יכול היה בעצם לצפות מה ילד יום? האם אין זאת כי אם פזיות יתר וקלות- דעת לנוטש כבר באוטה שעה הכל מאחור?

רבים החליטו בכל זאת להישאר ב"ማקוב" ולראות מה יביא המחר.

בימים האחרונים, לפני ש"ማקוב" נכבשה, גיסו אנשים להפירות הגנה ותחושת חוסר-הוודאות הת עצמה, היסוסים והdagות הלכו וגברו.

לא ידעו איך ייראו החיים אם הגרמנים ייכבשו את העיירה. מה יהיה עם בית-הספר? מה יהיה עם המסחר? האם אפשר יהיה להתקיים ולקיים דבריהם? בשלב זה הבנים נסגרו ואלו שהייתה להם קצת כסף בנק חתכו לגורל כספם. אנשים התחליו להחביא את הסחורות בחנויות, בעיקר דברי אוכל.

בבוקר ה-3 בספטמבר פרסמה עיריית "ማקוב" הוראה לפיה על כל הגברים הצעירים בעיר להתגייס לצבא הפולני ולהתייצב לשם כך ב"פולטוסק". מאות צעירים, וביניהם יהודים רבים, התיצבו באותו יום בלשכת הגיוס ב"פולטוסק". שם נשלחו כולם, בני מקשחן נשך, לכיוון ירושה, להגן על עיר הבירה. חלק מבני-הנווער היהודי ב"ማקוב" נפרדו או ממשפחותיהם בדרך לצבא. שכנים, מקרים ובני המשפחות, ליוו את המגויסים ונפרדו מהם מתוך שאיפה להתראות בקרוב בריאות ושלמים.

את אבי לא לקחו לצבא, אך צור לי שהייה עליו לפטרל עם רובה על הגשר מעל הנהר אורז'יז' ואני הילד בן 15, החלטתי אותו בשמייה. הפטROLים על הנהר נועדו למנוע את פיצוץ הגשר.

כיבוש מאקוב

בלילה שלמחרת (4.9.39), כל פקידי העירייה, נציגי השלטון והצבא הפולני עזבו את המיקום. אחרי שהם עזבו, שמענו התפוצצות אiouמה והסתבר שהצבא דאג לפוצץ את הגשר, מתוך מטרה לעצור את התקדמות הגרמנים.

בפועל, הכוחות הגרמנים שעשו קדימה ודבר לא עצר בעדרם. במקום הגשר ההרוס הם בנו תוף גשר ארעי חלופי והתקדמו הלאה. הם באו מכיוון צפון והמשיכו לכיוון דרום ומזרחה. שכנה העיר "רוז'אן" בעלייה הביצוריים, שהוסתרו מתחת לאדמה (מבקרים אלו, שנקרו או פורטטים, נבנו לפני מלחמת-העולם הראשונה על-ידי הצאר הרוסי).

לא ידענו האם בכונת הגרמנים ללחוף ביעף על פני העיר ולהמשיך בדרךם הלאה או שסგמת פניהם להיכנס כמנצחים לרחובות של עיר ולהפגין בה נוכחות.

התושבים הסתגרו מאחוריו דלתות נועלות על בריח והציגו החוצה מבין חרכי התריסים. גם אני ישתי בבית עם משפחתי. שקט שלפני הסערה עטף את רחובות העיירה. ופהדר. היה פחד גדול כשההמתנה בחוסר ידיעה מורתת את העצבים. הגרווע מכל היו סימני הדשה לגבי הצפיו לנו עוד רגע קט מידי השלייטים החדשניים לגורלנו. כאמור, רדיו לא היה בבית, כך שלא יכולנו לשמוע מה מת蹉ש מתחת לאפינו. המידע היחיד הגיע דרך השכנים, כאשר אחד העביר לשני את כל אשר שמע.

מאחר ואני גרנו בבית נפרד, נאלצנו לצאת אל מעבר לרחוב כדי להתעדכן אצל השכנים הראשונים יודעים דבר מה. הם כموין לא ידעו יותר מאתנו.

מכיוון שהיינו מרכזים מרכז העיירה, לא ראיינו את החיללים הגרמניים עם כניסה לעיירה. יהודים סייפו כי באותו בוקר יום שלישי, ה-5 בספטמבר 1939, נכנסו לעיר חיללי סיירת גרמנים. הם

נכנסו עם אופננועים ומכוננות ירייה. לא היו הרבה יריות באוויר, רק יריות בודדות פה ושם. לאחר מכן הופיעו חיילים שעמדו גלליות ואחריהם חיילים רכובים על סוסים. העיר נכבשה ללא כל התנגדות ונפלה לידי הגרמנים כפרי בשל (ב-8 באוקטובר סופהה העיר ל"צ'חאנוב", שהייתה עיר מחווזית).

מיד עם כניסהם, הגרמנים החרימו את בית-הספר והסבו אותו לצורכייהם. הם החרימו גם את בית-הכנסת ועשׂוּוּ ממנה מחסן. את בית-המדרשה החדש שלנו הפכו לאורות סוטים ואת ספרי התורה גלגול. זה היה איום ונורא.

ביום שישי שלאחר הכיבוש קיימנו מניין בבית ולמהרת התפלנו שחרית במבנה קטן של בי"ס, שלא הוחром מיידית בידי הגרמנים. האלחנו אפילו להביא ספר תורה ולקיים את קריאת-הتورה כתה וכדין.

תclf עם הכיבוש שינו את מבנה המערכת השלטונית, החליפו את פקידי העירייה ומינו איש ס"ס גרמני לראש העיר. הכל התבצע ב מהירות וביעילות. ביום הראשון לכיבוש החלו לחטוף יהודים רצח של יהודים, אף כבר למחזר יום)cיבושם החלו לחטוף יהודים ברחובות לעבודות כפייה, בעיקר בסיללת דרכים ובתיקonen. איתרעו מזלי ומספר ימים אח"כ אף אני נחטף לעובדה כפי שנראה מיד. בעבר ימים אחדים הורה מפקד העיר הגרמני לכל היהודים מגיל 14 עד 65 להתאסף בכיכר השוק. גם אני נכתבי באותו מעמד והקשתי לדברים שהיה לו לומר. הוא הדגיש בעיקר את הנקודת, שליהודים אין זכויות ארזה בשטח הכיבוש הגרמני ומוטב להם לעזוב את "מאקוב" ולעבור לשטחי הכיבוש הסובייטי. הוא הוסיף אמר כי علينا להבין מה משמעות הדבר שליהודים אין זכויות. הוועה אומר: אפשר לגשת ליהודי, להרבין לו או להרוג אותו והיהודי אינו יכול להתלון. אין לו בפני מי להתלון.

בסוף דבריו פנה אלינו בקריאה לעזוב את השטח והבטיחה לגייס את כל העגלות בכפרים שמסביב ל"מאקוב" ולאפשר לכל

משפחה על מטلطלה, לעبور לצד הרוסי. "ניתנת לכם הودנותי" הכריז באזנינו "שטח הכיבוש הרוסי נמצא כ-45 ק"מ מזרחה לעיר והגבול לרוסיה פתוח".

אנשים נכנסו לדילמה והיה באמת קשה להחליט מה לעשות. השמועה כי מי שעבר לצד השני התקבל בחמיות על-ידי הרוסים וכן התהיתותו לספק עגלוות לעקרורים שיחלטו לעזוב השפיעה על האנשים במידה מה.

הרבי יצחק יוסף זילברברג מ"קראסנוושלץ", שהגיע ל"מאקוב" במקומו של הרב איידלברג, יעץ לשימם את יהבנו על הקב"ה. "כבודו מלא עולם", אלוקים נמצא בכל מקום והוא ישמור עולנו. יחד עם זאת הרב הוסיף ואמר כי החלטה האם להישאר או לעبور לשטח הכיבוש הרוסי נתונה לשיקולו של כל אחד ואחד, שצרייך להחליט לפי הבנתו הוא. דבריו חדרו לבבות והשפיעו.

זרע הפורענות החל לצמוח אז, כשהאנשים לא היצאו בכוח מבתייהם ע"מ למלא את נפשם לפני שהיה מאוחר מדי, כמו שעשו זאת בעירות אחרות כגון "פולטוסק", "רוז'אן", "פרושניצ", "אוסטרולנקה" ועוד. יהודים חשבו שאולי בכל זאת הם ימשיכו לשבת במקומות ויצליחו לעبور איכשהו את התקופה הקשה והאיומה הזאת ויישארו בחיים.

מקצת מיהודי "מאקוב" אמנים שמעו בקולו של הגרמני ועצבו את העיר לאזור הכיבוש הרוסי,อลם מרבית היהודים, ואנו בתוכם, נשארנו במקום. יצאנו בבית לא דבר בשלב ההוא על אופציית העזיבה. היו כאלה שברחו לשטח הכיבוש הרוסי וחזרו אח"כ, מאחר ולא מצאו שם תנאים מחיה ומגורים נאותים. היו גם שחזרו חוזה ל'מאקוב' וברחו לאחר-כך שנית לשטח הכיבוש הרוסי.

התחלת החטיפות לעבודה

ביום החמישי לכיבוש, בעודנו הולכים ברחוב, הגרמנים תפשו אותנו ואת חברי דוד רוז'נر ובקריאות "שנל" "שנל" חטפו אותנו לעובודה מבלי שאפשרו להודיע על כך בבית. יהודים שרואו זאת דרך החלונות מיהרו להגיד על כך להורי.

את חברי לcketו לעובודה בתוך העירייה. באמצע היכר עמדהบำר והוא נצטווה לשאוב מותכה מים בדלי מהורד. כך עמד שם ומילא את הדלי במים, שכמובן נשפכו מיד דרך החורדים. הייתה זו עובודה לצורך השפה גרידא. אח"כ הכו אותו ושלחו אותו לביתו. יעקב רוז'נר, אביו של חברי, הבין מיד את גודל הסכנה הנשקפת להם לנוכח התנהוגות הגרמניות במרקה דן ובהתחשב ביחס המשפיל שעבר בנו החלטת לעזוב את המקום. אוטו העמיסו על אוטו-משא יחד עם חטופים נוספים והסיעו אותנו כעשרים ק"מ עד לעיר "רוז'אן" - שם היינו צריכים להעמיס פחים על קרונות.

עבדנו משמונה בבורק עד לזרת הלילה ובמשך כל אותן שעות ניתנה לנו ארוחה אחת, שכלה אוריון עם חלב ונתחי-חיזיר חבויים בתוכו. מאחר והייתי רעב טעמתי מהעיסה וכשגיליתי את נתחי-החיזיר הקאתי את נשמתי מיד, באורה אינסטינקטיבי. באותו עת לא הייתי מסוגל להכニס לפִי דבר טרפָף. המקרה רואוי לצוין מאחר והוא מבליית את עומק הפגיעה שפגעו הגרמנים בצייפור-הנפש למן ההתחלת, כבר בדברים בסיסיים כמו אוכל, בין אם עשו זאת בمزيد בין אם לאו. איסור אכילת חזיר היה טבוע בנו מקטנות וחיציות הנקו ועזעה את אמות הסipient של עולמי הדת.

בלילה הם שיחררו אותנו. היינו שמונה אנשים ואחד בינינו, שהכיר את הדרך הוביל אותנו חזקה ל"מאקוב". הלכנו כעשרים ק"מ ברgel והגעתי הביתה בחצות הלילה.

באופן זה, כבר בתחילת הכיבוש חוותית טעונה של מלחמה. בכלל השבטי שם כך ייראו בפני הדברים, דהיינו, ייקחו אותן בעבודה וגם אוכל יתנו, אזי המזיאות די נסבלת, וב└בד שאין רוצחים. הערכתי, כמו אחרים, שהמצב זמני וכולנו קיינו שזמן פעולה לטובתנו, כי הרי מדיניות העולם לא יישארו אדישות ולא יתנו שיכבשו את פולין.

באמצע חודש ספטמבר הופיעו ברחובות העיר מודעות עם גוזרות ואיסורים. נאסר על היהודים ללבת על המדרכות או להתאסף בקבוצות; חוטלה עליהם החובה לגלח את הזקנים והפאות; היהודים היו חייבים להסיר את הכוכבים לפני כל גרמני שיפגשו בדרך ו עוד.

ביןתיים כל בת-הספר בעיר נסגרו ולימודים לא התקיימו עוד, לא ליהודים ולא לגויים. המשחר שבת. הגרמנים הפיקו את הסchorה ורוכנו את תחולת החנויות ובתי-המלאכה. מי שהיה לו חנות נעלים או בדים או בגדים וככדי נותר עם מדפים ריקים.

רבי אברהם מכל אדרל, סוחר גדול של בדים, שהגיע ל"מאקוב" מ"חרזיל" עם אוטו-משא חדש בסchorה של בדים, ביקש מאבי לעזר לו להחזיר את הסchorה. במבנה, שבו פעל קודם לכך המפלגות, הייתה עליית-גג ואבי הציב לר' אדרל שישים שם את הסchorה וינעל אותה על מנעול.

המחבוא לא החזק מעמד זמן רב וגויים שראו אל נכוון את התכוונה במקום הלשינו על כך ומיד באו נציגים מיטעם' ורוכנו את כל הסchorה.

חיי המשחר הלו ודעכו. אנשים פחדו לצאת מהבית ו גם לעבודה לא הלכו. הגרמנים התחלו לישם בפועל את הגזירות שפורסמו במודעות.

יהודים נאלצו לנוטש את המדריכת וללבת רק באמצע הכביש. תכף למן ההתחלה הונפקו תעודות, שהבחן צוין כי נושא התעודה

הוא יהודי וכבר בשכונות הראשונות לכיבוש נאלצנו לענוד טלאי צחוב על החזה ועל הגב, ע"מ שיזחו אותן.

במהלך חודשיים ספטמבר-אוקטובר 1939 הוחרמו כל הנויות היהודים ב"מאקוב". קשה לתאר איך החיים היהודיים השתבעו לפתח. גם המקווה, ששימש את היהודים לטהרה ולרחצה הוחרם ושימש מאז כבית-סוהר.

החותן שלנו בעלת רצפת הבטון התאימה לבניית מקווה חלופי ואני זכר יהודי יקר מادر, אהרון גוטלייזר, שבא לאבי ובקיש ממנו לבנות מקווה במקום שתפקיד עד לא זמן כביהח"ר שלנו, שהרי בלאו הכי כבר לא באו אליו אנשים ולא קנו סודה לשתייה. הוא הציב לשלם סכום כלשהו תמורה השימוש במקום וכן אכן היה.

בתחילת תקופת הכיבוש, נשים וגברים כאחד עוד הגיעו למקווה החלופי. להראות כי למורת הקשיים, יהודים תכו השתדרו להתארגן מחדש כדי להמשיך ולשמור על חייהם, שהיו חשובים להם.

באוקטובר חיללו הגרמנים את בית-הכנסת. הם הוציאו חלק מספרי התורה שנשארו, קרעו אותם לגורים וחרסו את פנים הבית. כעבור זמן הרoso השלטונות את הבניין והשתמשו לבניית בתים פרטיים עבור התושבים הגרמנים. את בית-המדרשה החדש הפכו כאמור לאורווה של סוסים. ההשפלה הייתה אומה.

באותו זמן לקחו את אבי ופקדו עליו לנ��ות את הסוסים ולטפה אותם. היה עליו לבצע את העבודה הבזוייה בעל-כורחו באותו מקום בו נהג קודם לבתפלל בקדושה ובטהרה, בمكان שנחשב מבחינה יהודית למקדש-מעט.

בבית-המדרשה היישן גרו באותה עת יהודים, שהובאו ל"מאקוב" ממקומות אחרים, שם לא כן הגרמנים היו הורסים מן הסתם גם אותן.

בכלל, ההתייחסות של הגרמנים לערכיו הדת הייתה אiomah למן ההתחלה. הם השפילו את ערכי הקודש ודרשו אותם בצורה אכזרית. זאת בניגוד ציני למשפט שהיה חרוט על החגורה של מדיה הוויזראט: "גוט מיט אונז" (אלוהים עמנו)...

משפחה קובל מצטרפת למשפחה

כהודשים לאחר הכיבוש הגיעו למאקוב יהודים מהורוד'ל. ועוד הקהילה היהודית קלט אותם ופייזר אותם בין יהודי "מאקוב". בביתנו היה מקום כך שיכלנו לשכן אנשים נוספים וכך שלחו אלינו את משפחת קובל: אב, אם ושתי בנות. הוריה של גב' קובל (משפחת שר) התמקמו לא הרחק מatanנו. עם הגעתם, נרכשו בהתאם לצרכים החדשניים, כלומר הכנסנו לחדרים מיטות נוספות והתחלקו באוכל ובסק'-הכל הסתדרנו והסתגלו.

פייבל קובל נחשב ליהודי עשיר, בעל טחנת-קמה, שהיתה ממוקמת בכפר "דובזינקוב" על-יד פרושנין. היה לו שותף גוי בטהנת-הקמה זהה הוביל אותם מ"חרוזיל" בעגלה וסוס, יחד עם העוזרת שלהם, עד שהביבאים ל"מאקוב".

העירה "חרוזיל", ממנה באו, שכנה כארבעה ק"מ מהగבול הגרמני (פרוסיה המזרחית). במהלך-העולם הראשונה, פייבל קובל סייע לאנשים להבריח את הגבול שבין גרמניה לפולין ולהפוך. הוא גם עסק בהולכת סחורה בלתי-LAGALIT וזואת בנוסף לבעלותו על טחנת-הקמה.

המשפחה הייתה ידידותית מאד ופייבל ואבי מצאו בניתם מיד שפה משותפת. במובן מסוים אפשר לומר שנוכחות העשירה את חיינו. מר קובל, ולצדו אשתו האלגנטית, שהתלבשה בטוב טעם, היה יהודי מוחושב וחכם ואני אהבתني להקשיב לדבריו.

עם חלוף הימים גמלה בלבם החלטה לעזוב את "מאקוב" והם הגיעו לנו להצטרכן אליהם בנסיבות לשטח הכיבוש הרומי. הגבול היה בין העיר "אוסטרולינקה" לעיר "لومזיה", מרחק של כ-45 ק"מ מ"מאקוב" ואנו השתכנענו שכדי לנוסות. החלטנו במשפחה שאבי ואני נישע עמו, נתמקם ונכין את הקruk ו老子 נחזור ל"מאקוב" כדי לחת את המשפחה (בדרכו זו נקרו רבות מהמשפחות). מאוחר יותר, אחותי הגדולה ובעלתה עברו אף הם את הגבול והגיעו ל"لومזיה". תקופה מסוימת הם נשארו שם, אך אחותי לא עמדה בגעגועים והם חזרו ל"מאקוב".

תאריך היעד לעזיבתנו נקבע ל-20 בנובמבר 39. נפרדתי מעלה האמא והאחיות בכפי נורא. לא היו לנו קרובי ב"لومזיה" ולא ידענו מה מהכח לנו והניתוק מהמשפחה היה קשה לי. עליינו על העגלה, פיביל קובל, אשתו, שתי בנותיה, העוזרת, אבי ואני ויצאנו לדרך הארוכה.

יום שלם נסענו בדרך לא דרך. בלילה הגענו לכפר בשם "סקשיפק" והסוט עצר מלכת. האзор היה אзор ביצתי, הסוט שקע בכווץ והתקשה ללחוב את המשא הכבב. למולנו עבר במקום גוי והוא עזר לנו להיחלץ מהבוץ תמורה תשולם כסף.

התמקמנו במקום לילנת לילה. חזות הכפר העידה על עוניו הרב וכשהצענו לבורי-הבית, שבבitem לנו, חתיכת חלה מאמתתתנו הם הוקירו זאת. כל כפרי החזיק ברשותו סוס ועגלת ולמהרת היום נעזרנו בסוסו של אחד מהמקומיים על מנת לצאת מאזור הביצות ולהגיע בהמשך לככיש משובש, שאיכותו ירודה. עליינו על הכביש והמשכנו בדרךנו.

כשמונה ק"מ אחרי העיר "אוסטרולינקה" היו קסרים רבים של הצבא הפולני (בוצ'חוביツיה) ואחריהם היה הגבול. בגבול עמדו גרמנים, מעבר להם היה שטח ריק ובכעחו נקודת גבול, שאוישה בידי רוסים. מי שעבר לשטח הריק, נחשב כמי שיוצא כבר משטח הכיבוש הגרמני ויכול היה לנשום לרווחה.

ב-22 בנובמבר, יומיים אחרי שעזבנו את "מאקופ", הגיענו לאגובל. עמדנו במחסום והגרמנים הורו לנו לעצור. מרחק ראיינו קצינים רוסיים וקצינים גרמניים מקיימים ביניהם דיאלוג כלשהו. יודעי דבר אמרו, שכשהם יגמורו לשוחח אנחנו נוכל לעبور, אך לא כך ארע. ברגע שהם גמרו לדבר הודיעו לנו: "הגבול סגור! תחזרו הביתה".

הגבול היה פתוח מ-17 בספטמבר עד 22 בנובמבר והוא נסגר למעבר בדיקת שעה שאנחנו הגיענו למחסום. אם היינו מקדימים בחצי שעה, מן הסתם היינו עוברים אותו. היינו הראשונים שמנעו מהם לעبور לשטח הכיבוש הרוסי ולשמע הבשורה, בוגוד אויל' צפוי, אני קפצתי משמחה. גם אבי שמה מאחר והיה ברור לו כי אם היו סוגרים את הגבול אחרי שהיינו עוברים אותו, בלתי אפשרי היה לחזור חזרה והיינו נקרעים כך מן המשפחה. יד הגורל הייתה בדבר ובכך נמנע הנטק ממפשחתנו, לפחות לפני שעה.

השכנו פנינו לאחור ובדרך פגשנו אנשים רבים, שעשו את דרכם לכיוון הגבול כשבניהם מועדות לשטח הכיבוש הרוסי. ביניהם פגשנו גם את משפחת רוז'נר ומספרנו להם שהמעבר נסגר, אך ראש המשפחה ראה כנראה את הנולד והחליט בכל מקרה לא לחזור ל"מאקופ".

המשמעות על סגירת הגבול הלהה להתפשט כאש בשדרה קווצים. בינו לבין אנחנו חזרנו הביתה והייתה שמחה רבה להיות שוב ביחד ולדעת שאיננו נפרדים עוד. גם משפחת קובל חזרה עמנוא כלוותה שבאה.

באוטו זהן היזנדרמיה הגרמנית החלה להתענין במקומות הימצאה של משפחת קובל. יש להניח כי נודע להם על הנכסים הרבים שהוחזקו בידי המשפחה בגרמניה, בפרוסיה המזרחית. קרוב לוודאי, שמיישמו מהנאצים חמד את הרכוש הרב וכנראה החלטת תחילתה לסלק את הגורם המפריע, כמו למשל את בני-המשפחה, אם כי הסיבה האמיתית לחיפושים שהגרמנים ערכו דווקא אחר

משפחה קובל לא ידועה וכנראה שגם לא היוודע לעולם. ניתן להניח שהמידע הגיע לידי הגרמנים באמצעות הלשנה ואולי ידו של קוסטק - אותו שותף גוי מהכפר "דובזינקוב" - הייתה בדבר, שהרי הביא את המשפחה קובל ל"מאקוב", תוך שהוא מבטיח לשמר על האינטרסים של תחתנת-הקמה...

מכל מקום הגרמנים הגיעו למשרדי הקהילה במאקוב והחלו לשאול שאלות. ר' אברהם מכל אדרל, יהודי מ"הורציג", נכח במקרה במקום באותו עת והוא מיהר להזהיר את פיבל קובל כי הגרמנים מחפשים אחרים.

פיבל מיהר אז לקח את משפחתו ולבורו. צער רב הצעירנו על עזיבתם ושמחה איחורנו נמלה בעצם.

לאחר מכן, כשהגרמנים הקיפו את ביתנו וחיפשו אחר הזוג קובל, הם כבר לא היו שם. הגרמנים התפרצו אלינו הביתה והיכנו אותן מכות-רצח, בדרישם מאתנו להסגיר את מקום הימצאה של המשפחה, אולם - למורת המכות והעינויים - לא גילינו להם דבר. הגרמנים העיבו אז אולטייטומים בפניו ווועד הקהילה המחייבים להביא את המשפחה קובל תוך חדש ימים ואימים, שאם נציגו הוועד לא יdaggo לך - יוטל עונש קיבוצי בצורה של תשולם סכום עתק. עוד איימו כי כל יום נוספת, שבו בני הזוג קובל לא יתייצבו, איז סכום הכהoper יעללה. הנאים גם איימו לעזר את אנשי היודנרטה תחת הזוג קובל, אך כל זה לא השפיע ואיש מבני העיר לא גילה להם היכן מסתרת המשפחה. שמענו שכעבור מספר שבועות מצאו אותם ב"פלצק". איש לא ידע למסור פרטיים נוספים על גורלם, החחש לחיהם גבר ובחלוּף הזמן היה ברור שהם לא נשארו בחיים. יש לציין כי לא פגעו אז בשתי הבנות של משפחת קובל, אטקה וללקה, וסופן היה כמו של כל נשי "מאקוב".

לאחר סגירת הגבול ב-22 בנובמבר 1939 מצב היהודים החמיין וanhנים ניסו להבריח את הגבול. היו כאלה שדרcum צלחה בידיהם. למשל, דוד עורייאלי מסטר בספרו, כי לאחר ששחה זמן-מה

ברוסיה, הוא חזר לבית הוריו ב"מאקוב", הצעיד במעט כסף ובגדים והצליח להבריח את הגבול בשנית לשטח הכיבוש הרוסי.

עבדה בככישים

אנחנו הסתפקנו באותו ניסיון בודד להגיע לשטח הכיבוש הרוסי ויוטר לא ניסינו להבריח את הגבול. לאחר שהזרכנו, חטפו אותנו מדי פעם לימי עבודה בודדים, כלומר, עם בוקר נלקחנו לעבודה בפינוי שלג או בניקוי כבישים ובערב חוזנו הביתה. הטיפות אלו חזרו ונשנו.

היה זה בסוף 39 כשהגרמנים פירקו את ועד הקהילה הקאים והקימו תחתיו נציגות מטעםם - יודנראט. היודנראט היה גוף בן-7 חברים ובראשו הועמד אברהם גרפינקל. היה בו נציג מבعلي-המלאכה, מהציוניים-הכלליים, מאגודת-ישראל ומהמזורchi, מבוואלי-החבריות, נציג הפליטים שהגיעו מעירות אחרות וכו'. מאותו זמן שהגוף הוקם, הגרמנים לא היו צריכים להתעסק יותר בחטיפות אנשים לעבודה ולא חיפשו אחריהם ברוחבה של עיר. הם פשוט הורו: "אנחנו צריכיםך וכך יחודים לך ולכאן" וועשי דברו של המשטר, נאלצטו לספק את דרישתם. כתע זו הייתה משימה של "חולקת עבודה" - לא חטיפות.

ליד היודנראט (= היידישע געמענע) פעלה משטרת יהודית לצורך מילוי פקודות הגרמנים. 20 שוטרים נבחרו מרצונם, ללא כפיה, חלקם היו דוקא בחורים טובים וחלקם פחות. כך שקשה להצביע על קו מסוים שאפיין את אישיותם. משנעצטו למלא אחר פקודות הגרמנים ולבצע דברים מאד לא נעימים, היו כמה מהם שניסו לעשות זאת בעדינות והיו אחרים בני-בליעל, שנהגו בפראות ובאלימות. לאמיתו של דבר, בחורים אלו היו חייכים

לבצע את הפקידם ועצם ביצעו של תפקיד מן הסוג הזה דרש מהם להפגין מידת קשיחות, אך איך שלא מסתכלים על זה, בסופו של דבר הם שירתו את הנאצים והיהודי הפשט לא יכול היה להתייחס לכך בחוב. לרובם היו חברי או מקרים מבני העיר קודם לכך והנה לפתחם התפשׂה מעמד חדש - שוטרים עם כובע, סרט מיוחד ומגפיים, והם כבר נוהנים הוראות וממלאים אחר הפקודות של הגermenies. אם הם היו פולנים, ניהא, אבל הם היו עצם מעצמנו ובשר מבשרנו.

התהוושה שחשו כלפים באופן בסיסי לא הייתה טובה וגם אני הילד הסתכלתי עליהם בכוז.

אנשים אלו נהנו גם מתנאים מיוחדים, שבשלטו במיעוד על ריק הזמניהם הקשים שהווינו בהמשך. אח"כ, בתוך הגטו לא היה להם אמם מי יודע מה, אך הם לא סבלו חרפת רעב כמוונו וגם תנאי מגורייהם היו קצת יותר טובים משל היתר.

ماוחר יותר, למקרה האירוני, מפקד המשטרת היהודית נלקח לאושוויץ (לזונדר-קומנד) בדיקן כמו יתר היהודים.

על כל פנים, בשלב ההתחלתי, אנשי היודנראט השתדלו לוויסת את חלוקת העבודה ולקחת את הצעירים יותר לעבודות הקשות. היו כאלה ששילמו כסף על מנת שיישחררו אותם מהמעבודה, לא בן אני. מצבנו לא אפשר לנו זאת. כך יצא שהייתי תמיד בין הקורבנות הראשונים שנלקחו לעבודה.

חברה גרמנית בשם "וולטר קייזר", שמרכזה היה ב"קניגסברג" עיר הבירה של פרוסיה המזרחית, הזרקה לפועלי כביש ונציגיה הגיעו כנראה להסכם עם הנאצים, ואלו האחראונים דרשו מועעד רק החקילה להקצות מיד אנשים לעבודה. העבודה לא הייתה קלה והעדיפו בחורים צעירים, שכוחם במתנותם.

נבחרה קבוצה של כ-250 איש (כולל פליטים יהודים שבאו ל"מאקוב" מ"רז'אן", מ"הורזיל" ומעוד מקומות) וביניהם נלקחתי

גם אני. הביאו אותנו לככיש "מאקוּבּ"- "פרושניעץ'" ושם חילקו אותנו למספר קבוצות עבודה. העבודה הייתה קשה מאד. ערמות הרצין בקורס פירמידות היו מפוזרות בשטח והוטל علينا - קבוצה בת כ-10 איש - להעביר את החץ לגבולות המסומנים במסגרת לתוואי הכביש. פיזרנו שכבה של חץ בעורף מכוש ואח"כ הגיעו עובדים אחרים וכייסו את החץ עם זפת וחול. בשלב ההוא הגיעו מכונה מיוחדת, שעבירה על המשטח תוך כדי דחיסת החומר בלחץ ויישור הכביש. עבדנו כך יומם שלם, מבוקר ועד רדת הלילה ועם סיום העבודה, חזרנו הביתה ברגל, מהלך של שניים שלושה ק"מ עד ל"מאקוּבּ".

אני זוכר שאחרי שבועיים של עבודה קשה מאד שילמו לנו תשלום בתמורה בכסת. אמנים קיבלנו ממחצית מהסכום שקיבלו הגוי תמורה אותה עבודה, 5 מרק נינה במקום 10 מרק ליום, אך בכל זאת העבודה שעבדנו אצל הגרמנים והם שילמו לנו בתמורה כספית, הפתיעה אותנו.

ברגע שהבאתי את הכספי הביתה הייתה שמהה גדולה. הכספי שהרוויחי עזר מאד למשפחה וב모מון מסויים הפכתי אז למפרנס המשפחה היחיד.

אבי היה מכתת רגליו מספר ק"מ עד שהיה מגיע אלינו לאליינו למקום העבודה מדי יום בשעת הצהרים ומביא לי קציצה וקצת תפוחי-אדמה שאמי הכינה עבורו.

לאחר שלושה חודשים הסתיימה העבודה שלנו במקום. הייתה בחוור צעיר ופועל טוב ונקלחתו לעבוד על ככיש "מאקוּבּ"- "קרנייבּוּ", תחת אחריותו של גוי אחד. עזرت לו לנוקות את הכביש לאורך מסלול של כשמונה ק"מ מכל צד, מ"מאקוּבּ" עד ל"קרנייבּוּ". תמורה עבודה זו כבר לא שילמו לי בסוף, אך עדיין אפשר היה לקנות בדרך דבר מה מהכפריים, כגון עוף או תפוחי-אדמה ולהביא הביתה אוכל - גם זה היה משהו.

לאחר-מכן לקחו אותו לעבודה בפירמה בשם "קירכהוף" מ"צ'הנוב". תפקידי היה לדרס אבני באמצעות מכונת אבני. עבדנו ברציפות מערב-שבת ועד יום ראשון בבוקר, בסביבה מלאת אבק לבן. הייתה זו עבודה קשה מאד והיא הייתה כרוכה בשאייה לא מבוקרת של האבק הרוב, שהhaftפו סביב.ليلת ישנו בכפר "פליזוחובו" - בין "פולטוסק" לנשלסק" וכשהגענו לכפר לילנה-ליליה, בעלי המkiem הכספיים דאגו לנו לאוכל. נתנו לנו תפוחי-אדמה עם שומן וכרוב וכמוון שאני הורדתי עד כמה שניית היה את מעטה השומן ואכלתי רק את תפוחי-האדמה והכרוב. כפי שציינתי עוד קודם לכן, מאכל שאינו כשר דחה אותו והלב לא הניח לי לאוכלו.

בבוקרו של יום ראשון חזרתי ל"מאקובי" תשוש לחלווטין. אז עוד גרנו בדירתנו המקורית ושמחתינו לשוב הביתה למנוחה כלשהי.

בשלב ההוא לא לקחו את אבי לעבודה. הוא כבר היה אז בן 43 והשתדרלו להפיל את המעמסה על העזיריים יותר. במרוצת הזמן גם מצב זה השתנה, ערכו רשותה של כל היהודים הכספיים לעבודה וגם אבי נכלל בה ונלקח לעבודה בעל-គראה.

בפברואר 1940 התבצע אצלנו לראשונה הרג קבוצתי. כ-500 חולמים וחולי-נפש, פולנים ויהודים רוכזו באותה מקום אחד. אני זוכר גיבן אחד שהסתובב עבירה ואף הוא נלקח באותה הזדמנות. העמיסו אותם על מכוניות-משא והובילו אותם לעיר "וונסקי-לסק" (Waski Lasek) בדרך לעיר "רוז'אן", שם רצחו אותם בירות וקבעו אותם באותו מקום. שם המקום בתרגום לעברית משמעו "עיר צרי" ובצעירותי נהגנו לנסוע לשם באופניים כדי לקטוף פטריות בעיר. אחרי המלחמה שלטונות פולין הקימו במקום אנדרטה לזכרם של הנרצחים. שנים ורבות לאחר מכן, באחת מנשיאותי לפולין כאיש-עדות יחד עם ילדי קיבוץ "מעגן-מיכאל" ו"שפאים", תכננתי

לקחתني אותם למקום הזה, שבו עומדת המצבה, במטרה להתייחד ולזכור את האנשים הקבוריים שם. הגישה לעיר הייתה צרה והתקשיתי למצוא את האנדרטה ורק בסיעו של אדם מקומי, שהראה לנו את המיקום המדויק, הצלחנו לאתרא.

מחנה עבודה גונסבו

במרס 40 העמיסו על משאיות כ-300 איש מ"מאקוב" ולקחו אותנו לכפר "גונסבו", כעשרים ק"מ מ"מאקוב". היה זה מחנה עבודה ראשון ושהינו בו שלושה חודשים בלבד לחזור הביתה. היכרמתי עם המקום התחליה על רגל שמאל' תרתי-משמע. משאך הגענו לשם קופצתי מן האוטו ונחתתי על עקב רגלי בצוואר לא טובה. מאותו רגע התקשיתי לדרכן על רגליהם ועד מהרה הסתבר שעיקמתי את הקרטול. מבלי להרגיש בדבר התחלתי לצלוע, אך לא התלוננתי על כך בפני איש וגם אח"כ כשהחלה להעביר אותנו לקשות לא פציתית את פי. הפולקס-דויטשיה - אותם גרמנים שגרו בפולין לפני המלחמה - מונו כמנחיי עבודה שלנו ובניגור למסגרות עבודה קודמות, הפעם הם כבר פיקחו علينا עם מקלהות בידיהם, ששימש אליו קרבי. היה ברור ש"בעת ההיא החכם יחריש" ומוטב לי שאשתוק.

מוקמנו בתוך מבנה בייס של הגויים. לנו על מזוריוני-קש ואכלנו את ארוחותינו בתוך בית-הספר, כשאנשימים משלנו הוקזו ככח עזר לצורך בישול הארוחות וניהול המטבח.

נכון שמתחם בית-הספר לא היה מגודר בשלב ההוא והמרחבות היה עדין פתוח, אך אסור היה לנו להסתובב בחוץ משעה מסוימת אף אחד לא העיז לצאת החוצה. המקום התנהל כמחנה עבודה

לכל דבר. השכם בבוקר הלכנו לעבוד באזרע. הטילו علينا לעסוק במלאתה קשה ושהורה שמעולם קודם לכן לא עסקנו בה, בתנאי, עבודה שלא הרגלנו אליהם וכל זאת במסגרת מערכת כפיה, שבה חי היהודים היו שווים כקליפת השום.

העבודה עצמה נשאה אופי של חפירה. היינו צריכים לחפור ולהוציא אבני גדלות מהאדמה כשל גוש אבן היה בקוטר של עשרה מטרים. שחזור האבנים מהאדמה נעשה ללא עזרה של כלים מכניים כבדים ואפשר רק לתאר את כובד המשא. האבנים היו מונחות שם מקדמת דנא עד שהרייך השלישי החליט לעקרן מן השורש למטרה ההידועה רק לו. לא היה לך שם ערך ושום מטרה מלבד השאיפה להעסיק יהודים. אח"כ שמעתי שכיסו בשנית חלק מאותן אבני השחצנו.

בזמן העבודה היינו נתונים לשירותם לבם של הפולקס-דויטשיה. אלו עמדו על ידנו כל העת - דבר לא נעלם מעיניהם - מי שעבד היטב לטעם, לא נגעו ולא הכו אותו, אך מי שהתרשל לדעתם בעבודה הוכה נמרצות. היו שם יהודים חלשים, שאף פעם לא עסקו בעבודות-כפיים ולא ידעו לעבוד בכח ודוקא הם הוכו במקל וזאת בנוסף ליבלוות ולפצעים, שהופיעו בידיהם כבר למן התחלה. וכשמשיחו הכה, הוא הוכה ללא רחמים.

ביני לבני החלטתי כי מוטב לי לעבוד קשה ולהסוך מעצמי את סבל הכאבויות ואכן מבחינה זו סבלתי פחות מכל אחד. עבודה עליל לא הייתה זרה לי, שהרי עוד קודם לכן עבדתי בגינת ביתנו. לא הייתי ילד מפונק בבית ואולי בשל כך הייתי מהحسن יותר יכולתי לעבוד אז קשה.

ניסינו לעודד האחד את השני בדברי נחמה. אמרנו שאין ערך לדאגה ואולי יגיעו זמנים טובים יותר. בכל הזדמנות הזכרנו את המשפחה ואת החיים כפי שזכרנו אותם קודם לכן. נזכרנו במאכלי הבית ונחזנו בנסיבות כדי לשורוד.

במשך כל אותו זמן היה קשור עם הבית באמצעות מכתבים וגם זה הוסיף מעט חיוך. אני זכר במדויק באיזו צורה הווערו דברי הדואר, כמדומני שאדם שעשה שליחיות מהעירה למחנה, אסף מהאנשים את המכתבים בדרך חזורה ל"מאקוב". במכתבים שכתבתתי להורים סיירתי שטוב לי ואין מה לדאוג, למרות שהמצב לשאورو היה שונה לחלוטין. רגלי הפגעה לא טופלה, הכאבם היציקו לי ובמשך כל הזמן הוא המשכתו לצלוע על קצה כף הרגל. כשאנשים סביבי שאלו לפשר הצלעה, פטרתי זאת בלי כלום, סתם קצרocab...>.

אכן סבלתי קשות בגלל הבעיה שהיתה לי ברגל, אך חמור ממצבי הפיזי היה מצבה הנפשי. אפשר לומר שב"גונסבו" התיאשתי והיו ימים שבהם ממש נשברה רוחה.

לא ראיתי תכילתית במסגרת שנפתחה עליינו וחשבתי שם אנחנו נמות. למוטר לציין כי אז כבר לא שילמו לנו תמורה עבורתנו, עבדנו ללא מטרה, אנשים הוכו يوم, המחוות היו קשים ולא ראיתי לזה סוף. אז כבר אי אפשר היה לבורח, הכל היה סגור ואמרתי לעצמי "ריבונו של עולם لأن אני נקלעת?" כל מיני מחשבות חלפו במוחי באותו ימי משבר.

פרשת "גונסבו" הייתה פרשה עוגמה, יחד עם זאת, נתנו לנו שם אוכל ויחסית לחולאות שהתרגשו לבוא עליינו, עדין ניתן לומר כי החיים היו בגדיר סבירות מסוימת.

כך החזקנו מעמד כל אותו זמן ובמשך החודשים שעבדנו שם העצם ברגלי התאהטה בסופו של דבר מלאיה ואז החזירו אותנו ל"מאקוב".

עבדה בחוות שבסיביה

כל העת היה יהודי העיירה "מאקוב" הוצאו לעבודה מדי יום ביום, אם זה בככישים, אם בחברות גרמניות שונות ואם במשקים חקלאיים. מעסיקים, שלפניהם המלחמה העסיקו פולנים, ביכרו כМОבן את כוח העבודה שניתן להם באותה עת בחינם. הפריצים מסביבת "מאקוב" העבידו את הבוחרים שהועברו לרשותם לצורך עבודה בחוות עד להשתתפות כוחות - ממש כעבדים. אחרי חזותי מ"גונסבו", נלקחתי אף אני לעבוד בגנן באחת מה חוות בכפר "קרניבו". באזור היו תעלות לניקוז מים, ששימשו בשלב מאוחר יותר מטרות צבאיות וכל אחד מהבחורים שנשלחו לשם חייב היה, תוך זמן נתון, לתחזק חלקה שהוקצתה לו, כשפולקס-דיטש גרמני היה אחראי علينا גם שם.

תהליך החשתנו נמשך עם העברת משפחות שלמות מ"מאקוב" לכפרים אחרים במשך שבועות ורבעת תנאי הקיום בכלל והדיור בפרט.

הוריו ואחותי הקטנה הועברו אז לכפר "צ'ירבונקה" והמושפה שכנו במוסך של מכבי-האש - מבנה קודר, שנבנה ללא חלונות ופתחיו פעורים ללא דלתות. רוב שעות היום הגברים הועסקו בעבודות השדרה ובגלא התנאים הקשים שהרשו במחנה ניסו רוב האנשים, שהוחזקו בעצם כאシリים, להימלט ממש ולהסתתר אצל פולנים בסביבה, או להילופין לחזור ל"מאקוב".

امي התאמצה וה策ליה לקבל אישור רפואי לביעות הבריאות של אבי. האישור היה אסמכתה לכך שאבי אינו יכול לעבוד בעבודות שדורשות מאמץ גופני רב וכעbor יומיים הורי ואחותי הקטנה חזרו ל"מאקוב", בשעה שאני הייתה במחנה עבודה.

העסקתנו עד להשתתפות כוחות, בככישים, בחברות השונות ובחוות שבסיביה, הייתה בין היתר פועל יוצא של ההוראה שנייתה לא לחת עצורים לשבת בבית. הגרמנים עשו זאת כדי

לשבור את האנשים. הם עשו הכל כדי לשבור את רוחנו. זאת בדיקת היותה כוונתם. מצד אחד הם ניצלו את כוח העבודה הזמין, לזריכיהם ומצד שני הם בודדו את הערים מסביבתם הטבעית, התיחסו את כוחם בעבודות ובכך הפחיתו את מידת יכולתו של הנער להתארגן ולהתרמרד. המבנה הנאצית כבר הייתה משומנת ומאידיעות וולשיתם עבדה בצורה מסודרת וסיסטמטית. בשעה לא תמהר לטעים השאלה למה לא התנגדנו? כאן טמונה חלקלקה. בשלב הוא עוד לא חשבנו שישמידו אף אחד ובמשך תקופה זו עד ההשמדה הם החלישו את כוח עמידתנו וניסו לשבור את רוחנו בתהליך הדרמטי ומתחמש, עד שלא נותר לנו בפועל כוח להתנגד ובכל זאת, לא נטשנו את עצם רעיון המרד וההתנגדות.

העברת יהודים לתחים הרובע היהודי

רוב יהודי "מאקוב" התרכו עוד לפני המלחמה ברובע שלהם, בקצת הצפוני של העיירה, אך היו גם כאלה שבחרו לחיות מחוץ לרובע היהודי. בית סבי, למשל, שכן ליד הכנסתיה והוא מרוחק קמעא מלכ' הרובע היהודי, כפי שצווין כבר. משפחתי וילנברג האמידה, בעלת שחנות-הקסמה, התגוררה ברחוב "פולטוסקה" בקצת הדרכומי ביותר של העיירה - לא רחוק מבית-הקרונות הפולני. ביהם שימש גם כבית-תפילה ליהודים נוספים שנגרו באזור. משפחות מסוימות כמו משפחת יענקל קלינר, משפחת גראט, משפחת ליטמן, משפחת דומבק ועוד, היו מפוזרות כמעט באזוריים אחרים בעיר.

בשלב ראשון קודם להקמת הגטו הגרמנים העבירו את אוטם יהודים, שהתגוררו בסביבה של גויים, לאזור היהודי. תהליכי העברת המשפחות לאזור הוצעו בצורה ברוטאלית, תוך השלפה והמשך רמיית זכויות היסוד של האדם. ציוו על האנשים לעזוב

מידית, מבלתי שיכלו להתכוון ולהתארגן מעט. לא נתנו להם אפילו זמן להתלבש. פשוט באו לאנשים והודיעו להם: "אתם קמים ועוזבים". בזמן הפינוי אני היתי בעבודות כפיה ורק אח"כ שמעתי, שפינו את הסבא חים ליזר סגל זיל ואת הדוד ליבאל והנץ' פרידמן עם בנים יונה-משה. האפשרות לעبور אלינו ולהתגורר עמנו נפסלה מיד מבחינותם מאחר והם תיארו לעצם שגס ביתנו יהיה מחוץ לגבולות המתחם היהודי, שיוגדר מחדש. שימושות התroxצטו ביחס להקמת גטו והם רצו למגוע מעצם טلطולים חזורים ונשנים. הם מצאו דירה ברחוב של בית-הכנסת ועברו להתגורר שם. בשלב ההוא מצב המגורים היה עוד סביר ועוד לא הורישה אז העציפות הבלתי נסבלת.

לדיות שהתפנו מיהודים הכנסו מיד את הפלקס-דויטציה - אותן גרמנים שחיו בפולין. דיוטה מרוחות ובתים מלאים בכל טוב הוועברו כמוות שהם לידיים זרות. עצמים וחפצים אישיים, שהעציבו במהלך חיים שלמים וספגו לתוכם הוותה חיים אינטימית של בא-הבית, נרמסו ברgel גסה.

סבתא, חוותה סgal נפטרה מעט קודם-לכן, לפני פסח 1940, ונקברה בקבר ירושלים.

בהתחלת אם כך אספו את כל היהודים מכל קצווי העיר לתוך הרובע היהודי ורק אח"כ צמצמו והקטינו את השטח של הרובע היהודי למדי מה שנקרא "הגטו" ובתחום המסומן ריכזו וצופפו את כל היהודים. בשלב הסופי סגרו את הגטו מאחוריו גדרות. בכך הוכשרו התנאים להפרדתם של היהודים מעל האוכלוסייה הכללית, בתנאי מוקדם לגירושים ולהשמדה.

ישנן גרסאות שונות לגבי תאריך הקמת הגטו והן נובעות ככל הנראה מטהlixir הצמצומים בשלבים של מרחב המגורים היהודי, כפי שצווין לעיל. בפנקס הקהילות כתוב כי בשנת 1940 (התאריך המדויק אינו ידוע) צומצם תחום המגורים של יהודי "מאקוב" לכמה רחובות בחלוקת הצפוני של העיר. לפי מקור זה הגטו נסגר

כנראה ביום הFFFFFFF תש"ב (1.10.1941). לפי רישומים שנמצאים ביד, הגטו הוקם בחודש אוקטובר 40, שנה לאחר הקיבוש, אם כי בהחלטות מאוחרת יותר עם בני "מאקוב", שדרדו את השואה ונותרו עדין בחיים, הגיעו למסקנה כי תאריך הקמת הגטו היה ככל מה חודשים מאוחר יותר - בפסח 1941, כפי שנראה מיד (תאריך זה תואם לתאריך המצוין בספר הזיכרון לקהילת "מאקוב"). עד לתאריך זה הייתה הדזילניצה - הרובע היהודי.

למרבה האIRONניה, כליאת יהודים מאחרוי גדרות תיל הטענה דזוקא עם התקדש עליינו חג החירות... .

II שלטון הרשע

"בצדו הצעיר של הטבע האנושי"

הקמת הגטו והקפתו בגדר תיל

בסוף שנת 1940 נקבעו גבולות חדשים ומצומצמים יותר לרובע היהודי ומשפחות נוספות פנו ממקוםן. כל היהודים שהתגוררו ברחובות הסמוכים ושבתייהם נותרו מחוץ לגבולות המתחם החדש, רוכזו והוכנסו לתוך הגטו.

הבית שלנו היה מחוץ לגבולות הגטו ובאותה תקופה נאלצנו להישאר הכל מאחורינו ולעוזוב את הבית, שבו חינו למשך מ-15 שנה. כשעוזבנו את המקום ואמי נאלצה להיפרד מביתה ומהיה המוכרים, היא בכתה בכى תמרורים. כל פינה, כל פריט וכל חפץ היו יקרים ללבה ופתאום היא הייתה צריכה להשאיר את הכל מאחור וללכט (היה זה אך מעט לאחר מותה של סבתה חוץ'ה סgal, והשבר החדש התווסף לתחום האבל הקיימת). כמו כןנו.

הגרמנים התירו לקחת מעט מاء, כמעט רק מה שאנשים נשאו על גופם ותו-לא. אנשים העבירו עמו כל-מייטה ומיטלטלין מועטים לצרכים אלמנטריים בלבד. גם אנו לקחנו פעקעל' קטן, שהכיל שמיכות וקצת בגדים, עזבנו את הבית היישן, שבו נולדתי וגדלתי ועברנו לבית פסקוביין ברחוב פשנטנישקה פינט ז'לוני-רין.

משפחה ברמת בסיס כשלנו קיבלת בגטו שטח למגורים בגודל של חצי חדר, כך שנאלצנו לחולק דירה בת חדר וחצי יחד עם שתי משפחות נוספות. אחותי ורבקה כבר הייתה נשואה אז לשלהما קירשנបאום והתגוררה עמו בבית חמותה, אך הורי; אחותי

הקטנה ואני נדחסנו בלית-ברירה לחזי חדר. בחציו השני של החדר שוכנה משפחת קובר, עם בןם ושתיה בתויהן ווילון הפריד ביןם לבינו. לモותר לציין כי בתנאים ההם קשה היה לשמר על פרטיות או על מרחב מחייה משפחתי אינטימי. כן, ובתנאים קשים עוד יותר היו יהודים בגטו.

העקירה מהבית שבירה את העוגן האחרון שנותר מחייב הקודמים. מסביבי ראייתי משפחות נוספות, שניצטו לעזוב את ביתן והלכו למקום כזה כמו הגטו. צרת הרבים לא ניחמה אותה, להפך, היא רק העצימה את הכאב. ראייתי שלוקחים לאנשים את כל מה שבנו לעצם מהלך חייהם ומדכאים את רוחם עד עפר ולבי נצרב.

לשוחח על כך עם אבי,امي או אחיותי - לא יכולתי. ידעת את כאם ושתקתי. באotta עת כל אחד היה מכונס בתוך עצמו ולחם את מלחמו הווא, מנסה אייכשו לאין את סערת רגשותיו וליעיב את הויות קיומו, בתוך אותו כואס חברתי ואישי, שנוצר סביבו.

הייה זה בפסח 1941 כשהשיטה גודר בגדר גבולה עשויה מעץ ומעליה נמתחה גדר-תיל. אף יהודים נאלצו להידחס לתוךם מגוריים מצומצם, שגביל מצפון בבית-העלמיין היהודי היישן, מדרום - ברחוב "פומשענעה" ובכיכר-השוק, ממערב - ברחוב "פשאסנישקע", שהוביל ל"פרושניז" ול"מלאואה", ומזרח - ברחוב "גראובה", המקביל לנهر "אורוז'ין". שערי הגטו היו בכיכר השוק, ברחוב "פשאסנישקע", ליד הדרך לבית-העלמיין היהודי וכן ברחוב "גראובה". חלונות הבתים שגבלו עמהם מתוך מתחם הגטו, נסגרו הרמתית בעצים.

מרגע שהגטו הוקם, התחליו להעביר אליו יהודים ממוקומות יישוב קטנים בסביבה. לאחר שהובאו ל"מאקוב" יהודים מנפהות "מאקוב" ואחריהם התקרב מספר היהודים בגטו ל-5,500. היו גבולות מגורי היהודיים ברובע צומצמו בלואו הcli, נוצרה ציפיפות

איומה. ציפיות א-י-ו-מ-ה! אני לא אשכח את הציפיות הוז. לפעמים התגדרו בחרד אחד שלוש משפחות. עליות-גג; אורות; אסמים וכדו' שימושו לאגרים וכמוון שם בבי"כ הישן התמקמו הרבה משפחות יהודיות מהפריפריה.

אפשר לומר כי מאז שהמלחמה פרצה התרחקתי כבורת דרך ארוכה מחיי נערות טבעיים ותנאי התבגרותי כבר לא היו כאלה של נער נורמלי. הייתה נער בן 17, ראיתי את הסבל של ההורים, את הבכי, הצער ועוגמת-הנפש ולא ידעתי את נפשי מרוב מכאב. אחורי הקטנה חנה-הדים, הייתה אז ילדה בת 11 ומחוסר תנאים אנושיים מינימליים היא נראתה כמו ילדה בת 9. היו רגעים שבהם הסתכלתי עליה ובכיתה. ברגעים כאלה הייתה הולך הצדה, שלא יראו אותה ביגוני ופורץ לא אחת בכבי מר. כאבתני גם את כאבה של אחורי הגדולה, אם כי היא לא התגדרה עמננו ולא ראיתי אותה בסביבה כל העת. שאלתי את עצמי מה אני יכול לעשות למען? התמקדתי כל העת במחשבה זו וכובד האחריות כלפיهم רק הולך והתעצם בהמשך. היה זה כאילו משקל אדיר רבעה מעלי ולא הרפתה ממני לרגע.

מאחר ולא הייתה קשור בגטו לחבר מסוים, לא היה לי גם בפני מי לשפוך את מר-שיחי ולחולק במעמדה הנפשית. גם לא שיתפתח איש בהrhoורי הנוגים לגבי המזומן לנו בהמשך.

חשבתי שהמעבר הכספי לגטו והקפתו בגדר-תיל - מעשים שאת פישרם לא יכולנו לפענה - הם חלק מאיזושהו תהליך הולך ומתדרדר, שהייב להדריך נורת אזעקה נוספת. ידעתי שהגטו המгодר לא מבשר טובות, לא רק בעניינים פיזיים-חומיים כחומר נוחיות; מחסור באוכל; או הלבשה בלתי מספקת; אלא בנושאים קיומיים של הישרדות ממש.

היתה חרדה סטומה מפני המנייע העומד מאחורי המעשה: מה המטריה? מה יהיה אח"כ? מה עומדים לעשות אנחנו? באותו זמן (וגם זמן רב אחר-כך) לא היינו מסוגלים לרדת לעומק הכוונה

היהודים ולא יכולנו להבין כי היעד היה לרוקן את העיר מישוביה היהודים ולרכז את היהודים לקראת... שכן לו רצוי הגרמניות להשלנו הרי יכולים לעשות זאת זה מכבר?!

עוד קודם לכן חווינו מימי עלבונות וביזויים והם היו נוראים, אך בתוך הגטו ההשפלות הגיעו מהר מאד לשיאים חדשים.

התנכלויות והשפלה בגטו

סגירת הגטו וריכוז היהודים במקום אחד, הקלו על הגרמניות לשולט בנו. הגרמניות הסתובבו בתוככי הגטו ועשׂו בו כבתו שלם וכאות נפשם. ההשפלות היו אiomות ונוראות. לכדו יהודים ברוחב באקראי, הכו אותם והשפלו אותם. כשהם תפסו יהודים וקייצו להם את הזקן, לא הייתה חרפה גדולה מזו. הלוא הזקן סימל חלק מזהותו של היהודי הדתי וגיזיות זקנו באה מותן כוונה לדרמוס את ערכיו שהיו המקודשים. אנשים כמו חסידי אלכסנדר, חסידיameshonov וחסידי הרבי מגור עמדו חסר-אונים מול הגזירה של גילוח הזקן. מה הם היו יכולים לעשות? רבים ניסו להסתיר את זקןם וכיסו אותו בסמרטוטים כדי לא למשוך את תשומת לבם של הסדריטים.

הגרמני המנוול שטיינמץ, שנ任命ה למפקד הגטו, הגדיל לעשות מכלום. שונא-ישראל זה נהג לעبور בגטו ולהחכות עד זובدم - ללא שום סיבה נראה לעין - יהודי כלשהו, שנקרה בדרך. הוא היכה גברים ונשים כאחד, באכזריות רבה, עד לעילפון וכמה מקורבנותיו אף הוכו למוות. היה זה רצח בדם קר לשם רצח, פשוטו ממשמעו.

биוזמתו של שטיינמץ חוויבו כל הנשים ב"מאקוב" לגלח את שיער ראשיהן - מעשה שלא היה כמוון בין מעשי ההתעללות

שהונהגו בgetterות סמכים אחרים. הגermenim טענו אז כי מכת
כינים תביא לאפידמייה ולהתפשטות מהלות וגילוח הראש נועד
ככicol לשמר על היגיינה.

המשימה הוטלה על ספרים יהודים ואלו נאלצו לבצע את
המעשה המחפיר, הכרוך בכיווי קרוביהם ומקריהם. אני זכר את
הGBT בעניין של אהיותי ואמי אחרי ההשפלה זו כשייגלו אט
שעיר הראש. מה אפשר היה לעשות? היו נשים, שהסתובבו עם
מטפחת על ראשם כדי לכוסות על הבושה והעלבון.

אח"כ יוצאה הוראה לחטא את הבגדים. ריכזו את האנשים
בבית-המרחץ של הגויים, לקחו את מלבושים והכניסו את
הבגדים למכונות, לתהליק של דיזנסקציה. מי שקדם בכך עוד
התלבש כראוי והקפיד לבבשו, יצא ממש כשבגדיו מסמורטיים
ומיקומטיים וכבודו רם.

יחסו הרצחני והסדייסטי של שטיינמן לא הפריע לו לנצל את
אנשי הגטו לשיפוק מאוויאו. לצורך זה היהודים היו כנראה מספיכם
טובים. כל דבר שהתאווה לו - ממעיל פרווה ועד יהלומים נוצצים
לפאר את הופעתה של אשתו - היו חייבים לספק לו ללא עורריין.
הוא ניצל את היהודי הגטו בצורה מתועבת.

שנתיים מאוחר יותר, נודע לי שאותו צורר נשאר בחיים
וכshallioti לארץ נתבקשתי להזותו בתמונה, על ידי הגורמים
שטייפלו בפושעי מלחמה. זה היהי אותו מיד והסתבר שהוא כבר
היה מוכר להם ונושא תפישתו היה בטיפול.

התמודדות עם תנאי החיים בגטו

במובן מסוים, במצב החדש שהתחוווה בגטו, מבנה המשפחה המסורתי התערער. בני משפחות הופרדו אלו מalto, כשהగברים ונשים נלקחו לעבודות כפיה משפיילות מחוץ ל'מאקוב'. גם ההיררכיה בתחום המשפחה כבר לא הייתה כבעבר. אך הרגש אב שאמור היה לתפקיד כראש סמכותית, כصاحب גלווח-זקן ומושפל לبيתו?

במסגרת המשפחתיות נוצרו היפוכי-תפקידים מכורח הנסיבות. ילדים נשאו בעול, שלא התאים לגילם ומבוגרים גילו חוסר-אוניות ו敖וזלה-יד אל מול מציאות אבסורדית.

כפי שציינתי כבר, ציפיות האכלוס פר שטח מחייב פגעה במרקם היחסים הבין-אישיים והשפעה על המצב הפסיכולוגי-חברתי של כל אחד מאתנו. מטבע הדברים, האנטיימות נפגעה וגילויי היה אפשריים דוכאו. בכל מקום הסתובבו אנשים ועוד אנשים, וכמו בתחום סייר-לחץ אנושי לא היה لأن לבורה. הרוחות במרכז הגטו היו צפופים עד אימה ואלפי רגלים דשדשו בתחום הצר. אני זוכר שבגטו לא היה לי חשך אפילו לפתח יחסים חבריים. אף לא הבתתי לעבר אסתר וילינברג, אשר עבר למדה אתी בכ"ס ואני חיברתי אותה מאר בימים כתיקונים. כל המחשבות וכל המאויים וכל דרכי התחנחות התרכזו בשאלת איך לצאת מהעסק הזה ולעומוד על הרגליים.

המצב הכללי בבית כבר לא היה כל-כך טוב. מקורות הכספי הלאו והתדרדרו ובשלב מסוים הגיעו למצב שלא היה כסף להוציא על ה"מנות". לי היהודי הקציבו כ-500 קלוריות ליום כמדומני (לשם השוואה: פולני קיבל כ-1,800 קלוריות ליום וגרמני קיבל 3,000 קלוריות ליום) וקשה היה מאד להיות מכמות כה מועטה של מזון.

לאחר-מכן, כפי שנראה בהמשך, כשהנשלחתி לancock מהחוץ לגטו השתדלתי בכל כוחי לארגן מזון ולהביאו הביתה, אם זה מעט בצל או תפוחי-אדמה, שנקנו מכפרי ה絲בִּיבָּה ואם זה עצים מהמנדרה שבה עבדתי, ששימשו כחומר-בבירה לצורך חימום ובישול. ידעתי שאם אני לא אdag למשפחה לא יהיה מי שידאג להם באוטה מציאות אiomah בגטו.

בתחילת, כשהשחיתות מהווין לגטו בעבודות ה絲בִּיבָּה, אני באופן אישי לא כל-כך סבלתי ממצב של חוסר מזון, למוצר לא באוטה מידיה שבה המשפחה סבלה בתוך הגטו. כשתיתנה לי ארוחה נזקורת שבבית אין חתיכת לחם, התקשתי לעכל את מזוני שלי והוא נתקע עצם בגרוני.

הרגשת האחריות, הדאגה ליקיריי ומძקך דלות כוחי לעוזר, הכניסו אותי למצב קוגניטיבי של חוסר-אונים. תקופה זו עמדה בסימן מאין מתensus לשמור על מינימום של תנאי קיום, להציג בדרכים שונות ומשנות מזון למשפחתי הרעה.

אח"כ, במחנות ב"אושוויז", נותרתי לרוב הצער לבדי ועם כל הקשיים הנוראים האחרים, כבר לא היה לי למי לדאג פרט לעצמי ו מבחינה זו מעמסת האחריות, שלילוותה אותי כבן כל הזמן ירדה אז מעלי.

מחנות עבודה

הדרך לגרמניה נעצרת בבית-המעצר

הגטו הסגור תיפקד כمعין לשכת-עבודה רחבת היקף, שסיפקה ללא הפסיק ובcheinם כוח עבודה לגורמים שונים. עוד קודם לכן, יהודים נשלחו לעבודים, או כעובדי עבודה-כפייה, למחנות-צבא,

לאחזות שנתפסו על ידי הגרמנים ולבודות ניקון ותיקון דרכיהם, אך עתה היה קל יותר לשלוט במאגר האנושי.

מחנות עבודה שונים הוקמו עבור יהודי "מאקוב" בשנים 1942-1941 בכפרים שבבסביבת "מאקוב". בין המהנות היו מסתמות בלעדיים, שהיו ידועים לשמצה ולצערי יצא לי להתוודע חלקם. שמוט כ"נובה וייש", "ביידיז'יצה", "קארנייביר" ו"ירוז'אן" היו שמות מטיליא-אייה. לכארה המהנות היו לצורך עבודה, אך למעשה הוחזקו בהם יהודים בתנאים קשים ביותר והם הוכו שם באכזריות.

הערים נשלחו בראשונים לעבוד מחוץ לגטו. בתחילת אני נשלחת מהגטו עם קבוצה של צעירים לעבוד בכפר "צ'רבונקה", שהיה מרוחק כ-15 ק"מ מ"מאקוב" ושם היה עלי לוווץ אבני גדולות עם פטיש. כל אחד היה חייב לעמוד במכסה מסויימת, כולל רסוק מטר מעוקב משטח האבנים. בני 30 ומעלה שלא היו מסוגלים להגיע למכסה, הוכו נמרצות ונמנעה מהם מלאה הכמות הקצובה של האוכל, כפי שטופקה לכל יתר העובדים. בלילה הלינו אותנו במתחים בית-ספר בכפר ובו התמקמנו במשך זמן שהיתנו במקומות. בהמשך איכשהו התרגלה לעובדה זו, למורת שהיה לרגעי משבר ומצבים של אי-בוד-תקווה. בנוסף לכך, כל העת הייתה מה קורה בבית ולא הפסקי לדאג למשפה.

יום בהיר בעודי עובד שם בשטח יחד עם חברי חנוך לסק, נעצרוינו על ידי שני משגיחים שעמדו שם - זנדארם גרמני ופולני - לקום ולהתלוות אליהם. כל חריגה מנורמת העבודה הקבועה הייתה אiom לגבינו ותגובהנו הראונה הייתה פחד.

مائיך, חשבתי ביני לבני, מה הם כבר יכולים לעשות לנו? הגענו למרכז הכפר. עמדו שם עגלות ושני בחורים פולנים ישבו על כל אחת מהן בעמדת המתנה. הורו לנו לעלות על העגלה מבלי להרחיב בדברי הסבר נוספים.

עד מהרה התברר לנו כי הייתה זו נקודת איסוף למשלוּה קבוצת עובדי-כפייה פולניים לגרמניה. היו משפחות של מגיסטים, בעלות אמצעים מן הסתם, שניסו בכל כוחם למנוע את גיוס בנייהם לעובדה. הם שיחדו את בעלי המדים, שלמוניים החליפו ידים ונמצאו "פטرونן" קל וזמן. יהודים בעלי חזות "גויות" יילקחו במקום ילדי הפולנים. היה ושנינו נראהנו כמו גויים, הפרידו אותנו מכבוצת העובדה היהודית והורו לנו להצטרף אותה קבוצת עובדה פולנית, שנשלחה לגרמניה.

בדרכָם לגרמניה עברנו את "מאקוב" ויהודים מאנשי העיירה שראו אותנו מיהרו להודיע על כך לוועד הקהילה היהודית. אלו פנו מיד לגורמים המתאימים ודאגו לעצור את העגלות, להפריד אותנו מכבוצת העובדים הפולנית ולהשאיר אותנו ב"מאקוב". בזודאי טענו כי יהודים איננו שייכים לכבוצת העובדה אליה שובצנו, יתכן גם שהיו מעורבים בכך כספי שוחד ובסוף של דבר, במקום להמשיך את דרכנו לגרמניה כגויים, הורידו אותנו מן העגלות.

איש אינו יכול לדעת האם הוחמזה או הזדמנות גורלית להמשיך לגרמניה ולהישאר לעבוד שם בזחות מסוימת, או האם ה"מתחיזים בעל-כורתם" היו נחשפים בסופו של דבר וגורלם היה מר.

כך או כך, לאחר שהורדנו מהעגלות, במקום לשחררנו הגרמנים עצרו אותנו והכניסו אותנו לבית-מעצר. היה זה במתחם בית-המרחץ היהודי אשר ייעדו הוסב ובמקומו הוקם מחנה לאסירים פולניים ולייהודים. המקום היה ידוע לשם זהומי ומילשוננו בשעריו הריח את ריח המוות.

השמעה על מעצרי גונבה כנראה לאוזני המשפחה. לאחר זמן מה שמעתי לתרדמתית את קולה של אחותי הקטנה חנה-אורס צועקת ובוכה לא רחוק מمنי, בחדר אחר בבית-המעצר. ואני שומע אותה ואני מאמין. והלב נשבר לי ואני בוכה יחד אתה

וציעק: "למה באת לכאן?" והיא עונה: "רציתי לראות אותן". הבנתי שהיא נכנסה למתחם בניסיון לאחד אותה, וזה תפסו אותה והכניסו גם אותה למעצר. קשה לתאר איזה מחשבות ערכו במוחו. אוזלת-היד וחוסר היכולת לעשות דבר כשהאהחות נמצאת לא רחוק. ממוני ומי יודע מה מתורחש שם, היו סיטוט שקשה לי להיפטר ממנו. בבית-המעצר הוחזקו בעיקר פושעים וערביינים גויים ומיעט יהודים וכשבאו נציגי הקהילה והחררו אותה, רוחה לי.

בינתיים אני וחברי ישבנו וחיכינו ששמשהו יבוא וייחזר גם אותןנו. בוקר המחרת הגרמנים דחפו אותנו למי המקווה להתרחץ. זה היה נורא ואיום. הכו אותנו ודחקו בנו ושוב איבדתי את התקווה. ידעתי שבבית אין בכוחם הדל של הורי לעשות הרבה לשחרורי. אמרתי לבני: ריבונו של עולם, מודיע אני צריך לעברך את כל הדברים האלה?

בוקר אחד הוציאו אותנו לפטע מבית-המעצר ושלחו אותנו לכפר "ቢידז'יצה-קוז'גלווי" (BIEDZYCE-KOZIEGLOWY) הרחוקה מ"מאקוב" כ-25 ק"מ. שם התברר לי כי המכotta שקיבלו בית-המעצר היו עוד כאן וכ/apps לעומת אכזריות המכotta ב"ቢידז'יצה".

מחנה עבודה "ቢידז'יצה-קוז'גלווי"

בכפר "ቢידז'יצה" הוקם מחנה עבודה ליהודים במתכונת המhanaה ב"גונסבו" וברמת רשות מוגברת. כאשרמו "ቢידז'יצ'יקו-קוז'גלווי" ידעו שהוא מקום קשה ביותר ומי שנשלחה לשם נדיין להתעללות בידי הגרמנים. איתרעו מזלי להילך למחנה כזה.

כבר ביום הראשון כשהגענו לכפר "ቢידז'יצה" קיבל את פנינו ז'אנדרם, אותו הכרתי עוד מהगטו והחל להרין אותנו סתם ללא

מטרה, תוך שהוא צווח: "רוין" "פול" "רוין" "פול". הינו כ-40 בחורים ורצנו ללא הפוגה, כך עד לאפיקת הכוחות. ראייתי את חברי לצדי מחזיק מעמד, אך אני הרגשתי כי כוחותי כלים, נשימתי נעהקת בקרבי ובשלב מסוים לא הייתה מסוגל לרוץ יותר. המכות לא אחרו לבוא. התהננתי בפנוי: "אני לא יכול לקום" ובכל זאת קמתי ורצתי ונפלתי ורצתי. הייתי כבר כל-כך עייף ומוטט פיסית ונפשית, שהתקשתי להחזיק מעמד בכוח רצון בלבד. אייכשהו קמתי על הרגליים והמשכתי.

היתה זו "קבלה-פנים" אלימה, שהמחישה את הצפי לנו במקום הוא בתקופה של ארבעת החודשים הבאים.

התמקמנו בתוך מבנה של בית-ספר. המשטר היה קשה וכך גם העבודה עצמה. קמנו מוקדם בוקר, התיצבנו למפקד ושם הילכנו ישר לשיטה. העסיקו אותנו בחפירה, בהוצאה אבני ובירוקן. עשר עד אחד-עשר שעות הפרינו וסיתתנו אבנים ללא מטרה - סתם כדי להעסיק אותנו במקום ההוא. השומרים פיקחו על עבודתנו כשמקלות בידיהם ואם רצית להימנע ממכת המקל הייתה צורך כל הזמן בתנועה, אסור היה לך לעמוד סתם כך ולו לרגע. אם היה נדמה להם שמתראשלים, מיד באו המכות. העינוי נמשך עד לשעה חמיש ששה בחושך ירד ואוז חזרנו מותשים לבית-הספר.

שם כבר לא סייפנו לנו מספיק אוכל וכדי להתמודד עם המחסור, חיפשנו מקורות מזון נוספים. לייזר-יופה ואנו כי נבחרנו להתגנब בעבר החוצה ולנסות להשיג מזון בכפרים שמסביב. אז עדין לא סגרו אותנו מאחוריו גדרות בצורה הרמתית וכך יכולנו להתגנב כל שניים שלושה לילות ולעשות כמויטב יכולנו לטובת העניין.

לפני המלחמה לייזר-יופה הסתובב בין הכפרים וסחר עם הגויים, כך שהוא הכיר די טוב את הסביבה ואילו אני נבחרתי

בשל חזותי הלא יהודית. יצאנו את דרכנו עם שק ריק במטרה לא לשוב ריקם. היינו מתדרקים על דלותות בתיהם של כפרי הסביבה ומקשימים: "אולי יש לכם חтика לחם?".

הופעתנו בפתח דלתם גוררה בדרך-כלל תגובות של רתיעה וסלידה. הם גם ידעו כי היענות מצדמם כרוכה בסיכון חייהם, לפיו שאסור היה להם לסייע היהודי ועל אף זאת, ברוב המקרים, האיכרים התרצו וננתנו לנו משחו. אם לא היה לחם אז נתנו לנו תפוח-אדמה. "קחו ותסתלקו" הם אמרו "אנחנו לא רוצחים לראות אתכם פה יותר".

ידענו שעמם אלו מסכנים גם את חיינו אנו ובמידה וניתפש גורלנו יהיה רע ומר, יחד עם זאת כשהזדנו ואמתחתנו מלאה הרגשנו טוב. אם יש להם - יש כבר מה לאכול.

בעת שהייתנו בחוץ התגנבו להן באקראי מחשבות על בריחה, אבל לא היה لأنן לברות. הלווא יהודים כבר לא היו בסביבה והאוכלוסייה הייתה עונת מאר.

כאמור, היינו שם תקופה של כ ארבעה חודשים ואז החליטו אותנו בקבוצה אחרת. כל אותו הזמן לא ידעתם מה נעשה בבית בגטו.

מיד כשהחזרו אותנו ל"מאקוב" לקחו אותנו לעבודת בניין מבלי לאפשר לנו לראות תחילת את יקירינו בגטו. סחבנו לבניין, העברנו חול, ערבענו טיט ועשינו כל מה שפועל בניין עוזה, כולל עבודה סבלות כמו סחיבת ברזלים ומינוי עובדים בלתי מקצועית אחרות. אלו שהתקשו להבין מה מתבקש מהם לעשות, קיבלו הסברים מהמקל. למחמת היום אפשרו לנו לחזור לגטו.

הכניסה לגטו הייתה ברחבה של כיכר-השוק. נכנסנו לרחוב בית-הכנסת ומשם המשכתי למקומות מגוריינו בגטו. שמחת הפגישה עם המשפחה הייתה גדולה ביותר, אך לבוי נחמצן לנוכח המציאות שנתגלתה לעיני. ראייתי שבבית פשוט אין מה לאכול.

עבודה בהוצאה "תורף"

בשלחי קייז'ן 41 שלחו אותו לעבוד מחוץ לבית בכפר "מקובייצה" (MAKOWICE), שהיה מרוחק 20 ק"מ מ"מאקווב". החברה שהעסקה אותה הייתה ליוונראט ואת התורף (כבול) שהפיקה סיפקה גם לגטו. גם שם שמרו עליינו הפולקס-דוריטש והשיגו על עובודתינו, אם כי ההתייחסות אלנו הייתה בגדר הסביר.

האזור הזוכר תואר שטח של מכורות. עבדנו בתוך בור בעל قطر של כ-200 מטר, שהיה ספג במים והוא עליינו לחפור ולהוציא את התורף מתוך אדמת המים. התורף שהוצאה הוועדר ליבוש בשמש הקיץ ויועד לשימוש בחורף. לאחר שהתיישב, נעזרו במכונה בעלת להב לייצור קוביות-טורף וכן הוא נמכר כሞצר-תוצרת (השתמשו בו כתחליף לפחם).

הפולנים הכהרים בסביבה סיפקו לנו תפוחי-אדמה וגם כרוב ומאללה היה לנו מספיק. בלילות ישנו בתוך אסם, שהכיל קש המכבר להנich עליו את ראשינו. לעיתים מזומנים היינו מתגנבים בשעות הלילה לשדות שמסביב ואוספים שעועית, בצל וכדר. לנו עצמנו לא היה חסר שם מזון מתנות האדמה, אך ידענו מה המצב בגטו וכשהגיעו עגלות לקחת את התורף לגטו, העמסנו עליהם את המuat שהיה בידינו לשולח ליקירינו.

קליפות עצם לחימום

יום רדף يوم, עולם הטבע כמנהגו נהג והעונה המתחלפת פינתה את מקומה לקראת בואו של גנרטל חורף 42.

אני נשלהתי לעבוד אז במנסרה מוחוץ ל"מאקוב". היו שם בולי-עץ ענקים בקוטר של כחצי מטר ובאורך של עשרה מטר. הינו צרייכים להוריד את קליפת-העץ בעוזה גרזן וממשיר חד כס臣, כשה העבודה מתבצעת ידנית כדי לא לפגוע בעץ.

למדתי במהירות את טיב המלאכה ואופן ביצועה ולבומה העבודה הקודמת במחנה ב"ביידז'יצה", העבודה הנוכחית לא הייתה כה נוראה.

לא קיבלנו תשלום עבור העבודהנו, אך יכולנו לקחת עמו את פסולת הקליפות וגם זה היה דבר שאין לו זולזל בו בעיצומו של החורף, שנפל על הגטו.

הקור הגיע איז לעתים ל-10/20 מעלות מתחת לאפס ולפעמים מעלות-הקור ירדו עוד יותר. בגטו הלכו והתדרדרו מקורות הקיום והיה מחסרו בעצים ובפחם. בתים רבים עמדו תנורי הבישול והחימום כאבן שאין לה הופcin והקור חדר לעצמות. היו אנשים שפשוות קפאו מקור. באין מנום, ניסו לנצל כל מקור אנרגיה אפשרי לצורכי היישרות. היו אלה שהוירדו את משקופי הדלתות כדי שיישמשו להם כחומר בעירה להרחתת קצת מים ולהימום.

לא ייפלא איפא, כי קליפות העצים (שישמשו כתחליף לפחים) היו מוצר מבקש ביוטרומי שהשיג חומר בעירה מסווג שכזה כבר יכול היה להחמס מעט את ביתו.

מאחר והגרמנים אפשרו לנו לקחת את הפסולת מהמנסרה - כל מי שעבד במקום הוא הרגיש בר-מזל. אספנו את הפסולת לתוך שקים ואלו הועברו לגטו בעגללה, שיצאה מדי יום משערי הגטו לכיוון המנסרה.

אני אספתי כחミשה שקיים ליום ומכרתי שלושה מתוכם ליהודים בגטו. בתמורה לכך קיבלנו מצרכים נחוצים אחרים וכבר יכולנו להיות איכשהו. כשהבאתי הביתה את הקליפות הייתה שמחה גדולה. פתאום בזמנים רעים היה לנו דבר טוב. מי דמה לנו. היה כבר עם מה לבשל והיה קצת אוכל מבושל וחם וגם זו נחמה פורטת בתוך הצרה הגדולה.

ה"לוקסוס" הזה לא נמשך זמן רב. לאחר שעבדתי במנסחה תקופה מסוימת, הורו לי יום בהיר לחזור לגטו.

לשروع את הגטו יומם בימי

בינתיים המצב בגטו הלק ווחמייר מיום ליום. ככל שעבר הזמן החrif עוד יותר המחשוך בתרופות, בעיצים ובפחים. עקב דלהת האמצעים, הצליפות והתברואה הלקואה פרצו גם מגפות. בעצם תכנית השלבים להשמדת היהודים בוצעה בפועל כבר אז, אלא שאנו עדים לא ידענו על כך. חלק מהההילך כלל הרעהה של האוכלוסייה.

מים לא חסרו אמנים, כיון שבתוך הגטו היו שלוש באורות, ובוסף לכך פעמי יום היו פותחים לשעה קלה את השער שברחוב "גראקובקה", כדי לאפשר לשאוב מים מנהר ה"אורוזיין" וגם אלו הינו יוצאים וממלאים מים מבחוין, אך כמוות התבואה, שנינתה לקהילה, נמדדה במסורה וחולקה לפי מכסה. אנשים קיבלו את החיטה תמרות תלושים ובדרכן זו יכולו בשילילת מקורות הקיום הקיימים הבסיסיים ביתר או יותר נכוון בשילילת מקורות הקיום החומירי. אפשר היה לקנות לחם גם ללא התלושים, אך הכמות לא הספיקה. זכור לי שעמדתי בתור לחלוקת הלחם משעה שלוש בלילה עד בוקרו של יום המחרת ומשהגייע תורי, בדיקק אז נגמר

הלחם. האירוע נחקר בזיכרוני במיוחד בשל היות המשפט, שזכה לו מצדיו של השוטר היהודי. הכרתי אותו עוד קודם לכן, בהיותו תלמיד בבית-ספר,שתי כתות מעלי, אך דבר זה לא עזר לי באותו בוקר. כשעמדתי כבר להיכנס הוא חסם את הכניסה ומקלע אחווז חזק בידו. ראייתי שזיהה אותי וביקשתי ממנו: "תן לי להיכנס, בבית אין חתיכת לחם" והוא נפנה במקלו ואמר לי: "אם אתה לא זו מפה אני מפוץץ לך את הראש", תוך שהוא מכenis קלה באידיש.

היה זה מסוג הדברים שהושיפו עצבות ללביו, אם כי באותה נשימה כдавاي להזכיר כי היו בגטו גם גילויים מסווג אחר ולמרות כל הקשיים, יהודים התארגנו בתוך הגטו לגמilot-חסדים ועזרה לחולות ולניצך בהיקפים נרחבים ככל שרק התאפשר בידם. לצד המצב האיום בו היו אז בגטו: ההשפלות היומיומיות המתמשכות, הציפיות הנוראה, הקור המקפי, המחשוך והרעב כשלאנשים לא היה מה לאכול ועם מה לבשל, קהילת "מאקווב" לא איבדה את צלמה האנושי ולאורך כל התקופה הזאת התעוררה ביתר-שאת המסתורת החומניסטית והאמונה שאין לנטוש את חברי הקהילה נגורלם.

ארגנו אז מטבח ציבורי ומילא בין הפליטים והעניים, שלא היה לו אמצעים בכלל, יכול היה לקבל פעם ביום או רוחת-צוהרים - ליתר של מפרק סמיך עם תפוחי-אדמה. האנשים שנזקקו לכך היו עניים מatanנו וזה הייתה מנת האוכל היומיית היחידה שאכלו.

קודם לכן, בחורף 41, כשהועוד אפשר היה, אסף ווועד-העזרה אצל תושבי העיר בגדי חורף, לבנים, כל-מייטה, וחילוקם לנזקקים, אך בחורף 42 מצב הכלל היה בכיר-רע. יכולת למצוא אנשים רועדים מלחמת הקור, מתחלכים עם רגלים יჩפות למחצה ומלכושים בלויים ודקיקים בלבד לגופם. הקור העז של חורף 42 לא חס על דריiri-מטה.

וועד-העזרה והיודנראט פנו לא אחת למשרדי הגזינט ב"וורשה" בבקשת לסייע ליודי "מאקוב". כדי לספק ליודי "מאקוב" עזרה רפואיים גם דאגו להביא רופא מ"וורשה", את ד"ר אבא קיטטסון. מאז שהגיע, הרופא טיפול בחולים במסירות רבה, אך המחסור המוחשי והולך בתרופות, התזונה הכלתית מספקת, תנאי המגורים הקשים, כל אלו גרמו כאמור מדי פעם להתפרצויות של מחלות מידבקות ובuckותיתיהם היו מקרים רבים. תרופות-סבטיות כמו מרק אטריות עם עופ, נעלמו כמעט לחלוטין מן השולחן וגם כך הם כבר לא יכולו להועיל במצבים קרייטיים. בעיקר התפשטה מהלט טיפוס-הבטן. רק צעירים, שנגננו ני היחסון שלהם היו עדין חזקים, יכולו לה למחלת הטיפוס והם היו מעטים מאד.

בתקופת הגטו נולדה בת לאחותי רבקה, אך גם תינוקת זו, כתינוקות רבים אחרים, לא החזיקה מעמד ולא נשאה בחיים. מי שמת הובא לקבר ישראל. לא היה בגטו "מאקוב" מצב כמו שהוא בגטו "וורשה", שם אנשים מתו ו גופותיהם נותרו ברחוב. ב"מאקוב" לא ראו גופות של אנשים ברחובות. אנשי היודנראט דAGO לקבורה באמצעות אחד או שניים מאנשי החברה-קדישא. בדרך כלל הקרובים ליוו את הנפטר עד לשער היציאה מהגטו ובמקרים מסוימים הייתה אפשרות ללוות את הנפטר עד לקבר.

אפילו באותה תקופה ירודה השטדלנו לשמור על אורח-החיים היהודי ככל שהדבר היה אפשרי. לפעמים התפללנו בחattr' מנהה במנין וכדו', למורות שככל התקבלות היה אסורה ובפרט אסור היה להתפלל. זאת ועוד, כ-15 בחורים ישבו אז ולמדו תורה בראשותו של הדין, בהדר בعلית-גג. הקהילה תמכה בהם בלבנה ובאוכל ונתנה להם כדי צורכם להחזקה הנפש. קיוו שאولي בזכות לימוד התורה ניוושע כולנו. אנשי היודנראט כיסו על-כך ולא פגעו בהסדר למורות הסיכון שהיה כרוך בכך.

אי אפשר להתייחס למשעים כמו שמיירת תפילות ומצוות בהיחבא וקיים לימודים בהסתור, אלא כאשר מעשה שהוא סוג של התנגדות. היעוזיות קטעות אחרת כגון הברכות מזון, היו אף הם בבחינת אי-ציותות וסרבנות לחוקים החונקים שנטוו מסביב לנו. ואז לקחו אנשים ובתוכם את גיסי, למחנה עבודה קשה ביותר ב"נובה ווייש" וגם שם העסיקו אותם בעיקר בריסוק אבני. הסיפורים שהגיעו ממש המפעלים לשיפוריו התעללות אחרים ודריכאו עוד יותר את רוח המשפחות שנשארו בಗטו. סיפרו על ולבל סקורקה, היהודי מ"פולטוסק", שלא היה מסוגל לעמוד במכסת העבודה שהוטלה עליו. בתחילת רק הזהירו אותו ואלו שעבדו לצדיו השתדלו לעזר לו לשאת בנטל. פעם ועוד פעם עד שהתנפל עליו הגרמני, שהשגיח על חלוקת העבודה והכה אותו עד כלות. ולבל התהנן בפניו: "תן לי לחיות. אני אבא לשלושה ילדים" ולא עוז, הגרמני המשיך להכוותו עד שהוא נפל תחתו. המחזזה זעוז קשوت את הנוכחים ומאיירך, בחור יהודי מ"וורשה", אף כתב שיר על המקרה הזה (מאיירך הועבר אח"כ ל"ירוז'אן", כפי שנראה מיד, וגם שם חיבר שירים לכל מאורע).

במרץ 1942 פרצה מגפת טיפוס-הבטן בגטו במלוא עוזה ועשירות נפטרו. המגפה הייתה אiomה. המערכת החיסונית הייתה ירודה גם כך בשל חוסר בויתמינים, בית-חולמים לא היה וגם תרופות לא היו בנמצא וכתוואה מכך המחללה פגעה בהרבה אנשים בעיקר מבוגרים, אך גם בצעיריהם.

חודשיים לאחר מכן, במאי 1942, כ-200 גברים צעירים הועברו למחנה עבודה ב"ירוז'אן", הנמצאת כ-20 ק"מ דרום-מזרחית-מזרחה ל"מאקוב" ואני נכלلت其中 באותה רשימת עבודה.

מחנה "רוז'אן"

נשלחנו לעבוד בהכנת שטח להקמת גן ציבורי ב"רוז'אן". בזמן המלחמה העיר נחרבה עד היסוד בידי הגרמנים ומטרתם הייתה להפוך את המקום לפארק, שישרת את הסביבה כולה. אולי בכך הם חשבו להשאיר מונומנט אנושי יותר במקום החורבן, שההשאירו אחריהם לאחר המלחמה. מטרתם הייתה לכל הנראה להרשים את אנשי שלום בקרים שמסביב, שיזכרום בשניים: בטהרים את "רוז'אן" מיהודיה ובהשאים גנים ציבוריים עboro ליד הרוצחים, משתי-הפעולה.

לצורך העבודה רחبت היקף הקימו עבורנו מחנה באחד הפורטים, המבקרים התת-קרקעיים ב"רוז'אן". ביצורים אלו נבנו מתחת לאדמה ב"רוז'אן" במלחמות-העולם הראשונה, כשליחינה קשה התנהלה או בין הגרמנים והروسים. במלחמות-העולם השנייה, כשהעיר נחרבה בידי הגרמנים, מצודות תת-קרקעיות אלו נשמרו למועד על תלאן, צפוי.

לא בכדי הוקם המחנה שלנו דוקא שם - במצודה. המצוודות התת-קרקעיות שימשו מאורות דיוור טבעיות ליהודונים, ולא צורך בחוץאות בניה ולא איבוד זמן לבניית מחנה חדש. היה זה מקום משכנן נוח לעבדים היהודיים.

יהודי "רוז'אן" עצם גורשו מעירם ביוםיהם אחרי פלישת הגרמנים, חלקם עברו ל"מאקוב" וגורלם בגטו היה כגורלנו אננו. בראשימת העובדים נכללו גם מספר בחורים יהודים מ"רוז'אן", שנשלחו עמנו או חזורה לעיר מולדתם כדי לראות בחורבנה ולהיות נדון בה לחבי חפרפת מתחת לפני האדמה. הם היו שם אל שכם את החתעלויות שעברנו שם. תקופת הזועה של הימים ההם קרבה בינינו ונפשי נקשרה בנסחם, כמו שcolon נקשרנו זה זהה והיינו מסוריהם האחד לשני לב ובנפש.

את זיכרונותי מאותו מקום ארוּ העליית ברשימה, שכתבתني
בספר הזיכרון לקהילה "מאקוב" וגם "רוזאן":

"החיים היו קשים עד מאד. ישנו על מרוצי קרש, שלא הוחלפו אף פעם והוא מושרים כינים וחרקים ללא ספור. ואכל כמעט שלא ניתן לנו. כל מזוננו היה שליש כיכר לחם ליום; בבוקר ובערב הוסיף לנו מישרת עליים ממותקת בסכרים; ובצהרים ליתר מרך רזה. מפקד המנהה, גרמני סדייטן מן החמורים ביותר, הוציאו הוראה להאכיל אותנו מכל פגר בהמה או חיה, שיימצאו ב"רוזאן" או בסביבתה. הג היה במחנה, כאשר נתפגר אישו סוס או חזיר, שאז היה המرك מודושן וננהנו.

ואף-על-פי-כן, לא הרע והעובדת הקשה הם שדיכאונו ביתר. שני דברים מיוחדים היו ב"רוזאן", שהעניקו את רגש השפלתני והכאיבו לנו עד כדי כך, שאנו כי, ממוספרי "אורושאין", "בירקנאו" ו"ברגן-בלזן" ידועו וזוועות הגermenים עד תומן, איןני זכר את אימי המשרפota, כפי שהנני זוכר לדיראון את ימי "רוזאן" הללו.

הינו יוצאים עם זריחת החמה אל מעל למצודות ומובללים אל השוק ויתר רחובות העיירה, כדי לפנותם מן ההריסות, והינו שבים אל מאורותינו עם חשכה. וכך ששה ימים בשבוע.

השוק היה כולם חרב. פה ושם עמד שריד של מה שניתן להבchin בו בית-מגורים. יתר החורבות פנו על-ידי גויי הסביבה, שפירקו אותן לשם חיפושי אוצרות ושימוש בחומר בניין.

יום א' היה יום החופשה השבועי, וזה היה יום המוראות שלנו. אותו יום זמנו למhana, מקום משכננו, גויים מהסביבה, שהיו מתישבים על כסאות על-גביהם המצודות ומשקיפים למטה לגיא החזון, בו הינו אנחנו "השחקנים" המצויים לבDRAM.

מפקד המנהה, גרמני מטורן וסדייטן-אינטלקטואל, היה אז מנצח על מלאכת הבידור. מישחו המציא בשבילנו שיר גרמני

(השיר מופיע בהמשך). אנו הועמדנו למטה שניים-שניים, זה מול זה, ואולצנו לפלות כנים אהדי, אחד אתبني רעה. האמת היא, שהיינו מכוסים כינס שכבות שכבות ולא קשה היה לפלוטן. חופנים חופנים היינו מלקטים אותן. בשעת מעשה היו ניגשים אחדים מהגויים ו"עווזרים" לנו בפelia. הם היו מרומים את הכותנות שלנו ומראים "מצאנו", ובשעת מעשה היו מצלפים על גופינו העירומים צלייפות רצח בחגורות ובמגלאים.

עם גמר המערכת הזאת היו מופרשים מתוכנו, כל יום א', חמישה קורבנות, שעליהם הוטל להלהיב את רוח הנחנין מבידורו של המפקד. את החמשה היו מרכיבים לרוחבה ב"פול' קומ' פול' קומ'", עד שהיו מתעלפים. אז היו משביכים את רוחם בדלי מים קרים, שהוכנו לשם כך מבעוד מועד, ועתה היו מקפיצים אותם ב"קפיות צפראדע". המשגיחים היו עומדים עליהם, ואמנו עשו הקיפוצים הצפראדים שלא בחוק, היו אלה מצלפים בשוטים וצועקים: "נוןן לך פוי! צפראדים להוות! לא לוייט!" והגויים היו פורצים ברעמי צחוק.

בגמר המירוץ היו המשגיחים המתנדבים מפשילם את מכנסי היהודים ומלקיהם אותם שלושים מלוקות לכל אחד, עד אייבוד ההכרה. ושוב: שפיכת מים, השבת הנפש והeschת החקיקה. קרה שאחרי טיפול כזה היה היהודי חזר למאורתו בזחילה, כשהוא פצוע וגופו כחול, אולם למחמת היה נאלץ לקום לעובדה יחד בריא.

כל يوم א' בשבוע תבע את קורבנותיו. כל אחד היה מועמד לגורל זה, ועצם הידיעה, שאתה עלול להיבחר ל"תפקיד", היה מكريיש את הדם בעורקים עוד לפני קרות הדבר.

ההצגה הייתה מסתימת תמיד במערכה שלישית, שהשפלטה הייתה מכאייביה יותר מן המלקות. במערכה זו היו כל מאתיים הבחורים מכונים יחד ונאלצים להתנווע כנوع היהודים נענו עי דבקות בשעת התפילה. הסדריסט הגרמני היה מפסיק מפעם לפעם

את נגעוני תפילהינו המדומות, משתיק את מלמולינו המאולצים
ומסביר לציבור המתמוגים מצחוק, עד כמה פנאי העם הזה ועד
כמה נבערים הם להתפלל לאלוהים כזה ובגעוני גוף ברכריים
כאלה.

החזון היה מסתיים בכך, שהיינו נערcis שלשות-שלשות
ומקיפים את המגרש הקפות מספר תוך כדי שרינו את השיר:

וואס מאן וויר מיט די לוייזע, לוייזע?
פון די לוייזע מאן וויר פעלער, לוייזע פעלער.
פון די פעלער מאן וויר טאשן, לוייזע טאשן.
אין די טאשן לייגן וויר געלט, לוייזע געלט.
מייט דעם געלט קוייפן וויר איין שימל, לוייזע שימל.
מייט שימל גיינן וויר אין הייל, אין לוייזע הייל.
אייף דעם הייל זיצט אונדזער גאט, לוייזע גאט.
פון דעם הייל שייסן וויר אויף דער ווועלט, לוייזע ווועלט.

תרגום מה של "היצורה" לעברית הוא כך:

מה אנו עושים בכינים, כינים, כינים?
מהכינים אנו עושים עורות, עורות מכונמים
מהעורות אנו עושים ארנקים, ארנקים מכונמים.
בארנקים אנו שמים כסף, כסף מכונם.
בכסף אנו קונים רמק, רמק מכונם.
ברמק אנו עולים לשם, לשם המכונם.
בשם יושב אלוהינו, האל המכונם.
מן השמים אנו מחרבנים על העולם, העולם המכונם.

וחדר בחרב, שהעמיק לזרעה את זיכרון ימי "רווזאן", היו
שיטוטינו ברחובות העיירה אחרי הצגות ימי א'. בעי החרבות
היפשנו זכר ורמז ליהדות "רווזאן". היינו נוברים בחרבות, אולי
מצא יהודי מסתור, שנוכל להצילו ולהביאו אלינו. אך לשווαι
רק "שמות", עלים בלים, מזוזות ותשמישי קדרושה אחרים נשארו

שם מכל ההוויה היהודית של העיר זו, וגויים שהיו באים לשמהו לשבייתנה.

במחנה העבודה ברוז'אן גמלה אצלנו החלטת הנעם, שלמענה כדי לחיות. עצם המשכת הקיום של כל יהודי ויהודי נתקבלת כזו פנימי, מין צו גrios לכל כוחות הנפש ששרדו בנו. להתקיים ולהיות! את הביטוי ל'ן נתן מאירוק, איש וורשה ובחר אוּר (הוזכר קודם לכן בקשר למבחן-עבודה "נובה וויש"), אשר גבר על כל הפלצות זו, ושמר על עוז-רווחו, שאין לתארו. הוא חיבר את שירים לכל מאורע בחיננו. השיר הגדול בשירינו, שהוא חיבר את מלותיו ולהנו ב"רוז'אן", שימש לנו המנון בלבתנו לעבודה ובשובנו ממנה. אני זוכר, שהיינו שרים את המנון שלנו באימוץ כל כוח הנפש, והשפכו היתה חזורת עליינו ומרעננת אותנו וכך היו מלאות הפזמון:

"*אחים, אחים, להשלו השורות.
כל הפוחד, פה לקרב אל יכוא.
אם בכל זאת הננו חיים,
משמע הננו הולכים, הולכים.
הדרך ארוכה, רק אל תיעזרו!*"

הפולנים המקומיים, שגויסו בידי הגטאות להיות מפקדי קבוצות-העבודה של היהודים, היו סדייטים כמוותם והיו נוגשים בנו ומכם אותנו בעבודה, כשכונתם להעבד את גופינו לשם דיכויינו הסופי ולשם שבירת רוחנו. אבל הם היו שומעים אותנו, שריהם ורואים, כי רוחנו עודה בנו. כל רגע, בו פצחנו בשירה זו, היה רגע של תעזה מיוחדת במינה לתקופתה. עד היום איני מבין, כיצד לא קלטו את תוכן שירינו, שהרי הם ליהגו כבר קצת גרמנית וידיש.

שם ב"רוז'אן" נדלק אחד מזיקי המרד של הלוחמים בנאצים. לא מקרה הוא, ששידי מחנה זה של "רוז'אן" הם אשר פוצצו מאוחר יותר את אחת ממיישבות בירקנאו.

תלית 20 היהודים במאקוב

במקביל לשתייהי ב"רוז'אן" התרחשו דברים איוםים גם ב"מאקוב".

ב-4 ביולי 1942 הוצאו להורג ביריה 15 יהודי "מאקוב" בינויהם שתי נשים.

ב-9 ביולי בוצע המעשה המחריד ביותר בכיכר בית-הכנסה הרחוב והוא הטביע את חותמו באופן עמוק ביותר על בני הקהילה ב"מאקוב". הגרמנים העמידו שם 20 עמודי תליה וחטפו ברוחם 20 יהודים, אותם הודיעו לתלית ראהו על לא עול בכפם.

הדבר בא בתגובה למעשה התנגדות של שלושה מיהודי "פולטוסק", שנקלעו לגטו "מאקוב". השלשה החלתו, תוך הימור על חיים, להוריד את הטלאי הזהוב מעל בגדייהם ובדרכן זו הם הצליחו לצאת את שעריו הגטו ולהשיג מהוצאה לו מזון עבור משפחותיהם. ניסיון הברחת המזון הוכתר בהצלחה מספר פעמיים ובפעם האחת הנוספת מזלים לא שיחק עוד והם נתפשו בעת שנייה לknoot אוכל אצל איכרים בכפר "שלקובча", במרחך 9 ק"מ מהעירה.

לפי השמועה, השוטרים עמדו לירוט בהם בו מקום, אלא שהשלשה התחננו ובקשו להובילם לעיר ולהרוגם שם ובכך גם לא יבצע הרצח לעיני התושבים. ככל הנראה הנימוק האחרון שיכנע את השוטרים ולכך רק חיכו הנידונים. מיד עם הגיעם לעיר הם תקפו את השוטרים, חטפו את נשקם, הרכום מכות רצח ונמלטו מן המקום. שניים מהם נרו למוות בעת ניסיון הבריחה ואלו השלישי, יהושע רובין מהעיר פולטוסק, שהיה ידוע בכינויו "ש��וף" (במקצועו היה קצב), חזר לגטו פצוע, קיבל עזרה רפואי בידי רופא הגטו והסתתר.

הדבר נודע לשטיינמן, מפקד הגטו והוא יצא לצד אחד היהודי הפצוע. אבא קיטיסון, הרופא שחחש את ראשו של רובין,

מיילא פיו כמים ולא הסגיר את הפטוע. החיפויושים נמשכו לאל הרף ולבסוף רוביין נמצא בביתו שלו. הוא נכלא ואחרי עינויים קשים פקד שטיינמץ להוציאו להורג.

שלושה שוטרים גרמנים הושיבו אותו בעגלת וחובלו אותו אל מהוזן לעיר בדרכם למלא אחר הפקודה, אולם רוביין לא נכנע וניסה לבРОוח בשנית. זאת הפעם הוא הוכרע, השוטרים פתחו עליו באש והוא נורה למוות.

ਊזות-המצח, שהפגין אותו י'יהוּדוֹן', הבירה את חמתו של שטיינמץ. הידיעה על מותו של רוביין לא הגיעה את משטמתו התהומית וזעמו לא שבר. ההורה לתלות עשרים יהודים בנוכחות עם-רב, נועדה להטיל אימה על הציבור, אך בד בבד היה גם הbiaה הכל הנראה פורקן לחורונו הכלוא.

כל יושבי הגטו הוכרחו להגיע באותו יום לרחבת בית-הכנסת ההروس, שעל אדרתו עמד קודם לכן בית-הכנסת עתיק-היוםין בין 250 השנהים, וגם "אורחים" פולנים הוזמנו לצפות במחזה ההושא להורג של 20 יהודים. הגרמנים הקיפו את השטח והציבו מסביב לו מכונות-ירידיה. הקהיל שנאסף במקום הוזהר לבל יפצה איש את פיו, יצעק או יבכה ולא - הגרמנים יירו ישירות לתוך הקהיל ללא הבחנה.

עשרים שוטרים הופקדו על ביצוע המשימה הנוראית. הם העמידו את הנידונים על שולחן, שהוצמד לעמוד התלייה וקשרו את ידיהם. אחד מהשוטרים היה אחיו של אחד מהnidונim לתלייה, וכי יש דבר מהיריד מזה?

משנשאלו לבקשתם האחורה הביעו הנידונים את מshallתם הייחידה לסגור את חנות האטליין, שמכרה בשער טרפ' בגטו. זו בקשותם ולא אחרת!

באותם ימים לא ניתן היה כבר להשיג בשר כשר ובתנאי ההישרדות הקיומית, כמעט אלו שהתמידו באמונתם ולא התקרבו

לפתח האטלייז, היו כאלה, שראו בכך פיקוח-נפש וקנו בשער-טרף. הנידונים למוות האמינו עד לרגעី חיים האחרונים, שאלוי בזכות מעשה זה יקרה נס והם ינצלו מגזר-הדין.

משאלתם הועלתה לדין בפני הידרנרט וראוי לציין כי דווקא נציג מפלגת הבונד, מפלגה שאינה חשודה באהבתה לדת, גם ראשון ופסק שיש לכבד את משאלתם ולסגור את החנות. ואכן כך היה, אך הנס לו הם יהללו לא התראחש. כשההשלחות הוזזו מתחה דרגיהם של העשרים והם נשאו תליינים באוויר כבוכות נטולות חיים, כך, לעניין כל אחיהם היהודים - ציפרו לא צייצה.

ההיזיון המזועזע שבר את רוחה של הקהילה. אם הייתה עד אז עוד שארית של איזושהי תקווה, בא המעשה הנורא ומהה אותה לחולותין. היה זה עוד קו שנחצה בדרך להתפרקות הטוטאלית לגבי כוונות הגermenים ואכזריותם.

שמות עשרים היהודים שנתלו אז (לפי הספר "ZYDZI W REJENCJI CIECHANOWSKIEJ 1942-1939" בהוצאה מכון רינגןבלום בורשה ותרגומו: "יהודים באזורי צ'חנוב 1939-1942"):

1. מוטל אלבסטר
2. לייב אלבק
3. אוגניש ציטריניאש
4. סמואל חיריליקו
5. שלמה גוגול
6. יוסק גריינברג
7. ישראל מינקוביץ'
8. יצחק קבקה
9. מיכאל קרש
10. שלמה פציניארץ'

11. חיים פודמובוביץ

12. פרשברג

13. משה רייצ'יק

14. משה רוזנברג

15. חיים ריבק

16. עזרא ריבק

17. יצחק טפט

18. פישל ויאטראך

19. נחמן זילברברג

20. יצחק זילברברג

שמו של בנימין וקס מפופוכו, שהיה חייט במקצועו, לא נמצא
ברשימה שהופיעה בספר, אך לפי עדותו של בן-אהיו, דוד וקס
مفופוכו, בנימין היה בין הנתלים בזמן ההוא.

גם אבא קיטסון (KEITSON) - הרופא היחיד שהיה בגטו -
נענש על כך שלא מסר או לגרמנים ידיעת על העוזרת שהגיעה
ל'"ש��וף" הפטזוע. ב-14 ביולי הוא נטלה באותה כיכר בית-הכנסת.
לאחר תלייתו, אשתו לא יכולה לעמוד באסון הנורא ולפנוי שאיבדה
את עצמה לדעת היא המיטה גם את ילדם.

כאמור, אני הייתי באותו עת ב"רוז'אן". כשהשמעתי על תלמיד
עשדים היהודים, סבלתי סבל רב ולפחות נחשך ממנה חותם המעד
הmozouse. תיארתי לעצמי את ההשפעה שהיתה לך על הוריו
והצrichtי על שאינני יכול לעמוד לצדם ולצד בני-העירה, להיות
שותף למחשבותיהם ולסבלם וליטול בכך מעט מן הכאב.

ב"רוז'אן" נפיצה או ידיעה על חיסול הגטו ובתחלת נובמבר
1942 הודיעו על חזרתנו לגטו.

יצאנו את "רויזאן" ב-8 בבוקר, בלבד שומרים גרמנים. היינו קבוצה של מעלה מ-100 בחורים והלכנו ברגל מספר שעות. לאחר 20 ק"מ הגיענו בשעות אחיה"צ לגטו, שהיה כבר מוקף בשוטרים פולנים ובאנשי ס"ס גרמנים.

כשהחודשים לא ראייתי את המשפחה ולא ידעתי באיזה מצב אמצא אותם. הם מצדם חדרו לשולמי. אמנס במכתביהם שכבתבי אליהם מ"רויזאן" לא דיווחתי על המכוות, ההשפלות והמצב האיום בו נמצאת, שכן השתדלתי לא להעמים עליהם את צורתי, אך השמועות עשו להן כנפיים ועברו גם כך מפה לאוזן. המשפחה חיכתה לי וכשראינו האחד את השני, נפלנו זה בזרועות זה ובמקום לשמה בכינו. כשהרווחות נרגעו, נתתי להם את שלושת הלחמים, שאספתי וסחבתי עמי כל הדרך והם התיישבו בצד וגמרו מיד את כל הלחת. מצאתי אותם רעבים, עייפים ורצויים.

יחד עמנו הווחزو ל"מאקוב" כל היהודים ממחנות העבודה שב��ביבה וייתר לא נתנו לאיש לצאת את הגטו.

חיסול גטו מאקוב

ב-14 בנובמבר ניתנה פקודה להייאספ ב.dex ב.dex כיכר "זיללוני רינק" (השוק הירוק) פנת רח' "בוזוניצעה" (BUZNICZNA), מול בניין היודנרט. שטיינמץ יmach שמו עמד שם יחד עם אנשי משטרת ושני אנשים נוספים מראשי היודנרט והם ערכו לנו סלקציה, שכונתה אח"כ "השבת השוחרה".

בצד עמדה חבית וכל אדם בתורה היה צריך להניח בה את כל הכסף והזהב שהיו ברשותו, תוך איום להריגתו במקום אם יימצא אצלם כסף, שעון-זהב וכדרו. ממילא כבר לא נותר הרבה מהעשה

הנ"ל ואנשים התחללו למסור את מעט דברי-העיר שעוד נותרו בראשותם.

במשך מספר שעות עברו לפני הבמה למעלה מ-5,000 יהודים. משפחות משפחות נרשמו מי לשפט ומילחץ, כפי שיתבהר לנו מאוחר יותר. הרישום נעשה לפי ראש משפחה: ילדים עד גיל 16 נרשמו יחד עם הוריהם וכל אלה שהיו מעל לגיל 16 הוכנסו כראש משפחות נפרדים כביכול לרשימה נפרדת. באותו עת איש לא ידע למה נועד הרישום, אך הכל השתקלו להיראות צעירות וחזקים. זקנים ניסו להפגין חוזה צעירה וצעירים ניסו להיראות מבוגרים מכפי גילם. התבשנו כי ארבעה ימים לאחר-מן יעבירו את כולם ל"מלאה" ואיש מהגרנים לא התקיים עוד לצורת החלוקה, שנעשתה בשעת הרישום.

יום רביעי ה-18 בנובמבר נקבע ביום חיסול גטו "מאקוב" ובמעט הימים, שנותרו עד לתאריך הנקוב, שמחתי להיות מכונס שוב עם המשפחה.

אויריה קשה אפפה את הכל. צו העזיבה והגיורש למקום בלתי מוכר הזניק אצל כולן את רמת החדרה. היה זה כמובן כוח סטמי מרעד את חיינו ומעורר מרובציו גוש של אימה. הנה בא הקץ לאשליה - "מאקוב" אינה עוד עיר מקלט עד יעבור זעם, עד סוף המלחמה - אלא תחנת-מעבר.

תהיינו, מה פתאום "מלאה"? הלווא גם שם חיים יהודים בגטו ואיפה יליננו את המסעה האנושית זו? שלא לדבר על הקושי להיחפה לפליטים חסרי-כל ולהיפרד ממוקם אליו כבר התרגלונו גם ברע שעבר אותו בו. לנגד עינינו עמדו אותם פליטים לא מוכרים, שהגיעו ל"מאקוב" ממקומות אחרים ושובנו במקומות כמו בית-הכנסת היישן. ככל שמצוינו היה רע, מצבם היה גרווע משלנו.

באותו זמן היה כבר ברור לכלם, שהגרנים אינם חפצי טובתנו וכי המעבר הכספי אינו צופן אלא רע עבורנו. עוד מרגע שעאנשי ס"ס הקיפו את הגטו, אנשים כבר דיברו על כך שהולכים

לחסל אותן. מה משמעות המילה "חיסול"? איך יחשלו? זאת לא ידוע. עם זאת, לא היה מנוס אלא לצית להוראות הגרמנים. החיבור גם כך היה מותש וכבר ידע לאן מובילים גילויי-התנגדות מכל סוג שהוא. תמונה עשרים היהודיים, שנתלו מספר הודשים קודם לכך, לא נושא כה מהר מהזיכרון הקולקטיבי. אנשים נוכחים אז לדעת כי כל ניסיון להtanגדות כלשהי יעלה בחיהם של יהודים אחריםinos.

בלב כבד וחושש לקראת הבאות נערכנו בזמן שעמד לרשותנו ליציאה מ"מאקוב".

התירו לקחת רק את מה שהאנשים היו מסוגלים לשאת ידנית בAFXן עצמאי. בלואו הci, מה כבר היה לקחת אחרי עזיבתנו את ביתנו הראשון ואחריו שמכרנו בהמשך את כל מה שיכלנו כדי להתקיים?

באוטו يوم (18.11.1942) אנשים נשים וטף עם פעקעלעך בידיהם החלו לנחרר לכיוון רחבה הגטו. מאות עגלות גויסו מבעור מועד בכפרי האזור לצורך ביצוע המשימה והם המתינו לנו באוטה עת ליד שער הגטו, ברחוב "פשהנסיסקה".

הגירוש התקיים בשעה שש בבוקר. מי שלא יכול היה לצאת מהבתים ולהגיע לרוחבה, חוסל במקום. כ-50 איש נרצחו בעת הגירוש, בעיקר חולים, זקנים וילדים, שלא היו מסוגלים לעוזב את דירותיהם או שלא מיהרו לעלות על העגלות. היו אנשים חולמים, זקנים ונכדים, שהתקשו ללכט ונעורו בייהודים אחרים. אנשים תמכו איש ברעהו ואת מי שאפשר היה, סחבו על גבם. גם אני סחבתי ותמכתי ככל יכולתי.

ליד שער הגטו ותווך כדי דחיפות העלו לעגלות את הזקנים והתינוקות שהתקשו ללכט. מהזה זה של דחיסת אנשים לעגלות היה איום ונורא. סבי מצד אמי שבר את ידו בעלייה לעגלה ואח"כ בזמן הנסיעה הוא התיעיר בכאים איוםם. כולם נקלעו לאותו

תוהו ואיש לא נמלט, כולל אנשי המשטרة היהודית ואנשי וועד-הקהילה.

באותו יום אומלל של ה-18 בנובמבר, הגטו חוסל לגמרי ועמו חוסלה הוויית החיים היהודיות של קהילת "מאקוב". 5,150 איש שולחו לגטו "מלאהה" וכל הרכוש היהודי ונכסיו - לחוציא דברי-ערך וככפיהם, שאותם גזולו הגרמנים בעת הגירוש עצמו - נמסרו בידי תושבי "מאקוב" הגרמנים והפולנים.

בדרכו לגטו "מלאהה"

שיירה של 1,000 עגלות התגלгла דרך שער הייצאה של הגטו לכיוון "מלאהה", שהייתה מרוחקת מ"מאקוב" כ-50 ק"מ צפונה. במהלך הדרך היו סוטים, שכשלו מכובד המשא ובני-המשפחה על מיטלטליהם נאלצו להתפזר בין יתר העגלות. שוטרים ליוו את השיירה לאורך הדרך ושמרו לבב יופר הסדר ולבל יעלו מחשבות בריחה בדעתו של איש...

ممילא אף אחד לא ניסה לבורוח. הגרמנים הטילו עליינו פחד תחומי ויתרה מזאת, הסביבה הייתה כל-כך עונית, שלא היה גם להיכן לבורוח. האוכלוסייה הפולנית הוזהרה עוד קודם לכן לבב תחין להחביא יהודים. ההורה הייתה שכל המחביא יהודי, יוצא להורג הוא וכל בני משפחתו עמו, כך שגם אותן מתי-מעט שואלי התנגדו בסתר ליבם לנעשה סביבם, לא העזו לסכן את בני משפחوتיהם.

לפנות ערב הגענו ל"מלאהה" רצוצים ועייפים.

אחרי מה שהתרחש בגטו ואחררי תלאות הדרכ, לא היה בכוחנו להפניהם באותו רגע את משמעות החלפת האוכלוסין, שחילק ממנו התבצע או למול עינינו בשיטתיות וביעילות. כשהאנחנו הגיעו,

יהודי "מלאהה" כבר לא היו בಗטו. הם הוזאו למשלוּח ובקומם הכניסו אותו. ב"מלאהה" נותרו רק אותם יהודים, שהגרמנים נזקקו עדיין לשירותיהם,بينיהם היו אנשי המשטרה היהודית ואנשי היודנרטט המקומיי. אלו האחרונים חילקו אותו עד מהרה בין הבתים, שננטשו בחופזה מדייריהם הקודמים. גירוש יהודי "מלאהה" התבצע ככל הנראה במהירות רבה וקרוב לדאי שהיה זה עוד באותו יום, כיוון שכשאנחנו נכנסנו לדירה שהוקצתה לנו, עוד עומד באוויר ריחו של תבשיל ועד מהרה גילינו סיר מיותם עם אוכל מבושל שחומו טרם פג...

משפחתנו קיבלה דירה שלמה בת חדר וחצי לעצמה בלבד ומיותר לצין שהיו אלו תנאים משופרים לאין ערוך מהתנאי קיומנו בגטו "מאקוב", אלא שרואה זו הייתה קצובה בזמן.

לאחרת היום כבר אספו את כולנו למגרש, שבו עמדו שני שוטרים יהודים וגרמניים מפקח ותוופת 'ח'בית התכשיטים' חזרה ונשנתה גם כאן, כלומר נישלו אנשים מרכוש שעדיין נותר בידיהם. האנשים עברו בסך והשוטרים ערכו היפוש על גופם. במידה ונמצאו כסף ותכשיטים, הם הוכנסו לחבית שעמדה בצד. אמרו לנו שמילא אナンחנו כבר לא צריכים שום דבר.

היו עדיין אנשיםבודדים, שסיכון את עצם והשairoו ברשותם דברי-ערך, אך רובנו נשארנו חסרי-כל ולא שום אמצעים לאחר אותו היפוש.

החיים בגטו "מלאהה" היו בלתי נסבלים. בראש המשטרה היהודית עמד שלום גוטמן, שטפו היה מר מאד ב"בירקנאו", אך בינותיים הוא וחלק משוטריו התנהגו אלינו בברוטליות. אחרי שבוע שהייתה ב"מלאהה" לקרו את רשותת הסלקציה, שנעשהה קודם לנו בגטו "מאקוב" ולפי הרשימה הוציאו טרנספורט של 1,500 יהודים ל"טרבלינקה". ביניהם היו גם סבי ודודתי.

באוטו לילה התעוררנו מחתמת הרעם והצעקות. פחדנו לפתוח את הדלת או לצאת מהביתה, שמא יboleע לנו. בבוקר המחרת קמנינו למציאות אחרת ונוכחנו כי רבים נעלמו מתוכנו, פשטו כמשמעו. הזעוזע היה גדול. קרוביים ומכירים הסתויכו ברוחבות כמסוממים בחיפוש אחר מענה לשאלת מי לקח אותם? لأن לקחו אותם? ומדוע?

ואז התברר שהיה זה משלוח של אנשים מבוגרים וזרים ל"טרבלינקה". המקום לא היה רחוק מatanנו והכרנו את שמו, אך לא ידענו מה היה "טרבלינקה" במשמעות הנוספת ששופחה אל המיקום ולא ידענו את אשר התרחש שם.

טרנספורט 81

כעבור שבוע נוסף הוציאו עוד טרנספורט קטן לאושוויץ, הנקרא 'טרנספורט 80' ובמשלוח שלו אחריו, ב-6 בדצמבר, הוציאו משלוח של 3,500 איש והוא ידוע כ"טרנספורט 81". בתוכו הינו גם אנחנו. לאחרינו היה עוד משלוח אחד, שהיה קטן מאד וכללו את אנשי המשטרה היהודיים וכמה בעלי- מלאכה, שנותרו ב"מלאה" ומספרו 82. שיטת הזדון הגרמנית פעלה כבר באופן סיסטמטי ובמלוא הקצב המפלצתי.

כשמדובר על מספרי המשלוחים הכוונה היא לאותם מספרי קעקוע, שנחרטו בהמשך על אמות הידים. יהודי "מאקוב" זודו לפיהם 80, 81 ו-82 אלף. אל המשלוחים היוצאים צירפו עוד אנשי עיירות מסביב. סימן ההיכר של אנשי "צ'נוב" למשל היה 73,000, חלק מיהודי "מלאה" היו במשלוחה 78,000 וחלקם במשלוחה 82,000 אלף.

ב-6.12.42 נצטוינו להגיע בשעה 7.00 בובוק לנקודת איסוף בבניין הגדול, שליד תחנת-הקמה. ברגע שיצאנו מגטו "מלאה" והגענו לנקודת האיסוף הייתה תחושה אiomה. כולנו ידענו שהיעדר אליו יובילו אותנו לא יכול להיות מקום טוב, אבל מה פירוש "לא-טוב" לא ידענו. חשבנו על מhana-עובדת, אבל לא תיארנו לעצמנו, סטוביילים אותנו לקרה השמדה. גם אם היו מיידועים אותנו מראש בשמו של היעד: "אורשויז'", לא היינו מבינים במאן מדבר. מה ידענו על "אורשויז'" פרט לעובדה שזהו שם של מקום כלשהו?

ובכל זאת, אני באופן אישי הרגשתי שונה בין הגירושים מ"מקוב" לבין הגירוש ההוא. כשהגירשו אותנו מגטו "מקוב" והודיעו שנוסעים ל"מלאה", לא הייתה לי תחושת נכאים כפי שאולי הרגישו אחרים. ידעתי ש"מלאה" זו עיר מכל הערים ומה כבר אפשר עוד לעשות לנו שם? אבל כשהוזיאו אותנו מ"מלאה" בחוסר-ודאות טוטאלית וכשעמדנו תועים ואבודים באותה תחנת-קמה ולא ידענו לאן נועדים, נכנסתי לדבדוך עמוק וアイבדתי את התקווה.

שם הייתה נקודת השבירה הנפשית שלי ותחילה קץ האשליה. עד אז התאמצתי בכל כוחי להחזיק בכוח את המשפחה - את ההורים ואת שתי האחיות שלי וניסיתי להקל עליהם ולו רק בדברים קטנים. ביום הגירוש מ"מקוב", למשל, דאגתי שייהיה לנו בקבוק מים ושיהיה משחו לאכול בדרך, אולם עתה כבר לא היו בידי אמצעים ולא הייתה לי אפשרות להציג דבר.

היי מסביבנו אנשים שמלמלו בשפה רפה, בסוג של ייאוש וניסיון לעידוד עצמי, "יהיה טוב" "יהיה טוב". חדורי האמונה שמו יהבם על הקב"ה וסמכו על כך שישמור علينا. אני לא הייתי מסוגל להישען על מסד כלשהו. מצב-רווח היה ירוד וחשבתי לעצמי בסוג של ויתור "יהיה מה שהוא".

כל משפחה נצוטה לעמוד כיחידה נפרדת מיתר האנשים וככה עמדנו שם משפחות משפחות וחיכינו לדיוקן. משחת וילנברג עמדה עצנו ובתם פיגא, שלמדה עמי בבית-הספר (בת-דודה של אסתר וילנברג), ניגשה אליו והפיצויה בי לברות. "אתה הלווא רואה, מוטיל, מה שקורה פה" סיכמה. "לאן נברח?" עניתי לה "הרי הסביבה עוינית ואיך אפשר להשאיר את ההורים ככה?". היא חזרה למשפחתה ואני נותרתי בהרהוריו.

ואז נצטוינו לרוץ מתחנת-הקמה לעבר מסילת הרכבת של "מלאה", מרחק של כשנים שלושה ק"מ. אבי החזיק אתامي בעד אחד ואני אחוזתי אותה בצדה השני, כדי שלא תיפול בזמן הריצה.

امي הייתה אז בת 44 ובשל התלאות שחוויתה היא נראתה כבת 70. קודם לכן היא הייתה אישה נאה בעלת היוניות, אך מאז האירועים, שעברו עליה באותה תקופה, היא הייתה חלשה מאד ומלאת סבל והדבר ניכר בחיצוניתה. הביטוי היידיישאי "אויסגמאטערט" אולי מבטא טוב מכל את מצבה. דוק של עצובה עטף אותה ולא ראת חיווך על פניה. ומה היא רצתה בסך-הכל?

לשמור על גזליה ועל משפחתה כמו שכל אם בטבע עושה?! אף אחד לא היה יכול לחדר או לבלה ולמחשבותיה. לטיפוסים אינטלקנטיים ופיקחים כמווה היה אולי קשה יותר מאשר לזרים, כיון שהם הפנימו טוב יותר את המצב, לאחר שניתחו לעצם את התהילכים רחבי-ההיקף שהתרחשו לנגד עיניהם.

ככה רצנו כולם עד שהגענו לתחנת-הרכבת באפיקת כוחות. זה היה איום ונורא. בתחנה עמדו אנשי ס"ס ודינדרומיה עם מקלות ומכונות-ירייה והם דחפו אותנו לתוך קרוןנות, שעמדו על המסילה. היו שם כ-30 קרונות ואולי קצת יותר והם דחפו אותנו ודחפו... ניסו לדחוס כמה שיותר אנשים לתוך הקرونנות. הרי היו במשלחת 3,500 איש ולפי חישוב מתמטי פשוט ניסו להכנס למעלה מ-100

אנשים לקרון-משא אחד. חלק קטן מהקרונות היו קרונות של נסעים, אך רובם היו קרונות-משא שייעדו להובלת בהמות. בקרונות הנוסעים היו תאים וספסלים, שהגבילו קמעה את נפה הקיבולת האנושית שהועמסה עליהם, ברם לקרונות-המשא דחסו את המטען האנושי כשם שדוחסים דגוי-מלות. עוד טרם הספקת להבין לאיזו סיטואציה נקלעת ומה עוצמת המכיה שנחתה עליך ובכבר ניגפה בפניך דלת הקרן, חוץצת בין החוץ לשואול.

בקרונות הרכבת לאושוויץ"

..."
אולי בקרן האפל מכלليل ונקבה
בל' רגש ישות-שמי-ليل, חיק-תבל ורגבה,
כי זה פרא-גויי-הויי-חיל ואפסה כל תקווה,
שתבל לא תנתנו קורבן לפועדה וכמושה -
אولي בקרן האפל, עצי סתו בחורשה
היו צופים היהודים, במ אמי הקדושה,
ותרא באופל-העב לפתאות להב סנהה

...
בכאב אין בלטו בכאבי רננים,
במסע הלילי לככשן גרמנים:

...
עדי באו לשם ועלפום עננים - -

"..."

אורן צבי גריינברג

אני ומשפחה היו בקרון-משא. היה זה כאשר הוטלנו לבור תחתיות חלול והשוך. יכולתי כמעט לגעת בעצבות שירדה עלינו, כה סמוכה היא הייתה. תחושת ייאוש קודרת התפשטה בחלל הדחוס ואימה עטפה את הכל. ניצבנו שם אחד לצד השני בcefipot אiomah, דבוקים זה לזה בתנוחה עמידה שאין מפלט منها, לא לשבת ובודאי לא לשכב.

למרות שהמרחק מ"מלאה" ל"אושוויז" הוא בס"ה 550 ק"מ ובדרך הטבע רכבת כזו מגיעה לעדה לאחר שבע עד עשר שעות, במסע ההוא נסענו חמישה ימים וחמשהليلות. זו הייתה נסיעה הידלון, שנמשכה ללא סוף נראה לעין, עם המון עצירות בדרכ. בקצתה הקרון הועמד דלי לעשיית צרכים, ללא שום תנאים סנייטריים. כבר לא היה מספיק מים ובמשך הנסעה האורכה גם האויר הלחץ והתדלדל.

בקרוןנות היו חלונות קטנים, שהיו סגורים עם חוטי תיל ודרך נתן היה להציג החוץ.

במהלך הנסעה, כשהרכבת האטה ועצרה ראיינו עובדי-כפיה יהודים עובדים על פסי-הרכבת. הטלאי הצהוב והסרט על היד עם סימון המגן-דוד הסגירו מיד את זהותם ואני צעקנו אליהם והתהננו שייבאו לנו מים. היו שניסו לעוזר לנו, אך בצד עמדו אנשי ס"ס עם מכוניות-ירייה והבשילו כל ניסיון שכזה.

הגרמנים לא סיפקו לנו שום מזון ולא היה במאחזר הגוף זולת מעט האוכל שלקחו עמננו לצידה בדרך. היו שם ילדים קטנים והם צרחו וביקשו קצת מים ולא היה בידי איש לעוזר. היו ככללה שלא יכלו להתפרק ועשו את צורכייהם בבגדיהם. אנשים מתו מצמא והיו שמתו מוקן כדי עמידה.

אני עמדתי שעון על זה שעמד לצדovi ובסוף הדרך כשהוחזיאו אותנו מהקרון, נוכחות לדעת שהוא כבר היה מת. זו הייתה זועעה במלוא מובן המלה.

במונחים של מדידת זמן, הנסיעה הייתה ארוכה כמו "נצח". ובאותה נשימה ניתן לומר שזמן החיים עצם מלכט בתוך אותו קרון מותגלאל. המושג "זמן" הפק שם להיות מושג אמורפי, שאיבד בעצם את משמעותו המציאותית המשנית.

אני חשבתי אז שהם רוצים להרוג אותנו תוך כדי נסיעה. בהיעדר תנאי מחייה מינימליים, אנשים פשוט יموתו. לא ידוענו שМОביילים אותנו ל"אושוויז" לקראת השמדה. גם אם היו אמורים לנו שהיעדר הוא "אושוויז", לא היינו יורדים לסוף דעתם, כפי שכבר ציינתי קודם לכן. הילד בבי"ס למדתי על "קרקוב" ידעתי על "לבוב" ושמעתה על "זישובי", אבל "אושוויז" הייתה עירה פחות גודלה מ"מאקובה" ומה ידענו עליה חוץ מזו שזה מקום כלשהו בפולין? עבורנו זה היה רק שם.

גם כשהורדנו מהקרונות, אפילו אז, המקומות "אושוויז" ו"בירקנאו" עדין לא אמרו לנו דבר. וגם לו ידענו, ספק אם ניתן היה בשלב ההוא לגלות סימן כלשהו של התנגדות קולקטיבית או יחידנית. חיות-האדם השכילה להבין זאת. מהקרונות הם לא יכול היה לרדת אלא אדם ללא רוח לוחמנית, אדם כנווע ומושפל, שכוחותיו אפסים, חוסנו הנפשי ומידת התנגדותו והישראלתו-נוכנים עד עפר. ההשפה המתמשכת, הן הפיסית והן הרוחנית-נפשית, הגיעה לשיאה באותו מסע. רק כך יכולו לקדם את שלב "הפטורן הסופי" בשאלת היהודים, או במילים אחרות לקדם את מטרת-העל הנבזית של רצח-עמם.

ב-10 בדצמבר בשעה 12 בלילה, פחתה מחודש מאז שעזבנו את "מאקובה", הגיעו ל"בירקנאו" (יצאנו את "מאקובה" ב-18 בנובמבר. ב-6 בדצמבר הוציאו אותנו מ"מלאהה" ול"בירקנאו" הגיעו בليل ה-10 בדצמבר (1942).

איך הצליחנו להגיע ל"בירקנאו" בחיים אינני יודע. כשפתחו את דלתות הקרונות, היה זה כאילו פותחים שסתום ויוצא האוור.

כל תיאור מילולי לא יוכל לשקוף נכוונה את רגע הירידה מאותה קדונן. שדררי הגוף היו כה מאובנים כתוצאה מהעמידה הממושכת, שאנשים לא היו מסוגלים ללקת. כשהירדנו מהרכבת ירדנו על ארבע. ממש כך!

כשאתה חווה ורואה כזה דבר מה אתה יכול להסביר?

עד מהרה התגלתה האמת בכל מעורמיה. התברר כי הגענו למקום בו מסתויים פרק החיים לרבים מהאנשים ומתייחס פרק המוות וכי הפרק אותו עברנו זה עתה לא היה אלא מיצג מקדים למה שחיכה לנו בהמשך - 'בפלנטה האחורה'.

III עלטה יורדת על העולם

”ארץ אל חכמי דם“

כשירדנו בלילה מהרכבות, אנשי ס"ס הסתובבו על הרציף עם כלבים ומכונות-ירidea וכמו מטודפים עם מבט של רצח בעיניהם, האיצו בנו במכות וביריות ליצאת מהקרונות. אנשים נחרפו החוצה כמתוך סיר-לחץ שמכסהו הוסר, נתקלו וניגפו ונפלו כמו גפרורים. דוחק, צעקות, דחיפות, ערבותה-אנושות. לא היה מקום לתקוע רגל וקשה היה להימנע מרמיסה או להתגונן בפני ההמון הלחץ. המצטופפים ליד הדלת חטפו מהלומות מקומות הרובים של חילי ס"ס. בקושי נחלצנו מהקרונות לאחר הנסעה האומה ובבר נמחצנו בעוצמה הקטלנית של אדוני השואל.

נדחפתינו בין האנשים הרומים זה את זה. החוצה. !! RAUSS !!
לצאת. רק לצית לפקודות. מהרי! סוף סוף נשמתי אויר, ספוגתי אותו כל צولي והדבר הראשון שהכה את עיני היו אורות ”בירקנאו“, שהציפו באור לבן בוהק את השטח שמסביב לגדר. אך אין זמן, ההמון דוחק מהחוריו. הכל התרחש תוך דקות ספורות - כמו בסרט נע. את החבילות המועטות שהיו בידינו, נצטוינו בצעקות להשאיר מאחור. הבנתי שהנה די, פה אתה כבר לא צריך לדבר.

אסירים יהודים עזרו לאנשים להיחלץ החוצה וכשהם נשאלו מה המקום הזה ומה צפוי לנו בהמשך, הם לא ענו דבר ופניהם נותרו חותומות. מאוחר יותר התברר לי, כי נייניהם של אלו - ”אנשי קנדיה“ - יחידת עבודות-הפינוי, הנוטלת מבעלי הטורנספורטים המגיעים את מיטלטלים וממיינת אותם בבלוק מיוחד לשם שליחתם אל הריין. רק אח"כ הבנתי עד כמה תנאי היה של

יחידה זו היו טובים יותר מאלו של שאר האסירים וזאת כתוצאה מהנגישות שהיתה להם לדברי-מזון וחפצי-ערך (קנדה נחשבה הארץ של שפע, אליה נכספו רבים והכינוי "קנדה" בא להם בשל "השפע" היחסי אליו היו סמוכים, כאמור בגין לשר האסירים). תוך כדי הידחפי קדימה, מגיב בצוורה אוטומטית להוראות הנิตכות علينا מכל עבר, כמו השתחררה תודעתה מעולם הכאוס ועמדויה מעלי בנפרד, צופה במתරחש מהצד ומנסה לעכל מה קורה שם. זמינים טורدني חדר לתוך ראיי והציק לי ללא-הרף, קודה בשאלות מענות, שהובילו אותו לסק' ייאוש ושבירה: "מה הולכים לעשות אתנו? אולי מוטב שיגמור עמנו מיד, כבר שם, כך שייחסו אותנו סבל העינויים אחר-כך?" שאלות אלו ודומות להן ריחפו שם בעין הסערה ואין פותר.

"מה, אתם משאים אותו לבדוק?"

עמדנו ליפול מעיפות, אך חיות-הטרף צמאות הדם עטו علينا סביב עד שהסתדרנו משפחות משפחות ומיד החלה הסלקציה בידני מגלה, ששמו נודע אח"כ לשם זהבידי אנשי ס"ס נספים. אלו גרוו את גודל העורבים לפניהם, 'כברות מלאך-המוות' ופקדו במחיה יד: "אתה ימיןה ואתה שמאליה".

תוך כדי התקדמותנו בתור לסלקציהامي העבירה אליו את שקיית הלוחם, שאחזה בידה, בהעירה כי היא כבר לא תזדקק ללחם. היא חשה כנראה لأن כל זה מוביל ואמרה לי: "מוותה לך, אתם בטח ייקחו לעובדה, קח אתה את הלוחם!" הגיע תורנו.

אבי היה אז בן ארבעים וחמש והוא נראה אדם חזק וצעיר מכפי גילו ואני הייתי אז בן שמונה-עשרה וחצי. הוא ואני

נעצוינו ללבת ימינה, בעוד שלאמי ולאחיותי הורו ללבת שמאללה.

זאת הייתה הנקודה, שבה הופרדו לנצה. הסתכלתי בפניامي ועיניה כאילו התהנו "מה, אתם משאירים אותי לבד?"

נפרדתי ממנה ומאחיותי וכישל התחלתי לעשות דרכי בריגל לכיוון המלחנה, שהיא למרחק של כ-500 מטר מן הרמפה, יחד עם יתר חברי שנבחרו. החלטתי כ חמישה מטר, סובבתי את ראשית והסתכלתי לאחור לעוד מבט אחרון לעברן. הן עמדו שם עם עיניים גדולות, הסתכלו ולא בכנו. גם אני לא בכיתי. המשכתי ללבת עוד פעם הסתובבתי והסתכלתי. מספר צעדים... ושוב נשאתי מבטי אחורה ומרחוק עוד ראיתי את דמיותיהן קטנות והולכות, עד שהתרחקנו לגמרי ...

הרגשתי בלב שזהו, זה לתמיד! אחיותי איןן. אמא איןנה. אמא איןנה????!!! וראשי סירב לקלוט. קולות אנשי הס"ס נבחנו ברקע ואני נשאบท לתחום הנשייה, מאבד את האחיה בעולם כפי שהיא מוכר לי עד אז, חש כאילו מערבותם אימנתנית מושכת אותה באחיזות צבת למטה, רחוק יותר ויוצר מפני העולם הממשי, שהיא פעם אנושי.

גורלامي ואחיותי

הסלקציה נערכה כאמור על הרמפה, מול שער הכניסה למחלנה. מאוחר יותר המשיכו את המסלילה והיא עברה בתוך המלחנה (בין גורת B1 לגורת B2) והובילה את קרונות המשלוחים כמעט עד למשרפות. הייתה זו התחנה בעלת שלושת הרציפים והיא נודעה בכינויה "תחנת המוות".

امي ואחיותי וכל מאות האנשים, שנותרו מהמשלוח שלנו,

הועלו על משאיות, שעמדו הכנן על הרץ. שיירת המשאיות העמוסות בבני-אדם, חלפה ב מהירות על פני הכביש הראשי המוליך פנימה אל תוך המתחנה והביאה אותן ישר אל תא-הגן - "הבונקרים".

בעת הייתה המשרפות 'המשוכלוות' עדין לא פועל. בניית ארבעת מבני המשרפות הלו רק החלה אז (סטיו 1942), כשהראשונה הופעלה המשרפה מס. 1 ועם השלמת האחרות, בפברואר 1943, החלו להשמיד במשרפות אלו במלוא הקיטור מילוני אנשים. לפניהן השתמשו בתאי-גז פרימיטיבים, בשני בתים שהתקיימו לתוכיהם (בונקר 1 ובונקר 2). בשטח מוקני ההמתה הזמנית הלו נרצחו בגז ונשרפו או עשוות לפני יהודים, כשההשמדה בתאים אלו נשאה עד קייז 43 (לאחר-כך השתמשו שנית בונקר 2 ממאי 44 ועד ספטמבר 44 על-מנת להקל על הלוחץ שנוצר במשולחים).

ה"בונקרים" נמצאו או בקצה המנהה והם כונו בז'ינקה ע"ש הכפר "בז'ינקה", שפונה מישובו ובמקומו הוקם מחנה "בירקנאו" (השם הפולני "בז'ינקה פירושו" יער עצי הליבנה), או בגרמנית "בירקנאו" - עץ הליבנה).

לפי עדותם של אנשי ה"זונדר-קומנדו" אברהם ושלמה דרגון (בספרו של ד"ר גרייף גדעון "בכינו בלי דמעות") עם הגיע המשאיות למקום, הורדו מהם האנשים והוקפו מיד בשרות צפופה של שומרי ס"ס כשליהם נלווה כלבים מאולפים. היה זה שדה פתוח שבצד אחד עדמה בקתה, שנראתה כמו ארווה, עם דלתות עבות ובמרחיק-מה עמד בית כפרי לבן, שגגו עשוי מקש וחלונותיו אטומים באבנים ושם היה תא הגז.

האנשים נצטו להתפשט תחילה בבקתה ואח"כ הם יצאו בחפים ועירומים כבויים היולדם ונאלצו לזרע כשלושים עד חמישים מטר מן הבקתה עד למבנה השני. הטמפרטורה הייתה מתחת לאפס והקור של -10 בדצמבר היה נורא. המוני אמות עט

ילדיהן, מבוגרים שגילו תשישות וזקניהם הובילו רועדים מקרו ומפחיד ישירות אל תאי-הגן. אנשי ס"ס עמדו שם עם מקלחת ודחפו אותם בצעקות לתוך התא, סגרו את הדלת, נעלו בבריחים מתברגים ומבعد לצוחר שבקר הטיילו פנימה גבישי גז ובזה נגמר הסיפור.

מעברו השני של הבית היו ארבעה בורות גדולים אליהם הושלכו הגוויות והובعرو באש עד שנותר מהם אפר בלבד.

באوها עת, אני לא ידעת על כך דבר (חלק מהפרטים נודיע לי הרבה יותר מאוחר מפי אנשי הזונדר-קומנדו, עםם הייתה בקשר, כפי שעוז יסופר בהמשך) ולא יכולתי להעלות על הדעת לאיוז גורל אומלל נידונוامي ואחיותי בין שאר אחינו בית-ישראל. עבורי, בשלב ההוא, הסלקציה והפרידה היו הדבר הקשה ביותר. התייסרתי קשות על כי השארנו אותן בלבד והצטערתי שלא ביקשתי לлечת אתן. הדבר אמן לא היה נתון לשיקול וללא הייתה לי שום אפשרות אחרת מלבד לצית להוראות הגרמנים, כי בזמן הסלקציה תחינות מכל סוג נתקלו בחומה בצורה ואכזרית, אך עובדה זו לא גרעה אח"כ מייסורי-מצפון, שהציגו לי מאד מאד.

התחרחות שחוויות על הרמה של תחנת הרכבת "בירקנאו" נותרו חקוקות בלבּי כמחזה-אים וכטרואה, שהמלוכה אליו ולא רפואי ממנה לאורך כל זמן שהותו במנהה ובהמשך חייו. נותר אותו המבט, שתמיד נפרד... ונותרו רכבות ואורות בלילה... אלו מעלים בי אסוציאציות מזמן עכור ומשמעותים עלי עד עצם היום הזה.

הינו משלוח של שלושת אלפיים איש ומתוכו אף איש לא ידדה למhana (כל הנשים מהעיירה "מאקוב", הן מהטרנספורט הראשון והן מהשני, הושמדו). רק חמיש מאות עשרים וחמשה גברים נבחרו אז מתוך המשלוח והובילו למhana עצמו, ואבי ואני בתוכם.

לילה ראשון במחנה השמדה

הובלנו בשורות סגורות באשמורת הראשונה של הלילה לשער מחנה "בירקנאו" ואני זוכר מצעידה זו ורק את אורות המחנה המשנורורים.

היהתי מכונס בתחום עצמי ומציאותי עולמי ה证实 מצמה למדוי הצעד של זה ההולך לפניי אף לא שמתי לב כשהחלפנו על פני מבנה המנהלה של אנשי הס"ס, מבנה בן שלוש קומות, העשויה מלכנים אדומות, שעמד בפנים המחנה. בקומה השלישית של המבנה היה חדר מיוחד בגודל של כ-100 מ"ר וחולנות גודליים הקיפו אותו מסביב וחלשו על שטח המחנה. אנשי ס"ס עמדו שם למעלה וסקרו את הסביבה, צופים גם במתරחש על הרמפה ליד פסי הרכבת - בסוף הדריך. באותו רגעים לא הייתה מודיע לנו מם. תשומת-הלב כאמור התמקדה ב-'ד' אמותיי והדאגה הייתה נתונה לדגע הבא.

נכנסנו לתוך המחנה והובלנו ישר לאזורי של מבנים בניוים מלכניים. דחפו אותנו לבлок 5, תוך שהובחר לנו כי עליינו להישאר שם עד למחירת הבוקר ואנו נועבר לבlokים אחרים. בירכתי הבלוק העמידו שתי חיות כתחליף לשירותים והותירו אותנו בלבד, תלושים ותשושים.

לא עברו רגעים אחדים וטיפוס בריא-גוף בעל חזות שמנה התקרב למקום, נעמד מולנו וצרא במלוא גרוןו: "שקט".UPI להג דיברו וצורת התנהגותו ניכר היה בו סגנוןם וחלוכותיהם של אנשי העולם התהתקון. מאוחר יותר נודע לנו כי اسمו פנחס, מוצאו במקור מהעיר "ראדום" שבפולין ולאושוויז'ן הוא הגיע מצרפת, כחצי שנה לפניינו. מספרו היה 42,000 וכאחד בעל-וותק במחנה, שלשרוולו צמוד סרט אדום עם הכיתובית 'בלוק-אלטסטר' (ראש הבלוק), הוא התחנה כ'שני למילך'. היה זה נציג האופל הראשוני, שהעמיד אותנו על משמעות המקום האיום אליו הגיענו.

לאחר שהסתדרנו בשורות הוא החל לשאת דברים בנוגע לסדרי המנהה: "אתם נמצאים במחנה המות 'בירקנאו-אושוויז'" שאga. "ראשית, תשכחו מהמשפחה שלכם. עכשו, ברגע זה, שורפים את גופותיהם והעשן הנראת עולה מעלה זה כל מה שנוטר מהם. שנית, מי שיתאים את עצמו לעובדה ולמשמעות הנדרשת ולא יתלונן, יש לו סיכוי להחזיק מעמד ולהיות מקרים עד ששח חודשים. להילופין, אם מישחו לא יציה ולא יתאפשר בעובדה - יחסלו אותו תכף במקום ללא שום היסוס. אתם נמצאים ברגע זה במחנה-מות ('טויטן לאגר') 'בירקנאו', שהוא גרע מהמחנה הגדול באושוויז'".

באשר לנסיון מילט, הוא המשיך וזהירותו אותנו כי המנהה מוקף בגדר חשמלית ובין גדר לגדר ישנה תעלת-מים, כך שאין דרך לבסוף ממש. דרך ההיחיצות היהידה, לדבריו, הייתה כשאיסיר מיוasha עד מוות רץ לכיוון הגדר, התחשמל וה��פחים בו ברגע.

הובהר לנו כי פעמיים ביום יתקיים מפקד. מן הנמנע היה לקלוט או במצבנו, את הפרטים הנוספים בעניין חובת הצדעה لأنשי ס"ס, סדרי המפקד וצורת העמידה המתבקשת. רק לאחר זמן, כשהחוויות זאת על בשרי במחנה "בונה" וגם משוחרת ל"בירקנאו", נוכחות לדעת שתרגילי ביצוע הצדעה, העלה והורד של כובעים וכיוצא בכךן אלו, אינם מן הדברים הקלים וכי לא פעם הם הסתיימו בתוצאות חמורות מאד.

עוד הוזהרנו אז לבב נחביा דברים בתחום גופינו ושללא יעלה בדעתנו לבלווע דברים, כיון שבצורה זאת או אחרת יימצא זו ויצויאו את הנתרפש להורג, לעיני כל האנשים.

את דבריו האחרונים ליווה בפרצוי צחוק מורעלים, مثل חיota העמודות לפניו וכמו לא מדובר כאן בבני-אדם. היה זה כמובן סיגל לעצמו את הרוח הגרמנית והרי הוא היה יהודי בדיק במוחנו ואיך ניתן היה להבין זאת?

באוטו לילה ראשון של טמטום חושים. קשה היה לעכל את ההוראות השונות והמשונות שהונחתו עליו. אחרי תקופת הגטו, עבודות-הכפיה, הגירוש, המשע האומל ברכבת ממנה טרם הספקנו להתאושש, הסלקציה על הרמפה, הפרידה מהאמא ומהאחות, אחרי כל הדברים האiomים המצתברים הלו, אתה שומע דברם כאלה. היה זה כאילו נקלענו לעולם השעיר לממלכת השואל.

לאחר שסימן את נאומו ויצא החוצה תהיתי מה עלי לעשות במצב כזה? גם כך הייתה שבור ברוחי ו'קיבלה-הפנים' הזו השלימה את המלאכה. רأיתי אני נמצא בסיטואציה אiomה והצטערתי על כי לא הلتכתי עםAMI ואחותי. אם הייתה נוהג כך, חלום הבלחות הלהה היה נגוז ככל היה, הגרמנים היו מקדמים זה מכבר את פתיל-חיי ולפחות הדבר היה נעשה ביחד עםAMI ואחותי. אבל אז רأיתי את אבי. הסתכלתי עליו וראיתי את סבלו. הפרידה מהאמא הרגה אותו וגם אותי. רأיתי שהוא סובל גם מכך שהוא רואה את סבלי שלי, אני הרי הילד שלו, בשד מבשרו. הייתה איז בגיל הבהירות, ברם נראה כמו נער בן 13 ורחמי ניכמו בו. ...ואנחנו בוכים ללא דמעות... אולי בוכים והדמעות זולגות בפנים. הרגשתי איך עננה שחורה הולכת ומתרפשת בנפשי ותחושת אבל נצחי מתמקמת בקרבי. ניסית להחניק את הייאוש ושמחה לנצח שהוא לצדי.

הגישו קערת אוכל ומים, אך מי יכול היה כבר לאכול? כבר לא היוינו רעבים. היונו כל-כך מדוכאים והרגשנו חלשים ומיואשים. מעבר לדברי הפתיחה המאיימים, איש לא הסביר דבר וחצי דבר על הצפי לנו למחורת. השתתחתי על הרצפה הקרה ונמנמתי באיזה מין קיהיון חושים.

אסיר מס' 81434

למהורת, השם בבירקן, כשוקר אופף את המחנה כולם, נלקחנו לתחנת החיטוי (דיזנספקציה), ל"בית-המרחץ" שכונה אחר-כך "סאונה". הוכנסנו לחדר ונצטוינו לפחות מעליינו את כל הבגדים. השומרים אסרו علينا להשתאר כל פריט באיים כי רע ומר יהיה גורלנו אם לא נצית לפוקודת. רציתי לשמר את השעון שקיבלאי לבר-המצווה - זה שהיה כל-כך יקר ללבבי - אך תכף קיבלתי 'פליק', שהסיר ממנה כל מחשבה נוספת בכיוון זה.

שני אנשי ס"ס עמדו שם ובדקו בדקנות את הגוף החשוף, שמא ייעז מאן-דוחוא להבריח דבר-מה. מי שבכל זאת ניסה את מזלו חטף מיד מבול של מכות, שדייכאו כל רצון להתרגורות בגורל, מצד אלו שעמדו מאחוריו.

השארכנו את בגדיינו באתו חדר וכך, עירומים כבויים היולדנו נכננו דרך החלט שבקצה החדר לתוך אולם באורך של כעשרה מטר, שהיו בו 4 מתקני חיטוי. בקצת האולם היה מעבר לחדר שבו גילחו אותנו לאחר-מכן מכף רגל ועד ראש. מכיםרי הספרים, שהיו בשימוש בלתי פוסק, איבדו מחדותם ואפשר לתאר איך הרגשנו תחת ידי הספרים המגלחים בסיטונאות וללא רחם בתער הקהה.

לאחר שהיינו חפים מכל שערה, מרחו אותנו במשחה ודריסטו את כל גופינו במיאש שרפו וצרכו את העור.

בשלב זה ערדין ניסיתי לעודר את עצמי: "אה, מילא, אם בזאת זה יסתים, אפשר עוד לשובל". ואז לקחו אותנו לחדר, שבו חרטו מספר על אמרת היד השמאלית, בעוזרת מחת הטבולה בצדע כחול-כהה. בשעת המעשה, כשהmachט נגעה בبشرיו, ידי הוסטה מעט באופן בלתי-רצוני וכ吐וצה מהך הספרה 8 נחרטה על זרועו בצורה מעיקלת-מה. תכף קיבלתי סטירות-לחי מצצלת, שהקפיאה את דמי וייצבה אותו על מוקומי. דקירות המחת הכאיבו לי וצרכו,

אך עצם הפלישה הceptive לגופי הפרטיו וסימון הזורע במספר בלתי מחייב, פצעה עוד יותר ופגעה עמוק בלבבי-הנפש.

אבי עבר את תהליך הטבעת המספר לפני ומספריו עקב אחר מספרו (81433, 81434). יש לציין כי הינו בין הבודדים בעלי מספר עוקב, שנשארו שניהם גם יחד בחים. מבחינה סטטיסטית הנושא היה נדיר.

נלקחנו ממש לחדר מקלחות צמוד, מלאוים כל הזמן באנשי ס"ס, בצעקות ובמכות. בחדר נספה ייבשנו את גופינו ומשם עברנו דרך פרוזדור ארוך אל חדר הלבשה לשם קבלת לבנים ובגדים אסירים. הביגוד כלל תחתונים (גופיה לא ניתנה), מכנסיים עם פסים, חולצה, כותנה, מעיל עם פסים, כובע ונעל-יען. איןני זכר אם ניתנו גרבים. אני זכר שמאוחר יותר דחפתني ניר מעור לדפנות נעל-העץ כדי לנסת ולחמם את כפות רגליי הקרות ובאותה שיטה ניסיתי ללחם גם את גבי.

בinterniy, העפתי מבט חתוּף בראשים המגולחים ובmedi' האסירים המשוננים שניתנו לנו לא לפיקידיות והמראה גורם לי להילפת ולתוהות האם המראה הנלעג של מכריי, משקף גם את הבכואה היישנה/חדשה שלי עצמי.

יחידת עבודה מיוחדת של אסירים, שליטה בשפות רבים, ביצעה רישום פרטיים אישיים של כל אחד מאותנו. כל אחד קיבל לידי פיסת-בד בצורת מלבן, על-מנת לתפור על החזה מצד שמאל של המעיל ומימין של המכנסיים. על הבד שנמסר לנו היה סימן של מגן-דוד עשוי משלשים, אחד בעקב צהוב והשני באדום ולצדדים בלב המספר שווה עתה קועקע על הזורע השמאלי. והנה, סיימת לחבר את הבד עם סימול המגן-דוד והמספר לבגד והפכת לאדם אחר עם זהות שונה. מאותו יום זההי אך ורק באמצעות הצעב שעל מושולש הבד ובראש וראשונה באמצעות מספרי האישי. שם ואילך מספר זה יglm את כל הוויית קיומנו עלי-אדמות.

כידוע, לכל אדם במחנה היה סימן היכר שאפיין אותו ובמשך הזמן למדנו להכיר את הסיווגים השונים של האסירים. צבע המשולש התפור כשהודו כלפי מטה סימן את סיבת המאסר והאות הכתובה בו את לאומיותו של האסיר. אסיר יהודי סומן עם מגן-דוד ולצדיו המספר כמספר משולשים יהודי יצרו צורת מגן-דוד. משולש אדום עם השפין למטה והואות נ' במרכזו סימנה אסיר פולני. הולנדי סומן עם האות N במרכזו המשולש. אם זה היה אסיר קריימינאל, חוד המשולש כלפי מטה היה בעכע יroke והומוסקוטואל סומן במשולש וורוד.

סימון האסירים הקל על כל איש ס"ס, שהסתובב במחנה, לזהות מיידית את סוג האסיר ההולך מולו, עוד בטרם הוציאו הלו מילה מפיו והוא גם שיקף את הפסיפס האנושי במקומו. לפי התווות והצבעים השונים ניתן היה לה辨 כי ב"בירקנאו" נכלאו בני-עמי שונים, לא רק יהודים. היו רוסים, פולנים, גרמנים, הולנדים ועוד. היו גם צוענים, אך להם יוחד מחנה נפרד.

במובן מסוים הייתה זו מעבדה חברותית לתוכה נזרקו בכפייה לא רק בני-לאום שונים בעלי שפה שונה ותרבות אחרת, אלא גם בני מעמד סוציאלי-אנושי שונה. נכלאו שם פושעים מועדים, ביניהם רוצחים, גנבים, שודדים, רמאים ואנשים מופקרים (אלו נבחרו בידי אנשי הס"ס לבורי התקפירים בהנהלת המחנה); נכלאו כאלה שברכחו מעבודה כמו: מהמרים, רוועי-זונות, גיגולים, מריחים וכדו'; נאסרו נשים בעלי סטיות מיניות ומנגד נכלאו אסירים פוליטיים, שנחשדו בפעולות מחרת, בגידה במולדתם וכדו'; וכן יהודים: אנשים מן היישוב, אינטלקטואלים, אנשי רוח, רבנים נשואים-פנויים וכיצוע באלו - כולם נאלצו להיות זה לצד זה. על הבליל האנושי הזה נכפה להתיישר לפי חוקים חדשים של הפלנית האחורה, שאלמלא כן, בתנאים אחרים, יש להניא שמיוזג אנושי כזה לא יכול היה להתקיים יהודי תחת אותה קורת-גן.

לכזה מקום נקלענו.

ماוחר יותר נוכחתי לדעת כי הנאים התייחסו לכול האסירים בשוויוניות ופרט לגרמנים העבריים שהפכו לפחות, כולנו: הוועמדנו בתחתית המדרגה וקיבלו את אותם 'תנאים' כלומר: אותם דרגשי-שינה, אותם בגדים והואתו תח-אוכל. בצהרה אירונית, אפשר להתייחס לשווין" הזה כל דבר הרקובל' היחיד בבירקנאו. עד מהרה התברר כי מי שלא היה מסוגל להסתגל לתחתית זו, לחוקים החדשניים ולמשטר הטורו שהושלט במנה - לא שרד, אך בלבוקדים את המאוחר.

לאחר שהולבשנו בגדים אסירים בתום תהליך קשה ומשפיל, הפכנו לאסירים רשמיים לכל דבר. מיד אח"כ הוכנסנו חורה לאחד הבlokים היישנים - בлок בגזרה B1.

הצתה ראשונית למנה "בירקנאו"

התחלתי לבחון את השטח בהסנות ולהתודע לסתיבת הזורה, לסדרי המנה ווישביו,:auto חילזון המוציא מחושיו את-אט. מאות אנשים היו בבלוק המוחולק ל-8 מדורים. 3 קומות של דרגשי-אבן תפשו את שטח השורות ואנשים נדחסו ויישנו עליהםليلת בצליפות נוראה. מן צינור ארוך עשוי לבנים, שימש כתנור והצתה את הבלוק לאורכו.

מחוץ לבלוק, הייתה אדמה חימר בוצית וגשמי חדש דצמבר הושיפו לבוציות של השטה. מעבר לשטח הבלוקים היו אמנים דרכים סלולות אך אלו לא נועד לאסירים. בין כה וכלה ובрудי מתבונן בפעילות המתರחשת סביב, ראייתי הרים מהbillות נישאות בידי אסירים והתברר כי שעת חלוקת

האוכל בצהרים הגיעה. היה זה דבר בעתו, שכן זה מספר ימים (או שנות דורך) מאז יצאנו מגטו "מלאה", בטנו היה ריקה ומשהונח לנו קמעא, החל הרעב להציק.

עד מהרה התברר לנו מה טיבו של האוכל ממנו 'נהנה' האסיך ב"בירקנאו". החבויות הובילו מرك דلوح כשל אחד קיבל ליתר מرك ותו-לא. מאוחר יותר, בעבר, קיבלנו רביעי כיכר-לחם וחטיכת מרגרינה.

הרהורתי נוגות כי אם אלה הם תנאי התזונה במקום, אכן אי אפשר יהיה להחזיק מעמד זמן רב. דבריו של פנהס, הבלוקאלטסטר, היו נוראה דבריאמת ואיפלו אם לא נפגע ממכות או ממחלות, נגורע עליינו ככל הנראה למות מאפיסט-כוחות. בינו לבין יכולתי לנצל את זמן ההמתנה מתוך הבלוקים לצורך בחינתם יחשיכו הנקודות הנחוגים במגוריהם האסירים. יחש הבלוקאלטסטרים כלפי האסירים לא הותיר מקום לספקות באשר לעניין המכות והברוטאליות הנהוגה במקום. בעיניהם, נראה היה כМОון מאליו להכות ולהתענות ביהדות יהודים, על מנת להוכיח בכך מן הסתם את נאמנותם לגרמנים.

רוב הבלוקאלטסטרים לא היו יהודים, למעט בודדים כמו פנהס ובנו של גירנבוים, שגם אליהם נקשרו אח"כ סיורים קשיים בדבר התעמורות באסירים וניצולים רבים האשימו אותו בגילויי אכזריות נוראה. אני השתדרתי כבר מן ההתחלת (וגם אח"כ), להתרחק מבני התפקידים.

nocחת ליידע כי גם מעמדם של שרתי-החרדים ה"שטוובנדינסט" (STUBENDIENST) היה טוב יותר משל יתר האסירים. הם עוזרו לבлокאלטסטר והוא אחראים להבאת האוכל, לניקיון, לסדר המיטות וככ' כל אחד מהם היה מצויד במקל, שבו ניתן לו להלקות את מי שמצא לנכון - פוזיציה שהקנתה להם עמדת כוח. אך ברגע שנכנס איש ס"ס לשטח, כפי שניסיוני

ליימדי מאוחר יותר, גם הם וגם הblk אולטסטרים, כולנו לא יצא מהכלל עמדנו דום כשהפהר 'אוכל' בנו.

כל משב רוח קל הביא אל אף ריח מתתקתק וחרייף. הייתן כי זהו ריח גופות נשרפפים? דברי הblk אולטסטר מהלילה הקודם הדחדו בי וחתכו את גופי. הייתן כיامي ואחיותי וכל הקורבים והמכربים מ"מאקב", הם הם חומר הגלם לעשן המיתמר עד לשמים וריחו נישא למרחקים?

בימים מאוחרים יותר התרגلت איכשהו להיות בקרבת המשרפת, שעשנן התאבק בלי הפסק אל-על וחתמו בתרכובת האויר שנשمنו, אבל באותו יום הריח הנורא שנישא באוויר היקsha על הנשימה עד כדי בחילה.

היה זה כאילו מלך-המוות בכבודו ובעצמו איוה לו מושב באותה סביבה, נאחז כמעט בצורה מוחשית בכל מקום. החל מגופות מפוחמות, שדראתי ליד הגדר המחוושמת ועד לעשן המתאבק מעלה. הייתה תחושה כאילו המזיצות מתחדקת סביבנו כתבעת חנק.

כפי שאמש הויה לנו, השמירה מסביב אכן הייתה הרמטית ומלאה הבחירה להשליך את גופך אל עבר הגדר המחוושמת, לא הייתה קיימת אופציה אחרת להשתחרר מאותה הוויה אiomah. כל גורה הייתה מוקפת בגדרות-תיל חשמליים ולצדן הוצבו עמדות-צפון גבירות עשויות מעין ומרוחקות כ-50 מטר האחת מהשנייה. מי שניסה לבורוח נורה מיד ע"י אנשי הס"ס שבמגדלי התצפית. מעבר לכך, כפי שהסבירו לנו מראש, כל הגזרות שבשתת המנהה הוקפו בשרשראת משמר חייזונית של אנשי ס"ס בשעות היום והם ששוו לציד-אדם.

דומה שדווקא החזקים (מבין 524 גברים, שירדו למחנה מהמשלוח שלהם שלוי) נשברו תכף לנוכח המזיצות שנטgalתת לעיניהם,

אם כי קשה לקבוע זאת בודאות. רבים לא היו מסוגלים לעמוד במראות ובחוויות המשפילות שעברו עליהם וכבר אז, למן התחלה, הם סיימו את חייהם כאשר הם רצים לעבר הגדר המחוושלת. יש לציין כי אנשים חזקים, פיקחים, מפורטים ועשירים ממנី נפלו שם כמו זבובים (בין המיאושים האלה, שבחרו מרצון במות מהיר נכלל גם ווקס, אשר בנו דוד נשאר עמנו שם בתופת, שרד וחיה היום בארץ).

תעוקה כבדה ליוותה את הרשמיים והמראות האיומיים שקהלתני כבר אז, לאחר לילה אחד ויום ב"בירקנאו". עם זאת ובתווך כל זה, ראיתי שם גם אסירים חיים ועובדים איכשהו וזה גורם לי להבין שאולי אפשר לשורוד ואסור לאבד תקווה מהר מדי.

באוטו ערבית נצטוינו לצאת מהצריפים ולהיערך למפקד - מה שנקרא "אפל". היינו צריכים לעמוד ניצבים לפני הפקודה, ס"ה כ-600 איש מחולקים ל-20 קבוצות בניו 30 איש כל אחת. תוארי שטח המגרש בחוץ היה גבישי ובוציאי והבלוקאלטלסטר לא הפסיקätz עזוק עד שהמסדר התיצב ישר ולשביעות רצונו. התהוושה במהלך המסדר הייתה כאילו מבוססים בתוך ביצה טובענית ואני הרגשתי היטב איך געל-הען הבודדות שניתנו לנו הולכות ושוקעות. מאוחר יותר, במקדים ממושכים וקשיים, כשעמידת הדום בשורה נראהתה ננצח, התופעה הייתה מהריפה והיינו אנוסים לנתק מן הארץ לחילופין את אחת מרגליינו, על מנת שלא לש��ע את אט בבוז. לכזה מקום מוקול הגענו.

כך עמדנו קבוצות עד שבא איש ס"ס וספר אותנו בדקדרנות, שתזהור על עצמה אין-ספר פעים בהמשך. היינו שווים בקליפת השום אך ספרו אותנו כאילו אנו שווים זהב. ראש הבלוק מסר את מספר האנשים ואיש הס"ס ספר וחתם לאישור. הכניסו אותנו חזרה לבлок.ليلת שני ב"בירקנאו". אחרי כל מה שעבר עלי במשך היום ותוך הרוחים מתישים על מה צופן ליום המחרת, שקעתה בתרדמה כבדה ומעיקה.

מחנה "בונה"

אחרי יומיים קשים מادر ב"בירקנאו" בחרו חלק מהאנשים וANI בתוכם לטרנספורט. משנוכחתו לדעת שאבי לא נכלל בו, מיהורת לבקש מאיש הס"ס לצרף גם את אבי לשלוח והוא הסכימים. לא ידענו لأن הולכים. הודיעו לנו ששבוע תשע בערב לוקחים אותנו מהמחנה.

בשעה הייעודה יצאנו קבוצה של 100 איש, בצדעה רגילה, לכיוון "מנוביץ". צעדנו בלילה כশמונה ק"מ ולקראת סוף הדרך עצרנו מספר פעמים בנקודות שונות, לצורך חיטוי חזר ונשנה. הסתבר כי החיטוי שעברנו זה לא מכבר ב"בירקנאו" לא נחשב במחנה האחר אליו יעדנו והיה צורך למלא מחדש אחר תנאי הקליטה בדיק כפי שהם נקבעו במחנה החדש. הגרמנים הרי הקפידו בדקנות אחר ביצוע נחלים. שוב היה עלינו להחפשם ולהשאיר את הבגדים הצד, שוב להתרחץ, שוב ניתנו בגדים אחרים וחזר חלילה.

בבוקר הגיענו למחנה-מעבר הנקרא "קרנטינה" והוכנסנו לשני בלוקים מיוחדים בשטח שהיה מסופח לאושוויז'ן ונקרא מחנה "בונה", או לחילופין אושוויז'ן 3 (מחנה "בירקנאו" נקרא גם אושוויז'ן 2).

או עוד לא ידענו כי "בונה" היה מחנה-דיכוי, שיועד להקמת בת-חרושת ענקיים ליצור סינטטי של גומי ובנזין ב"מנוביץ". שנים מאוחר יותר למדתי כי מחנה זה היה שונה ממחנות אחרים בכך שהשתתיך במישרין לחברת אי. גה. פארבן. קונצן זה השיג רישיון מן המיניסטריון של גרינג להקם בקרבת "אושוויז'" במהלך מלחמת מכסימאלית בת-חרושת תעשיית המלחמה הגרמנית. התנאי היה שהחברה תשתמש באסירי "אושוויז'" ככוח-עבודה. אנשי הס"ס התחייבו לספק מכסת אסירים חזקים ובריאים וכಚרים, להחליף את התושבים והחולמים באסירים חדשים.

הבנייה הייתה מוצצת ביותר וכשאנחנו הגיענו לשם בדצמבר-42, משומם מה לא נכנסו אותו מיד לעבוד. בהתייחס לעבודת-הפרק שציפתה לנו בהמשך, לא ברור מה היה המנייע לכך ומדוע לא מיהרו לנצל את כוח-העבודה החדש שהגיע, תקופה למן מהתחלתה. ייתכן והיה שיבוש כלשהו בלוח-הזמן, או שסוג העבודה הנועד עבורנו הצריך עבודה הכנה מקדימה, שבאותו זמן טרם הסתיימה.

שלושה שבועות שהינו במחנה-המעבר ב"קרנטינה", הסתוובנו בחוסר מעש וסבלנו מהקור העז. הזמן עבר בעצטמים כשאנו נחונים בא-שקט כלל, מפני מה שמחכה לנו ומלאי חששות מפני סוג העבודה, שהיא ברור כי נילקה אליה בסופו של דבר.

mdi בוקר בשעה שש, לאחר שקיבלנו משקה מר כתחליף לקפה, גורשנו אל מחוץ לצריף ולא הותר לנו להיכנס אליו חזרה אלא בשעות הערב. שטח של כ-50 מטר מרובע היה מוקף בגדר חשמלית ואנו הסתוובנו בחוץ הולך וחוזר. בגדי הפסים שעורנו לא חיממו את הגוף וכדי לא לקפוא מkor, ביצענו תרגילי-חימום וUMBHR תנוגות מיוחדות להמרצת זרים הרים, רצנו וניסינו להתחمم האחד לצד השני של רעהו.

מעבר לקשי הפסיכי, שנבע בעיקר מלחמת הקור ומהמחסור במזון, לא היו בקרנטינה התעללותות יווצרות-דופן וגם לא התבכשו שם סלקציות. יחד עם זאת הרגשנו מיום ליום שאנו הולכים ונחלשים.

עבודת-פרק

לאחר 21 יום במחנה-המעבר, העבIROו אותו לצריפים של מחנה העבודה המרכז, שבו שבו כבר כמה מאות אסירים. הצירף אליו הועברנו היה משופר ביחס לצירף שבו שהינו ב"בירקנאו". ראשית, הוא היה נקי מאד. שנית, היה בו צינור-חימום, שפעל כחלכה, כך שיחסית היה לנו כבר חם. בזה הסתיימו מעולותיו של המקום.

כבר למן היום הראשון לעבודתנו בשטח הבנו שנפלנו למקום נורא ואיום. חילקו אותנו לקבוצות עבודה. אבי ואני הינו ביחידה עבודה שנשלחה לעבודה קשה ביותר, בפקודם היישיר של אנשי הקאפו. אלו חוויבו לעמוד בפריזן-עבודה גבואה ביותר והשיגו זאת מהאסירים על-ידי מכות ועינויים. כל מהלך ואפילו הקטן ביותר החבצע תחת עינם הפקואה של אנשי הס"ס, בנוסף לשומרים, שעמדו עם מקלעים מעל מגדי-משמר גבויהם.

בהתחלת העבודה בשטח החפירויות וניצטוינו להעיר צינורות-בטון ממוקם אחד למשנהו. חמישה אנשים גלגו בידיהם צינור-בטון אחד, בעל קוטר של סנטר וחצי. לשם המשחה, צינור בקוטר כזו מאפשר עמידה של בן-אדם בתוכו וניתן להבין עד כמה היה קשה לגלגלו אותו ידנית. הצינורות היו קרים מאד וגלגלו אותם באופן רציף וללא הפגיעה מהבוקר עד הערב. בהיעדר אמצעי מיגון, התחללו אצבעות הידים הדוחפות בבטון הקר לסתום. רק בשעה 12 בצהרים הופסקה העבודה לצורך למנוחה קצרה בת חמיה שעיה ואז גם חילקו את ליטר המرك הדלות. מיותר לציין כי לא היה בו כדי להשביענו או לחמננו.

אחרי עבודה כזו, כשלקחו אותנו באחת הפעמים לבורר כרוב במטבח, הרגשתי שגורלי שפר עלי. היה זה תענוג לעבוד בתוך מבנה מוגן ולטועם בהיחבא מעלי הכרוב. תענוג זה לא נמשך זמן רב ומיד אח"כ העבידו אותנו בפרקית מטענים. הינו צריכים

לפרק שקי-מלט מקרונות-הרכבת ולהעבירים תוך כדי ריצה למחסן המרוחק משם כ-50 מטר. כל שק מלט שכזה שקל 50 ק"ג ולא היה זה דבר של מה בכך לרוץ עם המטען הכבד הלוך ו חוזר, סיבוב אחד... ועוד סיבוב... ועוד אחד, וזאת בלי שהנוגשים התירו לעצור ולו לרגע אחד של פסק-זמן. היה קר מאד ועוד מהרה כוחותינו כלו. בכדי לבודד את גופי מהקור השתמשתי לא פעם בניר החום של אריזות שקי-המלט הזמין מסביב. קראעת פיסות מהנייר העבה, תחבתי מתחת למעיל וריפדתי בהם גם את כפפי-העץ, אך כך או כך אי-אפשר היה להתגונן מפניו והקור חדר לעצמות.

אנשי הס"ס וה Kapoor עמדו על ידינו ומקלות בידיהם ואם התרשלת או שעצרת לנשומ אוויר לרגע, מיד ספגת מכות באכזריות מרובה. הקמל יכול היה לרטק בקלות כמה מצלעותיך ורוק מהפחד אנשים המשיכו לרוץ. היו אסירים שהוכו עד מוות. עבדתי אז לצד אבי, אך השתדלתי להתחמק ממנו כדי לא לדאות אותו בסבלו. הרי לא יכולתי לעוזר לו במארום. אבי החזק מעמד 5 ימים, לא יותר. בשלב מסוים קפאו בהונות ידיו והוא הועבר לחדר החולים.

הברחת קרוב לחדר-החולמים

ידעתי שאבי שוכב שם בחדר-החולמים ועלי לעזור לו. עוד ביום הגטו חשתי אחריות על המשפחה וגם כאן, למורת שאף אני הייתי במצב קשה מאד, הרגשתי כי מוטל עלי לדאוג לכל שrok ואוכל לאבי - אחרון אהובי שנותר לי. החלטתי לעשות מעשה. ידעתי שבצירוף המטבח יש קרוב והחלטתי לנסת ולהשיגו.

עם רדת הלילה יצאתי בחשאי מצרייף מגוריי, למורות האיסור המוחלט להסתובב בחווץ ורצתי כ-100 מטר עד לצרייף המטבח. לאחר שמצאתי את מבוקשי, נטلت בחופזה כרוב אחד, רצתי מהר לחדר-החולים והעברתني את הכרוב לאבי מעוד לחלון. היה זה בשביilo כמראה המן היורד לבני-ישראל מעל למיתו נגס בכרוב וממלול בדבר. הוא התرومם קמעא מעל למיתו נגס בכروب וממלול "מחיה נפשות". היה זה כאילו אכל באותו רגע את המעדן הטוב ביותר עלי-אדמות.

מיחרתי לחזור לצרייף מגוריי מבלי שאיש עצרני בדרך ולמהרת העוזתי להתגרות בגורי פעם נוספת. היה ברור לי שם אתפה המשמעות תהיה מוות מיידי, אך מידעתי ידעתני יכול להציל את אבי. בMOVED מסויים ננכשתי אז למצב של שוויון-נפש, שהרי בלאו הabi לא אצליח להחזיק מעמד באותו תנאי לארוך זמן ואם יתפשו אותו - יתפשו, כך אמרתי לעצמי.

יום קודם לכן אבי ואני קבענו לנו סימן מוסכם ולאחר שנקשתנו קЛОות על זגוגית החלון, לפיקצב מסויים, מיהר אבי לפתח את החלון-צרייף וקיבל לידי את הכרוב.

ככה הצלחתי לארגן תוספת למזונו הדל של אבי במשך מספר ימים, כשבכל הפעמים הללו מלacci-מרום שמרו עלי לבב אתפה. כשהגעתי לשם ביום החמישי, לנודל הרדתי, מיטתו של אבי הייתה ריקה. שכנו לחדר ידעו לומר כי לקחו אותו ואיש לא ידע לומר לי לאן.

זהו אבא אייננו עוד. נשארתי לבד!

בכיתה בכיבי מר. היה זה קול בכיה של הרוח המובסת. זה לא מכבר אייבדתי את אמי ושתי אהיותי, הנה עתה אייבדתי גם את אבי ועכשו מגיע תורי. עמוק בתוכי עדין פיעם רגש החיים, אך לא היו לי לא כוחות פיזיים וגם לא כוחות נפשיים להתמודד מול המציאות ההיא. לא היה לי כלום.

לבד ב"בונה" – בלי אבא

למהורת היתי ציריך לצאת לעבודה כאילו כלום לא קרה. מצבי הנפשי הלא אז והתדרדר. כך עבר עוד יום... ועוד יום... גמרתי אומר בלבבי לסייע עם העניין.

יום אחד כשיצאנו לעבודה, החלמתי לרוץ אל מחוון לשורה הצועדת בסך, בידעה ברורה שאנשי הסס המלוויים אותנו יחרגו אותנו וכך יקיען הקץ לייסורי. במהלך הדרכן אכן ניסית לסתות מהמסלול ומיד מיהר לקרأتي איש סס, תפש אותה וצעק: "אני תוקע לך כדור בראש, אתה בחור צער, תיכנס מיד לשורה". ציתתי לפקדתנו ונכנסתי בחזרה לתוך שורת החיים...

בזמן ההוא הגיעו מדי יום ביוומו עוד ועוד אסירים חדשים. רבים התמוטטו מאפישת כוחות ומרעב אם לא נפלו קודם לכן תחת אלות אנשי הקאפו ואנשי הסס. מכסת העבודה שנקבעה לנו הייתה בלתי אנוישית ויש להניח שהיתה קשורה לתפקיד המוצאת שהובטה לחברת "פארבן".

אני זכר בגודל עבודה-פרק וקטל של בני-אדם. איןני זוכר שמות מ"בונה", גם לא את שמו של הקאפו, שהוא ממונה עלי. דמותו חקוקה בזיכרון ולמרבה הפלא, נחרט بي אפילו גילוי אנושי הנוגע אליו, בבחינת היוצא מהכלל שהעד על הכלל.

הייתה שם אייזו פינט מסטור, שבה הקאפו הדרlik אש והתחמס לידה מלחמת הקור העז. באחד הימים, כשראה אותי בסבלי הזמין אותו להיכנס אליו למספר דקות ולהתחמתם, תוך שהוא מזהיר אותי מפני הקושי להרגיל אח"כ בחזרה את הגוף לעבודה הקשה בתנאי הקור שבחויז. האתראעה שנתלווה להזמנתו נפלה על אוזן ערלה. מיד כשהתאפשר הדבר לא היסטי לרגע, התגנבתי פנימה וחיממתי את ידיי, אך כשיצאתי החוצה חזרה לעבודה לאחר מספר דקות, נוכחות בצדקת דבריו. באמת התקשתי לעמוד בהבדלי הטמפרטורה ויוטר לא נכנסתי לשם.

כולם היו מכונים או בתוך עצמן ולא חשבנו אלא על ארגון של עוד חתיכת לחם; על האפשרות, שכלל וכלל לא הייתה וודאית, לסיים יומם עבורה מפרק ולהזור חי לצריף בלילה; ואם הצלחנו בכך, קיוינו לעבור את הלילה הבא בשלום. אני יודעת איך החזקנו שם מעמד. אמנס היו ניסיונות עלובים לעודד מעת האחד את השני, אך באופן כללי רוחנו הייתה שפופה וכל אחד נשא עמו את צערו הום.

היו שם בינוינו אנשים כמו שמואל גוגול, שהתרשם לימים בארץ כאמן מפוחית-הפה ואברהם גרפינקל, שהיה ראש היודנראט בゲטו "מאקוב" וכן דוד וקס מהעירה "פופובו", שהגיעו לגטו "מאקוב" והיה עמו שם ב"בונה" והוא מכרם רבים נספים, שהכרתי עד מ"מאקוב". אך לא הייתה שם לצד שום דמות הקרויה אליו ממש בקשר אמיתי, כזו התומכת באהבה ולא סייג. כשחוינו אל הצריף נתקלנו גם שם ביחס אכזרי מצד 'בעל-התפקידים' האסירים. על הצריף שלנו היה אחראי בלוקאלטסטר גרמני. שני יהודים, האחד ממוצא גרמני והשני ממוצא הולנדי, שימשו לו כ"שטובנדינסט", כעוזרים, ודאגו לתחזקה ולנקיון הצריף. שניהם היו טיפוסים רצחניים, שהתייחסו לאסירים בצורה אכזרית וקשה למרות שלא היו חייבים לה坦הג כך. ב"בונה" דרשו אמנס תפוקת עבודה בלתי אנושית, אך איש לא דרש להכות עד מוות ולהתעלל באסירים בתוך גבולות המחנה. בעלי-תפקידים אלו ושכמתם פשוט התאימו את עצם לרוח האכזרית.
אני זוכר את שמותיהם, אך דמיוניהם עומדות נגד עיני כל הזמן.

כתוואה מהאכזריות ומהתזונה הלקوية והבלתי מספקת מתו אנשים, שהיו קודם לבני בריאים וחזקים וגם בגופי החל הגירעון המצתבר בתזונה לחת את אותן. בעת ההיא כה נפלתי ברוחוי עד שהרגשתי שאני יכול עוד. השתעשתי במחשבה לגם עם כל הסבל ולמות. וכאילו המקטרג ארבע למשאלת-הלב ומיהר להקדים

מעשה למחשבה, שמא אימליך בדעותי ואהזור بي מהרעיון. ורק באחד הימים, כפי שישופר להלן, עוזרי הבלוק-אלטסטר קמו עלי להענישני במכות-מוות ובסיים עמי, התעצם רצוני לנוטש את העולם הזה לטובת עולם שכולו טוב. היה זה לדידי הקש ששבר את גב הגמל.

הכל בגלל כפפות

הכל התחיל מרעיון פשוט, שצץ במוחי למראה שמייה ישנה וקרוועה. חיפשתי אז דרך למנוע מאכבעותי מלפקוא בשעת העבודה ותמורה חתיכת לחם, השגתי מחת וחותמים ובצורה פרימיטיבית ביותר תפרתי לי מהשמייה שני זוגות כפפות. זוג כפפות אחד לקחתני עלי לעבודה וזוג נוסף שמתה מתחת לארון בצריף המגורים. למחמת החלפתו את הזוג הרטוב השארתי ליבוש ובמקומו לקחתני את הזוג היבש. היה זה כוח ההישרדות, שהפעיל אותו בכל כיוון אפשרי, בדרך-כלל ללא אותן, מחפש מוצא לגונן על החיים.

לילה אחד בשעת החוץ, לאחר ששיתחתי עצמי עייף ורצוין על דרגש-השינה ושקעיishi בשינה, ניגשו אליו השטובנדינסט' והקימו אותי בעקיקת התעוררות בבהלה ונצטוותי מיד לרדת. היו שם דרגשים בני שלוש קומות ובשעה שירדתי מהדרגש העליון, כולי רעד מפחד, הופרה גם שנת שכני ואנשים מסביב התעוררו משנתם.

חום השינה טרם פג מגופי בשעה שהם אחזו بي נמרצות והתחילה להכות אותי מכות רצח. כך, לא שום הסבר ובכל כל הכנה מוקדמת. התהננתי על נפשי: "מה עשית? מה אתם רוצים?" והם ממשיכים בשליהם. ואני בוכה ומפציר "תנו לי לחיות, מה עשית? אין לי כוח..."

גרפינקל וגוגול ירדו ממייתם והתחילה לבכות. אנשים נוספים עמדו מהצד וצפו בקשייחותם העיקשת של עוזרי-הבלוקאלטסטר המכבים בי ללא רחם (יהודים, לא גרמנים!). איש מהצופים לא יכול היה לעזור לך.

כשמעני הרגישו שמייצו עמי את הדין, הם הזהירו אותו בעניין החובה לשומר על ניקיון הזריף והתרו בי לכל אשר כפotta מתחת לארון לפי שבכך אני מללך את המקום ואוי לי אם אעשה זאת בשנית. וזה הותירו אותו לנפשי.

aicsho נשארתי בחיים ולמען האמת אינני יודע איך. לא היה לי כוח ללכת. כל גופי דאב עלי וכוח החיים נתחן עד דק - לא הייתה מסוגל להתעשות ולהחזיר לנפשי את הכוחות שנידלו. אדם מגיע במצב שאין לו יותר כוחות ורוצה החיים נלקח ממנו וכשהוא לא יכול עוד להמשיך הלאה, הוא בעצם מתפרק כאדם משותק, פיסית ונפשית כאחד. ברגע ההוא גמרתי אומר בלב: אם תהיה סלקציה אלך עם המפוניים. ידעת שאז אלקח לרמותוריהם, יכנטו גז ובזה אגמור עם הסבל. אם ישאל השואל אימתי מודדים תובסה של תקווה? זה היה הרגע.

הסלקציות התבצעו מדי חדש בשעת הבוקר, כשהם הגיעו לצאת לעבודה נצטוינו להסתדר למפקד בmgrash שהיה מרוחק מעט מצריפי המגורים. בתחילת התפקיד לא היינו מודעים למשמעות המושג 'סלקציות'. אנשי הס"ס בחנו אז את האסירים ולפי הוראותיהם גורשו חלק מהאסירים לבлок מיוחד. עד מהרה התהוו לנו כי בנוסף לעבודת-הפרק שבה אנשים נפלו כמו זובבים, נלקחו החלשים בסלקציות להמתה בתאי-הגן. אני שרדתי שלוש סלקציות ובSELKZIHIE הרבייעית, שנערכה לאחר הלקאתי, צלעתי בכונה תחילתה כדי להיות בטוח שייקחו אותי. גם כך היתי אז מעד רזה מחמת הרעב, חלש מאד מבחינה פיסית ותשוש נפשית. ואכן זרקו עלי מבט חפוץ ואמרו לי לפנות לצד ה"מתים". היותי כבר במצב אפתן ומשהסתהימה הSELKZIHIE העלו אותי ועוד אנשים

נוספים שכמותי לאוטו-משא.

כך, לאחר שלושה וחצי חודשים מאבק והישרדות במחנה "בונה", מצאתי את עצמי בין אנשים מתים, חלשים וחולמים בדרך לתחנת חיי האחרונה ואני בן תשע-עשרה בלבד.

כשהגענו לקרמatorioם ב"בירקנאו" החלה תכונה לקרהת הורדתנו ובדירוק או הגיע משלווה של היהודי "יוון". נרג המשאית קיבל הוראה להיכנס בinityים למחנה "בירקנאו" ולהתנות שם. בין כה וכלה, איש הס"ס שהטלווה אלינו היהודי שיש צורך באנשים לעובודהומי שמרגש עצמו מספיק חזק, יכול לדודת, להיכנס למחנה ולהירשם בכלוק. אינני יכול להסביר איזה סוג של כוחות הניעו אותו אז לדודת ולהתחמק מציפורני-המוות ברגע האחרון ממש. השכל האנושי אינו מסוגל לתפוש את מורכבות פועלו של בן-אדם, שהרי הראש לא תיפקד אז והtagובה הייתה לנראתה אינטינקטיבית. אולי קיבלתי כוחות מעצם הנסעה זו על משאית-המוות ואולי דבריו של איש הס"ס כמו לחצו על מתג סמי והפכו מחדש את מערכות החיים. מכל מקום, בודדים בלבד ירדו אז מן המשאית ואני בתוכם.

חזרה ל"בירקנאו"

נכנסנו למחנה "בירקנאו" בלווית איש הס"ס. בשער הכניסה רשמו את מספרינו והורו לנו לגשת לבлок-מעבר. ירדתי לתוך המחנה ובעודי הולך כעיוור, התקרכבו למולני שני אנשים. הם הסתכלו עלי ואני עליהם. אני נראה יותר גרווע וככל זאת הכרנו זה את זה. היו אלה דוד ולפוביין ונוה ויסוקר בני "מאקוב", מהם נפרדנו זה אף לפני מספר חודשים.

"мотהלה אתה עוד חי?" שאלו אותי שניהם פה אחד. ואני

עונה להם בשפה רפה, שאני עוד חי אך הרגע מכריע אותו וכמעט שאין כוח רגלי לשאתני. היהודים היקרים האלה ראו את מצבו והצינו לי את שתי מימיות המرك שלם. הם עצם היו חולמים בדיזנטריה והתקשו לגמוע את מנת המرك היומית. כך אגרו את מנתה המرك שקיבלו ושמרו עליהן בעל ב בת-עינם. "אם אתה רוצה קח תאכל, אולי זה יעוזך לך ויצילך" אמרו. אמונם המرك לא היה מאותו יום, אך למורות זאת לקחתי את שתי המימיות ובמה-לגימה סיימתי את תחולתן עד תם. בכל מימה היה קליטר וחצי מرك והתגבורות הנזולית הבלתי צפואה, שנכנסה לגופי, הכנסה בי קצת חיota. התחזקתי והרגשתי שאני עומד על רגלי. נוח ויסוקר הסתכל עלי בעיניו הכבויות ואמר לי: "אם אפגוש מי אנשי 'מאקוב', הנמצאים כאן במחנה, אמסור להם על כך שאתה חי ונמצא כאן". דמעות נקו בעיני. היה נדמה לי, כי אוטם שני יהודים יקרים מ'מאקוב', היו המלאכים שהשם שלח להצילני ממות בצורת רעב. נפרדתי מהאנשים הטובים האלה ויוטר לא ראייהם. מאוחר יותר הם נלקחו לקרמטוריים. ניספו עם שאר קדושים עם-ישראל ואני רואה בכך זכות שנפללה בחלקי להזוכרים כאן.

בעבור מספר שעות, כאשר הכנסו אותנו לציריך-המעבר במחנה הישן, הבלוקאלטסטר בחרן אותו ומראי הנורא הסגיר מן הסתם את מצביו. הוא רשם את פרטיו בכרטיס, הבהיר כי למחמת בכור עלי לצאת לעבודה והdagיש כי ככלם, לרבות החולמים, היבטים ביציאה לעבודה ובמשך היום אין להישאר למנוחה בבלוק, או להסתובב במחנה. אלה המרגשים חולמים רשאים להירשם בחדר-החולמים רק לעת ערב.

באותו מקום מצאתי עוד איש "מאקוב". היה זה הרשל קרלינסקי, ששירות בתפקיד של "שטוובנדינסט", גם הוא נתן לי אוכל ואמר לי: "אתה הלא איש צער ואמ יהיה לך כוח להחזיק מעמד, אני אעוזר לך ככל יכולתי".

מאורעות היום שיבשו כי את תחושת הזמן והלילה ירד על בפתאומיות. למורות סדרי השינה הגרוועים ומיטות הלבנים, שקעתי מיד בשינה.

ניסיון ההתחמקות שהסתיים ב"רול-וועגן קומנדוז"

למחרת בבוקר, לאחר ההשכלה רצוי כולם להסתפיק לעשנות את צורכייהם לפני מסדר הבוקר. היו מספר בתי-שימוש בקצה המחנה ובתוכם מבני בטון נמוכים, שבכל אחד מהם שתי שורות של חורפים. מיתקן אחד שימוש מאותים וחמשים איש, הצפיפות והzechנה היו קשים מנושא וטור ענק של אסירים הזונב לו לאורן מאות מטרים. רבים לא הגיעו ליעדם ונאלצו לחזור בזמן כדי להסתדר למסדר.

לאחר שחולק הנזול דמיי הקפה, גודשו האנשים לרוחבה שלפני הבלוק. בעוד במחנה "בונה" מגרשי המסדרים היו מוסדרים, כאן שוב חזותי לביצה הטובענית, שאף פעם לא התקשתה וכולם שקו בה בזמן המסדר. לאחר שנשמעה הפקודה "ארבייטס קומנדוז פורמירן" (פלוגות עבודה הסטדרו) והאנשים החלו להתפזר ליחידות העבודה החילתי להתחמק יום אחד מהעבודה. רציתי לקחת נשימה לקראת מאבק ההישרדות הבא, לאגור מעט כוחות, להסתובב קצת ולראות מה מתתרחש סביב, לפני שאכנס למרוץ חדש עם המוות.

היה זה בעיצומו של חורף 1943. במחנה הסתובבו מזולמים, שהניבו להם לשוטטazzi חיים חצי מתים עד שימושו מלאיהם. ראייתי הרבה אסירים נפוחים ומי-רעב ואלו התחלכו כשלדים שפעם היו בני-אדם. הם נעו כשיכורים מצד לצד וחדרו להגב

תגובות אנוישיות רגילוט. לבושים היו בלוויי סחבות ומעיניהם ניבט מבט איום ומפחד. כשהנטקלת במבט כזה כאילו צללה לתוכה שני-בורות שחורים ואטומים שבתחתיים נמצא ייאוש צורף ותווגת-עולם. היו גם אסירים חולמים שהחיפשו להם מקומות מוחבוֹא בפינות נידחות, כמו מאחוריו בתיה-הشمיש. על אלה נערך מצד מיוחד מיוחדומי שמצא מסתובב כך נטאש מיד.

בתוך המחנה לא היו אנשי ס"ס, אך יהידה מיוחדת מקרב האסירים, מונגת בידי לאגר-קאפו גרמני חיפשה אחר 'המתעצלים' ואלו אשר לא הוכו למותם הובאו בכוח לעובודה. היו פלוגות-עובדות שהחרשו הי מספר אנשים מסיבות שונות, בעיקר בשל המות שגרם לתחילה בלתי פוסקת ותפקידו העיקרי של הקאפו היה לחטוף כל בוקר אסירים, שהשכו לחתום מהעבודה ולצרכם לפולוגה החסירה.

כך התהרכתי בין צירפי המחנה משתדל להתחמק מפניו לאגר-קאפו, שהחיפש אחר אסירים בודדים כמוות, עד שלבסוף - תפשו אותו משוטט ולקחוני לעובודה ב"ירול-וועגן קומנדו" - עבודה שהתבצעה בתוך מתחת המחנה.

ה"ירול-וועגן" הייתה עגלת בעלת גלגים גדולים, אליה היו רתומים אסירים מהמחנה כתחליף לסוסים. בקומנדו היו כ-20 איש והם הסתובבו כך ברחבי המחנה, אספו את הזבל והוציאו אותו לנקיות-איסוף.

מכיוון שאדמת המקום הייתה עשויה מחימר, כל גשם שיירד הפך אותה לטובענית ביותר. גלאי-העגלת נתקעו בחימר והיקשו על סחיבתה וחלק מהאסירים עזרו לדחוף אותה לצדיה ומאהורייה. גם אותו רתמו כאחת מבהמות-המשא ל"ירול-וועגן" והרגשתי על בשרי את קשיי הסחיבה, מה עוד שגופי התואושש אך במעט מiao התמוטותי במחנה "בונה".

בעודי רתום לעגלה, מhalbך כך בשביבי המחנה עם כפכפי-העץ השוקעות בביון, העפתני מבט על שותפי הנושאים בנTEL הסחיבת והתמונה העלתה בי אסוציאציה מסצנה של סרט רוסי, אותו ראייתי עוד בעירה. בסרט, עשרה אנשים קרעו תחת העלול ובعزota חבלים גרוו על הולגה הקפואה אוניה כבדת-משכלה. נשאבת לתרומות הזיכרון והתהלה זומם את לחן השיר "וולגה-וולגה", שלילוה את הסרט. האסירים, שהשיבו את העגלה לציד, התעورو לשמעו הצלילים וככайлן רוח חדשה נחה לרגע דל על אנשי קומנדו-זבל. ההשוואה למצבנו הייתה ברורה, אך מעבר לכך, צלילי השיר העבירו אותנו על כנפי הדמיון למחוות אחרים, כפי שהוצעו בסרט. היה גם נעים, אם לא חינוי, להיאחז בזיכרונות טובים מהילדות, לזכור את אותם זמנים מן העבר, בהם הינו הולכים לצפות בסרט ובهم אירועי זועעה דрамטיים התרחשו בעיקר רק על המרקע.

בשעת הצהרים קיבלתי קצת יותר מרכ.מנה זאת, שהתווסףה למנות המرك שכך לגמתי ביום האתמול, עזרה לי לאגור קצת כוח והחלתי כי למחורת יצא לעבודה כמו כולם.

ובוקר המחרת, ברגע שגמרנו את מסדר הבוקר נשמעה שוב הפקודה: "ארבייטס-קומאנדו פארמירן" וכל אחד החל להתארגן לקרה יציאה לעבודה. אסירים הסתדרו איש ליד פלוגות-הוא, ואני, שעדיין לא השתיכתי לקבוצה כלשהי חששתי מפני הבאות. לא ידעת לייזו קבוצת עבודה אפול, לאיזה סוג עבודה ישבעו אותו ואיזה Kapoor אכזוי יהיה ממונה עליו. למוד-ניסיון מעבודת-פרק במחנה "בונה", פילתי ליפול הפעם למקום יותר "אנושי" יחסית, אך איש לא יכול היה להבטיח לי זאת.

ואכן ביום הראשון לשחוותי במחנה עבדתי קשה מאד ואמ היה הקלה מסוימת בהרגשות הכלליות, היא חלה רק הודות להזדמנות שנקרתה בדרכי להיפגש עם מקרים מקרוב אנשי הזונדר-קומנדו, כפי שנראה מיד.

קערית אדומה מלאה בתה מתוק כדבי

בעת ההיא נודע לי כי מתוך 524 אנשי "מאקוב", שירדו למחנה (משאך הגענו ל"בירקנאו"), נלקחו כבר אז 100 גברים לפולוגת ה"זונדר-קומנדו". זאת לאחר שלגרמנים נודע, כתוצאה מהלשנה, דבר תוכנית הבריחה של קבוצת ה"זונדר-קומנדו" הקודמת והם הוציאו להורג את כל אנשי הקבוצה הhei. בדיק אז הגיע המשלוח שלנו ומתוכו גויסו מיידית אנשים מבני-עירינו ל"זונדר-קומנדו" חדש, بينما היה בעלה של אהותי ועוד מקרים נוספים (במאמר מסווג ייש להורות כי מלבד העובדה הטראגית של עצם השמדת כל המין הנשי בקהילת "מאקוב", גיסוס זה מקרוב אنسינו לעבודת המתה-תעשייתית של בני-עמנוא, הייתה אסון-נוספץ לבני-עיר). התדמית שנוצרה לאנשים אלו, שנלקחו בעלי-כורחם לאוותה עבורה, הייתה שנייה במחלותן הn בענייני אסורי-המחנה באותו פרק זמן והן בהתייחסות לנושא התקופה שללאה המלחמה. היו שתרפו אותם כשותפים לדצח, ולא הבינו את המיצאות האבסורדית אליה נקלעו באותו תופת אiomah. גם מבין אנשי הזונדר-קומנדו ששרדו, לא כולם הצליחו בהמשך להיות להתפיס לגמרי עם גורלם).

שמעתי אז, שתנאי הקיום הבסיסיים שלהם טוביים יותר משל יתר האסירים ובשל קירבתם למשרפות הם "מוסדרים", כלשון המחנה.

המובלים למשרפות הגנוו עם צוררות קטנים וחפצים שהיו יקרים להם, למרות שפקדו עליהם להשאיר את כל אשר להם בקורנות-הרכבת. אחר-כך הצוררות נותרו מיותמים, ללא בעלייהם ואנשי הזונדר-קומנדו, שהסתובבו במקום, יכולו להפיק מכך תועלת חומרית. כל מי שעבד בקרבת מקום יצא נשכר מכך. לעיתים נמצאו מטבחות, טבעות וכדר' וכן מצרכי-מזון כגון פירות יבשים, סרדינים חלב משומר וכדר'.

מחנה ה"זונדר-קומנדו" היה מוקף בגדר גבולה ואסור היה לאסירים מבחוץ להיכנס לתוך המתחם הזה. ערב אחד כשחזרתי מהעבודה, עברתי ליד שטח המחנה שלהם וראיתי את ליבל כץ מאקו"ב" עומד ושומר בכניסה לממחנה. משתקרטתי הוא הופתע מאד לראותני. "מה אתה עושה פה? אתה חי? אתה חי?" הוא תמה. כשהראה את מצבו הוא ביקש ממני להמתין, רץ פנימה וחזר עם קערית אדומה מלאה בתה מותק כבדעי וקופסת ויטמינים (טבליות אלו התגלו ממן הסתם בידי אנשי ה"זונדר-קומנדו" מותק צוראות הניספים, שהושארו באולם ההתפשתות). הוא הבטיח לי כי מינון של שני כדורים ליום יחזק את גופי. כשהתהית מה עלי לעשות אחר-כך עם הקערית המרокаנת, הוא השיב "תעשה מה שאתה רוצה". בחני הימים-יום בממחנה, אפילו קערית כזו הייתה בעבר האסיר חסר-הכול בבחינת הפטן בעל-ערך ויחסו הוותרני של ליבל כץ רמז בפניי כבר אז על מעמדם השונה של אנשי ה"זונדר-קומנדו".

לייבל סיפר לי מי מאנשי "מאקו" נמצא עמו ובудן אנו משוחחים התקרב אליו גיסי, שלמה קירשנברג. לאחר שנודע לו דבר הימצא ליד השער, הוא מיהר להגיע למקום וברגע שראה אותו החל לבכות. שלמה מאד אהב את אחותיו והפגש עמי ריגש אותו מאד. הוא הפציר بي להגיע אליהם שוב והבטיח לתמוך بي ככל יכולתו. גם אנשי "מאקו" אחרים שמחו לראותני והתעניינו מי מבני עירנו נשאר בחיים. לאחר מפגש קצר, הם החליטו בינויים שאני אסור אליהם לביקור מדי פעם ולבוא, הם יכנסו אותי לתוך הblk, ישמעו ממני מה קורה בחוץ ואני אשמע מהם מה מתתרחש בקרטוריום.

תחושתי השתרפה. הרגשתי שיש מישחו שדואג לי וידעת שכבר יש לי גב. באופן כללי ידעת כי פלוגת ה"זונדר-קומנדו" זו אותה קבוצה שאנשיה הוציאו את הגופות מתאי-הѓים ושמו אותם בקרטוריום, אם כי באותו זמן לא הייתי מודע למלוא היקף

זווועת תפקידם. למחות סיפרו לי קצר יותר ולמרות הפחד לגשת לשם, הרצון לחיים היה כה חזק, שהפצטי להיעזר בבני-עירי והתגברתי על הרתיעה האינסטינקטיבית מהמקום.

על הקשר המיעוד שיצרתי בהמשך עם אנשי הזונדר-קומנדו עוד יסופר בהרחבה בדפים הבאים.

קומנדו מתקני-גגות

בימים הראשונים לחזרתי ל"בירקנאו" היתי, כאמור, נע-ונד בין עבודות שונות וקשות, שהרי עצם ייעדו של מחנה "בירקנאו" היה בסופו של דבר למצות את כוחותיהם הגופניים והנפשיים של האסירים בעיקר בעובדה קשה, עד היותם 'בשלים' למשרפota. כל האסירים חולקו לקבוצות עבודה - "קומנדו" - ועסקו בעיקר בעבודות מפרכות קשות מנשוא, בתוך המhana ובביבתו. החל מעבודות עפר והכשרת קרקע וכלה בבניית המשrapot. היו יחידות גדולות שמננו מאות אסירים.

העבודות היו בדרך כלל שונות ומשונות ומקומות עבודה בתנאי אנוש פחות שפליים היו ספורים.

על-פי רוב, באותו פלוגות שנחשבו לפחות גרוועות התחלופה הייתה גם פחות מהירה, מאחר ואנשים החזיקו שם מעמד זמן רב יותר וקשה היה למצואו בהן מקום פניו. היה זה עניין של מזל. מי שמזלו שפר עלייו לא נלקח לעבודות המסתכנות ביותר אלא שובץ בקומנדו בו העבודות היו קלות יותר יחסית.

נקודות המפנה בגורייל חלה במפתיע. בוקר אחד, כשהאסירים הסתרו איש ליד פלוגתו, ראייתי פתאום קבוצה של כ-30 איש שאנשיה מלובשים טוב מהאחרים ושמעתה שצועקים: "חסר אחד".

לא ידעת מה תפקידם של אלו, ידעת רק כי כל Kapoor צירך היה ל יצא עם מספר קבוע של אסירים. אם מישחו חסל או נפצע או חלה يوم קודם לכן - היה על האחראי של הקומנדו למלא את החסר, העיקר שמצבת הכוח תאים למספר שקבעו לו במקורת המלחנה. ידעת גם כי קבוצות-עובדות מבעל-מקצוע יהודים כמו شمالאים, נגרים וכדר' היו קטנות יותר ווחשבו למועדפות (בד"כ קבוצה ממוצעת מנתה 100 עד 200 איש). מיעוט מספרם ולובושים המשודר יחסית, דחפו אותה אינטינקטיבית להגיב.

רצתי בכל כוחותיי, הגעתי אל הקבוצה ונעמדתי בשורה מבל' שאعز להוציאו הגה מפי. עד מהרה התברר לי כי אכן נפלתי לקבוצה מועדפת שכזו - קבוצה של מתוקני-גגות.

רמקול הודיע את שמו של הקומנדו היוצא הבא ופלוגת אסירים, המונגשת כמערך-צבאי, צעדה מיד לכיוון השער. Kapoor סרט צחוב על זרועו צעד בעד הפלוגה כשהוא מצוחה: "שמאל-ימין" ואז הוכרז: "קומנדו'Dekker' יצא". הקבוצה שלנו קיבלת סימן לנוע ואני צועד ייחד אתם, נתם בשתקה בשורות המלוכדות.

כשנוכחותי לדעת שלא מתלוים אליו אנשי ס"ס הבנתי שנעסק בשטח שבתווך המלחנה. הגענו למחסן שהיה ממוקם בגזרה 3-B ("מקסיקו") והקיפו החל בחלוקת העבודה. הוא חילק את האנשים לצוותי-עובדות של חמישה איש לערך ולפי רשימה שהחז בידו שלח אותם לבצע תיקוני-גגות במקומות שונים ברחבי המלחנה. כל אחד לך עגלת-יד והכניס לתוכה את כל-העבודה הנחוצים לו לצורך עבודתו: פטישים, מסמרים וכדר' וניגשנו לעבודה.

צירפו אותה לקבוצה של בעלי-מקצוע ולקחו אותנו לעבודה במלחנה הנשים. מלחנה הנשים היה ממוקם בחלק היישן של "בירקנאו", בתוך מבנים עשויים מלבנים אדומות ומכווים בגגות רעפים. עד היום ניתן להבחין במבנים האלה, שהחזיקו מעמד עם

השנים החולפות, בניגוד לצריפי-העץ, שבוכם לא עמדו בפני פגעי מזג-האוויר ונרכבו במשך השנים.

באותו יום הינו צריכים לסתום את החורים שנתגלו ברעפים, כדי למנוע את דליפת מי-הגשם לתוך חלל המבנה. לצורך יצוע הסתיימות השתמשנו בסולמות גבוהים ובקודקודם הנחנו קרש, ששימש לנו כמשטח ישיבה. כך ישבנו ברום הסולם ואטמנו במלט את הנקודות והسدקים מהם פרץ או רנימה לחלל הבלוק. התיקון התבצע בתוך הבלוק, לא הינו השופים לתנאי קור ורטיבות ולעומת העבודות הקשות שבחן עבדתי עד אז, הייתה ציריך לצבוט את עצמי כדי להאמין שזויה מציאות אמיתית. מה זה? אמריקאה?! תהיתי ביני לבני.

כשהגיעה שעת ארוחת-הצהרים צעקנו להביא אוכל.

מניסיוני ידעת כי מי ששחב את דוד-המרק, תוגמל בתוספת בשל כך אנשים חפזו תמיד להיות בין אלו הנשלחים למשימה. הפעם מיהרתי אני לroxן ולהביא את האוכל ולתדרמתו חילקו לכל הצוות מנות מרק גdotsות וסמיכות די הצורך. חלק מהאנשיםأكلו כל צורכם ואף השארו מותבשל. אחד שאנו מוגREL בטרחה-עוזף של אוכל אלא בחסרונו, ניגשתי אליהם ושאלתי אם אני יכול לגמור את השאריות הנותרות והם ענו לי: "תיגש, תקבל עוד מנה". הייתה מלא פלאה. "ריבינו של עולם", השתוממתי, "מה זה? גן-עדן בתוך 'בירקנאו'?".

המשךתי לעבוד והייתי מרוכז כל כולי בתחום העבודה. במהלך היום הלכה וחרה לתודעתי האפשרות הגלומה בעבודה מן הסוג זהה והבנתי כי אם אקלט בה, הסיכוי לשרוד יהיה יחסית רב יותר. השתוקקתי להיות חלק מקבוצת מתקני-הגטו, אך ידעת כי מראה אצבעותי הפגעות והחבותות עלול להיות לי לרועץ. כשהייתי עוד ב"בונה" אצבעותי קפוא ובחדר ששימש שם כמרפאה חבשו את ידי. שם ב"בונה", הכאב הפיזי היה כאין וכאפס לעומת הכאב

הآخر ויחסית אליו הפגיעה לא הפרעה לי, אך עכשו היה על להפginן חזות בריאה ותוספת התהבותות על אצבעות-ידיי לעוזילה ביצירת הרושם הרצוי, מה גם שבאופן כללי נראה רע מאד באותה נקודת זמן.

לפני סיום העבודה התעניינתי בקרב האסירים שעבדו לצדי, איך ניתן להשתלב בקומנדו שלהם כעובד מן המניין והם הפנו אותו לכאפו האנס. בשעות הערב, כשנגמר יום העבודה, יצאו ממחנה הנשים וחוורנו למשרד.

האנס היה אסיר פוליטי פולני ומוצאו מהעיר "פוזנן" של גבול גרמניה. הוא דיבר גרמנית רהוטה והיה אנטישמי גדול וכשניגשתי אליו בדחיפתו ורוחמו ולבי הולם כהلمות התופים, השתדלתי להסתיר את ידיי החבותות. "אדון כאפו האם אני יכול לצאת גם מחר לעבודה?" שאלתי אותו.

הוא הסתכל עלי בדקדנקות ופלט: "אתה גם יודע לצחצח מגפיים?" ואני מהר להסביר לו: "בטה, אייו שאלה! אני אצחצח לך את המגפיים. זה יהיה משחוו..." והקאפו ניאות לצרפni לקומנדו שלו.

יום אחד בלבד צחצתי את געליו ולמהרת נזקקו לתגברות באחת מהמצאות וצירפו אותו לצוחות שיצא לעבודה. בתחילת השתלבתי כשוליה והרגשתי שנפלתי למקום עבודה לא רע בכלל. רוב העובדות היו בתוך שטח המחנה ולא היינו עריכים לצער קילומטרים בצעדת שמאל-ימין, תחת ליווי אנשי ס"ס. גם בעבודה עצמה לא עמד מעלנו איש ס"ס תוך שהוא מאיין בנו לבן נתן את קצב העבודה.

מספר ימים שהיתי בבלוק-המעבר במחנה היישן וכשהקאפו האנס ראה שאני מתאמץ למדוד את המקצוע, הוא העביר אותו לבлок 16, בלוק בעלי-המלאכה, שהיה ממוקם במחנה החדש, בגירה d (d לאגר).

יש לציין כי ברגיל הגרמנים לא השאירו אסיר בבלוק מסוים לשחות ארוכה. בעבר זמן, אם לא נהפרק ממלוא לבר-מיןן, היו מעבירים אותו מהבלוק המוכר לו ומהאנשים אליהם כבר התרgal לבлок אחר, חדש וזר. באופן זה הוסיפו להחליש את רוחו של האסיר וכן הייתה זו מן הסתמי שיטה בדוקה כנגד חברה בין אסירים לצורך בריחה או התמודדות. במובן זה, בליק בעלי-הملאכה היה חריג ואני נשארתי בו מאותם רגע שנכנסתי אליו ובמשך כל זמן שהותי ב"בירקנאו".

התנאים במחנה החדש היו קצט יותר אנושיים מהמבנים השניים במחנה 1.B. הוא היה יותר מסודר ונקי ועל דרגשי-העץ היו מעין מזוריים עם מעט מוץ. עם חלוף הימים הראשוניים הרגשתי מיום ליום שאני מתחזק יחסית וחוור לעמוד על הרגליים.

הכעיתה שהפילה אותי מהगג

עבודת תיקון הגגות התבכעה בשטח המחנות שככל הגוזרת גם במגדלי השמירה של אנשי הס"ס, אך עיקר התעסוקה הייתה במחנה הנשים ובמחנה הצוענים.

בדרכי לעבודה היו פעמים שעברתי קרוב לכיביש המובייל למשרפות ויוצא לי לא אחת לראות במו-עינוי ומרקוב את בני-עמי האומללים ההולכים למר גורלם. אניות, נשים וילדים הלוכו בטור לאורך הכביש ולא ידעו לאן הם מובללים. גם דרך גדר המחנה ניתן היה לראות את הטוריים האינטנסיביים של משאיות או הולכי-רגלי, אך היה זה מרתק-מה. משלוחים על משלוחים זרמו באותו ימים ללא הרף מכל רחבי אירופה. מאוחר יותר נבנתה המסילה, שהובילה את המשלוחים ישר עד לקרמיטוריום ואז גם השתמשו

ברמפה הידועה לשמה.

כשהתקרבת עד לכביש הראשי, שנמשך בין שתי הגzuות, יכולת כמעט להצליב מבטך בעיני הצועדים ולהרגיש את הבעה... את האימה הצרופה... ספגת לתוך את תמנונות התקרכוב הלו, והן נחרטו בר לעד. ראייתי בהם את פני אמי, סבי, אחיותי וכל בני "מאקו" الآחים, שהויצו להורג ואמרתי לעצמי "הנה לך, בצורה כזו הלו כולם".

המראה הלו התווסף לתעוקה מתמשכת, שהיתה קיימת מילא. הם הכבידו ונגסו מכך עוד אנרגיה, שהיתה כה נחוצה למאם ההישרדות.

היה עלייך לנסות ליצור לעצמך מעין מהיצה 'אוטיסטי' מפני המציאות האומה הזאת ולהתמקד בגורם, שיעזר לך להצליח את עצמך. כל המאויים התרכו בשאלת איך להישאר בחיים ואיך להצליח אותם, כשהקשת היחידה הייתה, שרק יניחו לי לעשות את העבודה בשקט ולשוד.

כל אותו הזמן אצבעות ידי הפגעות היצקו לי מאד. השתדלתי בכל מואדי ללמידה את מקצוע תיקון-הגגות ולבוד כהלה, אך ידי החבושים הקשו עלי לבצע פעולות אלמנטריות בעבודה, כמו לדוף מסמרים. ואם לא די בכך, אחרי בחודש, אחת משינויי הchallenge להציג לי מאד ומשלא יכולתי להתגבר עוד על היסורים החלתתי לפנות לרפאה מוזרת-האימה, אליה ניגשו רק משלולי כל הקיצין.

אדם שניגש למקום שהוא ידע שהוא מעלה את רמת הסיכון לחייו, מפני שמי שהרגיש ברע או נפצע ולא היה מסוגל לצאת לעבודה נשלח מהמרפאה לבולק מיוחד, הוא בולק 7 ומהם ישו רק לרמותוריים, כך שהאסירים נמנעו מלהתקרב לשם כלל רק יכלו. גם כך האמצעים לריפוי היו מוגבלים ברפואה ולא היה מקום לאבחנות מלומדות, או למאצץ הצלחה מיוחדים וכמו כן שגם לא

התעסקו שם בטיפולי-שיניים מורכבים או בסתימות-מנע. רופא-שיניים אמנים נכח במקום, אך האמצעים שעמדו לרשותו היו פרימיטיביים. הוא בחר את השן שבפי, קבע כי יש לעקור אותה וביצע זאת ללא הרדמה.

לאחר שהשן הוצאה רוחה לי ועוד יותר רוחה לי משתורתה כתמי מן המקום ההוא. לאמתו של דבר, הלווא חיינו כאסירים היו תלויים לנו על בלימה בכל נקודה שהיא על-פני המhana ובכל זאת הייתה רתיעה דזוקה מהמקום ההוא.

פעם אחת נספת העוזר להיעזר בשירותי המרפאה לצורך חビשת יידי וגם הביקור ההוא עבר בשלום.

השתדלתי שלא ירגישו בעבודה דבר מקשבי האישיים והתאמתי ככל möglich להיות 'בסדר' עם כולם. ידעתי שעבודה כזו ממשמעותה 'חיים' ועלי לעשות הכל כדי לדבוק בה.

ניסיונתי להתיידד, לפחות בתחילת הדרך, לא עלה יפה. רוב הבחורים הצעירים שעבדו עמי בקומנדו באו מהעיר "צ'חנוב". רובם היו 'בעל-מצווע' בפחהות ובטיקון-גגות וחלקם היו מתלמידים כמווני. הייתה זו קבוצה די סגורה וחבריה שמרו האחד על טובתו של השני. הם אכן הכירו את בן-דודיו נח זבלודוביין "צ'חנוב", אך לא היה בכך כדי להאיר את פניהם אליו.

באחד הימים הגשומים של חורף 43, עמדתי על הגג ועבדתי כהרגלי. היה זה يوم סגוריי במיווחד, הרטיבות הדרה לכל פינה בגוף והקשתה על קצב התקדמות העבודה. במיווחד קשה היה לי עם הרטיבות בידי, שעדיין לא נרפא למגרי. לצורך בחור מ"צ'חנוב" ובמקום לגולות הבנה למצבי, או לפחות לא להתחער בעניינים לא לו, שמעתי אותו אומר לפחות הפולני: "תראה איך האדם הזה עושה את עצמו".

קאוו האנס עמד אז על הגג וכששמע זאת לא היסס פעםיים, ניגש אליו ובעט بي בכוח רב. מעוצמת הביעיטה אייבדתי את

אחיזתי ונפלתי מהגג לאדמה בקול חבטה. למזרלי הנפילה לא הייתה מוגבה רב וחוץ מחבלות קלות ובעיקר בהלה, לא התגלו שברים באברי גופי ויצאת מהענין פחות או יותר בשלום. איז נוכחות לדעת כי גם מקום עבודה אנושי יחסית, יכול להיפך תוך חלקיק שנייה לזרה מסווג אחר.

אח"כ לא יכולתי להתפקיד וניגשתי לאוטו "צ'נןבא" בניסיון לקבל הסברים. ביקשתי לדעת איך יכול היה לעשות את הנבליה הזאת? והלא ידע שאינני מתחזה, שאצבעותי החששות וקשה לי לאחז במסמרים ולדפק אותם? כמובן שדבר כבר לא עוזר ואת הנעשה לא ניתן היה להשיב.

איירועים כאלה הבילטו את הצורך להיות ערני כל העת למתරחש סביבן, לא לשקט על השמורים אפילו בעות של רוגע יחסית. אסיר החפש חיים ב"בירקנאו" היה צריך לשמור על רמת דרישות גבוהה מסביב לשעון, לחדר את החושים ולהסתכל כל העת לצדדים, כדי למנוע את ההתקלות הבהה. היה עליו להיזהר מכל אותם סוגים לאוין: לא לקבל מכות, לא להיפגע, לא ליפול ולא לשבר חלק בגוף. כל אלו וכיווץ בהם משמעותם הייתה חיים במציאות של מוות.

'רוטינט' החיים ב"בירקנאו"

יום רדף يوم ונכנסתי לשגרת עבודה מסוימת, עד כמה שאפשר לכנות במלחה זו את החיים האiomים ב"בירקנאו". עבדנו מבוקר עד רדת החשכה.

סדר היום היה קבוע.

השם בבודק חילקו את השתייה, את ה"קפה" ולאחר מכן נערך מפקד (APPEL) ברוחבה שבין הבלוקים ובו הצטו להיות

נוcheinם כל האסירים, לדבות החולים. הייתה חובה להציג במשפט גם את גוויות האנשים שנפטרו בליל הקודם ומדי בוקר הוציאו מהבלוק כ-10 עד 15 גוויות. נעמדנו דום בחמשיות עד שסיימו לספור את מנין האסירים. לעיתים היו מאריכים את המסדר בתואנה כלשתי ואז היינו ממשיכים לעמוד בקורס ומחכים בקוץ-רוח לקריאה השחרור.

היהתי מבית אז על הגוף הנערמות מצד המשפט ולא פעם השבתי לי, שאולי לאדם זהה שכבר שוכב שם מת, טוב יותר מאשר לי. הוא הרי כבר עבר את מנת ההיסטוריה שהוקצתה לו, והוא כבר מת ואינו מרגיש דבר - רק ניצוץ-החיים נוצר לכל-כך הרבה עינויי-דין וסבל לפני שאחרון הבוהבי ירפא ויכבה.

నכון אמנים שנכללת בין האסירים שהיו בעלי-מקצוע, דהיינו נחשבים יותר' והיהתי צריך להודות על-כן בכל רגע ורגע נתון. בעריף מגוריי בבלוק 16 היו נגרמים, חשמלאים וכדר' ובמובן מסוים הסıcıוי של מי שהיה שם לשודר היה רב יותר ואנשים אכן נפלו שם פחות, אך יחד עם זאת הסבל שעטף את המחנה לא פסק על איש ומהות ארבע לך בכל פינה.

לפי השכל הישר, הרי מובן היה שבسوפו של דבר כולנו נידונו למוות ומכאן המסתקנה המתבקשתשמי שהקדמים לעזוב את המקום הנורא ההוא, ספר עלייו גורלו. בה בעת היו לי מחשבות אחרות, שנרכמו כמו מלמלה עדינה עמוקה בתוך היאוש: אולי בכל זאת יرحم זה היושב במרומים ואולי יקרה נס, כי כדי לצאת מ"אושוויז" היה צרייך שיתרחש נס!

במשפטים הקצרים יותר, לא היה זמן לעירication השבונות ולהרהוריהם. לאחר שהיינו ערוכים ומוכנים במסדר, הגיעו אנשי ס"ס וספרו אותנו. משנמצא שמספר האסירים התאים לרשימתם, הבלוקאלטסטר חתום על טופס כלשהו, אנו התפזרנו לשמע הפקודה וכל אחד החל להתארגן ל��ראת יציאה לעבודה. הריטויאל

היום עד ליציאה לעבודה לרוב חזר על עצמו, מלבד מקרים בהם הוכרז על עוצר מהנה, או שערכו סלקציה.

מדי יום ביום בשעה מסוימת, כל האסירים התפצלו ליחידות-עבודה והיו ערוכים קבוצות כמו כלים על לוח שחמט, עד שוכלם החלו לנוע בצדעת שמאל-ימין, כשהקאופו מוביל בראש עבר שער היציאה לעבודה.

יחידות-העבודה היו נאספות קרוב למפקדת-המחנה ושער המחנה הגדול היה נפתח לרוחה. התזומות עמדו מצד וניגנה מראשים ידועים, בעיקר גרמניים. קצין ס"ס בדרגת שטורטנפריר היה מתחילה להזכיר את שמות הפלוגות מתוך מחברת עבה שהחזיק בידו והפלוגות היו מתחילות לעזוב את שטח המחנה. הקומנדו שלנו היה כאמור קטן יחסית. הקבוצה כללה בר"כ 30 איש והוא נחשבה למקרה מיוחד ביוטר. כשההזכיר שם הקומנדו שלנו, הקאופו היה מכריז בקול רם: "דכדר קומנדו אחד פלוס 29".

VIDOA מספר המדויק של האסירים הצדעים היה חשוב מאד לגרמנים כדי להשווות במספר החזריים ולהיווכח אם איש אינו חסר. כל אסיר שיצא את המחנה בנפרד, היה מחויב להתייעץ בצרפת, ומספרו נשאר רשום כל עוד לא חזר אליו.

כשיציאנו משער המחנה לקול צלילי שירי-הלכת, לפניו צריף המשמר ליד השער עמו קציני ס"ס והיינו ממשיכים בצעידה עצמאית עד שהגענו למחן הפלוגה. מקום זה היה עבורנו את נקודת המוצא להמשך עבודות היום.

העבודה, שנדרשה לאותו יום, תואמה מראש מול הגורמים השונים בכל מחנה וגזרה. מזקיר קומנדו הדכדר, השרייבר, ישב במשרד ועסוק בכל נושא הרישום והאדמיניסטרציה. הוא רשם את המשימות הנדרשות, אסף נתוניים ומילא דוחות-יומיים בונגש לעבודתנו. בנושא זה הגרמנים היו מאד מודרכים והוא נדרש לדוחה למומינים עליו בצורה פרטנית ביותר, כולל דיווח על תקלות

ותקירות. אם השרייבר היה נטפס בא-התאמה בכל הקשור לנושאי מלאי וחומריים (סוג, כמיות ועליות), או שהוא נכשל בדיווח שוטף של דרישות היום ואופן ביצוען, דמו היה בראשו. אף האנס חילק אותנו לקבוצות עבודה שונות ואני הינו נערכים לצאת לעבודה בשיטה. במחסן קיבלנו מעין מרייצה עם שני גלגולים ובמה שמננו את הכלים הנדרשים לנו לעבודת היום ואת חומרי הגלם כמו: זפת; גלייל-זפת לאייטום ורעדפים. אם המשימות דרשנו מנתנו תיקונים קלים בלבד, הינו נושאים בידינו את הכלים הנדרשים, בעיקר פטיש ומסמרים, וויצוים לשטח בפחות סרבול.

עבודת תיקון הగגות

תקידנו היה לתחזק ולתקן את הגגות של מבני המגורים במחנות, כדי למנוע חDIRת גשם ושלג. משקל השLEG שהצבר על הגג עלול היה לגרום לנזק, כמו גם שחיקה טבעית של חומרי הבידוד והאיטום.

המבנים היו מכוסים בחלקים בגג רעפים משופע ובחלקים בגג שטווח והטייפול בשני הסוגים היה שונה. בגג הרעפים לא תמיד הרעפים היו מהודקים למקומם כהכלכה. לפעמים היו רעפים שבורים או רופפים, שפגעו בתקינות האיטום ואז היה צורך להחזיר למקומו כל רעף שוז ולהחליף את אלו שנשברו. כדי למנוע מלכתחילה תזוזות רעפים, שנבעה מההשפעת רוחות חזקות, היו תוקעים מסמר ברעף דרך חור שהיה מיועד לכך אל תוך שלד הגג, או שתקעו חוט ברזל לרעף ויחיבורו בינו לבין מסמר שהיה תקוע בשלד הגג.

גם בגגות השטווחים היה צורך בפעולות תחזקה ובתיקונים, בדרך כלל בשל רטיבות שחרדה לחלל מבנה המגורים ובשל

סקרים שנערכו בשככת האיטום. שינויי טמפרטורה השפיעו על התפשטות והתקচות הagg ולווב, כתוצאה לכך נגרמו הסקרים. כשנכנשתי לעובדה כשליה נתנו לי להבין, שזמן הלמידה אמרור להימשך כשנה ורך אז אוכל להיחשב כבר-סמכתא במקצוע. ברם הרצון שלי להצלחה היה כה חזק, שתוך שלושה חודשים כבר שלטתי ברווח העבודה.

הרבה למדתי ממתקני הגנות המקצועניים, ביניהם היו שני יהודים מהעיר "קווזינין". אחד מהם, ישראל רובינשטיין, היה מומחה לרעפים ואצלו במוחדר רכשתי ידע רב. הוא היה טיפוס נינווה ומצבים של כעס ורוגזו היו ממנו ולהאה.

הנחה הריעפים הייתה צריכה להתבצע לפי שיטה מסויימת והוא היה מסביר לי בסבלנות איין-קץ איך יש להניחם זה לצד זה. הייתה מתבונן בעבודתו ומ��פועל מהמיומנות בה חתק את הרעף מבלי לשבור אותו, לכשהתעורר הצורך בכך. באותו זמן לא היו מכונות-חיתוך והוא, כמו קוסם, היה מניף את הפטיש ובמכה אחת ממוקדת חוצה את הרעף במקום הנדרש.

לווב עבדנו על משטחagg, החשופים לתנאי מזג-האוויר, אך לעיתים, בגגות המשופעים, עבדנו בתוך הצריף בצמוד לקונסטרוקציה שלagg.

במשך הזמן אני התמחיתי יותר בגות שטוחים ובציפוי משטחים בנייר-זפת. בהתמחות מסווג זה היה צריך בין היתר לאבחן מה גرم לנזק באיטום. לעיתים נוצרו שקעים בהם נקוו מים-עומדים וכדו'. במקרים אחרים היו התנפחותיות של שככת האיטום - אותן בועות-אוויר, שהפרידו את שככת האיטום מהagg - והיה צריך להבין מה מקורן. היה צורך להתמצא גם בגורמים, שהביאו לסקרים רחבים ובולטים לעין, אותן היה צריך להדביק בעזרת זפת עוד לפני שהתחילה במלאת הזיפות עצמה.

שלב הזיפות עצמו דרש אף הוא מיומנות, אותה רכשתי בצוות

טובה ביותר. ואכן החלו להתייחס אליו כאל איש מקצוע טוב ולסמן על טיב עבודתו.

מאותר יותר שלחו אותו לתקן בעיקר גגות שטוחים. תיקנתי גגות במחנה שלנו, ב-C לאגר, במחנה הצענים ובגורה החדשה שנקראה "מקסיקו".

טיפנסנו על גג הציריך עם סולמות והעלו ידנית את העזרים והחומרים שנדרשו לביצוע העבודה, ביניהם העלו כחמשה גיליי "דאקפה" - ניר-זפת - במשקל שבין 30 ל-40 ק"ג לערך. בד"כ היינו צוות של שלושה איש, כך שנטל הסחיבה התחלק בין כולם.

התהליך כולו החל בחיתוך הגליילים. אטמנו את הגגות השטוחים עם גיליי הדאקפה" (ЛОХОТ-פח נחשבו לחומר יקר ולא השתמשנו בהם). התחנו מגליי-הנייר רצואה של כ-10 מטר ואותה חצינו לשניים כדי שאפשר יהיה להניח אותה על הגג מבלי שהרוחה תעיף אותה. כך מתחנו על-גבי המשטח כולו רצועות של ניר-זפת, כשהן צמודות האחת לדعروת והבשוף מרחנו בזופת את היריעת הפרושה כדי לאטמה בפני חידרת מים.

מבחן פיסית זו לא הייתה עבודה קשה. עבדנו מהר ותוך חצי יום בדרך-כלל גמרנו לזרף את הגג. במידה והיינו חווורים למחرات להמשך עבודה, היינו משאירים בבלוק את כל-העבודה להשגת הבלוקאלטסטר, כך שלא נאלצנו לשאת אותם איתנו חזרה והרבך הקל עליינו. למחרת היום הכל עמד על מכונו ולא ארעו אף פעם מקרים, שבהם מישחו הlein להתגנב לגג ולנצל את החומרים או את כל-עבודה שהיו מונחים שם, למטרות אחרות.

בשעת העבודה עוזרי הקאפו, שהיו אנשי מקצוע, היו מסתובבים שם בינינו כדי לפתור בעיות שנתקלנו בהם, או לענות על שאלות שהתעוררנו ושלא היה מסמכותנו לטפל בהם כגון: האם לבצע טיפול נקודתי או מكيف יותר וכדו'. בשעת הצורך יכולנו תמיד להתייעץ עמם.

בכלל, יחס הממוניים אליו היה סביר בדרך-כלל. סיפור שביחידות עבודה אחרות, יחסו של האונטר-קאפו לאסירים, למשל, היה לעיתים גורע מיחסו של הקאפו.

את תפקיד האונטר-קאפו מילאו אצלנו שני בחורים יהודים, מ"צ'חנוב", שמעון אלטוס ומאיר דנטוס והגם שלא היו רחמנים, לא הרעו לנו באופן מיוחד. בנוספ' היו שניים שלושה פורארבייטר, שהיו אחרים על העבודה בשיטה. אלו התלו למצוות-העבודה, שככלו על פי רוב שלושה אנשים וחובילו אותן בכניסה וביציאה מהמחנות השוניים, אם זה מחנה הנשים או מחנה הצענים וכיווץ באלו.

יש לציין, כי למרות נידותנו בין המחנות השונים, היה מסוכן מאד לנשות ולהבריח דבריהם ממוקם למקום. אנשי הס"ס שבצריף המטה ערכו חיפושים בכלי האסירים היוצאים והכנסים, החרימו את החפצים האסורים ודיווחו על כך.

ששהגענו למשימת תיקון במחנה כלשהו, היה רשות כבר בצריף מפקדת הבלוק (BLOCKFUHRERSTUBE), שבו ישבו אנשי הס"ס וקציניהם בכניסה למחנה, לצריכה להגיע קבוצה של שניים שלושה دقדרך. אנשי הס"ס השומרים בכניסה כבר ידעו על בואנו ואישרו לצotta להיכנס. הפורארבייטר היה ניגש לעמדת אנשי הס"ס ומזכיר: "دقדר אינסלאגר (בתוך המחנה) אחד פלאש שלושה" ואלו האחראונים היו רשומים את מספר הכנסים ללא שמות.

באוטו זמן חיתי מרגע לרגע. התמודדות העיקרית הייתה התמודדותו של כל פרט מأتנו עם תנאי חייו. היו אלה חייו يوم ארוכים ומייסרים, שבהם כל שעת מנוחה מעמל היה המפרק וכל מבט של חמימות אניות היה בגדר הישג במאבק על ההישרדות.

איןטראקציה עם הסביבה

באותם ימים תחת פיקודו של קאפו האנס, רוב שעות היום היוו הiliary בכוונה של בדידות. בשעות שלא עבדת למען הגרמנים המשכתה לעסוק בעבודת היישרות הגרמנית למען עצמן וכמעט שלא התאפשר ליצור קשר חברתי אינטימי. בשעות שעבדנו על הגנות לא היו כמעט אנשים, שהסתובבו בשטח המגורים וגם אם היו, אסור היה לנו ליצור מגע עם האסירים. אמנם היינו ניידים והסתובבנו בין המחנות, אך לא נוצר איז קשור מילולי עם אנשים והמידע שקהלנו היה מראה עיניים בלבד.

פעמים שעבדנו ב-D לאגר - המחנה שלי - וזה נתקלתי מעט יותר בדמותיות מוכרות, אך לרוב עבדנו בעת ההיא במחנה הנשים וגם שם, חוות מהבלוקאלטסטר, עמה החלפנו מספר מיללים בכוונו, ברגיל לא הסתובבו שם נשים מאחר וכולן יצאו לעבודה.

יש לציין כי חוף העבודה שעבדנו פרקי-זמן לא מבוטלים במחנה הנשים, המפגש הזה לא יצר שום סוג של מתח בין-מיני, שהוא אולי נוצר באורה נורמאלי. חוקי טبع אחרים פעלו שם והיצר היחיד בו התמקדנו כולנו - גברים ונשים כאחד - בכל רמי"ח איברנו ושם"ה גידינו, היה יצר הקיום במובן הבסיסי ביותר של המילה. המאבק היה קודם כל על עצם החיים בכל רגע ורגע, אך שרוב הזמן הייתה מרכזו שם ביצוע העבודה לשביות רצונות של המונינים עליו.

בכל, ב"בירקנאו" לא היו רגעים או תקופות שבהם חשבתי על נשים וזוגיות ולכון הופעתה כאשר באחד מימי הקין ירדתי מהגג בו עבדתי ובחורה ניגשה אליו ושאלתה אם אני דובר עברית. פתחתי זוג עיניים, תמה על תעוזה לפתוח עמדתי בשיחה והתעניינתי למוצאה. הסתבר שהגיעה מ"מונקאץ'" שב"הונגריה" ושםה כרמליה גוטסמן. את השפה העברית רכשה בתיכון העברי שבעירה. היא תהה אולי יש בידי להמציא לה שוכני-נעליים.

הנעלים שלגליה לא היו שרכות, והדבר הקשה מאד על הליכתה. ל策ר לא יכולתי למלא את בקשתה באותו רגע, ברם הבטחתן לדאוג לה לתחליף כלשהו למען לא תיאלי לגורור את נעליה בצורה שכזו.

ביום המחרת השתדרתי להסתדר כך, שמקום עבודתי יהיה באותו מחנה נשים ונפגשנו שנית, למורת שכאסירה אסורה היה לה לגשת ולדבר אתי ולי היה אסור להתייחס אליה. כשהיא באה וראתה כי לא שכחתי וכי עמדתי בהבטחתני, היא ברכה אותי בהתרgesות ונישקה אוטי בחתוף.

על רקע המציאות הלא נורמלית ב"בירקנאו", הייתה זו בהחלט אפיוזדה חריגה בשביילי. היה זה רגע גנוב תרתי-משמעות ושם נחרט במוחי עד היום.

הקשר שלי עם הממוניים עלי היה קווקטי. השתדרתי כאמור להשביע את רצונם, אך לא nisiתי להתקרב אליהם כפי שנאמר: 'לא מ Dobsh'ך ולא מעוקץך'. עם זאת, מאז ש Kapoor האנס עמד על קורי עם אנשי ה"זונדר-קומנדו" והיה מודע לאפשרות הגלומה בכך, הוא נזהר יותר ביחסו כלפי. שהיותה הייתה נורמה מקובלת בקרב נושאי-התפקיד, ללא קשר לדרוגתם וככל הנראה היה ידוע לו על קיום סחר-חליפין של משקאות חריפים, סיגריות וכדומה בין אנשי ה"זונדר-קומנדו" לבין אנשי ס"ס ואחרים. הקירבה שליל לאנשים הנמצאים בסמוך למצבור של דברי-ערך עשתה את שלה. בוגע לאנשי ס"ס, הכלל היה להימנע ככל האפשר ממפגש עמים, עניין לא פשוט כלל ועיקר. בשעה שהלכנו לעבוד בין המהנות השונות, בלתי אפשרי היה שלא לヒתקל באנשי ס"ס העוברים מולנו. היינו צרכים אז להסיר את הcubeע בפניהם ולהצדיע. הסרת הcubeע ביטהה את ההבדל בין האסיר הנורמס לבין האדם העליון - איש הס"ס. היה זה אחד מאותם חוקי מחנה שעם

הזמן למדנו להפנים את אופן ביצועו, משום שם עברת עלי נענשת עונש חמור. הכל היה להצמיד את הזרועות לגוף מMOVE שישה צעדים לפני איש הס"ס, להסיר את הכבע ולעבור על פניו בהילכה דרוכה.

עבדנו במשך כל ימות השבוע ו גם يوم השבת היה עבורנו יום עבודה רגילה. לעומת זאת בימי ראשון עבדנו רק עד השעה שתים ואז נתנו לנו להסתובב במחנה כאוות נשנו. ביום זה קיבלנו שומרי הס"ס, המלווה את הפלוגות לעבודות-חוין, يوم מנוחה ואסירים לא יצאו איז לעבודתם הרגילה, אלא הועסקו בכל מיני עבודות בתחום המחנה בהגדתו הרחבה. היו שצורפו לפלוגות אחרות, שעסקו בעיקר בבנייה המוחנה ובכשרת הקרקע להקמת אגפים חדשים.

בשבועות שלפני-הצהרים, אליו שלא צורפו לעובדה גורשו מן הבלתיים לרוחב המובי של המוחנה. שם חיכו להם אנשי ס"ס ואנשי קאפו מצודים באלוות והעסיקו אותם בעבודות-סיק חסרות תועלת כגון: להערים אדמה מעירימה אחת לאחרת, תוך כדי ריצה בשלוליות מים ורפש, בלווית מכות וצעקות. עיקר תכילתם היה לגורם סבל ועינוי לאסירים.

לאן שלא זורת מבטח נפגש בסבל, שנראה כמוסתק ממושגי עולם השאלה וגם אם לא נפל בגורלך להיות בין המוכים באותו נקודת זמן, עצם מראה הסובלים וההתראויות שאירעו סבירן כיוציאו את מעיך.

כשחזרתי בימי ראשון מהעבודה עמד שם בחור ע"י עמורד השמל ושר את השיר "לאפטצ'יס" (תרגום: נעל-בית). מוצאו כמדומני היה מסביבת העיר "ליצק" שבאזור "וואלהין". הוא שר את זה כל-כך יפה ולבי נכבש בקסם קולו. גם כך מוסיקה משכה תמיד את תשומת לבי, כך שהתקרכתי אליו ועצרתי להקשיב לו. היה זה כמובן קולו העורג סחף אותו למחוזות אחרים ורוחו נישאה מעל גלי שירותו אל מעבר לזמן ולמקום: נעל-בית...

זיכרוןנות של בית... חום... היה משחו סורי-אליסטי ועצוב בהפעתו. הוא שר כנראה למען שפויות-הנפש. אולי היה זה מגנון-האגנה, שעזר לו להתנק מההוויה הסובבת אותו. לעיתים קשים גם אני הлечתי וזוממתי מנגינות שזכרתי מילדותי. בשעות החופשיות של אחר-הצהרים, אם נותר בר כוח, יכולת להסתובב בין יושבי המחנה ולהחפש אנשים מוכרים. פגשתי אז אנשים מ"מאקוב", שהגיעו אתנו במשלוח ונלקחו לעבודה ב"אושוויזן". פגשתי גם את דודי איצ'ה סגל (אה שלامي) ומצתתו במצב נפשי קשה. הוא לא האמין שיחזק מעמד וככל-כך רציתי לעזור לו. היהודי בפנוי כי איINI בטוח שנמצא שם בחים אבל ניסיתי לדוחק בו שלא ייוואש מן התקווה ולא ינטוש את האמונה בערך החיים, כי כל זמן שבן-אדם חי מוטל עליו לנשות ולהחזיק מעמד, אך כל ניסיונתי לעודדו נהדף. הוא נפל ברוחו בczroha כזו שכנראה כבר לא יכולתי לעזור לו.

למעט ביקורים אצל בני-עירי בזונדר-קייננדז, גם אני הרגשתי בודד, כפי שכבר ציינתי. הקשר החם היחיד שיכלתי ליצור היה עם אנשי קבוצת העבודה, שהיו עמי צרייף גם בשעות שלאחר העבודה וכבר הזורתி, שאלו קיבלו אותו בשלב ההוא בעירון מוגבל. אנשי "צ'חנוב" היו קבוצה מלוכדת, שדחתה ממעגלת את היוצרים. העבודה שאבוי נולד ב"צ'חנוב" ומוצאו של בן-דודינו נוה זבלודוביץ היה ממש, אמנם הפשרה במעט את אוירות הניכור, אך עדין היו מהם ששמרו ממנני דיסטאנס והסתכלו עלי בהתנסאות-מה. אל אלה לא ניסיתי להתקר卜 והשבתי להם באotta מטבע, ככלומר גם אני שמרתי מהם מרחק, אם כי מדי פעם חלפו בי הרוחרים נוגים באשר למניע העומד מאחוריו התנהגותם. ואני הלא תורם לקבוצה כאחד מהם ומה גורם ליחסם המנוכר? יחד עם זאת לא החזקתי להם טינה, לפי שמידת הרוגו הייתה רחוכה ממני זהלאה. זולתם, היו גם אנשים אחרים, שהיו פחות נוקשים ומהם שמעת מעט לעת גם מילה טובה.

ניסיון הבריחה של חנוך גرومבר

יום בהיר אחד, בזמן המפקד גילו שוחרים מספר אסירים. בהתאם לנוהל המחנה בזמן בריחה, כולנו נאלצנו להמשיך לעמוד דום במפקד שעות מרובות וממושכות ובינתיים גייסו את כל אנשי הס"ס, ראשי הבלוקאלאטטים והקפואים וייצאו בלווית לבבי-טרף למצוד אחר הboroחים. הבורחים לא היו מאותו בлок שלנו ורק אח"כ נודע לי כי מדובר, בין השאר, בחנוך היינריך גרוםבר.

חנוך הגיע ל"בירקנאו" עם הטרנספורט שלנו ולפני המלחמה שימש כמדריך להתוגנות נגד גזים בפולין. הוא היה גבר נאה, גבוח ובריא. אדם מקובל, בחור מלומד ונחמד. כשלקו את שלמה רייציך חבריו באחת מההסלקציות, חנוך גרוםבר היה זה שdrag להוציאו אותו מהמקום, שמננו יועדו האנשים להילכה לקרטוטורים.

בקיץ 1943 הוא תכנן בריחה מהמחנה ובאותו יום הוא, אחיו הצעיר שלמה, חבר בן "מאקוב" בשם אברהם לסמן (משפחה מכובדת מ"מאקוב") וכונראה עם עוד שלושה שבויים רוסיים, ניטו לבצע את הבלתי אפשרי.

ההוראה של הגרמנים חייבה את תושבי האוזור לדוחה מיד לשלטונוות הגורמים על כל השוד בפולניה, כך שסיכוןיהם יהיו קלושים מלהתחילה. גם כך הסביבה הייתה עוינת מסביב וرك קשור. ככלשו עם מישחו מבחוץ יכול היה להוות קטליזטור למעשה כזה. כשהתפשו אותם למחות היום, ראיינו אין הקלגים הנאצים החזירו אותם מחוץ לממחנה - כולם היו מוכדים, מגואים בדים וכבר איבדו כל צורת אדם. למותו ייסוריו, אחרי שהיא כולה מרוסק אברים, חנוך מצא אומץ-לב ובאצלות-נפש לקח על עצמו את אשמת הבריחה ותכנונה, כדי להציג את אחיו הצעיר שלמה ואת אברהם.

העמידו אותו ע"י שער היציאה לעבודה לעיני כל האסירים, נתמך ע"י שני מקלות והצמידו לו שלט: "אני שוב כאן אבל לא כח, אלא כמו?" "ככה ייעשה לאדם שיברח?" قولנו עברנו על פניו וראינו אותו.

בדרכ-כלל ירו במי שברח והרגו אותו, אינני זכר שעשו למשיחו דבר כדוגמת המעד ההוא. לאחר-מכאן הקימו עמוד תלייה באמצע המhana ב"בירקנאו" והכריחו את כל האסירים במhana D לאגר לצאת לרחבה.

ברגיל, תליות של אנשים התבצעו ב"אושוויז" והוא היחיד, שהקימו עבورو עמוד תליה מיוחד ב"בירקנאו".

רמקול החריז בגרמניה ובפולניה שהנה הייניך גرومבר, שנולד ב"מאקוב מזובייצקי", העז לברוח עם עוד אסירים ולפי סעיף זה זהה הוצאה נגדו פסק-דין מוות. ואז כמדומני קשוו את עיניו ותלו אותו לנוכח עינינו הרוויות עד לזרא מمراות דם אחינו. בכך לא הסתפקו הkalgesim. לאחר שהגוויה הורדה, העמידו אותה בשער כאזהרה מוחשית: "ככה ייעשה לאדם הבורה".

את שלמה ואברהם, האח והחבר, הכניסו לצריף-העונשין שע"י הוזונדר-קומנדו. אנשי "מאקוב" מהוזונדר-קומנדו היו סמכים לצריף השטורף-קומנדו ודיברו על לב השומרים להתייחס אל שלמה ואברהם ברחמים וכן השתדלו להנגיש להם אוכל וכך שניהם שרדו.

עם שניהם היה לי קשר בהמשך. שלמה היגר לאוסטרליה וגר במרלבוון. שני אחיו, שעברו לרוסיה בזמן המלחמה, עלו Ach"c לארץ. לסמן היגר לאלה"ב ולימים אירח אותו בחום ובלבבות, שלא אשכח כל חיי.

מעט מaad מפרט סייפור הבריחה נודעו לי Ach"c. הם השיבו בדרך כלל כי כסף והעבירו אותו לידי אדם נאמן. ניסיון הבריחה התבצע בעת שהייתם בעבודה מוחוץ לגבולות המhana והם הצליחו

לברוח בשטח המת שבין שומר ס"ס אחד למשנהו. לא ידוע האם אותו אדם 'נאמן' היה זה שהלשיין עליהם והאם מישחו סיעם להם בזמן הבריחה עצמה, על כל פנים, טעמה של אותה בריחה ועונשה לא ב מהירה התפוגג מהזיכרונו הקולקטיבי של אסרי המלחנה.

אני נענש במלכות

באחד הימים עבדתי כהרגלי ונעררתי לחימום הזופת. מלאי העצים שעמד לרשותנו לא הספיק לצורך חימום הדוד וכשהסתכלתי כה וככה מצאתי מوط טורייה שבורה והוספה אותה לערמת העצים כחומר-בעירה. לרווע מולי, בדיקון אז עבר במקומם איש ס"ס ובזווית עיניו קלט את 'הקלקלה הנוראה'. הוא התקרכב אליו במחירות והחל לצעוק לעברי בקולניות "סבוטאזי", מה אתה עושה?" ומיד לקח את המספר שלי - לא עזרו כל תחינות ומענות.

משמעות לكيיחת מספרו של אסיר הייתה ברורה לי וכך, בשארית היום שנותר, הפחד כמו דקר את גופי באלפי מחתמים זעירות. רגע האמת לא איחר לבוא ולאחד המסדר, שמעתי את מספרי האישי מוכרו ברמקול וכולום הסתכלו עליו בחמלה נפרדים במבט, תוך שאני צוועד אין-אונים לעבר בלוק העונשיין.

הכנסו אותו לחדר שבו עמד שולחן מיוחד. לאחר שהרכנתי את פלג גופו העליון מעל לשולחן כמצווה עלי, קשוו את ידיי ורגליי, כך שלא יוכל ל佐ז ואימת-מוות שיתקה אותו. שני רוצחים בריאיبشر ובידם שוטים מעורות קלועים, שבקצותיהם חתיכות עופרת, הפשיטו מעלי את מכנסי וציוו עלי לספור בקהל את מנין 100 המכות, שהחלו לנחות עלי באכזריות. חיכיתי לרגע שהוא ייגמר ויניחו לי לנפשי. זעקות לא עזרו, מעוני מיצו את גוז-הדין

עד תום ולא העלו בדעתם לחדר באמצעו, או לפחות להפחית את
עוצמת המכות הנิตכות. בשלב מסויים כבר לא הייתה מסוגל יותר
לספר - הרגשתי פתאום גם מכח על הגב ונעה לי שחור בעיניים,
רטוב וקר. הרוץחים שפכו עלי מים ובזאת העונש הסתיים, לא
לפני שנרשם בדיקן מנין המכות - לצורך הסדר. "קום" צעקנו עלי
"החזקת מעמד, אתה לא הולך לקרטוריום ולא הולכים לשרפּ
אותך. רוץ מהר..." מהיבין היה לי הכוח לוחול ממש איני יודע עד
היום. התשובה בידי שמיים.

אחרי שהוזatty החוצה והתרחקתי מהמקום ההוא חצי מעולף,
הוכנסתי לצריף. גופי היה שחור ממכות, הכאבם הלבשו והתגברו.
ולא הניחו לי לעצום את עיני ולהשקייע את יגוני במצולות השינה.
מכריי אלתרו מעין תחבושות וכל אותן הלילה הספיגו אותן במים
והניחו על המקומות הדואבים. איך החזקתי מעמד איני יודע.
איןני יודע.

כעבור שלושה ימים הייתי צריך לאסוף את עצמי פיזית
ונפשית וזה היה קשה ביותר... קשה ביותר...

קאו האנס, שהיה אנטישמי גדול, כלל לא התייחס למצבינו וgem
לא היה חשוב לו יהודי אחד פחות או יותר, אף הבהיר יהודים
בקומנדו בן ריחמו עלי וניסו להקל עלי כדי שאתאמץ פחות
בעבודה. הייתה עיר ואיכשהו גופי התמודד עם הפגיעה האומה
ובתהליך הדרוגתי החלים מהטרואה.

קאו זאפל

לקראת סוף שנת 43 החליף את קאו האנס קאו חדש. היה
זה איש מקצוע גרמני בשם זאפל, שדיבר גרמנית בדיאלקט קשה
והיה בקשר טוב עם הגרמנים בכלל ובפרט היה מידוד מאד עם

הלאגר-אלטסטר הגרמני, האחראי על כל המהנחות. זאפל נחשב לאסיך מיוחד ("בפורךוגטה הפטלינגג") ובעמד זה הקנה לו זכויות מיוחדות לדוגמא: בניגוד לשאר האסירים הוא לא היה חייב לגלוח את שיער ראשו.

קאוו זאפל היה אדם רציני ומחינתו, אם הייתה בסדר בעבודה ומלאת את תפקידן כראוי, יכולה להיות שלו. הכו שהנחה אותה היה לדאוג לכך, שהעבדים תחת הסוטו בקומנדו יישארו בחיים. זה היה המסורת ששיידר אלינו והוא גם לא פחד לומר זאת בקול רם. ביסודו זה היה שונה מטעיפוס הקאוו-המצוי ומהדיםומי הכללי שדקם בהם בצדק. היו בין האנשים הללו החיים-אדם, שהכו ועינו אסירים עד מוות. היו ביניהם בני-אדם צרי-אופק ואנוכיים ללא גבול, שאפו להציל את נפשם על חשבון אחרים והיו ביניהם פושעים ובני-בלילעל. אלו וגם אלו דימו את עצמן לשולט כל-יכול הגוזר ברצונו חיים ומות על האסירים. בניגוד למקובל, קאוו זאפל היה פשוט מנהל-עובדת אחראי ודאג שהעבדה תבוצע. הוא דרש לעמוד במטלות, אך לא התעמר בנו סתם לשם הנאה. אין להזכיר מכך כי היה מלא' חסידי-אומנות-העולם, אך גם לא שמעתי מדברים בו סרה, אותן אלו שזרדו מזאת. לי עצמי זכרה החתקלות קטנה אחת בלבד עמו.

היה זה בתחילת يوم העבודה. לפניו שעליתו לגג קיבלה מיידי חבילת מסמרים תמיינה למראה. הוא לא הביא לידי עתי כי בתוך החבילה הוסתר יהלום, שהברחו, ככל הדיווע לי היום, הייתה קשורה לעניין המחרתת. אם היה אומר לי מיליה הייתה שומר על החבילה בעל בבת-עניינו, אולי אזכיר כי הובאתי בסוד העניינים וכשהוא הופיע פתאום והחל לפשפש בחבילת המסמרים בעקבנות הולכת וגוברת, תוך שניסחה לבור איפה היהלום, לא הבנתי על מה הוא מדבר. באותו רגע הוא כל-כך כעס, שהנחה עלי בכל עוצמת רוגזו סטיית-לחבי מצצלת. איינני יודע האם היהלום נמצא אח"כ אם לאו, אך חרוץ-אפו באותו רגע היה נורא.

הוא היה אחראי עליינו במשך כנעה, עד שעזבנו את "בירקנאו". היה לו רקע טכני בפחתות ואפשר היה להתייעץ עמו, כשנתגלו בעבודה תקלות ובעיות. במשך הזמן הוא למד להכיר את אنسיו וידע על מי מהם הוא יכול לסמוך. בוגע אליו, היה ברור לו כי כל שימוש תיקון גג, שתוטל עליו, תבוצע על הצד הטוב ביותר. היו לו שני עוזרים יהודים, ששירותו אותו אישית ודאגו לצרכיו כך שגילחו את שיעור ראשו, ולאלה קשו עמו קשרים מעבר ליחסי-עבדה. גם אנו כי העברתי במחיצתו שעותם רבota, אולם אני אישית, כפי שכבר ציינתי, שמרתיה על דיסטנס מנושאי-התפקידים למיניהם באשר הם וככל זה היה תקף עמי גם לגביו. מאוחר יותר נודע לי כי היה ניסיון לגייס אותו לשורות הס"ס וכי להימנע מכך הוא יורה לעצמו ברgel. אחרי המלחמה שמעת ששהוא התמנה לראש-עיר באחת הערים במדינת-גרמניה.

תחילת חורף 44

שינויים התחוללו בטבע, עונות השנה התחלפו, צבעים השתנו וענני קחו מראות את מה שנחשב בימים כתיקונים להוד הבריאה. ענן שחור וכבד הגביל את הראות ולא אפשר לי לשאת מבט אל מעבר לקו הדיכוי, שבו התחולל מאבק ההישרדות. היה זה/cailo ערפל-קרב מיסך את היקום ועטף את חיי בדכדוך מתמשך. לא רأיתי לא את הדר הטבע בעונת החורף ולא את יופיו של הטבע המתעורר בעונה אחרת. פתחתי השلغ היורדים לא הציתו את הדמיון ומראות החורף לא חיממו את הלב. להפוך, הם רק סימנו שמיין מключи החיים הבא עמו היה עלי להתמודד. מבחינתי הטבע התחד איז כנגדנו.

הדבר הרי מובן, שכן אדם המוגן בתוך ביתו מפני הקור יכול להתפעל מראה טיפות הגוף הזרוגות על חלונו וכשהוא לבוש היטב ו יוצא אל השlag הוא נהנה מראה ה'הינומה' הלבנה הנפרשת סביבו. אבל כשהרعب פושה בכל פינה במחנה וכשאנשים סביבך לא אוכלים וקר נורא והבגדים שעיליך אינם מספיקים והסבל גדול, אז הגוף מתכווץ עוד יותר פנימה בניסיון להסתגר בפני פגעי החוץ, אולי ידרה שם אישיותו חום פנימי ויהיה פחות "קר" תרთי-משמעות.

היהתי אז בסך-הכל בחר בנים 20. מצד אחד במלוא נועורי, בגיל עיר ומלא כוח, אך מצד שני היה בעל תלוש, שבר נפשית מכל מה עבר עליו, עם מעט מאד תקווה וחוסר רצון לתפקיד בעולם כה אכזר ומול מראות כה קשים. אמן מבחן סוג העבודה שבה הועסקתי, מצוע תיקון גגות נחשב לשיא של 'טוב' בגיינום "בירקנאו" ומנקודת ראות זו אסור היה לי להתלונן, אך עדין גם שם, הייתה זו מלאכה שבה היה צריך לעמוד על הגג ברגם ובקורס ולדפק מסמרים בידים החשופות, ללא כפפות יומם אחריו. לא פעם פגעה מהלמת הפטיש באכבעות הנפוחות מקור והכאיבה ללא נשוא. במיוחד היה עלי להזהר באוֹטן אכבעות פגעות מהחרוף דASHTKER. לא אחת התרידו אותנו גשמי צעף, שירדו על המkiem המוקול ומצאו אותנו חשופים על הגג ללא "קורת-גג". הטיפות חדרו דרך הלבוש הדל והבלתי מתאים והרטיבו אותנו עד לשד-עצמותינו הכוויות. עבדנו בಗשם השוטף ביותר כשהחימום היהדי בא מהעבודה המאומצת.

ברגעים קשים במיוחד כששוב ניטל מני רצון-החיים, היו חילופות בראשי תМОנות מעבודת-הפרק בחורף במחנה "בונה", כשאנשי ס"ס הראו לנו את נתת זורעם במכות אכזריות וכדר. נזכרתי בהספק העבודה הבלתי אנושי, שהפיקו מأتנו אז וההשוואה נתנה לי כוח להמשיך עבודה במשנה מרץ. ניסיתי להתעדד מזוטות כגון המחשבה על סיום העבודה בעבר שלוש

ארבע שעות, כאשריה בדרכי חזרה לצריף המחסן החם ושם
למצער אוכל להתחם קמעא.

באותם חודשים, רוב הזמן שהינו מעל הגנות ורק לעיתים
רחוקות עבדנו בתוך הבלוק. עבדנו בעיקר במחנה הנשים, במחנה
הצוענים ובמגדלי השמירה, שניצבו ליד חוטי-התיל המחשימים.
כאיש הס"ס במגדל השמירה דיווח על דילפה של מים
נקראנו לתקן את גג העמדת. נתנו לנו תרשימים מדויק של מקום
הදילפה ולפיו ביצענו את התקון. כשהיה צורך חזרנו לתקן
נוספ.

יש לציין כי בפעמים הראשונות, כשהתקרכתי לעמדת-
הشمירה של איש הס"ס, הרגשתי כמו שחווצה גבול וմבקר בארי
אויב, הודר לטritelוריה, שבה אפשר להריח עדין שובל מריהם
הזה של שכני המקום - בא-כחו של הרוע. עצם הידיעה כי זמן-
מה לפני שאנו הגיענו לשם, ניצבו באותו מקום נתבע אנשי ס"ס
בכבודם ובעצמם והטילו את מורתם על אסירי המחנה, הספיקה
כדי להרתיעני. כשהעלו לנו לגג עמדת השמירה, מכונת-הירייה
ニיצבה שם בטוחה מג'יד ונוכחותה היותה עדות אילמת לתפקיד
ה��פלצתי שיועד לה ושאותו מלאו מפעילה בדיקות כה רבתה
ובנויות אכזיות.

שאנחנו הגיענו לבוטקה, העמדה הייתה כאמור ריקה. זקייף
הס"ס, שניצבו על מגדל השמירה בשרות המשמר הפנימית,
עזבו את עמדותיהם מיד לאחר שהאסירים יצאו לעבוד ביחידות
העבודה השונות. רוב היחידות יצאו אז לעבוד אל מחוץ לתחום
המחנה ותשעים וחמשה אחוו מתכולת המחנה התורקנה באותו
שעה. ידעתי כי מרגע שהאנשים יחוزو למחנה בתום עבודתם,
'חיות הטרף' כבר יעמדו על משמרתם בעמדות ולא יתנו לאיש
לחמק מבין עיניהם הבולשות. הם י מהרו כהרף-עין, ללא היסוס,
ליירות באסיר המתקרב אליהם אל מעבר לטוחה המותר.

שם, על מגדלי התצפית, נפרש לנגד עינינו שטח המחנה מנוקודת מבטו של איש הס"ס העומד על משמרתו. יכולתי להשקייף על צריף מגורי בגזורה B2 ובמבט מקיף יותר על גזרות תעשיית-המאות כולה. לנוכח המראה לא נותר לי איז אלא לבוכות יחד עם טיפות הגשם הزلגות מן השמיים על הרוע הצורף, שהקיף אותנו כעניבת-חנק סביב והיווה חלק אינטגרלי ממערכת חיינו.

מנקודת התצפית הגבוהה ההיא, החופש נראה כביכול מושג יותר. שם, מעבר לגדר... רק הושט ידר וגע בו... אך היה זה כחוון-טעותעים. אمنם בעבודתנו על גג של עדת-תצפית, הייתה גלומה יכולה מסויימת, מבחינת איסוף מידע למשל וגם הפיקוח עליו - מתקני הגגות - לא היה צמוד והרמטី ואף-על-פי-כן לא עלה בדעתנו לבנות. אני כבר צברתי אז "שעות בירקנאו" רבות וידיעת נוהלי השמירה רק חיזקה את ההכרה, שבריהה היא דבר בלתי אפשרי.

לא היה מקום לחשוב על בריחה במוסגי השמירה של "בירקנאו"!

זקיפי הס"ס, שעזבו את שרשרת המשמר הפנימית כשתכלות המחנה התroxינה, הוצבו באותו שעתה בשירות משמרות גדולות, שהקליפה בمعالג רחוב יותר את השיטה שמחוץ לנזרות המוגדרות בגדר חשמלית.

על ייחיות-עובדת, שעבדו מחוץ לתחום שרשרת המשמרות הגדולה, השגיחו קבוצות משמר חזקות של אנשי ס"ס בלוויית כלבים וرك מעטים בודדים הצליחו לחמוק מזרועות התמןון האורבות לטرف. בכלל, כל שטחי האדמה הנרחבים בשיטה, שהשתרע על כ-40 ק"מ רבועים באזור "אורשוין"-"בירקנאו", סופחו לריך השלישי לאחר שעשרות כפרים נושלו ויושביהם פונו מבתייהם, כך שהסיכוי להימלט אל מעבר לשיטה הנאצי היסטרילאי היה אפסי ובחוץ גם לא חיכה לך איש - בודאי לא איש

מאתינו היהודים. לראייה זרמו משלוחי הקורבנות החדשם לא הרף יום ולילה מכל ארצות הכבוש והיעדו בכך על קרב ההתקדמות של הכוחות הגרמניים לארכות נספות ועל טיהורה המתמשך של אירופה מיהודים.

"פה אתה באדמה בדיק כמוני"

באותם ימי חורף סבלנו אפילו מפעולות פשוטות וטריוויאליות כמו יציאה לשירותים ורחצה. בתוך הצריף הדחוס באסירים רבים הייתה תחושה של חום ייחסי וכשהתעוררתי לפני עולות השחר ושຽעפי שנת הלילה עדין אחוזים ברק, התקשת לצאת מעבר לד מהבלוק החוצה, אל הקור העז.

בחוץ מעלה הקור ירדו לפעמים עד ל-20 מעלות מתחת לאפס והיה עלייך לגמוע בחיפזון כ-30/40 מטר עד לבנה הנוחית. קשה מזה הייתה היישבה מעל חורי-הבטון, ששימשו לעשיית צרכיים. היה שם קוראים והם קומם היה השוף לפרצץ רוח וקו. 100 עמדות עמדו לשימוש האסירים בו-זמןית ולמרות זאת היו מצבים, שהיה צריך לעמוד בתור לשירותים.

הקור עשה שמות באנשים, גם כך בקשיי סחבו-גררו את עצמם. אנשים נמנעו מלחשוף את עור גופם למגע המים הקפואים, בתנאי הקור ההלו ולא כולם הקפידו ברחצה יומיית. אני לא ויתרתי לעצמי בעניין זה. רציתי להחזיק את גופי נקי עד כמה שנitin היה באותו תנאים וmdi בוך התרחצתי, מבלי להתחשב במזג-האוויר. מהה ברזים היו מוחברים לצינור ארוך ואוני פשטתי את בגדיי מעל פלג גופי העליון ורכנתי מתחת לאחד הברזים. ניקיתי את עצמי עם חתיכת סבון, שתמיד הייתה מצויה תחת ידי ובצורה כזו - ספק שוטף ספק טופח על עוריי במים הקרים -

רעננתי מעט את גופי, כאשר המתגבר לקרה תחילתו של יום נוסף במחנה ההשמדה "בירקנאו".

פעם בכמה שבועות נלקחנו כולם, ברצון או שלא ברצון, לעשה מקלחת בתוך בנין ה"סאונה המרכזית", שפעלה כתahanת חיטוי לאסירים חדשים וכמקום מרוחץ לאסירים הוותיקים. עמדנו בתוך למקלחת, בגופות רועדים מקור, כשאנשי ס"ס שומרים עליינו מכל עבר.

באחת הפעמים, בסיום הרוחצה ולאחר שהתנגבתי, נטלתי בטעות חולצה לא לי מתוק גיבוב בגדים בלבד שהיו מוטלים שם. מיד עט עלי בחור רוסי, שהיה שבי במחנה ובסגנון רוסי כבד גלגל על לשונו נאצות כמיטיב מסורת הביבים. המשותף לכלן התמצא בעובדת היהוטו 'אנב יהודי מלוכך'.

אנשים שמרו אז בקנאות על המעט שהיה שייך להם ומי יודע כי צד התק竊 היה מפתחה אל מולא התערבותו המיידית של קאפו זאפל הגרמני, שבמקרה עמד לידיו. באותו זמן הוא כבר הכיר אותו כעובד מצוין וכשהשמע את ההשתלחות המכוננת כלפיו, הוא ניגש לרוסי, החטיף לו שתי סטירות לחיו ואמר: "פה אתה באדרמה בדיקון כמו זה וזה לא משנה אם אתה רוסי או משהו אחר. מודיעו אתה מעלייך אותו? אתה מכיר אותו?" מעמדו המורם של הקאפו עשה ככל הנראה את שלו והרוסי רכן על ברכיו וביקש את סליחתי. בהתנצלות מגומגמת הבטיח, שכונתו לא הייתה להעליבני ובכלל גם לא היה מודיע לך שאני יהודי והקללה לא כוונה באופן אישי כלפי..."

גילויים אනושיים היו נדיורים בקרב הממוניים ל민יהם ותגובת הקאפו הייתה כմשב רוח רענן, שצץ ונעלם כלუמת שבא בעולם שבו מולך הרשע והזדון. מאידך, התק竊 שיקפה את הכרה להיות דורך ומוכן כל העת מפני הבלתי צפוי העלווה להבליח גם מקרב אסירים - שותפיך לסלבל. כמו חיית-הבר, היה עלייך לפתח אינסטינקטים רדומים, שיזיהרו אותך לפני מלכודות ויסיעו בידך

לעוקף מהMOREות שונות ומשונות המתרגשות לבוא עלייך. זאת במידה וشاءפת להגיע לך הגדיר במרוץ לחיים.

זמן זמן כשהמהנות נתמלו יתר על המידה, נערכו סלקציות. אלו נערכו לרוב לאחר שכולם שבו מהעכודה. כולנו הסתרנו או ערומים לפני רופאי הסיס, שמיינו בין החזקים לשלושים. בחיל ורעה עקב כל אחד מאננו אחר תנועת האצבע של איש הסיס הקובעת האם נגזר עליו להגיע לאורבת המשרפה או שגור-דינו נדחה כמעט. מספריהם של אלו הנידונים נשמרו והם רוכזו בבלוק מיוחד. אני שרדתי הרבה סלקציות.

כך או כך, מי שחי ביום מסוים לא בהכרח היה שישרווד ביום המחרת. מחלות מדבקות היוו איום מתמיד עלינו. הידקי טיפוס הבהירות, דיזונטריה, שחפת כל אלו הביאו לתמותה עצומה. תרופות לא היו בנמצא ותנאי התברואה במחנה לא שיפרו את המצב. רבים מבין אלו, שפחדו לגשת למרפאה, גוועו בשעת העבודה או במפקד וגוויותיהם היו נאספות לפנות ערב. גם כשיוני היליתי בדיזונטריה לא חשבתי לרגע לדוחה על-כן, שהרי אסירים חולים וירודים מבחינה גופנית הושמדו ללא היסוס. החלמתי ב擢רה איטית, ללא כל טיפול רפואי, אולי בשל התחסנותי במחנה ואולי בשל חיסון טבעי מלידה, שלמוני עמד לי לעת ההיא.

מגע של חמלת

אי אפשר היה להתמיד במסע זהה ללא תמיכה חברית, שעוזרת להתמודד עם המצב ולו רק מבחינה פסיכולוגית. עוזרה הדידת, סולידריות, יחס רעות ממושכים, כל אלו ודומיהם הגיבו את סכביי ההישרדות בחיים ספוגי המתה והחרדות הגדולות. אם

הכרת מישחו ויכולת להיעזר בו, משמעות הדבר הייתה לפעמים
ההבדל בין חיים ומות.

בתחלת המרוץ לחיים היתי בודד מאד, אבל במשך הזמן
קשרתי קשרים וקنت לי ידידים. היו מספר אנשים עם התידדתי
מאד, לחלקם עזרתי וחלק עזרו לי. את שלמה ריצ'יק יידי
הכנסתי לעבודה בתיקון גגות. הוא הסתובב זמן מה בלי עבודה
ואני השתדלתי עבورو ככל יכולתי. דיברתי על לבו של הקאפו חור
ובקש עד שניאות להכניסו לקבוצה שלנו.

יענקה'לה פרוסט נטהש עוד בגטו "מאקוב" בשעה שנגב
עופות והוא נשלח לאושוויץ" כאסיר קריימינאל לפני שהוא
הגענו לשם. מאוחר יותר שמחתי למצואו אותו בקבוצת מתקני-
הגנות ומטבע הדבריה, העבר המשותף והויכרונו שהילקנו
ביןינו, קירבו אותנו איש לרעהו.

כפי שהזכיר, הוקרתי גם את ישראל רובינשטיין מהעיר
"קווזיניץ", יהודי נوح לבריות, שאף פעם לא נשא קולו ולא התרגם.
הוא היה כאמור מתקן-גגות מקצוען, שהתמחה ברעפים והרבה
מהידע שכברתי בנושא רכשתי ממנו.

אני זוכר לטוב גם את יענקה'לה, שכונה שייטה לה. בחור כפרי
עם חיוך תמידי על הפנים. אך בעיקר היה לי את ליבל-חייט,
שותפי הנאמן בדרך התקופה האדומה הייתה.

לייבל, שנמצא היה מהעיר "נוובה-מייסטו", היה בחור נמר-
קומה בעל חזות בריאה, תמיד עם חיוך ילדותי טוב-לב. הידיד
שלו הייתה בסגנון ליטאי, שאותו אהבתי במיוחד. הוא ניחן
בשקט נפשי, לא עצם, לא התרגז וידע להקשיב לזולת. היה
מגדיר אותו כנפש טובה וכידיד נאמן.

איןני זוכר כיצד הגיעו לקבוצת מתקני-הגנות, כמדומני שעוזרתי
בידו. על כל פנים, התידדנו מאד ונוצר ביןנו קשר של נאמנות
כאחד שומר על השני לפחות באותו מידה שבה שמר וdrag

לעצמם, אם לא מעבר לכך. בחמי יום-יום ארכויים ומיסרים, כשעיפויי לעתים מהקרב האבוד הוא העניק לי מכוחותיו ולהפכו, כשהוא שקע בمرة שחורה אני עודדתי אותו. לפרקם הייתה שרו במצב-روح ירוד לא רק כתוצאה מהסבל המתמשך כי אם מאובדן המשפחה. הגעגועים היו גדולים מאד והוא היה שם לצד. חומו ותשומת-לבו הרו את העין הגדוע והיו לי כתיפות חיים ברגעי בידיות.

ה"להיות ביחד" במסע לעיד המשותף נסך כוח ותקווה. לעיתים די היה בתחששה של סולידריות וגילוי של אנושיות כדי לעורר תקווה מוחדשת ולהציג שוב את הרצון להיות.

כשהייתי פחות מוכנס בקשיי האישיים אהבתני מאד לעוזר אחרים.

פעמים, כשהעבדנו במחנה הנשים, ניגשו אליו אומללות וכדרון. פושטי-היד לנדהה הושיטו את ידן ללא אומר בבקשה לאוכל. בבלוק הצטופפו כ-400 נשים ואיך אפשר היה לעזור לכלן? איך מתמודדים עם הדילמה למי מביניהן לעזר? היו מקרים שהחוצאת מנת-אוכל שהיתה לי ונתתי לאחת מהן.פעמים סתם כך הצעתי לאחת מהאסירות זnb יכול להם וכדרו, שתיקח ותأكل לה בצד. ומיד היא התנפלה על האוכל בצורה הקשה לתיאור.

ההיזון הזה היה בזואה עגומה למצב התזונתי ששרד במחנה, כי הרי מי שהיה ב"ארشوין", אף פעם לא היה שבע ותמיד יוכל היה לאוכל עוד ועוד.

באوها תקופה אני לא הייתה במצב של רעב בסיסי כרוני. ככלומר, לא הייתה רעב לאותו מרק מעופש ולאוთה חתיכת לחם. כמוון שהייתי רעב לדברים אחרים, כמו נתח בשר טוב, פלח פרי, חתיכת שוקולד, אבל אלו, כמו שניתן להבין, לא היו בנמצא.

היכולת לעוזר במשהו לאלה הרעבים ממנה, גם אם היא הייתה מזערית, הייתה מבחינה דרך להיאחז באנושות והיא נתנה לי סיפוק.

קשרי עם הזונדר-קומנדו ואחרים אפשרו לי להציג באותה תקופה גם מוצרים חיוניים אחרים מלבד אוכלומי שנזקק להם וקיבלו אותם הרגיש בר-מזל. מהות מהסוג זהה ובכלל מגע של חמלת ואemptיה יכולו להאיר במעט אופטימיות את יומו החשוך של מישחו מהאסירים.

אידה (לבית צ'ן) בער, בת-עירי מ"מקוב", שגרה ב"פאביאניצה" והגיעה ב-1944 עם הטרנספורט של "lodz", מספרת בהקשר לכך בספר "מקוב", איך אנו, אנשי "מקוב", נתפשו בעינה כמלאים עקב העזורה שהענקרו לה.

אני שמעתי אז על הגעתה למחנה מ徙ך חרותה שמועות, שסיפקה מידע שוטף על גורלם של בני-עירנו. באותו זמן עבדתי במחנה הנשים ודאגתי להעביר לה לבлок קערת-מרק ומפתחת-ראש לכסי ראהה המגוללה. סיירתי לבлокאלטסטר האחראית, שאידה הייתה בת-עירי, מ徙ך מגמה להקל על קלילתה. הרוי קשיים נכונים שימוש ככוח ממתן ומגן ובכלל נקל היה לזה הנחשב כחבר בקבוצת-השתיכות כלשהי, גם תמכה בו.

בתקופה ההיא, מעמידי כמתzon-גגות היה כבר די חזק ויכולתי לנסות ולהסדיר את שעות עובdotci כך, שיצא לנו למחרת להיפגש בשנית. הקאפו שלנו הבין בעניינים מהסוג הזה וכשדברתי אותו גליות בנושא זה הוא לא הערים קשיים. באותה הזדמנות הצלחתי להציג עבורה גם בגין חולפי והוא נמסר לידי בעת שנפגשנו.

כמתzon-גגות לא הייתה לי בעיה להעביר חפץ שאיןנו גודל במיוחד מקום אחד למשנהו. רמת הסיכון בהברחות מעין אלו לא הייתה מהגבוהות, אך בכל זאת היא הייתה קיימת ואם אנשי ס"ס היו עורכים כי חיפוש או תופשים אותנו בשעת מעשה, מבריה בגין למחנה הנשים, או לחילופין קולטים אותנו מפה את חוקי המלחנה ב מגע אסור עם אסירה, היו עלילות להיות לכך השלכות עד כדי עינויה ואולי גורלית.

הקשר עם אנשי הזונדר-קומנדו

mdi יומיים התגנבתי למחרה הזונדר-קומנדו לבקר את בני-עירי ובמיוחד את הדין ליב לנגורס. הם התגוררו בגורות המחנה שלנו B2D בבלוק מס' 13. למרות שמדובר מגוריהם היה ממול הבלוק מגוררי, הכניסה למחרה שלהם לא הייתה דבר של מה בך. היה זה בעצם מחנה בתוך מחנה, כשהעל אנשי הפלוגה שלהם נאסר ליצור מגע כלשהו עם שאר האסירים וגם לאסירים המחנה אסור היה להיכנס לשם. המתחם היה מוקף בעצים גבוהים ומאוד בגדר-תיל, כמו חומת הגטו. בכניסה בלט שלט אזהרה: "הכניסה אסורה בהחلط" והסתובבות מיותרת במקום הייתה סוג של הימור. אם הייתי נתקל באיש ס"ס ונשאל לסייעתי שם, הייתי עלול להיהרג בו במקום.

בdíיעבד, קשה לי לתפוש איך סיכנתי את חיי בכזו קלות. אולי במנוחים של אותם זמנים, התגמול מאותם ביקורים היה שווה את הסיכון.

השומר, שעמד לבדו בשער המחנה, היה בן-עירי והוא העלים עין מביקורי ונתן לי להיכנס. "מוטיל תיכנס" נהג לומר. איש הס"ס שעמד במבנה הצמוד, לא ידע מי אני ומה מטרת בואי ולא חשב בכוננותי. גם הבלוקאלטניר, היהודי צרפתי, שהכיר אותי בשם מוטלייה, התרגל כבר לביקורי ואפשר את שהייתי במקום. במתחם היו שני בלוקים, אחד של ה"זונדר-קומנדו" ואחד של "קומנדו העונשים" - שטרוף-קומנדו (S.K.). היה לי קשר עם שני בחורים מ"מאקובה", חיים צץ ומשה ליפשין, שגורלם התאכזר להם והם נלקחו לקומנדו הזה ונשארו בהם, אך אני לא פקדתי את המקום וביקורי הצלצלו או לשטח בלוק ה"זונדר-קומנדו". מתכונת המקום דמתה לשאר גורות המחנה אלא שהתנאים היו משופרים כמעט. בכל הנוגע לאוכל לא חסר להם מأומה מפני

שיכלו להשלים את מזונם מתוך המטען, שהביאו היהודים מהמשלוחים. הגרמנים לא אסרו עליהם לקחת את מצרכי-המזון והם לקחו את כל מה שמצאו בחפציו הקורבות, לחם, עוגות, נקניק מעושן, דבלים וכדו' (הגרמנים עצם נמנעו מלהגעת במווערים, כנראה מתוך החשש מחידקים וממחלות מדבקות).

בכלוק היו כמה מאות אסירים וمتוכם מאה איש מבני "מאקוב", כך שהסתובבתי שם בין מכרים ולהרגשה זו לא היה תחליף. היו שם ליביל צין, טוביה סגל, ולדך פרנקל, מאיר פיעקרצ'יק, לודוינוביין, הדין ליב לנגפוס, ליביל פרידמן, ברוך בלום, שלמה קירשנבאום ועוד רבים אחרים (אני מתנצל בפני אלה שאינני זוכר את שמותיהם).

מרחיק של נצח הפריד בין חינו באותו עת לבין עברנו המשופף בעירה, אך עדין היה טוב להרגיש شيئا' לאותו מעגל החולק אוריינטציה תרבותית-חברתית משותפת. מעבר לכך, יכולתי להנות מהחיצע המוזמן של עופי-המזון ולכך נודעה חשיבות מרובה.

בתחלת דרכי, התMicחה של אנשים מקבוצת הזונדר-קומנדו עזרה לי מאר להסתגל לתנאי המנהה וגם בהמשך, הקשרים שיצרת עמי היו גורם ממשמעותי בחיזוק המוטיבציה להתחמי במאבק על החיים. כמווני שגם הם הפיקו איזושהי טובת-הנאה מכל שנכנסתי לצריף שלהם. לא רבים נכנסו למתחם שלהם כמוותי ואם הבאתי לעולם מעט מעולם החוץ" תרתי משמע: הן מבחינות מיידע מן החוץ והן מבחינות עסקית-החליפין שביצעו באמצעותי, הרי שגם נscribers במשהו מהקשר שנוצר בינינו.

כפי שכבר הזכרתי, בשל מהות תפקידם של אנשי הזונדר-קומנדו, ייחסם של שאר אסירי המנהה אליהם נע מסוייג ועד למקטרג ולמרות שנרתעתו בתחילת להיכנס למקום, שהיה לב לבו של מגנון הרצת, במשך הזמן השתחררתי מעט מהעכבות

הנוגעת לאופי עבודתם הטריאגיית וראיתי בהם קבוצה הטרוגנית של אנשים, שנכפה עליהם לודע מזלם לשרת את הגרמנים בגיהינום של אי-הגן ובמרפאות. יום אחרי יום, משמרת אחריו משמרת, היה עליהם להבטל תוך עיני החורבן של עם.

מעבר לעניין החומרי ולתחושים שיש לי "גב", נדרעה חשיבות מרובה ליחסים שהיו לי עם הדיין מ"מאקוב", ליב נגפօס, אשר היה לי למשענת במובן הנפשי. כל אימת שהייתו נכנס לבילוק שמחתי להיפגש עמו. ליב נגפօס היה אדם עדין נפש. הוא הקריין טוב על סביבתו ואנשים שהיו בסביבתו הושפעו מאד מהתנהגותו, מעמידתו האומרת כבוד ומאמבקו על שמירת צלם-האלוקים שלו. השיחות עמו נתנו לי הרבה עידוד וכוח. במשך הזמן נוצר בינו לביןו קשר מיוחד ובמובן מסוים הוא נטל עלי חסות. הוא נהג להושיב אותי על מיטתו תוך שהוא מבקש: "בווא מוטילה ספר לי מה קורה בחוין" והוא מצד סיפר לי אודות דברים נוראים ואיומים שהתרחשו בקרמיטוריום.

הוא היה יהודי חכם ומורעך ואנשי עיר בזונדר-קומנדו שמרו עליו. השתדלו להתחשב בו ולהמעיט את יציאותיו לעבודה הבזואה של הוצאה הגופות מתאי-הגיזים ושריפתן בקרמיטורים. העדיפו شيיסוק ברוחניות ואפשרו לו לכתוב את רישומיותיו התייעדיות, שנמצאו בחלקן לאחר המלחמה. הוא הועסק בעיקר בחיטוי ובחתקנת שיער הנשים למשלו לגרמניה ובימי הgas��או נתן לו עבודות קלות בלבד וגם זאת, כדי שהגרמנים לא יחשדו בו.

כשאני הגיעתי לבילוק הוא תמיד היה שם והיה זה תגעוג עברוי לשbat עם הדיין מ"מאקוב" ולשוחח עמו. הקשבתי בעיניהם קרוועות למידע שישפיך לי וכשדיוחה: "הלייל מאיגע משלווח ממוקם זה וזה" התענינית מאד אודות אופי המקום והיהודים המגיעים ממנה. אם זה היהודי יונז, שהגיעו עוד בחווף 43 או עוד משלווח של היהודי וורשה ואח"כ המשלווחים מזגלמבה, סוסנוביין, בנדיין

והסבירה והמשלוחים מהונגRIA, שהחלו להגיע באפריל 44, המשלוחים מהיסול גטו לודז' וכי וכו'. כך סיירתי בדמיוני באזוריים שמחוץ למchnerה.

סיפורך רב שאבתי גם מהידיעות על עצמת ההתנגדות של היהודי גטו וורשה. הסירוב להיכנע לגרמנים היה אקט נדר והמרד על קידוש-השם רומם במעט את שפיפות קומתנו, כמו גם כל מיני סיפורים גבורה של יהודים בלכתחם בדרכם האחרונה.

אולם בעיקר שמעתי ממנו על מה שהתרחש בלב ליבת של מכונת ההשמדה והסיפורים על הזועמה האנושית היו איוםים ונוראים. הוא ירד לפטרטי פרטיטים של סצינות איומות, סיפר על האנשים שנדחו ועל זעקות "שמע-ישראל" שנשמעו. התיאורים היו קשים מנשוא ואני מתקשה גם היום להעלות אותם מתוכי.

את כל הזועמה זו שסיפר לי ספגתי אז לתוך נשמתי וכשנפרדנו, הסיפורים היו מלאוים אותו אח"כ בחוץ, בראותי את הholcaustים המכוטחים בטורי-האיןסוף, בדרכי לעובדה משטח מהנה אחד למשנהו. הרגשה של דיכאון וחוסר תקווה השתלטו עליו אז. צפיתי באנשים הצועדים ובאהמות הנושאות תינוקות על הידיים לסוף דרכם והתמונות האלה נחקרו בראשי לעד.

עוד קודם-לכן יצא לי לעבר ממש קרוב למשלוחים ולראות את האנשים ממתק של מטרים בלבד, אלא שבמשך הזמן התווסף למראות עוד מידע ועוד פרטיטים מעוררי-פלצות. ברקע ניצבו הארבות, שהן יצא עשן יומם ולילה וריח איום הסמיך את האויר ללא-הפסיק, ריח שלبشر חרוך... הפרטיטים ששטענו על סופם המועד כמו קרמו עור וגידים למולו ובמוחיו כמו לתחיה מראות איוםים ומוחשיים באשר לגורל הנורא המזמן להם עוד רגע קט. כמו בסרט-גע צפיתי בתמונות המתחלפות, טרם התרחשותן בפועל ממש, ולבי נחמצץ בקרביי...

דומה היה כאילו כולנו נוטלים חלק במידה זו או אחרת, מי

כשחקן מרכזוי וממי כשבחן משני, באיזשהו תסריט חולני-רצחני שאינו בד-שינוי ובסופה של יום גורל כולם ייהרין. "ריבונו של עולם" צעקה אז בשקט בכל כוחו בהתרסה כלפי שמיים "מה התיישבת על עם ישראל?"

ויחד עם זאת, עד כמה שהמראות המצתברים בכל הסיפורים של הדין בפרט קראו את לבם מבפנים, היתי צריך לשאול את עצמי כל העת האם אני רוצה להיות או לא? מצד אחד כאבתי כאב איום ועמוק, אך כאסיך למוד קרובות בירקנאו' בעל וותק מצטרב, ידעתי כי אדם שלא יוצר לעצמו מנגנון-הגנה אינו יכול להמשיך להיות. היה ברור לי שאין ביידי לעשות מהומה לשינוי ההוויה האומה הזו ואם לא אקפיד לשמר על חומת-מגן מסביבי ולסגור את עצמי בכוח בפני כל חולשה ואם אפשר גם בפני רגש, סופי יהיה ליפול בקרב ההישרדות. קחות-חוושים ושותון-נפש היו חלק מהאמצעים, שהיה עלך לסגת לעצמך, על-מנת שתוכל להמשיך ולסחוב את ספינת חייך.

היום, כשהאני נזכר בשיחות שהוא לי עם הדין, אינני יודע מה גרם לו לספר לי את כל הסיפורים כה בפורוטרוט. אולי היה זה סוג של היטהרות, לשפוך בפני אדם מבחוץ את מר-לבו ולשתפו במעטמת המידע ואולי הרגיש צורך להעביר להלאה את המידע שברשותו באמצעות כל ערוץ אפשרי נוספת. והיה אם אשروع, כך וודאי קיווה, אוכל לשמש כעד ולספר לדורות הבאים מעתה שנייה את הדברים הנוראים על מה שהתרחש שם בין כתלי הקרמטורים. שנים אח"כ גילו את הכתבים שהסתיר והטמין באדרמת "בירקנאו'" ועליהם חתום בראשית-תיבות י. א. ר. א., דהיינו יהודה-אריה רגאל-ארוכה (לנגפ走访) ובهم ניתן למצוא חלקים מעודתו.

הידיעה שלא תסולה מפ

באחד הימים בתקופה ההיא יצא לי לפגוש קבוצת אנשים לבושים בגדים פשוטים, שעסקו בעבודות חשמל. ניגשתי לאחד מהם ושאלתי מאי זה מהנה הם, לפי שהזותם החיצונית העידה עליהם, שאינם מסיריים "בירקנאו". אחד מהאנשים אמר שהם מהנה "אושוויז'" וכי באו ל"בירקנאו" לתגבר את קומנדו החשלאים במקום וזאת כדי לזרז את קצב העבודה הקמת הציריפים. שמו היה שמואל ליבטנשטיין והסתבר כי מוצאו מהעיר "צ'חנוב". התענוגנתי האם הוא מכיר את משפחתי - משפחתי זבלודוביין והוא מיד ענה לי כי שלושת האחים נה, פנהס וחנן זבלודוביין נמצאים ב"אושוויז'" וכי נח עבד אף הוא כחשמלאי. שמעתי והייתי כלל מאמין. שמואל הוסיף ואמר כי נמצא שם גם דוד של נח ושמו מאיר-הרש צ'כנובר, שהוא כמובן האבא שלו.

כמעט הצלפתי למשמע הדברים.

כל אותו זמן הייתה במחשבה אבי, קרוב לוודאי, קיפח את חייו ונרעדרתי כולי מהתרגשות לשמע הידיעה המשמחת. הוא ציין כי אבי וגם האחים פנהס וחנן זבלודוביין עבדים במכבסה במחנה "אושוויז'" ולאחר שסיפרתי לו מי הוא הבטיח לדאג לך, שבון-דודי נח יבוא לראותני למחורת באותו מקום. וכך זה היה.

בשלב ההוא לא יכולתי ליזור מגע פיסי עם אבי והסתפקתי בדרישות-שלום, שהגינו אליו מפעם לפעם. מאוחר יותר, כפי שיסופר בהמשך, הצלחתי ליזום עמו פגישה במכבסה במחנה "אושוויז'" וגם אחריו אותו רגע מיוחל, המשכתי וקיבلتני דיווחים מעית-לעת אם זה מבן-דודי נח, שבא לעבוד במחנה שלנו עם קבוצת החשלאים ואם זה דרך חשלאי אחר יצא "צ'חנוב".

מאז שהידיעה המשמחת נודעה לי הסתובבתי כל רגע עם המחשבה הזו שאבי חי ועצם נוכחותו הקיומית אי-שם לא רחוק ממוני הייתה לי למזר.

במשך הזמן נוצר קשר עם אנשים נוספים מכבוצת החשלאים. חופש התנועה של קבוצת-עובד זה היה רב יותר מאשר קבוצות-עובדות אחרות ונידותם אפשרה לי לתרוך בין אסירים אחרים במחנה. אני עצמי גם נעזרתי בהם לעיתים לצורך הילפי שחורה והזמנתי מהם מוצרים כמו סיגריות וכדו>.

חלק מהמצרכים המבוקשים השגתי תוך כדי עבודה במילוי הצוענים. המשלוחה הגדולה הראשונית של צוענים הגיעו לאושוויץ עוד ב-26 בפברואר 1943, ובגורלה B2E ב"בירקנאו" הוקם אז מחנה לשפחות הצוענים (המחנה חוסל באוגוסט 1944).

בשונה מאשר המחנות, במילוי של הצוענים הייתה מעין קנטינה שם יכולת לקנות סיגריות וכדו. כשהעבדנו במקום נתתי לאחד מהצוענים כסף, ביקשתי ממנו לקנות מספר מוצרים ובתמורה הבטחתי לו שיקבל את מחציתם, כך שהעסק השתלם לו. את קופסאות הסיגריות הבאתתי לאנשים מה"וונדר-קומנדו" וככל שהדבר התאפשר בידי, דאגתי גם להשיר מעות-לעת מספר קופסאות לבן-דוד, נח זבלודוביין. בדיעבד, כשהאני נזכר זהה, אני תוהה מדוע נဟגתי אז בסכליות כזו והעוזתי להסתכן בכך שיתפסו אותי.

הקשר למחתרת

באوها תקופה נחשבתי כבר לאסיר וותיק ואנשי המלחתרת ב"בירקנאו"שמו עלי עין. הייתי צעריר בן 20, נראיתי כמו בן 15 והיכולת הפוטנציאלית הגלומה بي ובמעמידי כאסיר, משכה כל הנראתה תשובת לבם.

ראשית, מתוקף עבודתי בתיקון-הגגות הסתובבתי בין המילוי והיה לי חופש תנועה גדול יחסית לאסיר "אושוויז", שנייה, היה

לי קשר עם אנשי ה"זונדר-קומנדו", שמקורות של שפע היו מזומנים להם; וכן שלטתי בשפות שונות - אמצעי היוני לצירוף קומוניקציה עם בני-לאום שונים. המון האסירים היה מהולך ובמידה ידועה גם מפולג ומפורד מלחמת הברדי שפה ומווץא לאומי כך שכבר מתחילה הפעילות המתחתרת היה קשה למצוא שפה משותפת ואדם שדיבר מספר שפות היה בעל חשיבות למחתרת.

כלומר, יכולתי להביא תועלת ולעזר למחתרת במספר מימדים.

יום אחד קרא לי לגר-קאפו, שהיה משוייך למחתרת (תקופה מסוימת שימש כ Kapoor הראשי בתוך המנה) וצין בפניו שם צרייכים אותו מדי פעם בתור רץ, לצורך העברת מידע לאנשים. משמעות הפניה הייתה בעצם גישס מיידי לשירותי-הקשר והדבר לא היה נתון כלל לוויוכוה או לשיקול-דעת. ידעתי שם חס-וחיללה אתפס בפעילות מסווג זה המשמעות הינה מותם, אך לא היה מקום להתלבטו וכך, תוך כדי עבודה ב"דדרקי", הפקתי להיות שליח של המתחתרת.

איןני יודע אם נחשבתי לאיש מתחתרת רשמי וגם אין לומר שהייתי עסוק בזה بصورة אינטנסיבית, ברם מדי פעם כשהיו צרייכים להעביר איזו מידע נתנו לי לבצע זאת וידעו שניתן לסמוך עלי והידיעה אכן הגיע לידי פועלותיו זו קיבלה ממשר-הביטחון את אות הלחם (בנאצים).

יש לומר כי עצם ההצטרפות לארגון המתחתרת, גם אם הייתה בסך-הכול שליח זוטר, העניקה לי תחוות חיבור למשהו סולידארי גדול. הרוי לכולנו נשמטה הקרכע מתחת לרגליים כשאיבדנו בני-משפחה. היינו גלמודים והרגשנו כמו עליה הנידף ברוח. אמן פחדתי ליהיטפש בשעת מעשה, אך התלוותה לכך הרגשה שיש גבי מאהורי ובכלל, הידיעה כי אנשים בעלי-כוח וקשרים עשויים להוושט יד כדי לחלץ אותנו ממצבים קשים, הוסיפה עידוד ואומץ.

מעבר לכך, ההשתיכות לתנועת-MRI בה פועלם כוחות סמיים נגד מגננון הרוע הפיחה רוח חדשה.

אני היתי אך בORG קטן במערכת ומובן מاليו שלא הכרתי את התמונה הכלולית, אך ברבות השנים התווסף עוד ועוד מידע וקודם שאגע באופן ביצוע השליחויות שלי, כדי להקדים אולי מספר מילימ על תחлик היוצרים של המחרת במחנה.

המחתרת פעלת בתחום המהנות השונים ב"אושוויץ" כשהיא לובשת ופושט צורות רבות.

מרכז המחרת הכללית היה בתחום "אושוויץ" 1. מס' מס' קבוצות MRI פעלו במחנה "אושוויץ" 1 ביניהם גם קבוצה "צ'חנוב" היהודית, שבין פעיליה היה גם בן-דוד נח זבלודוביץ. אנשי "צ'חנוב" ברובם הלקו קירבה רעינית ונמנו עם הנעור הציוני וב"אושוויץ" עבדו בפלוגות משותפות - מצב שהקל על התארגנותם. בראשית 1943 עלה בידי נציגי הקבוצה ליצור קשר

עם שני יהודים, עסקנים מוריים בתנועת המחתרת הכללית. הקבוצה הצעירה נטלה חלק במשעי חבלה זעירים, בארגון בריחות ובഫצת מידע וכן בפעולות העזרה. בהנהגה היו: מרדכי באילוביין, ליבל-יהודא לאופר, אריה-לייבק בראון, משה קולקה וכן בן-דודו נח זבלודוביין.

ב"בירקנאו", שלא כמו ב"אושוויץ 1", לא היה מקום לדבר על קבוצות קבועות ועל תיאום ממושך, מכיוון שאנשים באו ונעלמו בכליון בלתי פוסק ושרורה שם אווירה של ארעות. ואף-על-פי-כן עלה בידי אסירי "בירקנאו" להקים קבוצות מוחתרת. פעלה שם הקבוצה האנטיתאשיסטית היהודית. היא הייתה קבוצה מרכזית והקיפה את כל המחנה של "בירקנאו". נודעה לה השפעה מסוימת על הנהלת המחנה, שכן עליה בידה לאיש שורה שלמה של תפקידיים, בעיקר של לביררים וקאפו. החברים בקבוצה זו ניצלו את תפקידם לטובות ענייני המחתרת ואין צורך לומר כי היה זה בבחינת היוצאים מהכלל השוונים מרוב אנשי הקאפו, שהיו או נעשו לאלמנט פרושע.

היתה קבוצה נוספת, קבוצת המורדים מגטו "וורשה", שפעלה זמן-מה. קבוצה נוספת הייתה קבוצת היהודים מ"פלונסק" והם התארגנו בעיקר לשם מאבק נגד הקאפו המושחתים. כן פעלו גם קבוצות נשים.

היו עוד קבוצות רבות אחרות שהיו קשורות לתנועת-הMRI המחתרתית כמו: הקבוצות שבמחנה היהודי הצ'כויים ב"בירקנאו", קבוצת היהודים הגרמניים, וכן פעילים בקבוצות הקומונדו של מחנה ההסגר ומרכז חשאי של MRI בבית-החולים של המחנה.

באמצע שנת 1944 גדל המפנה בחזיותם המלחמה עד כדי-כך, שהריעון בדרבר ארגון התקוממות כללית לא נראה עוד מופרד מיסודה. חיית המזורה התקרבה והלכה לתחומי המחנה, ושורותיה של קבוצת המחתרת הבינלאומית הלכו והתרחבו.

איש קשור מ"אושוויז'ן" היה אחראי על הקשר עם המתחתרת במחנה שלנו. בתקופה האחרונה עסקו במתחתרת בקניה ו"ארגון" של נשק ותחמושת, בהכנות להגנת המחנה למקורה שהגרמנים ינסו לחסל את האסירים, בעזרה הדידית, בהצלחה ובהעלאת המורל-אורח הדדי וכן בהפצת ידיעות על הנעשה בחזיות. אנשי הזונדר-קומנדו ואנשי "קנדאה" מהמחנה שלנו העבירו כספים, יהלומים, זהב וכוכי לצורך רכישת נשק.

במרוצת הזמן גדל יותר ויותר מומנט הבריחה ולא רק לשם המטרה של הזעקה העולם, אלא גם לשם ה策טרפות לתנועה הפרטיזנית והמשך המאבק.

לי אישית היה קשור עם שני אנשים מהמחנה, שהיו מוקשרים למתחתרת וגם אליהם לא יכולתי להגיע בקהלות ובוואדי שלא יכולתי לשאול שאלות מיותרות. גם כך כל העסק היה מסוכן ביותר בתנאי החשאיות במתחתרת היו יוצאים מגדר הרגיל.

הידיעות שנתקשתתי להעביר כללו משפטים קצרים ביוותר. למשל, נתקשתי להעביר מהזונדר-קומנדו הודעה כזו: "מה עם יתר החומר שהיינו צריכים לקבל?" ותו-לא. אח"כ העברתי חזזה ידיעה בזו הלשון: "תהיינו שקטים תקבלו הוראות הלאה". גם כשהסביר היו מוכנים לפועל, גם אז לא העברתי תכנים דרמטיים בענייני מקום, תאריכים, צורת ארגון האנשים, כמוות, אמצעי-נשק ועוד. אם כבר פעם העברתי בקבוק וודקה, עשית זאת מבלי לדעת דבר על תוכולתו.

המסורת והשאלות הועברו תמיד לאותו אדם. היה זה Kapoor פולני, שניהל את עניינו בצוותה זהירה ביותר. בהגיע מועד מסירת הידיעה הוא קרא לי ומובילי להוציא הגה מפיינו התרחקנו שנינו עד לטוחה שבו לא יכולו לשמעו אותנו.

באחת מהפעמים נתקשתי להעביר כסף לאדם מסוים. את הכספי קשוו לרגלי במטפתת ובכובודי הולך כך שקווע כולי בהצלחת

המשימה, הגיח למולי איש ס"ס. משחו בתנוועותי עורר אולי את השדנותו והוא ציווה עלי להרים את ידיי. מיד החל לעזרך על גופי היפוש ועד מהרה נגלה לעיניו המחבוא והכסף. פחד-אימים תקף אותה, אגלי זעה שטפו אותה ותחששה ברורה של סוף הדרך. עברו גניבה של חבית-מרגרינה תלו אנשים ב"אוושווין" והייתי בטוח שהוזהו! גורלי נחרץ! שם יהיה סופי.

"מה זה?" הוא שאל.

"מצאתי את זה" ענתה.

למזלי הרבה היה שם סכום כסף לא מבוטל, שם לא כן הוא וודאי היה הורג אותה. ראייתי שהוא מפריש לעצמו נתח נכבד מהמלכה ובמקביל הורה לי להתלוות אליו למפקדה. במפקדה הוא דיווח על האירוע והופתעתי לגלהות כי היה זה בהתאם לגרסתו. אח"כ הוא מסר את הכסף הנוגר (כמובן ללא הסכום שנידב לעצמו) לגורם המתאים ובכך הציב אותה מעונש מר ובנוסף לכך עוד קיבלתי סיירות בתמורה להגינוי - מהווה עבור החזורת הכסף...

מלאכיהם ממשמים שמרו עלי ואני יודע بما אני ראוי לכך.

כך חיינו אז. כמטולטלת, חזעה בפראות מצד החיים לצד המות ולהפרק הן בהוויה החיצונית לנו והן במישור הפנימי, כשהנפש קצה בכל אלו. א-נורמליות הייתה הנורמליות באותה מזיאות ומעבר לתאומי וחד ממצב של שגרה קשה מילא, למצב של סיכון קיומי מיידי ארבע לך כל העת.

כל אותו זמן לא הסתנוו אליו כמעט שום ידיעות על המתרחש בזירה הכלכל-עולםית, ככל שהזמן נקף הייתה איזושהי תקווהولي משחו יקרה, חשבתי אולי... אולי... הרי היו נסים לבני-ישראל...

אני נפגש עם אבי

בקיץ 44 הגיעו מטוסים אמריקאים בשם "אושוויז", הפעיצו לראשונה את המקום ולא יספו. גיגות רבים במחנה אושוויז 1 נפגו אז כתוצאה מהטבח והיה צורך לתקן את הנזק הרב שנגרם. הוצאות הקבוע במקומות לא היה מסוגל להתמודד לבבו עם המשימה והם נזקקו לתגבורת של אנשי-מקצוע. אי-כך נשלהנו אנו למקום ככוח-עזר.

באופן עקרוני איש מחנה "בירקנאו" ("אושוויז 2") לא נכנס בשערו מחנה "אושוויז 1", מפני שפחו מהעברת כינים, מחלות וזיהומים. שלט מאיר עיניים נטלה כבר בכניסה למחנה: "כינה אחת זה המות שלך". בכלל מחנה "אושוויז 1" היה נקי יותר מאשר "בירקנאו" והגבול בין שני המחנות נשמר היטב. גם אז, כשהנזקקו לנו לתיקון נזקי הגגות, שלחו אותנו לעובדה בשולי המחנה. אני היה היחיד מבינו שנכנסתי לחוככי מחנה "אושוויז" עצמו.

לאחר שעדרנו כ שני ק"מ מ"בירקנאו" לכיוון "אושוויז" בלבד איש ס"ס והגענו למקום, פניתי נרגשות לאיש הס"ס וביקשתי שייתיר לי להיכנס עמו למחנה בשעה שבבאים משם את האוכל לאנשיםינו. סיפרתי לו כי ברצוני לבקש את אבי, עמו לא התראתי מאז שנפרדנו במחנה "בונה" וביקשתי ממנו כ אדם שלא יסרב לי. איש הס"ס בחר אותי אז מבט מהוורה וחתך: "בוא!".

בדקות שהלפו אחר-כך פסעתי לצדו ולבי הולם כחלמות התופים הטרובייאניים. כשהגעתי למכבסה ופגשתי באבי, נפלנו האחד בזרועתו של השני, התחבקנו והתנשקנו. ב-10 הדקות הקצרות שהוקצבו לנו ניסינו לצמצם את הפגיעה במידע שהחדרנו ולדחוס את 'הכל' - עבודות, רגשות וכור. סיפרתי לו על המתרחש ב"בירקנאו" ובנימה פסימית הודיעתי כי היסכמי שנצא מחמחנות

האליה בחים הוא קליש ביתר. מסרתי לאבי זוג מגפיים, שהיו בראשתי וכן השארתי לו מטבע זהב קטן, שהשיבו הוכחה בהמשך ובעתיו ניצלו חיו (על-כך עוד יסופר). נפרדנו שנית מתוך אי-ידיעה האם נזכה לראותשוב זה את זה אי-פעם.

בריחתו של טומק

באותה תקופה נפל דבר בקבוצתנו כשיום בהיר קומנדו-שרייבר טומק נעלם בפתאומיות ונקרأتي ע"י Kapoor ואפל למלא את מקומו.

אותו טומק היה אסיר פוליטי ובעיני הוא היה מה שמכנים היום "חסיד-אומות-העולם". גבר בלונדי תמייר ונאה, שתמיד דיבר בשקט כשחיזוק נסוך על פניו והמלה 'זיד' לא נפלטה אף פעם מבין שפתיו. הוא היה קשור עם אנשי המחרת ואלו סיעו בידיו לבסוף מהמחנה. רוב האסירים, שניסו להימלט מ"בירקנאו", נתשפו עד מהרה בידי הגרמנים והוא היה בין היחידיים שהצליחו לברוח (הוא שרד ולימים מילא תפקיד של עורך עיתון "TRIBUNA LUDU" בפולין).

במקרים של ניסיונות בריחה הופעלה תמיד האזעקה ואז נאלצנו אנו לעמוד שעotta רבות בownik"ב" באפלים" מיוחדים. גם במקרה הנובי הגרמנים לא הרפו מהיפושיהם, אך לא העלו דבר. כיוון החקירה נתה להתמקד כנראה בראש שטוו אנשי המחרת במחנה. אנחנו לא נחקנו ולא היו לכך השלכות מרחיקות-לכת לגבינו. במובן זה מעשה הבריחה לא השפיע עליינו碧ותה במהלך חיי היום-יום.

מאחר וידעתי לקרוא ולכתוב גרמנית הקאפו החליט למנוע אותי במקומו של טומק. בשלב ההוא נחשבתי לבעל-מקרה

מעולה וקאו זאפל למד לסמן עלי. כשביקשתי את סליחתו והשבתי כי אני יכול לךחת על עצמי את התפקיד קאו זאפל עמד נדיהם. בשל התנאים, שהתלוו לתפקיד ואפשרו נוחות מסויימת, הוא נחשב למבקש במחנה. ובכלל, רוב בעלי התפקידים המנהליים נבחרו מקרב האסירים הוטיקים ומן המקובלות היה שהאסירים "הווטיקים" צברו עם הזמן זכויות-יתר וטבות-הנאה וכן הבטיחו לעצם את התפקידים הטוביים והנוחים ביותר. בדרך זו הבטיחו הן את המשך שליטתם והן את השפעתם וביתוחם האישי, ולעתים אף את התעשיותם.

מכאן מובן מדוע תגובתי נתפסה בעיניו כטיפשות והוא דרש לדעת מנין נובע הסירוב. "מוותק (כך קראו לי במחנה), תגיד לי מה הסיבה?" המשיך וחקר. הוא לא קיבל את הסברני כי אני בניו לשבת במשרד וברצוני לעבוד בחוץ וניסה להעמידני על טעות ולשכנע אותי בתרונות שיש בישיבה בתוך משרד מוגן.

היהתי אסיר כל-כך ווותיק, שהייתי מסוגל לנסות ולסרב לקאו. הדבר העיד על מעמדיו באותו שלב. מי ששחה זמן ממושך במחנה-ריכוז,זכה ליחס מועדף מצד האסירים והמנונים ואף מצד אנשי הס"ס. הוותק היה גורם בעל משמעות רבה בקביעת מעמדנו החברתי וזכויותינו. "גם אם תהרגני אני מוכן להיות קומנדנו-שרייבר", פסקתי.

הסיבה שבשלה דחיתתי את ההצעה הייתה מרכיבת יותר. ראשית, אני באופן איש הייתי נגד 'בעלי-תפקידים'. שנאתי בעלי-תפקידים עד כדי-כך, שוויתרתי על הנוחיות הגלומה בתפקיד שהוצע לי. זכרתי את השוטרים היהודיים בגטו, שהיה להם חיים הרבה יותר נוחים משלנו, אך אני לא רציתי 'נחלה' שכזו. נזהרתי לבלי יידבק כי כתם דומה של נושא תפקיד 'מטעם' כמו קומנדנו-שרייבר, שחובת הדיווח היומי על עבודות האסירים מוטלת עליו. ההנחה שככל העושה רע לישראל Nahia' מצאה לה הדים בתפישת עולמי ולא רציתי ליטול חלק בכך. דבר נוסף, השבתי

שבמסגרת משרדית תחומה וסגורה אהיה נתון לחדרם של הממוניים (קאפו זאפל היה מיודד מאר עם הלאגר-אלטסטר ועם הגרמנים) וכשאני נמצא בחו"ן אני יותר חופשי בתנועותי וקל לי גם "לארגן" דברים.

למהרת היום קרא לי קאפו זאפל והציג בפני בחור פולני, שישים בגנות בפולין וידע גם את השפה הגרמנית. הוא ביקש ממני לשבת עמו יומם יומיים עד שייקלט בתפקיד ולכך הסכמתי ברצון.

מרחוק כוכב מנצץ

יום רדף يوم, הימים התארכו ושוב החלו להתקצר והמצב במחנה לא השתנה וכמנגנו נהג. מוחוץ לגדרות המחנה התנהלה מערכת ואנו לא ידענו דבר מכל מה שהתרחש בה. ידו של איזה צד על העליונה בחזיות השונות? האם שעת ההכרעה מתקרבת? האם אזכה לחיות ולהגיע ליום הפודת? סימני שאלת לרוב ואין פותר.

פה ושם, במיוחד כשהיצאתי לעבוד מחוץ למחנה, ראייתי איזה ציפור דואה בשמיים. היתי עוקב במבטיו אחר מעופה ומתקנן בחופש שהיה לה וביכולתה לעוף لأن שהוא רוץ... "מי יתנניابر כיוונה עופה ואשכונה. הנה ארחיך נדוד... אהיisha מפלט לי..." (תהלים נה ז-ט, כך פילתי).

בדרך-כלל לא היו כמעט ציפורים ב"בירקנאו" מלבד עורבים בודדים, שחגו לעיתים מעל המחנה. הסיבה לכך קשורה לעובדה שירק לא צמח על אדמה החימר וכל מקורות-המזון האפשריים התקשלו זה מכבר בידי אנשים מז'רעד, ואולי היה זה דוקא ריה המות שהבריה משם את עופ השמיים.

היה זה בעיצומו של יום-כיפור ב-י' תשרי (ספטמבר 44),
כשעמדתי על אחד הגגות ועבדתי. בדרכ-כלל לא עבדנו בחושך,
אך דוקא באותו יום הינו חיבים לסייע את המלאכה בו ביום.
היה צורך לגמור לכסות את הגג בניר זפת, מטון שציפו לגשם
שירוד בשעות הלילה וחששו מהידרת מי הגשמי למבנה.

לא וויתרתי על מצוות "זעניתם את נפשותיכם", למורת
SEMBACHNA הלהתית יכול להיות לעBOR עליה מלחמת פיקוח-נפש.
במשך כל אותו היום צמתי ואת חזי הלחם שקיבנתי הטענתי
בכיסי. לפנות ערב בין-השימוש, הרגשתי דפיקות-לב והתקשיתי
להחזיק עוד מעמד. נשאתי את ענייני לשמיים ומרחיק ראייתי כוכב
קטן מנצע. ואני עומד ככה על הגג ובכובב, הוכך בדעת
האם להכחות להתגלות שני כוכבים נוספים שיבשו "כִּי פנה יומ'"
ולבסוף מחליט לשבור את הצום. לפני שבירתו, נשאתי ענייני
למרום בתפילה: "דיבוננו של עולם, אם אני עומד לחטוא בפניך
אני מבקש סליחה ומהילה, הלא אתה אל רחום וחנון, ארך-אפים
ורב-חסד וסולח ומוחל לעוננות".

שם, באור היום הנסוג ממחנה-המוות המונח למרגליותי,
הרגשתי קרוב יותר לבורא עולם - אני בבדידותי שלי מול בידותו
המוחירה.

המשכתי לממליך טעמי פסוקים, שזכרתי בע"פ מתפילת יה'כ
ורק איז נגשתי בלחם היבש...

לא הייתה זו הפעם הראשונה, ששוחחתי כך ישירות עם
אלוקים באופן אינטימי. במשך כל אותה תקופה הרגשתי את
נוכחותו בקרבתו ואת "כבודו מלא עולם" ובצד לי תמיד דיברתי
והתחננתי: "עזרה לי אלוקים, עוזר לי להתגבר על הקשי של
החיים האלה, תן לי את החיים במתנה, תן לי לחיות".

היי אנשים רבים מסביבי, שאמונהם בבורא-עולם התערערה
לאור מה שהוו וראו והיו גם רבים, שניסו להמשיך ולעבוד את

אלוקים אפילו בתנאים בלתי-אפשריים. גילויים דתיים מכל סוג שהוא וטכסי הקשרים לתכני הדת היהודית נאסרו בתכליות האיסור ובכל זאת הם צאו בזמניהם ובנסיבות שונות במחנה. צריך ליל, למשל, שרצתי לאסוף אנשים מחוץ לבлок להשלמת מנין... הרבי מצאנז' שהה אז יחד עמו באוטו מעריב במנין, למדות האיסור להתפלל בחטף תפילה מנהה או מעריב במנין, עד כהן לא היה מיטמע החמור. נוכחותם של אסירים גויים בצריף אפשרה לנו להיטמע במידה מסוימת בתוך התוכנה, שאפיינה את שעotta אחה"צ וכך נעמדנו בצד בעורה בלתי מורגשת, עד כמה שאפשר היה, והתפללנו במהירות. התפילה במנין נתנה לנו סיפוק רב.

ماוחר יותר, כשהרבי נבחר עם רבים אחרים לייצאה לשלוחה מ"בירקנאו", הוא קרא לי וביקש לדעת אם אני יכול לארגן לו משחו בדרך. רצתי והבאתי לו חצי לחם ושתי מנות מרגיננה. הוא הודה לי ואמר: "מוחה'לה, אני מבורך אתה שתישאר בחיים".

בשלב הזה אני גם הנחתי תפילין כל בוקר, למורת המגבלה החמורות. באחד הצירפim היה מצוי זוג תפילין, שמיshawו כנראה הצליח להבריח ולהחביא מעין הפוקחה של הגרמנים. התפליין משכו אסירים יהודים שומר-מסורת מצירפim אחרים וכל מי שהגיע לשם השם בבוקר, היה מניח בזריזות את הרצועות על זרועו, אומר את הברכה במהירות הבזק ומיד מעביר את זוג התפליין הללו, לבא בתור.

השותפות למעשה זה של תפילה במנין והנחת תפילין יצרו בינינו קשר של קירבה ותחווה של לכידות ומגע אונשי במקום שכח נזקקו לכך.

גם העלאת זיכרונות, בדיחה ואולי חיוך, היה בהם כדי לעורר נימוץ של תקווה באסיר מיוASH, כמו אגלי-טל תיראפויטים המרוים את הצמח הקמל. מעניין, שאפילו אז כשהיינו בתחום והמאבק היה נואש, היו גילויים של הומור יהודי. אכן הומור עצוב בו צחקנו על עצמנו, אך עדיין בגדר הומור.

סיפרו ודיברו למשל על דמיות הומוריסטיות כהרשל'ה מאוסטרופולי ואפריים גריידיגר ומשה נדר. גם זיהאה הספרדי הגיח לעיתים לשיחה. היו מקרים, לדוגמא, שמיشهו רצה לשמר על חפץ כלשהו ואמרו לו: "תיזהר יגנבו אצלך", שהרי העلمות של דברים מדרגתם היו לחזון נפרוץ. בהקשר לכך סיירתי תמיד את הבדיקה על הרשל'ה מאוסטרופולי, כשהבאו אליו גנבים בלילה כדי לגנוב את רוכשו והוא מיהר להדליק נר ואומרו: בואו נחפש יחד אולי גם אני אמצא משהו..."

7.10.44 מרד הזונדר-קומנדו

ידעתי שהמרד צריך לפזר בכל יום, אך לא ידעתי באיזה יום. באותו בוקר, שבו פרץ המרד, יומנו התחליל כשגרתי למדעי. העגנו למחסן הצריף, קיבלנו מה Kapoor את רשות הגנות ש策רנו לתקן, התחלקנו לקבוצות-משנה, נרשמנו והתפזרנו כל קבוצה לשימושה היא - ללא שומרים מלאים. כבר סמכו علينا וידעו בזודאות, שעם סיום העבודה כולם ישובו למקום הריכוז. אני הייתי אז בקבוצה בת שלושה אנשים ונשלחנו לתקן את אחד מגגות מגדי-השומרה.

עמדתי שם למעלה על גג מגdal-השומרה ומדרי פעם נשאתי את עיניי והבטתי סביב. שקט כבד אפס את המhana, שקט שלפני הסערה... ואולי לא הייתה זו אלא בכוואה להרגשת הפנימית, שהרי העברתי ידיעות ממשך כל הזמן וידעתי שימושו עומד לקרות.

ואז לפתע זה הגיע...

היה זה בסביבות השעה 11 בבוקר. פיצוץ עז מכיוון הקרטטוריום החריד את האויר וקרע את הדממה. מהנה שלם

ע策 לרגע את נשימתו בתדהמה. הلم טוטאלי שיתק באחת את תנועת-החיים ב'פלנטה האחורה' ושגרתה הופרה. יבכת אוזקה פילה את האויר ונשמעו יריות ממוחקים. אנהנו לא היינו רוחקים מזירות ההתרחשות - פחות מkilometer בקוו אוורי - וראינו עשן מיתמר מצד המשרפות.

עד מהרה המערכת הפיקודית התעשתה והחללה להגיב ב חזיותיות עצבנית.

לידינו ניכרה תcona ומתח מפני הבלתי ידוע. איש הס"ס "קומנדו-פירר" פיליפק, שהיה אחראי על קבוצת העבודה בקומנדו מתקני-הגנות, ידע שאחנה נמצאים קרוב למקום שבו אירע הפיצוץ ומיהר להגיע אלינו כדי לפקח מקרוב על האנשים שעבדו בתחום אחריו. גם Kapoor זפל להגיע למקום.

איש הס"ס פיליפק היה ליד צ'כיה כمدומני וכדי לא להסגיר את מוצאו דיבר תמיד בגרמנית ולא העז להוציא מבין שפתיו ולול מלה אחת בשפה הצ'כית. הוא היה איש נמוך-קומה, שהסתובב בזריזות ממוקם למקום כשלרגלו מגפיים מבהיקות. נראה היה שתמידacha לו הדרך ודמותו הייתה צחה ונוכחת בכל מקום. באותה עת הוא היה ממונה על שלושים איש מקבוצת מתקני-הגנות, שהיו מפוזרים במקומות שונים בזמן התקarity.

ההוראה שקיבלנו הייתה לרדת מהגג, לעמוד ולא לזוז עד שהדברים יתבהרו והעסק יירגע. בינוויים הוא עמד שם לידינו ושרמר.

לא שאלנו שאלות, אך אני כבר ידעת. עמדנו וחיכינו כך במשך שלוש שעות ארוכות נצחה. במנוחה "בירקנאו", לא היה זה דבר של מה בכך להניח לאסירים להיות בטלים מעבודה במשך זמן כה ארוך ו록 תקירות חמורה ביותר עלולה הייתה לגורום לכך. ואז קומנדו-פירר פיליפק, שהיה כנראה באיזשהו קשר עם הממוניים עליו, קיבל הוראה להعبر את הקומנדו שלנו למקום

מאסף מוחץ למחנה ואחרי זמן מסוים לקחו אותו חזרה למבחןה. בקרוב האסירים הייתה מצד אחד תחושה של התורומות-נפש, מצד שני הייתה תחושה של אי-וודאות בנוגע לרמת התגובה של שלטונות המבחן והיקפה. הבנו שאנשי הוזנדר-קומנדו פוצצו את הקרמטוריום, ידעו שטובה לא תצמיח מכך וספק רב אם אלו שיימצאו מעורבים בדבר ייצאו מהענין בחיים. הסיכוי לכך היה קליש ביותר. השאלה הייתה עד כמה יעמיקו הגermenים להקרו ואלו קבוצות נוספות ייפגעו מכך. באותו זמן לא ידעו בדיקות פרטיה האירוע ורק אח"כ נודע לנו פרטים נוספים ממה שאירע במרד.

הסתבר כי במשך חודשים רבים הציגו אנשי הוזנדר-קומנדו בכל-נשך, היו להם כנראה אפילו מספר אקדחים ורימוני-יד. הם השיגו גם אבק-שריפה וחומר-נפץ מיידי קבוצת המרי של הנשים היהודיות, אשר עבדו בבית-החרושת לתחמושת "אונזין" שבמחנה.

הרעיון להתקוממות כללית משלובת בארגון התקפה מביתם ופיצוץ תא-הגזים והמשrapות התבשל זמן רב בקרוב פעילי תנועת-המרי הכללית, שפעלו באושוויז. בין פעילי הוזנדר-קומנדו לבין הנהגת המחרתת המרכזית פרץ סכסוך, שנבע מעיקרו מחלוקת דעות באשר לזמן ההתקוממות. הנהגה המרכזית דרשה שליטה עצמית והמתנה עד לבוא הזמן המתאים, בעוד שאנשי הוזנדר-קומנדו לחזו על התקוממות מיידית, במועד כשבשעון החול שלהם הלאן ואזל. בסתיו 44 נתמעט מספרם של משלוחי המות ואנשי הוזנדר-קומנדו פחדו כי עתה יגיע תורם. ניתן היה לצפות בכך, שהגרמנים יחסלו את העדים לפשע ההמתה בגז ואילולא התקוממו מיד, עלולים היו למצוא את עצם מוכלים למשrapות. פעילי המחרתת ב"בירקנאו" שוויתרו על התקוממות מיידית, בהתאם להוראות של הנהגה המרכזית, נתנו למורי הוזנדר-קומנדו יד חופשית לפעול כרצונם ואלו החליטו לא ללחכות עוד.

אות התקוממות היה צריך להינתן בבוा העת בידי הוזנדר-קומרndo של משלפה 3. התכנית הייתה שם יפותצזו את המשלפה, ייצקו בנזין על הבניין ויצתו אותו, אך התכנון כפי שהוכן מראש השתבש. מיד לאחר שהתקבלו ידיעות מתנועת-הMRI של אושוויז 1 כי שלטון המלחנה עומד לחסל את אנשי הוזנדר-קומרndo, התכננו מנהיגי הוזנדר-קומרndo בתחוםי משלפה 4 לשם התיעוץ, של��טע הגיע למקומ אסיר פלייל, פושע גרמני. משחש כי מדובר בהתקומות, איים להלשן על הנאספים. לא היה מקום יותר לשאלות ואי אפשר היה להתחממה עוד. מיד חיסלו אותו בדקירת פגיון והטיילו אותו לתוך הכבשן הבוער. תקופה אחר-כך התקיפו את שומרי הס"ס הקרובים ביותר תוך המרת רימונים לתוך המשלפה. חלק מבין המתוקומים הצלicho לפורץ להם דרך אל החורש הסמוך. אחרים פתחו באש על הזקיפים הגרמנים וקובוצה נוספת התחכה את חוטי-התיל המחוושמלים ובורה עבר היישוב "בודאי". ההתרחשות זרעה בהלה בקרב אנשי הס"ס ועוד לפני שהאנשים משלפה 3 הספיקו לפעול, הם נקטו מיד באמצעות דיבוי, סגרו אותם באולם ושיתקנו את יכולתם. במשלפות 3 ו- 5 לא נתרחשה כל פעולה והם לא נטלו חלק בהתקומות.

הngaת הס"ס הוזנקה מיד אף בני צבא המושלים והם הקיפו את תחום המשלפות ופתחו באש על החורשה שמאחורי משלפה 4. קבוצה אחת של המורדים הצלicha לפורץ את המצור ופנתה מהוזן למלחנה. כשמונה ק"מ מבירקנאו הם כותרו, נלחמו כמידת יכולתם ולבסוף נפלו בקרב. גם יתר הנתפסים נורו ונחרגו. המעת שרדתו מהקרבות נחקרו בידי המחלקה הפליטית ונכלאו בבלוק 11.

בין אלו שהשתתפו במרד מבני מאקוב היו משה בכרך, בצי'קו, לייב צין, ברקן ואיצל טאפר, ישראל לבקוביץ, יוסף לודוינוביין, טוביה סגל, ולול ומשה פוקס, מאיר פיני-ארצ'יק, ולאדק פרנקל, אייביש-לייב והרש קווניך ומשה שוסטאק. אחד מראשי המחתרת

ב"זונדר-קומנדו" היה ליב לאנגפוס הוכור לטוב. בכתביו שנתגלו שנים אח"כ, הוא תיאר בין היתר את ההכנות למרד ואת המרד עצמו. לפי רישומתו רצחו הגרמנים ביום המרד עצמו (7.10.44), 460 מאנשי הזונדר-קומנדו וב-26 בנובמבר 44 נערכה סלקציה ו-170 מאנשי הזונדר-קומנדו הוצאו להורג, כנראה שביניהם היה גם ליב לנגפוס - הדין ממאקוב, זלמן גורדובסקי מהעיר סובלקי וזלמן לבנטל מהעיר צ'חנוב, שלושתם היו ממנהיגי המרד ושלושתם כאמור כתבו והשאירו כתבים אשר נקבעו בכתובים בשטח הקרייטוריום והכתבם נמצא לאחר השחרור.

לי לא היה קשור ישיר לתכנון המרד, אך מעצם השתיכותו למחתרת הרגשית שגם לי היה יד ולו רק בעקיפין ובמעט במה שהתרכחש. מיותר לומר כי המאורעות עשו רושם עצום על המוויסיריה המנהה והairoוע הכלולות נפתחו כמאבק גבורה של אנשי הזונדר-קומנדו.

בטוחה המיידי אנחנו לא נפגענו מהמרד אך כתוצאה ממנו, ככל הנראה, הוסקו מסקנות והיו לכך השלכות מרחיקות לכת לאכבי פירוקן של הקבוצות 'החזקות' במחנה. לקבוצות חזקות נחשבו בניין הצרייפים, החשמלאים, הוואסער-פריזורגן - עובדי הצנרת והקנלייזיה, מתקני-הגגות וכדו'. לא שאסירים מקבוצות אלה לא מתו ממחלות ומרעב. היו Kapoorים אכזריים שנטפלו לאנשים, אך ייחסית לקבוצות אחרות מצבעם היה טוב יותר. תנאי העבודה היו קלים יותר, היה להם יותר אוכל והגרמנים נזקקו לשירותיהם. מבחינותם של הגרמנים, קבוצות מהסוג זהה עלולה הייתה להתחווות אנרגיה פוטנציאלית למרד.

איך מפרקם את הקבוצות האלה? או בשיטת ההשמדה או באמצעות העברה למחנות אחרים. בשלב ההוא הגרמנים העדיפו את הדרך השנייה, שהרי היו צריכים את בעלי-המקצוע, מה עוד שהחוית המורה היה החלה להתפרק ולכון כנראה הוחלט לשולח אותנו מ"בירקנאו" למחנות אחרים. בדרך זו ניסו לסלל כל

ניסיון נוסף של הידברות בין הקבוצות החזקות ומחשבות על בריחה. אם לא היה פורץ המרד של הונדר-קומנדו, ייתכן והיינו נשאים ב"בירקנאו", אם כי אין לדעת זאת בוודאות.

ואכן התבשנו עד מהרה כי זוקקים לבעל-מקצוע במחנות אחרים וכל הדငדקרים היהודים יועברו למקום אחר. יש לציין כי מתקני-הגגות הללו יהודים לא נכללו באוטה רשיימה.

אחרי שנה וחצי של עבודה תיקון גות במחנה ההשמדה "בירקנאו" (מרץ 43 עד אוקטובר 44) עמדתי שוב בפני הלא נודע והתחוושה הייתה אiomה. כשהגענו ל"בירקנאו" לא ידענו מה מהותו של המקום ואלו חוויות אiomות יוזמנו לנו בו, אך עתה כבר החרכנו. ידענו על קיומם של עוד מחנות ריכוז והשמדה מלבד "אושוויץ" ומניסיוננו האישני כבר יכולנו להתר לעצמנו את מתכוונתם. לא היה ספק לבבנו, שהגרמנים לא מוציאים אותנו מ"בירקנאו" סתם כך מתוך תעוגג וכי היעד המתוכנן לא נועד להבראה.

דרך ארוכת-סבל עברתי בבירקנאו. מאשפנות, הגעתי למצב שבו עמדתי פחות או יותר על הרגליים וחששתי מאד מהעווד לקרותitori בהמשך. האם אני עומד להיפרד מעמד היוזתי, לעבור שוב למקום חדש ולהזoor לנקודת האפס במסע נוסף של הישרדות? היה ברור שימושו רע מכך בפתח ולבי היה כבד עלי.

טרנספורט הקבוצות החזקות

באחד הימים של תחילת נובמבר 44 הוציאו אותנו מהבלוק לפי רשימה והתחילו להכין אותנו למשLOWת, ככלומר העבירו אותנו לבית-המורחץ לתחילך המוכר של החיטוי, אותו כבר עבר עברי בעבר לא פעם ולא פעמיים. ראשית היינו צריכים להתפשת עם ידים

מורמות, כדי לוודא שלא השארנו על עצמנו דבר ורק אז נכנסנו לעשות את המקלחת ואת הדזינפקציה. בדרךם, הגרמנים לא אפשרו לקחת מאום ואת המעת שאספנו בדרך נאלצנו להותיר מאחור.

ישר משם הובילו אותנו לתחנת הרכבת ב"אושוויז" - זו שצפינו בה עד אז מרוחוק, מעבר לגדר - זו שהייתה לכיה ובין מהחינו בני-ישראל תחנה אחרונה בדרך אל המות.

תהליך הפינוי התבצע אמן ללא אלימות חריגת, אבל היו צעקות והכויל נעשו ב מהירות. העלו אותנו על אחד מקרוונות-הרכבת, שהמתינה על הרץ. למצוור הייתה רכבת-נוסעים ולא רכבת-משא. חלק מהאנשים בקרון שלנו היו מקובוצת מתקני-גגות וחלקם מקובצות אחרות. ישבנו וחייכנו למועד התזוזה. איש ס"ס הופקד על שמירת הקרון ולא דיבר אותנו מ טוב ועד רע לא אז וגם לא בהמשך, בזמן הנסעה. כמדומני שחילקו לנו אז כחץ כיכר-ליהם. רק לפנות ערב התמלאו כעשרים קרון-הרכבת באנשים והרכבת החלה לנוע לאטה...

צריפי המחנה שבו שנחתי חודשים כה מרוביים הלבו וקטנו משדה ראייתי, גלגלי הרכבת נעו על הפסים תוך שהם מגבירים את הקצב, עתה יותר מהר. חוטפים, בולעים אדמה, מתרחקים מהאורות המנסנוריים של "בירקנאו" ומושכים אותנו הלאה, הרחק מגבולות מחנה המות...

בחוץ שלט הלילה והחשון. הרכבת קשחה אחת שתים אחת ושתיים והנה אנו שוב נסחים בקרים המתנדנדים, נסעים שוב לכיוון בלתי ידוע. אלא שהפעם, בשונה מمسענו הקודם, כולנו הינו בוגרי מחנה השמדה עם ידע מצטבר, עתורי ניסיון וסביר יותר מכך, לא עוד תמים באשר לגבולות הרוע האנושי. יתר-על-כן, בזמנו הגענו תפ ונשים, זקנים וחולים ואילו עתה נותרנו בודדים, שרידים מממשפחות שלמות.

לפי היכרותם של חלק מאטנו את הסביבה, יכולנו לדעת להיבן פונה הרכבת. היינו בחורים עיריים והחליטנו ביננו, שבמידה וכיוון הנסעה יהיה מזרחה, נעשה מעשה. צפונית מזרחית לנו הייתה "טרבלינקה" וידענו שם יחכה לנו רק המוות. על "מיידאנק" לא ידענו וגם לא יכולנו לשער ש"טרבלינקה" כבר לא הייתה קיימת כמחנה השמדה בנובמבר 44.

בכל קרון שמר כאמור איש ס"ס אחד ומונת-יריה בידו ובנוספַּך היה שני קרוןוטים מיוחדים רק لأنשי ס"ס, האחד בקדמת הרכבת והאחר בסופה. אנשי הס"ס בקרונות הללו היו תגבורת לשמירה הכלולת והוא נכונים לפעולה מיידית בשעת הצורך. איש הס"ס, ששמר בקרון שלו, שידר א-שקט והתנהג באורח שונה מכפי שהיינו מרגלים ויש להניח שיחסו נבע מפחדו אותן. התנפלות מסיבית של אסירים זועמים ומיאשים היוותה אותנו. התנפלות מסיבית של אסירים זועמים ומיאשים היוותה אותן ממש עברו ובקלות יכולנו לפרק את נשקו מעליו ולהכריעו. קבענו סיסמא לפעולה וסיכמנו שה賓תן אותן, קבוצת האסירים בכל קרון תתגנוף על איש הס"ס, אח"כ יפרצוו את דלתות הרכבת וכל אחד יקפוץ החוצה. מי שיצילich לשroud ישרוד ומי שייהרג, ייהרג. היו כמה שהתגנדו תיאורתית לתוכנית ההימלטות, אך ברגע שהיתה נופלת החלטה לפועל ממש, גם הם היו שותפים לה.

אם בתקופות מוקדמות יותר התקשה האדם הבודד ליזום מעשה בריחה, han מפאת החשש לעמוד בתלאותיה של דרך בלתי ידועה ומלאת סכנות, han מחת הפחד מכך, שבריחה עלולה להביא מוות על הוריו, על אחיו ואחיותיו והן מאחר וזה לא הוכחה כתובה יותר מהקיים, הנה כי אין באותה נקודת זמן כבר ידענו כי החלטה מוכילה קרוב לודאי להשמדה ולמרבה האירוניה כבר לא היינו צריים לדאג לכך שהמשפחה תשלם בחיי במרקחה ומישחו יברחת... היינו אחרים רק לגורלו אנו וגם אז, המוני לפעולות התגנות בפועל ממש נוצר רק כשהחשבנו שהחרב מונחת

על צוואר. תכננו לפועל רק במידה והיה מתברר לנו לבטה, שיעוד הנסיעה הוא להשמדה ואין עוד תקווה - לא קודם. בינו間に עקבנו אחרי כיוון נסיעתה של הרכבת, הסתכלנו מבעד לחלונות והבחנו, שמשיכים לנסוע כל העת צפונה (צפונה לורשה). אם-כך נסענו או לכיוון דניצינגן גדןסק או לכיוון פרוסיה-המזרחתית. כל העת היה שמרנו על רמת מתח גבוהה וählטנו להחות ולראות מה יקרה הלאה.

לאחר שעזות נסעה מרובות, הגיענו בשעת לילה למקום שנקרא "שטוֹטוֹהָוף", ע"י "גדןסק" והרכבת עצמה על רמפה בתוך מחנה, שנראה מרוחק כהעתק ממוקם אדרור ומוכר.

חששתי שעומדים להשמיד אותנו ושם יהיה סופי. עודנו מגששים כב哀לה באשר לגורלנו וכבר הורדנו מהרכבת באותו שיטה וסדר כמו שהתנהל הפינוי באושוויזן. היינו משולח של "הפטלינגגים", ככלומר, "אסירים מודרניים" והיחס היה בהתאם. לא נהגו בנו בצורה כה ברוטאלית, אם כי עדין גם אז נפלו אנשים בדרך זו או אחרת, אם זה תחת מכחה ממוטסת או כתוצאה מקריסת הגוף בשל מחלת או חולשה.

מחנה "שטוֹטוֹהָוף"

הגענו לממחנה ההשמדה "שטוֹטוֹהָוף" בשלתי המלחמה, אחרי שהגרמנים נחלו מפללה בסטלינגראד ואחרי הנחיתה בנורמנדייה. מאוזן הכוחות נתה במובהק לרעת הגרמנים, אם זה מול הצבא האדום הסובייטי, שנחל ניצחונות גדולים בשנת 44 בכבוש מחדש את בילורוסיה, כיבוש דרום-מזרח פולין עד לנهر ויסלה, כיבוש רומניה, אסטוניה, ליטא ולאטביה, כיבוש חלקן המזרחי של יוגוסלביה, הונגריה וסלובקיה, וכיבוש שטחים בצפון פינלנד ובואם

זה מול בעלות-הברית המערבית, שהצליחו להבקיע את המערך הגרמני בסיווע אדריך של כוחות האויר האמריקניים ולאחר הנחיתה בגרמניהיה התקדמו במהירות למסע מרדף כולל נגד גרמניה הנאצית עד שיכניעוה ללא תנאי.

אנחנו כמוכן לא ידענו את פרטי התקדמות המערכת, אך סימן ראשון, שהעיד על שינוי מגמה, היה סגירת הקרים טרוריים במקומות. ביום השני לבואנו לממחנה "שטוטהוף" הגיעו משלוח של נשים מסביבות "ליטה" ושם הובילו להשמדה. לאחר שסגורו כבר את דלתות המנות, נתבללה לפתע הורה לשחררן ולהעבירן חוזה לממחנה. מאותו רגע פסקה רשותה פעלות ההשמדה השיטית בקרטוריום (בהתאם להוראותו של היימלר מנובמבר 44 הופסקה ההשמדה בתאי-הגז גם בגין מחנות ההשמדה), אם כי אנשי ס"ס המשיכו להתעלל באסירים בתוך הממחנה בהתאם למוזג הסדייסטי ועדין להפצת הרימה ראש ואלא הניחה לנו לנפשנו למרות כישלונה הגadol במערכה, שהתגלה מחוץ לגבולות הממחנה.

אנחנו כאמור לא ידענו מה מצב התקדמות הכוחות בחזית ומה קורה בדיקוק במערכה. يوم רדף יום, הרעב הכרוני חזר להציג לי בשל המחסור החמור במזון ועד מהרה התדרדר מצביו וכפסע היה בין לבין מצבו הסופני של מוזלמן. פרט ליוםים שעבדתי בסבלות קשה, בגין הזמן הסתוובנו בממחנה בין הצריפים באפס מעשה וرك בערב נכננו לתוך הצריף לישון.

בימים האחרונים לשוחחנו בממחנה, בעודוי מסתובב, רפה ודל כוח, שמעתי לפתח קול מנדולינה. התקرتבי וראיתי את אחד מעוזרי הבלוקאלטסטר מגן. התקرتבי אליו ובהסנסות ביקשתי את רשותו לנגן קצר. הוא זדק לעברי מבט מלא פלייה ושאל אם אני בכלל יודע לנגן. ביקשתי שייתן לי לנסת, למרות שמדובר זמן רב יידי לא אהזו בכלל ולא פרטו על מיתריו. מאיפה שאבתי את הכוח לנגן אינני יודע, אך לאחר שניות לבקשתי ואחזתי בידיו את הבנזו, עלו ובקעו הצלילים מן הכליזם במחירות שירים רוסיים.

אנשים עמדו מסביבי ושרו וביקשו שאנגן שיר נוסף... ועוד אחד. למשמע הנימיות, מיהר העוזר השטובנדינסט וקרוא לבוקאלטסטר כדי שישמעו את נגניתו והלא הורה להביאו לי קערת מרק בתמורה לנגניתי. הקערה האדומה הכללה שני ליטר מרק ואני התחלמתי בנוزل החיוני עם שותפי ליבל-הייט.

למהרת היום ניגנתי שנית וקיברתי עוד מנת מרק גודשה. ועוד נגינה... ועוד קערת מרק... וכך, ממש שלושת הימים האחרונים לשוחתנו במחנה.

בדרכו הצלחתו להתאושש קמעא ולאגור מעט כוח לקרהת הבאות. אפשר לומר כי התבררתי ביכולת להניע את ארון השומעים בצלילי הנגינה, וכיולה זו מילאה תפקיד חשוב בהתאוששותי מעט, בתנאים ההם ובאותה נקודת זמן.

כשלושה שבועות היינו במחנה "שטוטהוף" שבביסיס שפר הויסלה ואז העבירו את רוב אנשי הקבוצה, שהגיעו לשם במשלוחה מ"אושוויז", למקום אחר.

עבדה בשדה התעופה "הילפינגן"

בסוף דצמבר יצאונו ברכבת מחנה "שטוטהוף" לכיוון הגבול הצרפתי. אחרי 24 שעות הגיענו למקום שנקרא "הילפינגן". שיכנו אותנו תחת שמירה קפדנית של איש ס"ס בהאנגר ענק לאוירוניים, שהיה שirk לחיל-האוויר הגרמני.

הגרמנים קיוו לקיים במשך זמן רב, כל עוד אפשר היה, מסה של עובדי-כפיה למילוי כל הצרכים שעמדו בפני הצבא המתפורר. וכך, למרות מצב גופנו הירוד נשלחנו לאותו מקום כדי לסייע לצבא באיתור והוצאת פצצות שנפלו באזר ולא התפוצטו.

אם בתחילת ה抗战 בגרמניה מרכז תעשייה כבده ולאחר מכן נטו להתלבב בה抗战 ריכוזי אוכלוסייה, כדי להגבר את הפאניק ולפגוע בכוח העובדה הגרמנית, הרי שלקראת סוף המלחמה הסתמנתה נטייה בקרב פיקוד בעלות-הברית להתרמם בה抗战 תעשיית הדלק הגרמנית ונתיבי התחבורה באירופה, כדי לפגוע יותר יעילות בכוחות המזוינים הגרמניים ולשתק את היהודי המחז שליהם: חיל-האויר והכוחות המונעים. מתקפת המפציצים הותירה אחריה פצעות רבות בשטח, שהלן כאמור לא התפוצצו. היה צורך לאתר את אותן פצעות ולפרקן כדי לשמר על נתיב פתו ובסל השיבות הנושא נשלחו כעובי-כפיה לעבר בעובדה הקשה הזו.

הינו קבוצה של כ-200 איש והוטל עליו למצוא את ה抗战 בשטח השדרות שבאזור, לחפור מסביבן, להוציאן ואו להזעיק את החבלנים לצורך פירוקן ופינוי מהאזור. הדבר היה כרוך בסיכון והחשש מההתקפות בלתי מボרת ליווה אותנו בכל רגע ורגע. הדבר היחיד שהיה חיובי בעניין באותה עבדה קשה הייתה העובדה, שאנשי וורמאנט מחיל-האויר הגרמני שמרו עליינו בזמן שעבדנו ולא אנשי ס"ס - חיות האדם.

לעת לילה חזרנו לשטח שדה-התעופהليلנה בהאנגר המטוסים. מציעי הקש במקום שרצו כינים ועד מהרה התגרדנו כולם. כל הניסיונות לפולות את הכנינים מהגוף עלו בתוהו. אי אפשר היה לדבר את המכחה האiomה הוו באמצעות תנאים בשום-אופן. זה היה נורא. המזון שניתן היה מועט מאד, ליטר מרק ליום ורבב ככר לחם וכל הזמן היינו רעבים. לעיתים, בדרך לעובדה יכולנו לקטוף תפוח אחד העצים, שהיו פזורים פה ושם לאורך הדריך ואלו השיבו במעט את נשנו ועזרו לנו לשרוד. אנשי הצבא (הוורמאכט), ששמרו עליינו היו פיחות ברוטאליים מאנשי הס"ס ולא הקפידו בעניין התקופחים. בכלל, התחושה שמלתת קרובה עשתה את שלה בין שורותיהם, הם מאי פחדו מتوزצות ההכרעה

הקרבה ובאה ומיום-הדין שיגיע בעקבותיה. אחד מהם אף התבטה כי הוא מוכן להחלף עמי.

הרגשנו בשינוי המתהווה, אך בಗבולהו המצטמקים של הריך עדין לא הייתה שום פינה בטוחה ליהודי ואף אחד מאננו לא העלה בדעתו לבירוח ממש. היינו עוסקים בשידעה ובקיום, לא היה לנו לא הכוח הנפשי ולא הפיזי לבירוח וגם לא ידענו מה מכחח לנו בחוץ.

שהינו ב"הילפינגן" למעלה מחודשיים ואחריו שהיסלו את המקום בסביבות פברואר 45, העבירו אותנו ברכבת לממחנה-ריכוז "דאוטמרינגן".

מחנה "דאוטמרינגן" ו"ברגן-בלזן"

"דאוטמרינגן" היה מחנה קשה כדוגמת מחנות הריכוז האחרים. בשלב שאנו הגיענו לשם, כבר לא העבירו אותנו. במשך היום הסתובבנו הלומדים סביב הצריפים ורק לשעתليل הותר לנו להיכנס לתוך הצריפים ולהניח את ראשנו העיפים למנוחה רצוצה.

נשאנו ב"דאוטמרינגן" כחדרן, עד למרץ 45. הרגשנו כבר שקץ המלחמה הולך ומתקרב, אך לא האמנתי שאצליח להישאר עד אז בחיים. באותה עת אפשר היה להגדיר את מצבינו כמוזלמן. הייתה לנו כמלה באתו פרוזדור ארוך המוביל אותנו בסופו של תהליך אל עברי פ-פחח, כשאתה נסוג באטיות מן החיים. במצב זה ולאחר שהוריינו את נעלינו מעל לרגליינו, העבירו אותנו יחד עם אחרים כמותי ברכבת לממחנה "ברגן בלזן", מחנה-ריכוז בצד גרמניה, מדרומ-מערב לעירה "ברגן" ליד צ'לה ו"הנובר", שם שלחו הגרמנים חולים ואסירים שלא היו כשירים עוד לעבודה.

ירדנו מהרכבת כשסמרטוטים עוטפים את כפות רגליו וכך נכננו למחנה. כל אשר ראיינו היה לכלוך, מים, אשפה, צריפים השוכנים, עלובים ומתחוררים בחלקם. תנאי הצפיפות ששררו בצורה אליה הושלכנו ובמהנה בכלל היו איזומים. בצריפים רבים לא היו כלל דרגשים ותיכופות לא היה בהם אף מצע קש או חציר למשכב, לא כסאות ולא תאורה. הייתה שם רק רצפה מזוחמת וחלקלה, חלונות שבורים ורטיבות מהגשם שהדר וחלחל דרך הגג.

בתוך המחנה פגשתי את אדם שמווצאו מהעיר פלונסק. שנה קודם לכן הוא נשלח מ"בירקנאו" בטרנספורט ואני עוזרתי אז בידיו והבאתי לו לחם וחצי וחבללה מרגרינה. משוויה אותה, מייד להסביר לי כגמולי הטוב. לבשו היה מתוקן משל יתר האסירים והمرאה העיד על מעמדו ואכן הוא ביקש ממני להמתין לו בצד ועד מהרה חזר כשבידו צלהת מרק. עזרה מסוג זה לא הייתה דבר של מה בכך במקום האדור ההוא וכשאדם הבטיח לדאוג לי בהמשך ומידי פעם אכן הביא לי צלהת מרק, הדבר העמידני מעט על רגליי (כמדומני שנשא בתפקיד של אחראי על הניקון במחנה ותפקיד זה אפשר לו מן הסתם זכויות יתר במקומות ההוא).

במחנה "ברגן-בלזן" לא היו תא-גז, אך אלף יהודים עונו שם או הורעבו למוות. ריבות האסירים, שהגיעו לשם במסגרת עדות-המוות, נדחסו לשטח הנטוון מבלי שקיבולתו יכולה הייתה להכיל את המסיה האנושית הזה וההתדרדרות הייתה אז מוחלטת. כאשרחנו הגענו במרץ 45 החמירו התנאים והגיעו לממדים קטסטרופיים. תנאי התברואה וההיגיינה היו בלתי נסבלים וטיפול רפואי כמעט ולא ניתן לאלפי החולים בכל רחבי המחנה. תנאים בלתי אנושיים ומהסור משוער בפריטים חיווניים לקיום יומיומי אלמנטاري, כמו נעליים, שמיכה וכדרי הביאו למלחמה הירושדות אלימה ולמכת גניבות מקיפה ואונשים, גם האינטילגנטים והמתורכתיים שבינוינו, איבדו שם את המידות

הטבות והפכו לבلتி אנושיים ומנוכרים. היו שניסו לגנוב את הצורך שלך בעודר ישן עליו, או את הנעלמים מתחת לראשך או שניסו אפילו להסירן מעל רגליך אלו שלא היו ערניהם מספיק.

מנות האוכל היו זעומות ביותר, דלות ומעופשת להחריד וכי השתיה היחידיים שעמדו לרשותנו היו בבורות מזוהמים שבשיטה המhanaה, בין ערים מתיים, שהיו בדרגת רעלות כמעט מוחלטת. אנשים סביבי מתו כמו זכובים. בחודש מרץ הגיעו התמותה לממדים כה גדולים (למעלה מ-18,000 אסירים נפטרו בחודש זה בלבד) עד שלמרות המשלוחים הבלטי פוסקים לא עלה מצבת המhanaה במידה ממשמעותית.

באוטו חודש אירע לא אחת שבמישר ימים תמיימים לא חולקו מננות הלחם הקצובות. אם בתחילה עוד קיבלנו מנת לחם ומרק, אחר-כך הורידו את המינון לפעם ביוםיים ואחר-כך לפחות שלושה ימים. על כל זאת נוספו עוד התעלליותיהם של סגל הס"ס. היה علينا להשיכים באربع בוקר ולעתים אף מוקדם יותר ובתום מספר דקוט כבר עמדנו לפני הצריפים מחלקות מחלקות. בשעה שש לערך הובלנו לרחבה המסדרים של המhanaה, שם היה לכל בלוק מקום קבוע.

אלפי אסירים עמדו שם והמתינו ללא ארוחת בוקר או משקה גם, אפילו בימים הקרים ביותר.

ההמרה נספת במצב חלה שבבויות האחرونנים, כאשר שיורי התמותה היומיים הגיעו למאות אחדות וכבר לא הייתה אפשרות לשורף את כל הגוף או לקברן. ברחבי המhanaה נערכו ערמות ענק של גופות, שהגבירו את התפשטות המתוגפות. טיפוס-הבהרות, הרעב, מחלות קיבת ומעיים הפילו בחודשים האחונים רבבות קורבנות. יכולת לדמיין את קויי-מתאר דמותו של מלאך-המוות, שהופיע במקומות כשהוא מدلג עם שללו מקום למקום.

הייו שם בת-שימוש ארוכים מעז, אך חלק מהחולים לא הספיקו לצאת וצנחה איזמה נישאה באוויר. אנשים שכבו שם ללא כל מצע, מוכי כינים ובצפיפות נוראה. מי מבינו שザaliveה לפקוח את עיניו ביום המחרת, מצא אנשים מתים שרועים לצדוי. החיים שכבו עם המתים ולפעמים לא ניתן היה להבחין מי הוא החי ומי הוא המת.

מלחמות-העולם השנייה התקרבה לказח ועדין טלפי המפלצת הנaziית לא נחו. אותו טירוף נאצי מתמיד ופושה בכלל, אשר גרס כי יהודים אינם בני-אדם, כי יש לגרום להם סבל וכי אין זה חשוב אם יموתו, נותר בעינו. לאחר התמוטטוון של החזיות המערבית והחזיות המזרחית, הגרמנים כבר ידעו שהפסידו את המלחמה ולמרות הכול המשיכו בתאות הרצח והמוות כשהאזריות, הרעב והמלחמות המשיכו לגבות את מחירות עד הסוף.

בתחילת אפריל, כשאלפי גוויות היו מוטלות בכל שטח הממחנה, ירווקות ונפוחות מהם שמש האביב ובכל דרגות ההתקופורנות האפשריות, ומדי יום נוסף מתיים אחרים, שכוחם לא עמד להם עוד, השתמשו בשלדי גופינו הרפים ככוח עבודה פניו ונגיש. העבודה שלנו הייתה להוציא את המתים מהצ riff ולהשליך את גוויותיהם על ערימת גופות קיימת. בכל אשר פנינו אנשים גוועו מסיבב והחימם, אם אפשר לקרוא לכך חיים, הפכו לגיהינום במקום הזה.

כל אותה עת ולאורך כל הדרך רצופת היסורים והסבל, חברי ליביל-חייט היה שם לצדינו כמו אח ולא עזבני לרגע. לקראת הסוף הוא חלה בדיזנטריה קשה מאד ובשלב מסוים נפרד ממוני ואמר: "מווטל, אני הולך למות". עמדנו כבר לפני השחרור ממש ולא יכולתי להסכים לכך בשום פנים ואופן. ניסיתי בכל כוחותי הדלים להילחם ברוע-הגוזה.

פניתי לאותו אדם שעוזר לי עם קערת המрак והוא סיפר לי כי במחנה ישנו אסיר יהודי מנורגניה, רופא במקצועו וברשותו

תרופה שעשויה להצליל את חייו של חבריו, אך ב כדי להשיגה עלי לשלם תמורה בזזה.

היתי מוכן לעשותה הכל על-מנת להצליל את חייו של לייבל-הייט, אך לא היו בידי שום מקורות כספיים. תהיתי בחידלון ובאין-אונונים מה ניתן לעשות עד שגמלה בלבי החלטה להוציאו שניני זהב מערימות גוויות-המתים, שהצטברו או סכיב. מרגע שהחלהתי, לא היסשתי לרגע, למרות הסלידה הגדולה מעצם ביצוע המעשה. בלילה ניגשתי בקושי ובמאין רב, מרוב חולשתי, להררי הגוויות וחיטטה ביניהם. מצאתי בפיותיהם קצת שניני זהב, רעדתי כולם מעצם ביצוע דבר נורא שכזה ומתווך בחילה הקאטי, אך במקורה זה המטרה קידשה את האמצעים ושמחתי כשהבאתי אותן לעידן וקיבלו תמורה את הת蘿פה היקרה. מיהרתי לתת אותה לחבריו החולה, אך הסתבר שככל מאמצי היו לשוווא ול מגינת לבי איחרתי את המועד. הוא החזיק מעמד עוד יומיים ואז נפה את נשמו.

לב נשבר או לריסים וכאליו חלק מגופי מת. האדם הקרוב אליו ביותר מאז נפרדתי מעלה משפחתי, נעלם אף הוא מהי. אחרי שסבלנו כה הרבה לאורך נתיב ההיסטוריה, עתה לקראת הטסוף לקה ממוני אלוקים את האח שיכול היה להיות לי. כל האנרגיה המועטה שעוד נותרה בקרבי כאילו התפוגגה יחד עם מותו ושווי משקל התעורר לחולוטין. דבר כבר לא היה אפשר לי, נותרתי אדיש וחקור הlek וחתפסת בחלל לבי.

היתי במצב קשה ביותר, ישתי בצריף וחיכתי לזמן שבו יגיע תורי ומלאך-המוותifikוד את מקומי. שקלתי אז 30 ק"ג, כבר לא יכולתי אפילו להכנס דבר אוכל לפוי וחסכתי בתנועות כדי לא לbezco אנרגיה מיותרת. ידעתי כבר שהגרמנים היו מוקפים מכל עבר ושהשחרור קרוב, אך לא ידעתי אם אספיק להחזיק מעמד וואזכה להגעה לכך.

השחרור

ב-15 באפריל נמסר המחנה לידי הבריטים.

השיעור שайн עוד שומרם בצריח עשתה לה כנפיים. סיפרו שראו אנשי ס"ס מסתובבים ללא נשך כשבידם סרטים לבנים כאות לכניעה. אסירים, שכוחם עמד להם, פרצו למטבחים ולמחסנים, חטפו מכל הבא ליד ורכבים מתוך אוז כהעלה מזון ונשארו מוטלים בשטח המחנה. כך קרה, שעוד רבו הקורבנות בקרוב אלה שהצליחו להחזיק מעמד עד ליום השחרור. רבים אחרים היו חסרים אפילו את הכוח לקום ממוקם בצריפי והמשיכו לרבען בכיתנים המזווהמים, קודחים וגוססים ברעב ובצמא. חלק ישבו אטומים כשושים דבר מה שהתרחש בחוץ לא חדר בעם ורוחם כבר שוטטה רובה ככולה בעולם הבא.

אף אני ישבתי במקומי בצריף וחיכיתי. נאבקתי בשארית כוחותי ורצוני כדי לחיות ולא למות עתה - עם השעות האחרונות של השלטון האכזרי והרוצחני שקם אי פעם עלי-אדמות.

בלילה שלפני השחרור כבר נשמעו קולות טנקים מהכיביש. בשעות אחיה"צ של יום א' 15 באפריל, עברו טנקים בריטיים בפתח המחנה, נכנסו לשטח האימונים של הצבא והאזור המפורז נמסר ללא תקלות. זמן קצר לאחר מכן נכנסה קבוצה קטנה של קצינים בריטים אל המחנה. מבחינתנו רגע השחרור היה לאחר שעה קלה כשהשמעו קול קורא ברמקול מתוך ג'יפ צבאי אנגלי, שהסתובב ברחבי המחנה והודיע במספר שפות: "באוו לשחרור אתכם, אתם אנשים חופשיים!". ביקשו מתנו לחכות במקומותינו תוך אזהרה כי עדים לא השתחררנו סופית ורשנית וכי עלינו לשמר האחד על השני ולא להתפזר עד לבואם של אנשי הצלב-האדום, שייעזרו לנו ויתפלו בנו.

זהו. אני אדם חופשי!!! נותרתי בחיים!

היהתי מודע לכך שאנו חופשיים, אך דוחק איז לא יכולתי להרגיש את שמחת הניצחון והשחרור וגם מסיבתי לא היו גילויי שמחה לשמע הקולות הבוקעים מן הרמקולים.

קשה היה במצבנו להכיל את מלוא המשמעות של ההתרחשויות האחרונות וקשה היה לקלוט כי אכן קצו המיויחל של הוצרך בא ברגע אחד, על ציר הזמן של כל אחד מתנו והוא עובדה מוגמרת מעטה. משמעות המושג "שחרור" והשלכותיו על היינו לטוחה הארוך לא היו ברורים לנו ולא חדרו עדין לתודענו די צורכם בשלב ההוא.

כבודים הקמים מעפר דל החלו האנשים שדרדו להגיע למקום הריכוז שברחבה המהנה ומשם הועברו לטיפול ראשוני בבית-חולים שודה שהוקם בסמן.

מחנה "ברגן-בלזן" שוחרר כשלושה שבועות לפני סיום מלחמת-העולם השנייה. הכל מסביב היה מופצץ וחזית הקרב הבריטית נמצאה אך קילומטרים ספורים מתנו. עדין לא יכול לארגן אספקה מסודרת של לחם ותחזוקה המשחררים התחלו לחלק במ汗ה חלב ממותק, שמו חבילות והביאו כל מיני קופסאות שימורים.

היו אלה אנשי הצבא הלוחמים - הדיוויזיה המוטסת הבריטית בראשותו של גנרל ברקר - שהחררו את המהנה והם לא היו ערויכים נפשית ורגוניות למפגש הראשוני הזה עם זוועת המהנה. המחוות שנתגלו לעיניהם בשטח המהנה הכו אותם בהלם אדייר ובימים הראשונים ולונכת היקף הזועה שנפרשה לפניהם, הם נזקקו לנראה מעט זמן כדי להכנס לתמונה את הגורמים המתאיםים, לצורך התארגנות רפואיים וסייעות מסיבית.

ב-17 באפריל הגיע ראשון צוותי הרפואה הבריטים הגדולים ל"ברגן-בלזן" ומכונית רבות של הצלב-האדום החלו לשוטט בשטח. משימות העיקרית הייתה לטפל בחפים, לקבע את המתים,

לארגן אספקת מזון נאותה ולחטא את המחנה. באותו יום הוחלט לעצור את כל סגל פיקוד הס"ס בשל המצב הבלתי ייאמן במחנה ועל השבויים הוטלה המשימה האiomה להביא לקבורה אף גופות מצומקות ומתרופרות בקדרי אחים ענקיים.

ב-18 באפריל הועברו חולין-טיפולים לבתי-חולמים שדה מאולתר. עד מהרה הותקן מכשור רפואי ברבים מבנייני המחנה הצבאי ואלה הוסבו לבתי-חולמים. אלו שנמצאו נגועים בשחפת נלקחו לסנטוריום בשבדיה לצורך טיפול והחלמה.
אני עברתי סידרה של בדיקות ונמצאתי ברייא אם כי משקל לא עלה אז מעל לשושים וששה ק"ג.

בימים הראשונים שכבתី בימיית בית-חולמים וקיבلتី תרופות להשיזוק הגוף. ניתנו לי הנחיות מדויקות באשר לטוג האוכל הנחוץ לשיקום הגוף ובנוגע למינון ההכרחי, שירגיל את מערכת העיכול בהדרגה לנורמה הממוצעת. הוזהרתי לבל אתפתה למאכלים אסורים אם חפץ חיים אנוכי. אכן היו אנשים, שנשארו בחימר אחריו כל התלאות ושם, בסוף המלחמה, 'הלו' כי התפתחו ואכלו מזון לא מתאים.

עשרה ימים שהיתי בבית-החולמים ובאזור טיפול נכון ותהליך הדרגי של מעבר לתזונה נכונה, התחזקתי עד ש גופי החלים.

מבין אנשי "מאקוב" שהגיעו ל'ברגן-בלזן' אני היחיד שנשארתי בחיים. חזרתי ליביל-חיטט לא שרד וגם חיים צין, בן "מאקוב", ששב כה ורכות ב"אושוויז" והגיע ל'ברגן-בלזן' לאזכה לחיות את השחרור. החזקתי אותו בידיו לפני פני שנפטר מן העולם וקיומיishi שיחזק מעמד, אך לא כך אירע.

יומיים לפני שעצובי את המקום עוד פגשתי שם את אידה, מורה מ"מאקוב", שהתחנה עם בן "פביאנין" והייתה בגטו "לודז". אידה בר לבית צין נישאה אח"כ לאברהם גרפינקל. כשהיא הגיעה ל"אושוויז" בטרנספורט של يولיעי, 44, עזרתי לה אז

מעט. היא השתחרורה ב"ברגן-בלזן" והתאכזבה מעט כشنפרדי
מעליה לשולם ודרךינו נפרד איש איש לגופלו הוא.

בסוף Mai עזבתי את המנהה ואני בן 21.

היציאה מהחסות המוגנת של הרופאים והאחיות היוותה מצד אחד שלב נוסף בשחרור האמתי. היה בכך משום אילין לאסוף את הכוחות ולהתמודד עם המציאות לאחר המלחמה על כל משמעויה. מזוית אחרת, היה זה שלב ראשון בתחילת דרך הנודדים, שהובילו לכיוון אחד - לא"י.

פרק ג'

I בדרכ לארץ-ישראל

II תקומה

I בדרכם לארץ-ישראל

"זילקחתיכם אחד מעיר וישניהם ממשפחה והבאתי אתכם ציון" (ירמיהו ג' י"ד)

פליטים באירופה שלאחר המלחמה

עוזבתי את "ברגן-בלזן" ביחד עם בחר נסף, שעבר מסלול דומה לשלי מאז שנשלח ל"אושוויץ" ועד שהשתחררנו שניינו ב"ברגן-בלזן". הشنים נוקפות ושמו של בחר יקר זה, שמצוואו היה מבנדין סוסנובייך, נשתחכה ממני מושם מה, אך דמותו נשאהה קוקה בלבד מאז אותה כבורת דרך שעשינו יהדיו בדרכי גרמניה המשוחררת. שניינו נותרנו בודדים ללא משפחה והבטחנו לעצמנו כי אותו רגע נחboro זה לזה, קיבל ונבצע ביחד כל החלטה שתידרש וכל אחד מאתנו ישמור על רעהו בעל בן משפחתו היחיד.

פנינו היו מועדות דרומה, לכיוון ארץ-ישראל. היו לי אמנים שני דודים ב"אوروוגואי", דוד ב"ברזיל" ודודה ב"קנדה", אבל הרעיון הציוני קסם לי יותר. כל העת היה לא חשבי אלא על עלייה לא"י, שם גם התגוררה משפחתי והייתי סמוך וביטהה שהיא תשמש לי כעוגן חם בארץ מולדת. לרגע אחד לא עלו بي מחשבות לחזור לארץ מוצאי - לאדמה שהקיאה את יהודיה מותוכה. אני הלא ידעתי מה היה סופם של יהודי העיירה וסירובתי לחזור ללביבה, שבה לא נותרו עוד קשרי משפחתי וקהילתי. נשבעתי לעצמי שרגלי לא תדרוך עוד על אדמת פולין הנושאית בקרבה את מטען הרשע.

רוב היהודים שחזרו לפולין בתום המלחמה היו אותם אלו שברחו לروسיה בזמן המלחמה ושחו שם עד יעברו זעם, מבלי

שידעו כל העת היה מה עלה בגורל יקורייהם. עם השחרור, חלקם חזרו לפולין כדי לחפש קרוביהם, בעוד שאני רציתי להתנתק משם מהר ככל האפשר, לברוח מצלקות הזועה ולפתח דף חדש. בהחלטה נחוצה זו פנינו לדרךנו.

אויריה של תוהו ובוהו שרה איז בדרכים ומראות של הרס וחורבן ליוו אותנו עם יציאתנו מ"ברגן-בלזן" לכיוון "הנובר". קווי התהבורה לא פעלו כתקנים ואנו עצרנו או טרמפים ונשענו בעגלות רתומות לסוסים, או לхиילופין צעדנו ברgel כשלא הייתה ברירה אחרת.

כמו עוף החול המתנער מעפריו החלו אלפי יהודים כמוינו לנוע על פני היבשת, עם קציו של הריך השלישי הנאצי במאי 1945. המוני פליטים מילאו איז את הדריכים כשחלקים שמנו פניהם אל עבר מחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה ואחריהם נדדו בדרכי "הבריחה" וההעפלה אל דרום אירופה ומשם, מאוחר יותר, ל"ארץ-ישראל".

עוד קודם לכך, שעזבנו את המנהה וייצאנו מחסותם של הבריטים, ציידנו בمعنى תעודה שחרור, שבה צוין כי אנו משוחרי מחנה "ברגן-בלזן" וכן פרטיהם מזהים נספחים. אישור זה הקל על מצבנו כפליטים וכשהגענו למקום החדש הצגנו אותו בפני הגורמים המוסמכים. לרוב ננסנו לתחנת-המשטרה המקומית, הצגנו את התעודה והם דגו לנו לאישור, שבזורתו יכולנו לקבל שירותים מארגוני הסיעום, כלומר אספקת מקומות-לינה ומזון. מיד אחריו המלחמה נפתחו מרכז-מעבר מקומיים, מוסדות הופקעו והוסבו במיוחד למטרות סיוע לפליטים.

כשעברנו למשל את העיר "גטינגן" (עיר שהתרוכה במספר אוניברסיטאות ולא נפגעה כמעט מהתקפות האויר בזמן המלחמה), נשלחנו ללון בכית-חולמים וכבר היינו מסודרים מבחינה אש"ל: אכילה, שתייה, לינה. העברנו את הלילה ב"גטינגן" ולמחרת המשכנו בדרכנו ל"ייצנהאוזן".

מתארחים בווילה של הגרמני

ב"ויצנהאוזן" התעכברנו קצת יותר בשל הבית המדהים אליו היפנו אותנו לצורך לינה. ההפנייה למקום פרטיה נבעה ככל הנראה מתוקף הסדריים, שנקבעו גם עם המקומיים, לגבי הלנה וairoה זמני של זרם פליטי-המעבר הנודדים בדרכיהם. במקרה התמזל מזולנו להישלח לוילה, שהיתה בעינינו شيئا' הפאר. הגענו-לכטובות האמורה, התדרפקנו על דלת הכניסה ומיד הופיע בעל-הבית הגרמני והזמין אותנו להיכנס פנימה.

עד מהרה מצאנו עצמנו סביב השולחן, יושבים יחד עמו לאروم-ערב. במהלך הסעודה הוא סיפר לנו על עיסוקיו והבנו מדבריו, שהיה בעל בת-דפוס ונחשב לאדם עשיר. בהמשך השיחה המתפתחת, הגיע העלה הצעה, שנשמעה לנו מוזרה ולא מובנתה. הוא הציע לרשום על שמו חצי מרכשו, בתנאי שנישאר שם יחד עמו ונשמרו עליו. עולם ומלאו הבטיה לנו במידה וניאות לקבל את הצעתו.

הסתבר שהרעיון לא נבע מנדריבות לב פתאומית, אלא מ恐惧 פחד לאבד את כל רכושו. הילכה או שמוועה שבשלב מסוים עומדים להלאים את רוכשם של הגרמנים העשירים, שכן המצב הכלכלי אחרי המלחמה היה בכ-דרע והחמיר עוד יותר בגין בעיית הקלייטה של מיליון הפליטים. כדי להציל את האוכלוסייה מרעב, נאלצו מעצמות הכיבוש להביא כמויות עצומות של מצרכי-מזון. המגמה הייתה להפחית מעלהם את הנטל ואכן הונגה בהמשך - בין השאר - רפורמה, ואחוות גדלות הופקו תמורים פיצויים וחולקו ברובם בין הפליטים.

בינתיים, מן הון להן, נשארנו בبيתו של הגרמני 'הנדיב' כחמשה או ששה לילות. הגרמני ניסה להניעים את זמנו ולפתות אותנו בכל דרך אפשרית, אפילו בבחורות...

בתחילה, ביוםיהם הראשונים, התפתינו ליהנות קצת מטעם של חיים אחרים ובאמת נהנו ממנעמי המקום ייש לומר, שהם עברו לנו במיוחד לאחר התלאות שעברנו. היו אלה יומיים של "דולצ'ה-ויטה" - החיים הטובים....

אלא שתוֹך כדי הנחתנות מאורה-החיים של המקום, התגנבו ללביו חששות לגבי הרקע של אותו מארח גרמני, מה עשה בזמן המלחמה והאם אין כל זה אלא מסווה למחשבות רעות הנרכמות בלבו באשר לעצם קיומנו?

אם זו הייתה כוונתו, כך הלוּכו והתעצמו פחדי, הרי בקלות יכול היה לקום עליינו ולהרגנו בשנתנו, מבלתי שאיש ישמע על כך בסביבה הקורובה. מה גם שבשם מקום לא חיכה לנו איש ולמיטב יודיעתנו איש גם לא ידע על-כך, נשארנו בחיים.

מוראות העבר הקרוב קיננו בנו ודומה היה, שטרם השתרדרנו ממוטיב 'הحياة הלכודה'. וכך, לאחר ששיתפה את חברי בחשוותיי, היינו שנינו תמיימי-דעים שאין לנו מה להפesh שם. לא עברנו את כל מה שעברנו עבור הבתחות לעושר גשמי מזמן גרמני - היו מפותת כל شيء. לא לשם-כך נשארנו בחיים! החלטנו שאין ברצוננו להישאר שם עוד ולמחרת קמנו ועזבנו.

בדרך ל"מיןכו"

המשךנו בדרכנו לכיוון "שטוטגרט" ואחר-כך הגיענו ל"פרנקפורט".

תוכנה ערה של מסחר לא חוקי ניכרה בשטח התחנה המרכזית ב"פרנקפורט", שהייתה הרוסה לגמרי. אחרי המלחמה ערך המטבח לא היה יציב והקרע הייתה פורייה לסחר-חליפין ולפריחת שוק שחור. יחד עם זאת לא ציפיתי לפגוש שם כה מהר

לאחר השחרור את אחינו היהודים, נותנים ידם בסחר לא חוקי. היהודים נראו מסתובבים בשטח התנהנה במטרה להחליף ולמכור Dolars או זהב בשוק השחור (מה שנקרא "ארטע וויכע"). למטרות זהב קראו "ארטע", דהיינו קשים ולדולרים קראו "וועיכע", ככלומר ניירות "רכיס". בס"ה היו כשבועיים או שלושה ימיים ימיים, וכך נקראו "ארטע וויכע".

לאחר השחרור ומילוי כבודם אז על דברים כאלה? מסתבר שכבר היו כאלה, שאכן חשבו וגם ביצעו זאת הולכה למשה.

"פרנקפורט" עצמה הייתה הרוסה לגמרי ובתיה פגועים כתוצאה מההפגנות האויריות. לא היה לנו מה לחפש שם. עזבנו את חורבות המקום והמשכנו לתחנת-הרכבת "הנאו".

מגמת פנינו הייתה כל הזמן לכיוון העיר "מינכן".

מהחר וזמן הרכבות היו משובשים באותו עת, שמחנו לראות רכבת עומדת בצמוד לרציף וממתינה ליציאה. רצינו להזדרז ולעלות אליה, אך שוטר אמריקאי עמד שם וחסם את דרכנו, בהסבירו לנו רכבת צבאית, שאינה מיועדת לאזרחים. לא הרפיתי וניסיתי לרך את גישתו, תוך שאני מתייחס לעובדת היוננו פליטים מהמחנות הרוצחים להגיע למינכן.

לצדו עמדה קבוצת חיילים וכששמעתי אותם משוחחים ביניהם בפולנית, הבנתי שגם בצבא פולני ומיד עברתי אף אני לדבר בשפה זו. כשהשמעו שגם אנחנו מדברים פולנית הרגישו קרויבים ורצו לעוזור. העלו אותנו על קרון מלא במטען של מנועים וגם אוכל טוב הבטיחו לחתן לנו, בתנאי שבתפקידם להסתלק מן הקרון תכף עם הגיענו למינכן, מאחר והסתורتنا הייתה עבירה על התקנות הצבאיות המחייבות והם פחדו להיתפס.

לאחר נסעה של מספר שעות הגיענו אחה"צ למינכן.

"אבא שלך חי"

מינכן ניוקה קשות בימי המלחמה אם כי היו רובעים, שנשארו עומדים על תלם. בסיום המלחמה החלו ארגונים יהודים לרכו בעיר פעילות ארגונית תוססת, בסיווע שלטונות הצבא האמריקאי וחיים יהודים החלו להתעצב מחדש במקום.

התכנית שלנו הייתה לחתמם באחד ממרכזי הפליטים ולנסות לבדוק ביום הבאים האם מישחו ממכרינו חי, גם לפני רשותה ראשוניות של הצלב-האדום. כמו כן החלטנו לדבוק האחד בשני וללכת לכל מקום ביחד והיה ולא נפגוש איש במינכן, נשים פנינו דרומה, לכיוון א"י.

ידענו על מקום מסויים, שבו התרכו פליטים יהודים ופולנים ושמננו פעמיינו לאותו רחוב, כשהלפתע הגיע למולי בן-עירי איציק איצקוביץ. כמעט ולא הכרתו וגם הוא הצין כי לרגע בהיסוס ואז באה שאגת השמה: "מוטייל, אתה חי?" ולא נשימה המשיך: "הבא שלך חי והוא נמצא במחנה עקרורים פילדאפינג", בחסותו אמריקאית, כ-60 ק"מ ממינכן" ---

הידיעה על אבא הממה אותי ושתפה את ישוטי בגל של אופויה. התרגשות הייתה כל-כך גדולה, שרוגע לא ידעת מה לעשות עם עצמו.

איציק לקח לידי מיד את היוזמה וקבע שאבוא ללון בבניין שבו הוא התגורר ולמהרת הוא يتלווה אליו ברכבת היוצאת לפילדאפינג בשעה שש בכור והוא כבר יdag להביاني לאבי. מאותו רגע הדברים כמו זו מאליהם וכל התכנונים המוקדמים שלי ושל שותפי למסע השתבשו באחת. אינני זוכר היכן נפרדתי מחברי למסע ואין בדיק היהיטה הפרידה. גם אין לי הסבר מדוע עזבתי אותה, מלבד העובדה שהרגע ששמי עלי שאבי חי, כל גופי

התמלא בשמחת הידיעה ובהתרומות-רוח ולא נותר מקום לרוגש אחר.

הлечתי עם איצ'יק למעונו וביליתי את הערב בחברתו ובחברת בחורים נוספים שהtagورو עמו. כבר לא הייתה רעב לא-רוח-ערב ומיותר לציין שלא עצמתי עין משך כל אותו הלילה. באربع לפנות בוקר כבר הייתה מוכן ושנינו נסענו ברכבת והגענו עד מהרה למחנה העקורים "פלדאפיינג".

איחוד מחדש עם אבא

"(...)

לא רפואי מחר - היום המומש ביד,
היום המוצק, החם, האיתן:
לדעת את היום הזה, הקוצר, האחד,
על פני אדמתנו כאן.

"(...)

רחל

מחנה "פלדאפיינג" היה בניו מצריים וביתנים ואני הлечנו לכיוון האזור שבו שוכנו יהודים ממוצא יווני, ביניהם היה גם אבי, כפי שנמסר לנו.

איצ'יק פתח את דלת הביתן ונכנס ראשון. אבי ישב שם ואכל ארוחת-בוקר בחברת מספר אנשיים, עטם נהג ללמידה דף-יומה מיד בתום הארוחה, כפי שהתחווור לי מיד אח"כ.
"הבאתי לך אורח" הכנין איצ'יק את אבי למפגש.

למשמעות הדבר קם אביו ממקומו כדי לקדם את פניו הבא ותורן כדי-כך המשיך מלויי הנאמן ואמר לו: "הבאתי לך את הבן שלך..." מיהרתי להיכנס וניגשתי לאביו וכשהוא נשא את עיניו ווראה אותו הוא התעלף לדגש קט.

שנינו התחלנו לבכות כמו ילדים קטנים. "אין יצאת מההגינות?" שאל אותו אביו. "המרק של נוח ויסוקר הצליל אותו?" - "שאל את אלוקים" ענה לי אביו. התהבקנו והתנשקנו, מתקשימים להכיל בתוכנו את האושר, שהציף את שנינו. בשברי מיללים הצליל אבוי לבטא את עצמת הרגש שחש ואמר כי די לו בכך שזכה לראותני ועתה, מצדו הוא כבר יכול למות בשקט.

אף אחד מأتנו לא תיאר לעצמו שהשני נותר בחיים. כשהאבי שמע שלקחוו אותו ל"ברגן-בלזן" הוא ידע שהסיכוי לשוד שם היה אפסי וגם אני מצדדי היתי בטוח שהוא לא חי (תקף לאחר השחרור, מטבח הדברים, עוד לא היו בידי הצלב-האדום רשותה ניצולים מסודרת, אלו החלו לזרום בשלב מאוחר יותר, טיפין טיפין, כך שלא יכולנו לדעת באותה עת מי מיקירינו, אם בכלל, נותר כאוד מוצל). לאחר שנרגענו קמעא, אני זוכר שאמרתי:

"אבא מהרגע הזה אנחנו לא נפרדים יותר".

סבירנו זה זה את קורותינו ומה עבר علينا ולא שבענו... החברר כי כל אותו הזמן מאז שנפרדנו אבוי המשיך לעבור במכבסה, עד שהעבירו אותו ברכבות נתיב צעדת-המוות למחנה "זולט-לאגר", הממוקם סמוך ליער לא רחוק מ"דכאו". ברכבת הוא צמא למים והוא במצב נורא ואז הוא השתמש באותו מטבח זhab, שנתתי לו בפגישתנו היחידה ב"אושוויזן". תמורה המטבח, אותה נתן לנаг הקטר, קיבל לחם ושתי מיליות מים ואלו הצליל את חייו והעמידו אותו על הרגליים. הוא השתחרר עוד לפני והועבר למחנה-עקרורים "פלדאפינג".

עוד סיפר לי כי נוח, פינחס וחנן - בני-דודיו - נשארו בחיים ועם שחרורם ממחנה "דכאו" הגיעו אף הם ל'פלדאפינג' וכולם

נמצאים ביחד. הייתה זו בשורה משמחת נוספת, שהרחיבה את הלב באושר גדול.

משהענינים נרגעו מעט התפנית ללבת למפקדה ולסדר מבחינה טכנית את המשך שהייתי במקום. לאחר שהגורמים הנוגעים בדבר שמעו את סיפורו, הם לא העירימו כל קושי והאיחוד בינינו קיבל גושנקא רשמית.

חילים מוסווים ביחידת בריטית

ביןתיים נודע לאבי, שאחותו הייצה גולדשטיין, גרה ברחוב בר-כוכבא בת"א והוא כתב לה מכתב ובו הודיע לה על כך שנשארנו בחיים.

דודיתי מיהרה להעיר את הידיעה בברוך לשני אחינו, סרג'נט יוסף זבלודוביץ וסמל-ראשון מוטיל זבלודוביין, ששירותו שניהם ביחידת נהגים 468 בצבא הבריטי. יוסף ומוטיל היו בחורים מוכשרים מאד ושניהם נשאו בתפקידים בכירים בצבא. מוטיל היה אחראי על מוסך צבאי גדול וייסל הגיע כאמור לדרגת סרג'נט.

cashם הופיעו يوم אחד בשערי המנהה על-מנת לקחת את חמשתנו עם (האבא, אני ובני הדודים נת, פנהס וחנן), לא היה בכלל לשמחתנו.

לאחר מפגש מריגש ביותר בין כולנו, נערכנו חמישתנו לנסעה לבסיס היחידה של יוסף ומוטיל, בדרום איטליה. המטרה מאותו רגע הייתה להתאחד כולנו ולהיות מאותה עת ביחד, עד שנעלם לארץ-ישראל.

שערי "ארץ-ישראל" היו חסומים אז לעלייה ותנועת אלפי הפליטים העקורים, שהסתובבו אז בדרכים, זורמה בעיקר לכיוון

"מרכז-כינוס" בגרמניה ובאוסטריה. צבאות בעלות-הברית ואירוגני הסוער לפלייטים הקימו את מנהנות העקריים כדוגמת מהנה "פלדאפינג", לזרק זיהוי, מיזן ורישום מיילוני העקריים לקרהת שילוחם חזרה לארצותיהם (מחנות אלו נחפכו בחולף החודשים למחנות קבוע לעקריים שלא היה להם لأن לחזור). כדי להציג את מטרתנו ולהגיע לאرض, היה علينا לפעול בצוות מחתרתי.

הלבישו אותנו במדים בריטיים והרגינו את חששותינו ביחס למראה הבלתי אמין של ה'היילים החדשם'. לא ידענו להתנהג כ'היילים' אמיתיים' וגם האנגלית שבפינו לא יכולה להטעות באשר לעובדת היוטנו זרים, אך בני-הදודים ביקשו מأتנו לא לדאוג ורק להישמע להוראותיהם.

הנסעה במכונות צבאיותفتحה בפנינו את נתיבי הדריכים ביתר קלות, והדרך עברה ללא תקלות ולא בדיקות חריגות. המשכנו לנוע לכיוון איטליה וכשהתקרכנו לגבול שבין אוסטריה לאייטליה, צירפו אלינו עוד כמה משאיות, שעלהן הצטויפטו בחורים פלייטים לבושים במדים בריטיים כמוותנו.

כדי להעביר את הקבוצה הבלתי-לגאלית בצוות חלקה ככל האפשר תיאמו את פרטיה המשע מראש, כולל הסידורים הנחוצים. כספים החליפו ידיים ע"מ לנטרל מוקדים בעיתאים והקצין הממונה על נקודת-המעבר בגבול ניעדר מהמקום בזמן המועד. את פתח המשאיות כיסו בבד ברזנט, כך שאיש מבחווץ לא יוכל לראות אותן. בראש נסע אופנו, שהוביל את השירה הצבאית אל מעבר לגבול. לפני שעברנו את הגבול נתנו לנו סימן כדי שנשמור על דמה מוחלתת ולאחר זמן-מה, כשקייםו את בד הברזנט, ידענו שהגענו לאייטליה ושהכול התנהל בשורה ללא חריגות מיוחדות.

רב-טוראי ישראל שוסטק רוכב האופני, נמנה עד היום בין הוג יידי והוא נזכר לא אחת בנוסטלגיה באותו אירען, עת ניגש

לחייל משמר-הגבול, החליק לידי מطبع כסוף על-מנת שהלה יוזז הצדיה ולא יעורר בעיות ואיך הוביל ראשון את השירה אל מעבר לגבול.

הגענו ל"טרביזיה" למhana של הבריגאדה היהודית, שם כבר היו הבוחרים הארץ-ישראלים והחברה האלה קיבלו את פנינו בצורה בלתי נשכחת.

כל חייל לא אשכח את אותה חמיות ואחווה בה נעתפנו במשך שלושת הימים הבאים. הם יצאו מגדרם כדי להקל علينا זהן מבחינה חומרית והן מבחינה نفسית. קיבלנו בגדים חדשים, גופיות, תחתונים, כל-גילוח וכלי צחצחות, כל מה שנחוץ לקיום היום-יומי. הם פשוט לא ידעו מה עוד לעשות כדי לפנק אותנו ואנו מצדנו כה היינו זקנים לחום הזה, למילה טובה, לטליפת נחמה... כך שעבורנו היו אלו ימים של אושר גדול ביותר, במיעוד-שהיה זה בנוסף לאיחוד המחודש עם אבי ומובן גם עם בני-דורדי.

בעצם אפשר לומר שם התחלתי להרגיש בשחרור האמתי ורוק שם התחלתי להכיר בכך שיצאנו באמת "מעבדות לחירות", כמו אמר הכתוב.

הינו קבוצה הטרוגנית של פליטים, שהגיעו למhana ממוקומות שונות ומוצאים היה מעירות שונות. כל אחד עבר מסלול שונה במהלך המלחמה כמו למשל, אבא קובנר, שהיה ראש הפרטיזנים בעיר רודניקי ליד "וילנה". איש איש וסיפרו בידו.

חיילים מהבריגאדה ניגשו אלינו, התעניינו בנו, שאלו אולי אנו מכירים אדם מסוים מעירה כלשהי, אולי שמענו על פלוני? פניות רבות בנוסח זהה נבעו מתוך התקווה למצוא מקרים, שנותרו אולי בחיים ומתוך הרצון לאסוף כל פירור מידע.

כדי להרבות שמהה ארגנו שם ערבבי בידור והופעות. בעבר אחד, מתוך שלושת העربים שהיינו שם, הועלתה הופעה של התיאטרון היהודי "אנזה" והגינו אז השחקנים יוסי ידין, חנה

מרון ואליחו גולדנברג. כמו כן, אחת מהבחורות עלתה לפני הקהל ושרה מספר שירים יפים מאד ואף אלו ארגנו שלושה נציגים מקרוב קבוצת הפליטים, ביניהם הייתה גם אנוכי. שורתו באידיש שלושה בתים משיר, שתורגם מروسית, במנגינת "בערבות הנגב": "דארט בייס ברעג פין וועלדל שטייט אאלטער בוים..." ומchiaota הcppים הסוערות, שפרצטו מיד בתום השירה, שיקפו מן הסתם את יחסם האוחד של השומעים. בתום המופע ניגש אליו אליהו גולדנברג (אביו של דודו טופז) ואמר לי כי למייטב הערכתו, השיר זה יהיה שלגר ב"ארץ-ישראל" ואכן השיר 'התנהל' אה"כ בארץ וככש לבבות.

אחריו שלושה ימים הובלודוביץ'ים, אבי ואני נפרדנו מאנשי הbrigada ומקבוצת הפליטים והמשכנו לכיוון הבסיס של יוסל

מרדכי צ'נווֹר במדי הצבא הבורייני

ומוטל ב"גראוטליה". בדרכנו עברנו גם במחנה-העקרורים "סנטה-מריה" ונפגשנו שם עם מקרים שונים, שגם הם היו בדרכם לארץ-ישראל.

"גראוטליה" היה מחנה צבאי לכל דבר והוא שכן ע"י עיר הנמל "בארי" בדרום איטליה. אני מניח, שלא היה זה דבר של מה-בכך להכנס אתנו بصورة בלתי-LAGALITA לביתנים של הבסיס, לשהייה זמנית ככל שתהייה. אמנם היינו לבושים כחילים, אך הסובבים אותנו לא יכלו לטעות באשר להזותנו האמיתית והיה זה דבר יוצא-דופן לאכسن יהודים כאורחים במחנה צבאי פועל. הדבר התאפשר אף ורק הודות למעמדם של בני-דודנו באותו בסיס וקרבתנו אליהם.

נכנסנו לביתנים ומיד התקalemנו (במקום החוא הכרנו את ישראל שוסטק).

היו אלה שבועיים של מעין הבראה. אוכל כבר לא היה חסר לנו, זמן פנו היה למיכיר ומצאו לנו עיסוקים מגונים. שלושת האחים לבית זבלודוביין, למשל, למדו שם נהוג על מכונות-משא צבאות ומצאו לכך שימוש בהמשך (באזרן, נח הפך להיות נהג בחברת החשמל).

אני סיגליتي לעצמי אז הר gal מגונה וחתחלתי לעשן. זמינות הסיגריות גרמה לכך וריחן הטוב התהביב עלי במיוחד. סلسלי עשן הסיגירה ליוו רבות מן השיחות, שהיו לנו ביןינו לבין עצמנו. בשלב ההוא, התרחשויות העבר הקרוב היו חדות במיוחד וטרם קברנו אותם בתהנית אפילה של עמוק-הנפש, להפך, הสารנו את כל המחסומים וכל הזמן ההוא דיברנו וסיפרנו מה היה ואיך היה והפכנו בה חזור והפוך, אולי נמצא תשובה חדשנית-לשאלות, שזינבו בנו ללא מענה. דיברתי עם אבי ודיברתי עם בני-דודוי... חיינו בمعنى בועה ביןינו לבין עצמנו.

יוסף ומוטל זבלודוביין התנהגו כלפינו באמצעות כמו אחיהם לאחים. היהם המגונן לפני אחיהם, נח, פנחס וחנן, הלא היה מובן

מאליו, אך היחס שלהם אל דודם, מאיר-הראש ואלי, בן-דודם, היה זהה. יצאנו מהמחנות יחפים, עטויים בליי סחבות קרוועים, לאו שום אמצעים קיומיים וכל דבר שקיבלנו מהם היה יקר-עד בעינינו. באיטליה, למשל, הם קנו לכל אחד מאתנו שעוזן-יד. גם בנזוז קנו לי במתנה והוא מונה אצל ערד היום כמצורפת מימיים אחרים.

כל העת הייתה הסתובבנו במנהה במדים וחברינו קיבלו זאת באחדה ובהבנה, אך היה בכל זאת חשש משהייתנו הבלתי-חוקית במנהה צבאי ומכך שימושו יחוליט להפסיק להעלים עין מהנעשה. המערכת הצבאית מסביבנו עבדה בהתאם לשגרה יומיית קבועה ותמיד יכולה לחתקל בחיליל אלמוני או בסיסיבי, שייתעקש לדוחה למונחים עלייו על כל חריגת מנהלי המנהה ולכז, ליתר ביטחון, תפשנו מרחק מכל גורם שהוינו להיזהר מפנינו. העברנו את הזמן, תוך ציפייה להזדמנות הראשונה שבה יתאפשר לנו לעלות ארצה.

ושבים: מאיר הרש צ'נווּר, באמצעות מימיין יוסף זבלודובייך, שמאלו מוטל זבלודובייך.
עומדים ממשאל לימין: נח זבלודובייך, מרדכי צ'נווּר, חנן זבלודובייך ופנחס זבלודובייך.

אוניות מלחמה בריטית (!) ל"ארץ-ישראל"

יום בהיר אחד יוסל ומוועל זבלודוביין, בני-הדרדים, הודיעו לנו שהשעה לה ציפינו הגיעה ועלינו להיות מוכנים לתזוזה. אוניה בריטית יוצאת מנמל "בארי" ואנו נפליג עמה לא"י.

לא ידענו איך בדיק ארגנו את הברחתנו מבחינה טכנית. יתרון ואנשי הפיקוד הבריטי בדרgee השיטה העלימו עין, או שקבעו האוניה קיבל כסף תמורת שתיקתו, כך או כך הכל סודר ואורגן מראש ואנו קיבלנו הוראות איך להתנהג כדי שלא יחשדו לנו.

כל אחד מatanנו קיבל תעודת חופשה על שם חיל מהבריגדה, שהובא בסוד העניין מבוגד מועד וכנראה יצא לחופשה ללא רישום פורמלי.שמי הפך להיות רייצ'רד שפירא ממשך מעוטר פרק זמן, עד שהגענו לארצה. קיבלתי אז פנקס חיל מעוטר בתמונות ובן פנקס תשלומיים. תכל אח"כ לקחו אותנו לנמל "בארי" ושם הצעירנו חמישתנו (נוח, פנחס חנן, אבי ואנוכי) לאוניה של מלחמה בריטית.

פרט לבגדים שעל גופינו ותיק-יד קטן לא נשאנו שום מטען מה עבר. עליינו על האונייה כחילים בריטים, תחת השם הבדוי שניתן לנו וקיבלנו שובר הפלגה ל"איסמעיליה" שבמצרים.

ההפלגה עברה בצורה חלקה פחות או יותר, אם כי התנאים היו תנאי צפיפות מאחר והאוניה הייתה מלאה באנשים. קיבלנו את תנאי ההפלגה באהבה רבה וזאת בידיעה כי אנחנו מפליגים לכיוון "ארץ-ישראל".

לאחר כשלושת ימי הפלגה, האונייה הטילה עוגן "איסמעיליה" שבמצרים.

למרבה האIRONניה עליינו לארץ באמצעות כלי מלוחמת, שהייתה חלק ממערך הצי הבריטי - זה שכונו בחלקו למלחמת חורמה בעלייה הבלטי-לגאלית, ככלומר בעצם כוון נגדנו. אותן אוניות,

שעצרו מעפליים מלҳגיע לחוּפי אַיִ, הָן֙ אֶלְוּ שַׁבְּאַמְצָעֹתָן עַלְנִי
והגענו בסופו של מסע למולדתנו... .

ירדנו מהאוניה והמשכנו למנוחה זמנית בבסיס יהירה - 405 -
יחידת מובייל-מים של חיל הרגאות ב"איסמעיליה". שניים
או שלושה איש בלבד במחנה הובאו בסוד העניין וידעו מי אנחנו
באמת, בעוד שככל היהר חשבו שאנו הילם מן המניין היוצאים
לחופשתם בארץ.

נכח שם קבוצה נוספת של חברה, שהיו לבושים במדי הצבא
הבריטי ושহגו אף הם בטור להתי-LEGALITATE כמונו, מתוך כוונה
עלות שם ארצה. דהיינו היה זה אחד מנציגי הבריחה, שנוץ'ל
כל שrok התאפשר.

אנשי הרגאות והיחידות הארץ-ישראליות בצבא הבריטי
באשר הם ניסו אז לסייע לפלייטים ככל יכולתם וניצלו כל אופציה
אפשרית. בחלקם נפלה זכות ראשונים במפגש ההיסטורי עם
שארית-הפליטה והתארגנותם הספונטנית נבעה ברובה מעצמה
המפגש הראשוני עמו, ניצולי המהנות והפריטונים. הדות
לאוთה התארגנות של אנשי הרגאות והיחידות הארץ-
ישראליות בצבא הבריטי בכלל וקשריהם של בני דודו בפרט,
זינו עלות כבר א', בספטמבר 45.

במאמר מוסגר יש לציין כי לאחר שנסתימה הפעילות של
אנשי הרגאות, החלה בכל עצמותה הפעילות הארץ-ישראלית,
שכללה את השליחים מ"פלוגות הסעד", "החלוץ" ו"תנוועת-
הנווער". אלו ריכזו את הפעולות באזרוי הכיבוש במחנות-
העקריים, בערים ובכשורות בשלוב עם אנשי ארגון הבריחה,
שעוזרו להביא את הפליטים אל המהנות ועם מערכת ההברחה של
אנשי "המוסד לעליה ב'", שהבריחו אותן שנים עד לקום
המדינה ב-1948 רבים מפליטי מחנות-העקריים בנתיבי העפלה
לאי.

איסמעיליה – רחובות – תל-אביב

כדי לפזר את רמת הסיכון החלטנו להתפצל בדרכנו מ"איסמעיליה" ל"ארץ-ישראל". נח זבלודוביין ואבי עוזו את המקומם יומיים לפניו ונסעו ברכבת העושה את דרכה מצרים לישראל. נח היה בחור חזק וסמכנו עליו שישמור על אביו במשך הנסעה, עד שיגיעו למקום מטרתם. בן-דודיו השני נסע בעקבותיהם ואז נסעתו אנווי.

עליתי על הרכבת ב"איסמעיליה" ולא יכולתי אלא לחשוף על כך, שהנהה החלום הנכփ עומד סוף-סוף להתגשם ודבר לא ייעיב על כך, אף לא אנשי חוק ומשטרה, שהסתובבו בין הקרוןנות ודרשו להציג אישוריהם ומסמכיהם.

בליל אנושי צבעוני אכלס את הרכבת והרגשתי שאיןי בולט בהופעתו. המבטאים, שנשלחו לעברי באקראי, ראו בי חיל ברייטי ותו-לא, כזה המתויג באופן אוטומטי כשייך לקבוצה נבחורת של חיליל הוד מלכתחה. בתור שכזה הרגשתי בטוח למדי ואם היו בי מעט חששות הם הוסתרו היטב מהורי המדימں שלבשתי. במהלך הנסעה ראתה אני רשות מסתובבים לאורך הקרוןנות, אך איש מהם לא ניגש אליו.

הרכבת הזודלה לאורך הפסים ונעה לכיוון איזור הנגב שבפלשתינה. בהמשך הדרך היא עברה ב"באר-שבע" ובתחנתה הבאה ב"רחובות" ירדתי, כפי שהנחנו אותה מראש.

מרגע צאתי את "איסמעיליה" ולאחר נסעה של חמיש שש שעות רגליי דרכו על אדמת "ארץ-ישראל".

II תקומה

צעדים ראשוניים בארץ מבטחים

שמש חמה ובוהקת של קיץ ארצישראלי קידמה את פני כשירדתי לואשונה במקום, שבו להג השפה העברית נשמע מכל עבר וכבר הרגשתי תחושת שיכות, כאחד המגיע לארצו שלו. מאחר ודיברתי עברית לא התקשתי לתקשר עם בני-המקום ועובי-אורח הסבירו לי כיצד אוכל להגיע מ"רחובות" ל'תל אביב'.

עוד קודם לכך, ב"איסמעיליה", נתנו בידי לרה ישראליות אחת ולפי ההנחיות, מיד עם הגיעי ל"רחובות" הייתהامي אמרו לקחת מוניות עד לסוכנות בת"א ושם כפי שנקבע מראש, מישחו אמרו היהילן קללות אותי. אני מצאתי שניתן לחסוך בכיסף אם אסע לת"א באוטובוס, כפי שהסבירו לי המקומיים וזהת אכן עשייתי.

הגעתי לתחנה המרכזית ב"תל-אביב" וקדום כל, טרם שאתעסך בענייני קליטה ופרוזדורות, רציתי לפגוש את בני-משפחתי. עליתי על אוטובוס קו 5 וירדתי לתחנה של ככר דיזנגוף, קרוב לרחוב "בר-כוכבא" - שבו גרה דודתי.

המשפחה לא ידעה את מועד הגעתי המדויק, שהרי לא היו אז כמעט טלפונים בבתי הפתוחים. כשנקשתי על דלת דירת הדודה הייצ'ה ונכנסתי במדי הצבע הבריטי למרחב החדר, שבו נמצאו בני-דודדי, אבי והמשפחה הקרובה, הייתה שמחה גדולה. הרגשתי תחושה של קירבה וחום מתפשטת באוויר ועטפת אותה בمعنى זיכרון אבוד מהעבר, כאילו היינו בחורה משפחה גרענית מאושרת.

כעבור זמן מה הגיע נציג הסוכנות ואני התלוותי אליו לצורך סידורי היחסים והקליטה. העודת-הצבא והמדריכים הבריטיים נלקחו ממני ובמקומם הנפיקו לי תעוזת-זהות ובגדים אזרחיים, שככלו שני סטים של בגדים חאקי. בגמר תהליך הקיליטה שוחרתתי בברכת הצלחה בדרכי החדשנה במולדת.

בהערות-אגב יש לציין כי מראה בגדים החאקי שקיברתי, שיקף במשהו את אופיו של הקולקטיב העברי בארץ ומשלבשתי אותם על גופי הרגשתית, לפחות מצד חזותי החיצונית, כאילו אני כבר חלק טבעי מהנוף האנושי.

את השבת הראשונה והימים הראשונים בארץ העברנו בכיתה הדודה, אולם כבר אז היה ברור כי לא יוכל ליפול עליהם למעטסה לאורך זמן, מה גם שפרשנות המשפחה לא הייתה מצויה בשפע, מצב שאפיין רבים מבני הארץ באותה זمان.

הדודה חייצה הגיעה לארץ עוד לפני המלחמה בעזרת בנה החלוץ, צבי גולדשטיין והמשפחה התבססה ב"תל-אביב" יחד עם ילדיהם חדשנה, פניה וייצחק. צבי התגורר באותו רחוב, מול בית הוריו. הייתה להם חנות קטנה ברחוב "דיזנגוף" והם הוציאו ממנה את פרנסתם בדוחק. מאוחר יותר, ב-1946, הגיע לארץ בן משה, אשר שרד את המלחמה בברית'ם ושמחה האיחוד הייתה גדולה, אך מהולה בעקב הידיעה על האח חיים והאהות פשה עם בעלה וילדתה, שניספו בשואה.

בדאגתה המסורת והתעניניות האמיתית בנו, הדודה הייתה לכלנו כאם וanax מצאנו אצלה ביתם, אהוב ומסביר-פנימם גם בהמשך, לאחר שעזבונו פיסית את ביתם.

למרבה מזלנו, הדודה דאגה בזמןנו לדירות לאחים יוסיל ומוטיאל זבלקוביץ ובאותה עת ייחידות המגורים הללו עמדו ריקות. היה זה בעת שירותם בצבא הבריטי, כשהקימו ברחוב ביאליק בחולון

משמאל: יוסף זולחובייך, מרדכי צ'נובו, פנחס ז', צבי גולדשטיין ואשותו מוטל וחן

שיכון לחיילים משוחררים ודודה הייצ'ה ראתה בכך הזדמנות נאותה לרכוש להם בית, כדי שלעת שחרורם מהצבא לא יוותר ללא קורת-גג مثل עצםם. הייתה זו ככל הנראה עסקה כלכלית-radical, שאין להחמיר והדודה מירהה אז לחתת מקרמה ע"ח שתி יחידות דיוור ומיד לאחר-מכן כתבה להם על כך, כדי לקבל את אישורם לגמר העסקה.

כשאנחנו הגיענו לארץ הבתים הדו-משפחתיים כבר היו מוכנים, בו בזמן שיויסל ומוועל עדין שירותו בצבא (הם השתחררו לשנה לאחר עלייתנו הארץ). בתנאים של אותן ימים לא יכולנו לצפות לפיתרון טוב יותר. אבי נשאר ללון או אצל הדודה בעוד שהזבולודוביצ'ים (ננה, פינחס וחנן) ואנכי קיבלנו מהדודה מפתח לאחת מיחידות-הדיוור בתים העומדים ריקים ועברנו זמנית ללון שם.

בעית הלינה אם כך סודרה לזמן-מה והתפנתי לדאג לענייני פרנסת.

עבודה בתעשייה הטכנית

ניסיתי את מזלי בעבודת בניין, אך עד מהרה קרני המשמש החזקות טicho על פני ושרפו את עורי ועל אף שהרווחתי באותו יום עבודה שניים או שלושה לירות, לא רציתי להמשיך בכך.

בני-דודדי פניה וי יצחק משפחת גולדשטיין נרתמו לעזרתי ומצאו לי עבודה בחברת "lodziah". פניה הכירה את מר שנקר - הבעלים של "lodziah" והיתה בקשר טוב עמו וי יצחק עבד שם כמנהל הקרטונאנז'. הודות להם ולמחלכים שהיו להם בחברה, נכנסתי לעבוד בלודז'יה כפקיד ממחסן במחלקת הגרבאים. גם נה, פינהח וחנן נכנסו לעבוד במפעל, שככל כבר אז כמה מאות עובדים.

חולון לא הייתה גדולה אז והמפעל, שכון ברוחב שנקר, לא היה רחוק ממוקם מגוריינו.

את מחלקת הגרבאים ניהל אליעזר קופרשטיין, בעל של פניה ואני עוזרתי בידו ברישום הסchorה ובבחירה הפרמיות. הייתה זו עבודה פקידותית מעיקרה והיא התבצעה ברובה ליד שולחן משרדי וטלפון. באולם שממול ישבו נשים מבוגרות וזיווגנו גרבאים. מדי פעם יכולת לשמע קול רעש של עגלה מתגלגת עמוסת סchorה חדשה, שנדחפה בידי אחד העובדים מהמחסן ישירות אל האולם.

סוג העבודה ענה על ציפיותי הן מבחינת גובה השכר (תמורת העבודה הש��וטרי לירה ליום, סכום שנחשב להרבה כסף במנוחים של אותם זמנים) והן מבחינת הגישה הכללית של המפעל לנושא של רווחת העובד. אספקת ארכחות חמות, למשל, היotta עברוי גורם חשוב. בתוך המפעל הייתה מסעדה ובה יכולת לאכול ארכחת-בוקר בחמישה גрош וארכחת-צהרים בעשרה גрош. את ארכחת-הערב יכולת לקנות בצרכנית בעשרה גрош. סה"כ כ-25 גрош ליום הוצאות על אוכל. שכדר-דירה כאמור לא עלה לי באותו

זמן, כך שהייתי כבר מסודר גם מבחינה כספית ויכולתי לחסוך מעט למשך אתגרי העתיד. התהשכנותיות כספויות מן הסוג האמור עשוות להמחיש ולו רק במעט כיצד כלכלנו את צעדיינו בתחילת הדרכן. לא בחלנו אז להתחילה מאפס, לעבור קשה ולהשוך פרוטה לפטרותה, מתוך תקווה להתקדם כל העת קדימה במעלה ההר.

תהליך קלייטי בארץ בכלל וב"לודז'יה" בפרט עבר בסך-הכול ללא קשיים מיוחדים ובצורה הילקה פחות או יותר. המשק הראשוני שלו עם ההוויה הארץישראלית, שהתחילה במסגרת העבודה, החל והתחזק עוד יותר במסגרת חיים חברתיים חדשים. היי-חברה עליזים הילכו ונrankמו באותה סביבה מגוריים ועובדת, כפי שנראה מיד.

חולות חולון והקשר לארגוני מחתרת

עד מהרה רכשנו לנו חברים חדשים והתגבשנו לכל קבוצה. בלילות הינו מתאפסים כחמש-עשרה בחורים ובחורות בחולות חולון, כשהאנני מנגן על מנדולינה וכולם יושבים סביב על החולות ושרים. אפשר לומר כי השנים הללו (1947-1945) היו השנים היפות ביותר בחייו. חיים נטולי דאגה עם רצון עז למצות מן החיים את כל מה שיש בידם להציג. את העבר השארתי מאחור ומחרור מأد חדרתי להוויה המקומית והתחברתי לקודים של ההתנהגות החברתית המצויה.

באوها עת ארגוני המחתרות הידשו ביתר עוז את מאבקם למען הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. "ההגנה" ה策ילהה להגיע לשיתוף פעולה עם ארגוני המחתרת הפורשים, אצ"ל ולח"י, במסגרת "תנועת המרי", שהחללה לבצע פיגועים בקנה מידה רחב. לאלה היו שייכים פעולות כמו פיצוץ שמות הגשרים בידי יחידות פלמ"ח ביוני 46, פיצוץ מלון המלך-דוד בירושלים, מקום מושבה

של המפקדה הראשית הבריטית, שבוצע ביולי 1946 בידי האצ"ל והלח"י ומבצעים דומים אחרים.

אנחנו לא היינו מקרובים לענייני המחרות אך אחד מהחברה שלנו, בחור בשם יוסי גליקלייך, השתיך לפיקודו להח"י. כשהיינו מתלבטים יהדיו הוא נהג לספר לנו על פעילותותו המגוונת וניסה כל העת לגייס אותנו לארגון חבריהם פעילים. איש מatanנו לא התלהב יתר על המידה מהרעין, ברם סתם מתח סקרנות תהינו האם להאמין לסתפוריו ואיך ניתן לוודא שהוא אכן חבר בלח"י. יוסי מצא לכך פתרון פשוט. היה לנו בחברה מיין שיר, שנהגןו לשיר בתדרות גבוהה והוא הפך לمعין המנון פנימי של החברה. השיר נקרא "אודסה מאמא" ויוסי דאג לכך שהסמה "אודסה מאמא" תופיע בכרזיה ההפצה הבאים של "המעש" - אותם כרזים שאנשי הלח"י היו מדברים בחשאי על קירות הבתים.

להפתענו, עד מהרה אכן הופיעו פלקטים מודבקים עם מלota הקוד "אודסה מאמא" באוטו דפוס מאיירות עינינימ. לגודל אכזבתו של יוסי, למרות שאמינותו הוכחה שחור ע"ג כרוז, מאמציו לא נשאו פרי ואיש מatanנו לא גילתה נכונות רבה להtagisis ל"לח"י".

ארגון "ההגנה" ניסה אף הוא להכנס אתנו לפעולות. ציפורה צ'יזיק מבית-ברנר, שהייתה פעילה בתנועה, ניסתה להקים אז קבוצה חדשה. אני הייתי חבר בהסתדרות-הכללית וככל הנראה היא הגיעה אליו באמצעות זיינה אותו לשיחה, שבעקבותיה מספר חברים ואני בתוכם החלטנו להתנסות באחת מפעולות הארגון.

הפעולות התקיימה בשבת באזורי "בן-שמן" בחסות תנועת "ההגנה". היינו אמורים לומוד על מרכיבי הנשק ולהתאמן בירי, אך עוד לפני כן לקחו אותנו למסע רגלי, שבו הנהיגו משמעת צבאית. משמעת זו, בלשון המעטה לא הייתה קללה, לפחות לא

עבורי. במיוחד התקשתי לעמוד במשמעות המים וכבר בזאת השבת החלטתי לפווש. הרגשתי שאיני מוכן לסבול עוד בחיים, לא אחרי שנים הסבל הרבות והקשות שעברתי במהלך המלחמה. רציתי שקט נפשי וחיפשתי אז חיים רוגעים ונינוחים ללא מתח וסיכון. הניסיון לגייסני אם כך לא עלה יפה (כדיין ציין כי באותה קבוצת-פעילות היו בחורים מפולין, מצרפת ומלגיה, שהמשיכו לפעול במסגרת "ההגנה" ומאותר היו את הגרען האנושי, שממנו צמח השב"כ).

שגרה מבורכת

באותה שנה אבי הכיר אלמנה בשם דבורה רינג, ניצולת שואה מהפרטיזנים, הם נישאו ובסיוע הסוכנות עברו להתגורר ברחוב "חובבי-ציון" ב"תל-אביב". ירידה משופעת הובילה אל דירותם במרتف הבניין. שטח הדירה התחלק בין שתי משפחות, כשהמטבח משותף הותקן מחוץ לדירה. המשפחה הנוספת הייתה ברוכת-ילדים ולמרות הצפיפות, אף אחד לא התלונן שוצר לו המקום. היו מרווחים אז ממה שיש.

אבי היה אז בן 48 ולמרות כל אותן תלאות שעברו עליו, נראה יפה וצעיר מכפי גילו. באותו עת הוא עבד בעירייה, אך תפקיד אח"כ פוטר ונשלח באמצעות לשכת-העבודה לעבודה בבית-מלאה ברוחב הקישון בת"א, שם עבד שמנה שעות מדי יום ביום כעובד מתכת. אשתו דבורה עבדה בבית-אבות סייעודי ברחוב העבודה ושניהם היו להם בשגרה שקטה בהתאם לקצב החיים שהכთיבו לעצם.

באותה תקופה המשכתי לעבוד בחברת "lodzjia" ואו יוסיל וmortel השתחררו מהצבא. יוסל הבכור הכיר בחורה, התהתקן ועבר לגור באחת משתי הדירות ואנו הוספנו להתגורר בדירה השנייה.

מודכי צ'נובור בראש
הפיומיזה, תחתיו נה,
شمאל חנן ולמטה
פינחס דבלודוביין

פינחס וחנן ניסו אז לדרבן אותו ללבת ללמידה ויש לומר שהרעיון די קסם לי. גלגלתי את האפשרות במוחי, אך ניתוח פשוט של המצב הבahir לי, שלא אוכל לעמוד בכך ללא סיוע כספי. לא רציתי להעמיס את עצמי על אבי, שמצבו מבחינה כלכלית לא היה טוב במיוחד והרעיון נגנו באיבר. תקופת מסויימת עוד המשכתי להתגורר עם בני-דודיו ולאחר-מן עזבתי והעתקתי את מקום מגוריי לחדר בשיכון-וותיקים בחולון, יחד עם שותף נוסף, שעבד עמי באותה עת בלודז'יה". מרכז חify התחמק בעיקר מסביב לרדיוס האזרה ההוא, תוך מבחינת עבודה והן מבחינה חברתייה.

באותם ימים יפים הקמנו להקה ואחד מהחברות, מנשה ורשבסקי הידוע, הפך לבימאי שלנו. לחבורה שלנו קראו "קבוצת שחקנים" והופענו בסקצ'ים ובשירה במקומות כמו בת-קפה בגבעתיים, ר"ג, חולון ות"א, כשהאני מנגן ומלווה את המופע, שהלכנו הוציא באידיש וחלקו בעברית.

באوها עת כבר ניהלה אורח-חיים חילוני. אمنם שמרת עלי ישודות מסוימות בדת כגון שמירה על כשרות; צום בי"כ והליכה לבי"כ לצורך אמרית "יזכור" בחגים, אך התרחקתי מן הדת במובן זה, שהפסקתי להקפיד על קיום יתר המצוות.

חברת החשמל

בשנת 47 סגרו את המפעל ופיטרו את כל עובדי "לודז'יה". אני הייתה הייחידי, ככל הנראה, שהובטה לו משכורת עד למציאת עבודה במקום אחר. שנקרא הזקן אפשר לי זאת לאחר שיזמתי עמו פגישה באמצעות פניה בת-דורתי ושתחתה בפנוי את מצבי. סיפרתי לו שאני יוצא שואה ואין לי ממה להתקיים והואמן הסתום התרכן כמאמר הכתוב "ישראל רחמים בני רחמים הם".

בינתיים חיפשתי מקום עבודה מסודר עם משכורת קבועה, מתוך ידיעה ברורה שאני רוצה להיות לא סוחר ולא עצמאי, רציתי ראש שקט. כתבתי מכתב בקשה לחברת החשמל ולמרות שלא הייתה לי השכלה פורמלית, הוזמנתי למבחנים. מתוך קבוצה בת 30 איש נתקבלו שניים ואני בתוכם. מיד אח"כ הודיעו לי להחיקיך לעבודה במחלקת החשבונות בדרך פתח-תקווה 32.

ביום הראשון הושיבו אותי ע"י שלוחן משרדי אותו חלקתי עם אדם נוסף, נתנו בידי חוברת, שכלה כשיישים סוגים טרייפונים ונתקשת ללמידה אותה על בוריה, כדי שאוכל אח"כ להסביר

בעזרתם ובעזרה מכונת-חשבונות קטנה את ההצלאות של כל צרכן וצריכן בפרט. גם מר עבודת היישוב, נלקחו הדפים לביקורת ונבדקו בידי עובד נוסף ולמהרת התחלפנו בתפקידים וחוזר חלילה.

עד מהרה מנהלת המחלקה, אידה זולברג, העבירה אותו למשימה פחרות רוטינית והטילה עליו לתרגם את התעריף לשפה הפולנית עבור המשא עליהם חדשם, שנקלטו במערכת ולא הבינו טוב את השפה העברית.

מאחר ועבדתי ב"תל-אביב", אבי הציע לי לעבוř להתגורר עטם בדירותם שבמרחף ובכך אוכל לחסוך את הוצאות שכירת החדר וכן אהיה קרוב יותר למקום העבודה. לא ברצון רב ויתרתי על עצמאותי המוחלטת ועל פרטיותי, אך הצעה נשמעה לי הגיונית ועד מהרה עברתי להתגורר בمعنى נישה, שהייתה צמודה למרתף ברחוב "חובבי-ציוון".

כל בוקר, במשך חמשה חדשים, הייתה נושא באוטובוס לתחנה המרכזית ומגיע לעבודת יומי בחברת החשמל. רציתי אז לבנות את עצמי וכל האנרגיה כוונה לצורך קידומי האישני, אך עד מהרה נעצרה הקריירה האישית בפני הצורך הלאומי.

חיל ביחידת "אלכסנדרוני"

קיבמתי 'צו התייצבות' ונדרשתי להתייצב בבי"ס ברחוב פרישמן בת"א. רבים קיבלו או את הצו וביניהם היו גם כאלו, שהמשיכו בשגרת חייהם מבלי להתייחס לעניין. מכל מקום, למרות שתקופת עבודתי כ'עובד זמני' עמדה להסתטים בעבורו חודש ועמדתי לקבל אותה עת מעמד של 'עובד קבוע', צייתתי למרות הנהגת "ההגנה" וניגשתי למקום התייצבות כפי שנדרש ממי.

בכיה"ס ישב נציג ההגנה, ראיין כל אדם בנפרד ורשם את פרטיו המתיאצבים.

עוד קודם לגיוסי דאג אבּי להציג מסמך מתאים, שהייב את הגרמיים המגייסים לשחרר אותו מלחימה בחזות ולהציגני בשורות העורף. האישור ניתן בהתאם לסייע בחוק, על-פיו בנים יחדים יכולו לשחרר מלחימה אקטיבית ולשרת מאחורי הקווים. וכך, שובצתי בידי נציג ה"הגנה" ביחידה להמת אمنם, אך בתפקיד של עבודות מטה.

תקף אח"כ, בפברואר 48, גויסתי לצבא ושובצתי כחייל בא"ל אלכסנדרוני", בגודר 31 ואח"כ בגודר 32 (מספרי בצה"ל היה .56727).

קיבלנו מרדיAAC ורובה ונשלחנו למעין טירונות במחנה "דורה" בנתניה למשך 21 יום. האימונים התנהלו או עדריין בחשאיות-מה ולא בריש-גלי, בייחود מהמת עמדתו של הצבא הבריטי, שנקט עמדה ניטראלית להלכה ועמדת פרו-ערבית למעשה, למروת שהיה זה כבר בשלתי תקופה שלטונם.

יש לציין כי תהליכי הפיכתי לחיל לוחה בתחושה אמביוולנטית, שחזרה וליוותה אותי גם בהמשך. מצד אחד היכולת הזו להילחם עם כוח וראש מורם נגד אויבי, במיחוד כאנטitezza ליכולת עמידתנו בשואה, היה דבר גדול בעיני. מאידך, אחרי כל מה שעברתי רציתי כאמור להיות אז בשקט, להקים אחריו זכר. בזמן הוא ומאוחר יותר, בזמן קרבנות תש"ח, הגיעו ידיעות על חברה שנפלו אז כמו זובדים, ביניהם רבים יוצאי שואה יהודים, שעם מותם נגdu ענף משפחתם ולא נותר להם זכר. הידיעות הללו הורידו את מצב-הרוח ואיפלו הרגשות הנעלמים ביתר נדחקו לידי אל מול פני המציאות.

בнтימים גברו וחלכו התקפות על השيءות בדרך לירושלים. בחודש מרץ העربים ריכזו את עיקר מאמציהם במלחמות הכבושים. בסוף מרץ פסקה כמעט כליל התאחדות היהודית בכיבוש החוף

לנגב. שיריה, שהזורה מ"גוש-עציון", נלכדה ע"י העربים על-ידי "גבי-דניאל", ושיריה אחרת, שיצאה ל"יהיעם", נתקלה במאורב והושמדה.

אותנו שלחו במרץ 48 לפטרל על הכיבוש שבין "זיכרון-יעקב" ל"בת-שלום", כדי להפגין שליטה ולשמור על האדמה ועל היישוב היהודי מפני כנופיות הפורעים העربים. פיזורם של ישובים יהודים בתוך אזורים ערביים כשהערבים שולטים על דרכי הארץ הראשיות, קבעו את אופי הפעולות שנדרשה מأتנו. בבית-ההחלמה של גב' שורץ ב"זיכרון-יעקב" הוחבא נשק בסליק מתחת לאדמה ולממותה שהאנגלים כבר לא ערכו שם חיפושים מדויקדים. עדין פחדנו מגילוי המקום ונזהרנו שלא להיתקל בלבושים המדמים הבריטים.

בשלבי עזיבתם של האנגלים את הארץ, המ丑ב היה בבחינה "אנחנו לא ניגע בכם ואתם אל הגיעו בנו" ובכל מקרה השתדלנו להימנע מעימותים. בשלב ההוא כבר החלה ההתארגנות לפינוי הכוחות הבריטיים מן הארץ וכשהם עזבו את הארץ ב-14.5.48, הפלוגה שלנו נשלחה למחנה "בית-לייד" ויש לומר שנסיעתנו על הכביש עם המשוריינים התחילה כבר באופן חופשי והרגשה הייתה משכרת.

תקופת מלחמת העצמאות

באוטו יום התקנסו ראשי העם והכריזו על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל והשמה היהיתה גדולה. עם שחר המחרת, ב-15 במאי כבר פלשوا צבאותיהם של מדינות ערב לארץ. זמן מסוים שירתו אז כפקיד פלוגתי במחנה "בית-לייד" וטיפלתי בענייני סעד ותשולם. נתקמתי באנשים מופלאים, אך

הייו גם תופעות חריגות. היה למשל מקרה יוצא דופן, שנשאר חרטוט בזיכרוני: מתוקף תפקידי קיבלי ה facets של חייל הרוג, ע"מ למסור אותו למשפחתו השוכלה. ביום המחרת נעלמו הש�ון והטבעת ואני חשתי באחד הבחורים - ליד "זיכרון-יעקב", משפחה מושבנית וותיקה וUMBOSST - שידו הייתה במעל. התעמתי עמו, הוא הודה והזכיר את האבדה יחד עם facets נוספים, שהניב עוד קודם לכך. במשפט שהתקיימים אח"כ מוצח עמו הדין והוא נכנס לבית-הסוהר בגין מעשיו אלו. להראות כי לצד מעשים הרואים, שהתגלו באותו תקופה, היו גם גיגליום פחות יפים של הטבע האנושי כבכל חברה רגילה, אלא שבאותה תקופה היה זה היוצא-מהכלל שהורה על הכלל.

מעבר לטיפול בענייני סעד, כשהגדוד יצא למבצעים נלוויתו אליו לשטח ודאגתי לדוחות הלוחמים, שהפגינו בליחימתם גבורה של ממש. היינו מעטים נגד רבים וצריך לומר שפוץ המדינה מותק תמרות עשן ומלחמה היה נס ממשים.

היה זה ב-25 במאי כשהוחטל על גדור 32 של החטיבה שלנו להשתלט על אזור "לטרון" ע"י כיבוש הרים "לטרון" ו"עמראס" ו"משטרת לטרון". חלק מכוח הגדור נלחם בשטח גלי והאבדות בקרבות "לטרון" היו כבדות (54 הרוגים רק מגדור 32). היו רגעים, שלא יכולתי לעמוד מנגד כשחברי לחמו בחירוף נפש, למרות היותי בן יחיד. אך יכולתי לשבת במשרד בשעתה הרות גורל ולהישאר עם מצפון נקי?

באחד המבצעים לסייע איום הצבא העיראקי על הרצועה הישראלית הצרה שבמרכז המדינה, לוויתי את הגדור בדרךו ל"רמת-הכבש" ע"י "כפר-סבא". הרים "ראש אל-עין", "טירה", "קלנסוה" ו"קקoon" היו נקודות-מוצא אפשריות להתקפת הערבים על רצועת החוף ואילו היו נמצאים בשליטת ישראל, היו עשויים לשמש כעמדות-אבטחה לשטח היווני זה. "טירה" הסמוכה ל"רמת-הכבש" הייתה אז בידי הערבים והיתה ממוקמת על

גבעה. עם התקדמותנו במעלה ההר, הגיעו אליהם תגבורת של כוחות עיראקיים, שעדיין נמצאו באזור והם פתחו בהתקפת נגד, עד שנאלצנו לסתור במורוד, כשמטה של ירי מכונן אלינו. תוך כדי הירוי רץ החובש לכיוון פצוע וחטף כדור ברגלו. משראיתי זאת, מיד רצתי אליו, הרמתי אותו על גבי ורצתי אותו עד לקיבוץ ובכך בעצם הצלתי את חייו.

מקרה נוסף היה במשולש ב"קקoon" ובו נפצעתי מרסיסים. גדור 33' אלכסנדרוני', שתקף את "קקoon" ב-4 ביוני בשעה 4:00 בבוκוק נתקל בהתקפות בעיקר בחלקו הצפוני של הכפר, אשר עליו הגנהיחידה עיראקית סדירה ושם גם שכן המטה. עם עלות השחר חלק גדול מיחידת אלכסנדרוני היה פרוש במישור שלרגלי הכפר החשוף לאש העיראקיים. הסתערותם הנמרצת לאור היום הכריעת את הקרב, אך כל אותו יום ערכו העיראקיים התקפות-נגד על הכפר בסיווע שרויוניות. עם רדת הלילה פסקו התקפות העיראקיים והכפר נשאר בידינו.

היו אלה מקרים בודדים בהם הייתה שותף להווית הלחימה והם בטלים בעיני אל מול הגבורה הנחויה והמתמשכת שהפגינו חברי הלוחמים במבצעים רבים וקשים.

אח"כ העבירו אותנו לבית-ג'יברין והגדוד שלי נשלח למשלט בפלוג'ה, כשהאנני בתפקיד של פקיד גודרי. בסופה דצמבר נשלחה פלוגה בגודל 33 בחטיבה שלנו לפולה ב"כיס פלוג'ה", בפיקודו של בנזו - בחור איטלקי, שהיה מפקד המחלקה שלי ב"זיכרון-יעקב". אותו לילה היה גשם ו暴, הדרך המובילה ל"פלוז'ה" לא נחסמה כמתוכנן ועם שחר פתחו המצריים בהתקפת-נגד על הכוחות ומרבית חילוי הפלoga נפלו בקרב.

הקורבנות הרבים סבבוי העצימו בקרבי את הדיסוננס שחשתי ביחס למצב. אהבתי את הצבא ואהבתי את המדינה ובאותה עת התחרדו בי סימני השאלה לגבי המחיר הגבוה ששילמו. מעל לכל ריחף ענן העבר. שוב ושוב שאלתי את עצמי

האם עברתי כזה גיהינום קשה כדי לבוא לכאן ולהירגע? אמונם ההקרבה זו היא למען המדינה שלי, אך הלא אדם נלחם למען מהר טוב יותר וכשמדובר כבר אין כלום. לא הייתה חדור באותו לחת אמוני, שהולד את הסיסמה: "טוב למות בעד ארצנו". יתרה מזאת, הייתה קשור מאד לאבי והוא חור והציג באזני בכל הזדמנויות, שאם חלילה יקרה לי משהו חייו אינם חיים.

תקופה מסוימת עוד נשארנו שם ואו העבירו את הגדור שלנו למפקדה בצפון הארץ למקום שנקרא: "חלסה", הלא היא "קריית שמונה".

בתקופה שלפני גירוש לא מצאתי פנאי לתור את הארץ ולטיל בין רגבה, עתה במסגרת הצבא, התחלתי לראות לראשונה את שטחיה המולדת מהדרומ ועד לצפון.

באופן כללי אפשר לומר שהייא לי טוב בצהב אותה תקופה. תמיד הייתה עמי מנדולינה ואני ניגנתי כל אימת שהתאפשר. החברה הדבקו לי את הכינוי "אודסהمامא עם המנדולינה"

משמאל מודכי מנגן על בנז'ו מנדולינה, במרכז שבתאי רודרגז ומימין יורחהיאל שטטמר

ועוד שנים אחדים כשהיו רואים אותה בכנסים של וותיקן "אלכסנדרוני", היו רעי משתעשים בנוסטלギה וקוראים ל' בדיקן כמו זו "אודסה מאמא".

לקראת סוף שירותו הצבאי עוד הספקתי להיות שותף לארגון מוסיקלי של ערבי לכבוד יומם העצמאות. הערב נערכ לחייב גדור 32 בתיאטרון ב'תל-חי' בנוסח ההווי של אותן ימים. קבוצת חילימע עלתה לבימה ושרה מנגינות מוכחות, שהן חיבורתי מיללים בסיווע של משה לניצט מפקד הפלוגה וכל הקהיל לווה אותן בפזמון בשירה רועמת.

אח"כ העבירו אותו מפיקוד-צפון למשטרת "נהלל" ושם שירתה חודשיים, עד למועד שהוריו, ב"נהלל" הקימו מחנה-מעצר ונזקנו לאנשי סgal, שייאישו את המקום. מפקד המחנה היה יעקב מרכוביץ (ליימים איש משרד הפנים) ואני נתמנתי לעוזרו. לא יכולתי לצפות לתפקיד מתאים יותר עבורי.

אהבתי להזכיר לבאבו של האח'ר ולסייע לו כמידת יכולתי. אנשים סיפרו לי על בעיותיהם ואני מצדי תרמתי הרבה לשיקומם. אולי כבר או נזקנו היסודות להמשך דרכי בתחום הסיווע לזרות (שנים אח"כ אף הייתי חבר במסגרת תפקידי באגודה למען האסיר).

אפשר לומר כי שם בצבא נפגשתי עם ההוויה היישראלית בכלל עצמותה, לטוב ולרע והפכתי לישראל לכל דבר. לאחר שנתייימם שירות, ב-6 לינואר 1950, השתחררתי משירות פועל בצבא ואני בן .26

...שוב על פרשת דרכים, שוב בוחן את המשך דרכי.

תחילת הקשר בין לבני לשכת העבודה

אותן שנים הראשונות למדינה עמדו בסימן קליטה מהירה של בעליים ומשוחררי-צבא בעבודה מחד ותוך רמת אבטלה גבוהה-מайдך. המשק התקשה להתאים את עצמו לגידול המהיר בכוח-העבודה והיה קושי למצוא עבודה. לאחר שהרורי מהצבא אף אני מצאתי את עצמי ללא עבודה וגורוע מכך, גם ללא מקום מגורי ממשלי וזאת אחרי תקופה ארוכה שבה הצבא DAG לכל מהסורי.

בערך לי פנית למנהל המתאימה במשרד-הביטחון, שטיפלה בחיללים משוחרים עם בעיות שונות. בדרכי נקרה או אדוֹן

מרגלית והפגישה עמו הولידה תחילתו של קשר רציף בין לביון לשכת-העבודה, קשר שנמשך לאורך שנים רבות.

משרד-הביתחון חיפש אז מועמד שייצג אותו בלשכת העבודה בת"א, זאת לאחר שבלשכה ישבו נציגים מטעם ההסתדרות הכללית, ההסתדרות-הספרדי, הפועל-המזרחי, אגדות-ישראל וחוירות וכל אחד מהם דאג לאינטראסים של אנשי שלונו. אדוון מרגלית הצעיר לי לקבל על עצמי את התפקיד בהבטיחו לי ששכירותו בצדו. כלומר בנוסף לשכר חודשי, יהיה לי רכב פערומים שלושים בשבוע ועמו יהיה עלי לשוטט בבריםים בין מעסיקים פוטנציאליים ולמצוא מקומות תעסוקה פנוים לצורך שיבוצם של דורשי העבודה.

קיבلتני על עצמי בשמה את התפקיד ובמשך הזמן נכנסתי לעניינים והעמדתי מאות ואלפי אנשים על הרגילים מבחינת תעסוקתית.

העליה ההמנונית באותו שנים הביאה מספר רב של בעלי רמת השכלה נמוכה יותר ורבה מן העולים, היו על כורחם בטלים מעבודה וזוקקים לפרנסה. אני התמקדתי אז בחיפוש עבודות, שדי היה להן בהכשרה נמוכה.

סוג האוכלוסייה, שהגיעה אליו לבקש עבודה לא היה קל ולעתים המשיך היומיומי עם טיפוסים אלימים הכביד עליו. לשגרת העבודה השתרכבו לעיתים איוםים נסח "אם לא תיתן לי עכשו עבודה,atakע בעכין".

בשלב מסוים הייתי חייב להירשם כחבר מפלגה (מפא"י). בנסיבות של אותה תקופה, מן המקבילות היה לא לפrown מהקולקטיב ומאהר ועבדתי במערכת, שהייתה מד' 'מושיקת' עשייתי זאת, אך הדבר לא היה לפוי רוחי וכשמשיחו בא אליו עם "פק" מהמפלגה, התיחסתי למחותו כבן-אדם ולא להשתיכותו המפלגתית.

כעבור מספר חודשים קיבלתי הצעת עבודה מחברת החשמל ובדיק איז הציעו לי בלשכת-העבודה לעבור למחלקה ה"מקצועים". שאלתי את שתי ההצעות והעדפתית לבסוף את העצמאות שהייתה לי בלשכה, מה גם ששכר של 50 ל"י היה גבוה יותר מ-30 הלירות שהציעו לי בחברת החשמל.

הnbsp; הנשף הגדול שהוביל לחופה

במרץ 50, הגיע לפני פסח עמד להתקיים נשף גדול ב"הבימה". כל 'המי וממי' הוזנו להשתתף באירוע ועתונאים מכל העולם הוזנו לסקר את ההגינה.

לשכת העבודה בת"א קיבלה כרטיס אחד והగינות חייבה להפיל פור. נרכחה הגירה והכרטיס עלה בגורי.

דבורה, נערה צעירה מפקידות הלשכה הפציהה כי להצטראף לערב היוקרתי כבת-זוגי. הששתי שלא יתנו לה להיכנס, אך היא הודיעה לי היגיות, שבמידה וכן יהיה, היא לא תעכ卜 בעדי ותחוור כלუמת שבאה.

הסדרנים של ה"בימה" הכירו אותה כעובד לשכת העבודה והם פתחו את הדלתות בפנינו ולאחר ערבע מהנה וסידרת ריקודים משותפת עד אור הבוקר נפתחו גם דלתות לבבנו ...

הקשר ביןינו הילך והתדרך וב-29 ביוני 1950 נישאנו.

החתונה התקיימה בקפה "גינה-ים" ע"י שפט חיים עם מוסיקה וכיובד כדרת וכדין. מיד אח"כ עברנו להtagorder בבית חמיה וחמותי, ברוחב מסילת עולמים.⁶

חמי, קלמן וייצמן נולד ב"מיוחוב קלצקי" שב"פולין" וחמותי רבקה באה מ"וורשה". תקופת מה בעברם הם היו בעיר "פבייניצ'ה" לא רחוק מ"לודז'" ושם גם נולדה דבורה בזמןנו.

בארץ עסק חממי עצמאי במכירת חלקיים של מכוניות ישנות ולא בקלות הוציא מכך את לחמו. היה לו מגשך קטן בגבעת הרצל ותמיד כשבאתו לשם הוא ישב ועיין בספר. מזון רוחני עניין אותו יותר מהחומר...

אח"כ, בשנת 51, לקחנו הלוואות ובנינו דירת חדר קטנה ברחוב הבנים, ע"י השלישות בר"ג. היה לי מעט כסף, שהחסכתי כשעבדתי עוד בלודז'יה, היה לי מקום עבודה קבוע, עם משכורת מסוימת ופנסיה מובטחת לימי זקנה והסתדרות. לדידי, נושא הפנסיה היה בעל משקל בשיקולי בחירת מקום העבודה ולמרות שאופי העיסוק בלשכת העבודה לא כל-כך התאים לי, ידעת שאני חייב להתפרנס ולדאוג לעתיד, כדי לא להזדקק לבשר ודם. חיינו התחנו אז על מי מנוחות. שנינו לא היינו אנשים עשירים, אך הסתפקנו במעט ולאט לאט התקדמנו ובנינו את עצמנו.

יוני 1950, החתונה של מרדכי ודבורה

באותה עת הונחג (עוד מ-1949-1949) קיצוב של דברי מזון, ולאחר מכן גם של ביגוד והנעלה, כדי להבטיח לאוכלוסייה כולה מינימום של מצרפי יסוד. כל אזרח המדינה צוידו אז בפנקטי תلوשים, שבאמצעותם נרכשו המוצרים שבפיקוחם. מדי פעם שלה לנו דודי מ"ברזיל" חבילות אוכל, שאוותן נתתי לחמי וחמותי והן היו מן הסתם תוספת רואיה באאותה תקופה צנעה שהייתה אז בארץ. בזמן הוא שנינו המשכנו לעבוד בלשכה ואז התגבש רעיון להקים דגם של לשכת-עובדת לנוער-שולטים בת"א ומנהל הלשכה הציע לי לחת על עצמי את ניהולה. ההצעה נתקפה בענייני כמתaggerת והבעתי את נכונותי להתמודד עם המשימה. בבדיקה שערכה אצלו שרת העבודה דאז הגב' גולדה מאיר היא אישלה ל'הצלחה והביעה את תקוותה, שהדגם שקיים יהיה לדוגמה לשלכות-נוור כאלה בכל הארץ.

דבורה ומרדי צ'נובר ושתי הבנות רחל ודרנה

עברתי למקומות החדש ברוחוב הרכבת 4 באולם גדול ובו מספר חדרים ובמשך הזמן התפתחה הלשכה וכללה כעשרה עובדים. בשנת 55 עברנו, בעורתו של דודו לאון סגל (אח של אמי), שעוזר לנו מעט, לדירת שני חדרים מרוחחת יותר ברוחוב הרא"ה 56, בר"ג והרכישה הייתה מבחינתנו היישג. שנים אלו ענף המשפחה התחליל לצמוח ונולדו לנו שתי בנות. רחל הבכורה נולדה בשנת 1953 ואחותה דפנה נולדה ב-1958.

שנות התבוסות – קידום וקרירה בשירות התעסוקה

הטיפול בנער-שוליים לא היה מן הדברים הקלים ואני לא הייתהبني לעסוק בכך לאור זמן. בדיק או פרש למלאות מנהל מחיקת-מחט ואני, שהיפשתי שקט, עזבתי את תפקידי ותפשתי את מקומו.

במחלקה ההיא עבדתי עם חומר אנושי מסווג אחר, אם כי גם שם נשאה העבודה אופי יומי עיקרי. בקורס הסטודנטים בין בתיה המלאכה וחיפשתי מקומות העבודה פנויים ובערך חילקתי הפניות לדורשי העבודה. לא היה בית-מלאכה אחד בת"א שלא הכרת וחתת ידי לא נשאר מהוסר-עבודה אחד. אפילו במיתון של אמצע שנות השישים, כשהמשכ נעצר, מפעלים נסגרו, האבטלה גברה ואלפי מובטלים יצאו להפגנות כנגד שר האוצר דאז פינחס ספר, היו כיסי גdotsים בפטקי-עבודה לצורך חלוקתם בסידור-עבודה. השתדלתי למצוא עבודה לכל מי שנכנס אליו לשכה ומישרצה לעבוד סודר עבודה.

באוטו זמן נכנס ללקסיקון המשרד מושג חדש: "יעוץ תעסוקתי", שמשמעותו הייתה ליוזם השמה תעסוקתית בהתאם

לכישוריו המגווניים של מבקש העבודה. דהינו מצד אחד לעורך סדרת מבחנים ממיניים ומאידך לעורך ניתוח עיסוקים. היפשו את האנשים הטובים ביותר בשירות-התעסוקה והמנונה עלי, שלא שש במיוחד להשאל אותי למשימה, נתקבש בהוראה מיוחדת לשולח אותי לקורס יוועציג-תעסוקה.

לא הייתה לי השכלה פורמללית, לא תעודה-בגרות וכמוון שלא היו לי תארים אקדמיים כליתר המועמדים ויחד עם זאת סיימתי את הקורס בהצטיינות. היה זה אחד הקורסים של יוועציג-תעסוקה בניהולו של ישראל קיסר ויחד עמי השתלמו אנשים, שהפכו לימיים לאיישי-ציבור מוכבלים במקש.

בסיום הקורס התמניתי ליועציג-תעסוקה רשמי לנוער בלשכת-העבודה ברוחוב ברנר בת"א, בכפוף לישראל קיסר, שהיה יוועציג-תעסוקה ראשי. אח"כ היה השתלמויות נוספות תחת הדרכת אנשי "מכון הדסה" ב"ירושלים", שהוסיפו לידע המctrבר, שהיה לנו בנושא.

נושא ייועץ תעסוקתי מאד משך אותו, העמكتי בו חקר ונשאבתני רובי ככלות המערה הזה. משלמדתי את הנושא על בורייו הכספי בעצמי מבחנים במתמטיקה, גיאומטריה וצורות גיאומטריות, לצורך אבחון היכולת של המועמד. הכנסתי שיטה לתפארת והשתמשו בה ליעוץ תעסוקתי שניים רבות אח"כ.

הנערים, שהגינו אלינו, היו בעיקר נערים שלא צלחו ללימודים וגילים. הם השתלבו בעבודה במקצועות שהיו מוכבלים או כמו מקצועות מתחכמת, מכונאות, רכב, עץ וכדו. הנערים הללו היויבו ללמידה יום בשבוע במסגרת שנקראה "חניות", כשותפיהם היה לדעת לפחות ארבעה פעולות בסיסיות בחשבון ויתר הימים הם עבדו.

אלפי נערים עברו או דרכי. הקו שהנחה אותי בגישה אליהם היה למצוא את המפתח הנכון, שיוכל לפתח בפניהם את דלתות עתידם. השתדלתי לראות מעלהם ולא חסرونם, בידוע כי ביכולתם

לעלות ולהתקדם איש איש לפִי יכלהו ובהתאם לכישרונו, אם רק יתנו להם הזדמנות נאותה.

توزאות מוצלחות הוכיחו את נכונות הגישה. לדוגמה, אותו בחור, שהלומדו היה להיות מכונאי רכב והוא מוכן לשוטף מכוניות ובכלב שיועסק בתחום. בחור זה לא עבר הניות ולא ידע חשבון ובשל הרקע הלימודי החסר, אסור היה לו מבחינה פורמללית לקשר בין לבין בעל מושך ובכל זאת לקחתי על עצמי אהירות והכנסתי אותו לעבודה דרך קשורים שהיו לי עם בעלי מוסכים. למרבה הפלא הבוחר הזה הוא היה בעל מושך מהמושלמים ביותר - עדות מובהקת לכך שצריך לתה לאדם ציאנס בחיים.

הצלחות מסווג זה הביאו לי סיפוק רב.

ביןתיים הממונה היישיר עלי מונה למנהל ארצי והקים מחלוקת חדשה של השמה משולבת, שמטרתה לסייע לאנשים מוגבלים להיכנס למעגל העבודה. הייתה ונחתפת בעיניו כמומה, פנה אליו ובקש שאארגן קורס בנושא וגם אטול בו חלק כמשמעות מון השורה.

וכך, בתום הקורס ואחרי כשנתיים עבודה עם נוער-שוליים עברתי לטפל במוגבלים ושימשתי כסופר-וויוז.

קודם לכן אנשים נכנסו לקטגוריה של "מוגבלים" בהתאם לקבעות רפואיות ובדרך-כלל כשרופה הודיעה קבע שהאדם מוגבל, ניתבו אותו לסוג העבודה, שאינה דורשת ממש גוףני. השוני היה מעתה בגישה לאדם המוגבל וכвшימת הדגש על התאמת העבודה ליכולותיו האחרות, הבלתי מוגבלות. כמובן, אם סוג העבודה שנקבעה כמתאימה למוגבל לא התאימה לו לטענתו, אפשרנו לו לנשות לעבוד בעבודה אחרת. הרעיון היה לא להגביל את תחום העיסוק. אם בא אדם וטוען לשתי ידיים שמאליות, Kodom, כל תאמין לו ותקבל את דבריו. חפש את הכוון שיאפשר לו לעבוד. השקעתי בכך את כל מרצוי. ערכתי ניתוח עיסוקים, הסברתי והדרכתי.

ברחבי הארץ הוקמו לצורך העניין וועדות של הלשכה והן היו מורכבות מארכבעה חברים: מנהל הלשכה, פקיד-השמה משולבת, פקידת-השמה ואנוכי. אנשים, שהתקשו להשתלב בעבודה, הוזמנו

איגוד ישראלי ליעוץ תעסוקתי

תעודת חברות

חרינו לאשר כי אלן אנטצקי צען

הינומה חברה

באייגוד הישראלי ליעוץ תעסוקתי (א.יל.ת.)

זיהיר תעודת חברות

זיהיר חתום

№ 112

ר. 12. 20 _____ תאריך

תעודת חברות ב- א.יל.ת - מוסמך כיעוץ תעסוקה

לוועדה ואנחנו השתדלנו לעוזר ולטפל במקרים הקשיים. בתקופה זו הייתה לי כבר דרגה בכירה הכוללת אחזקת רכב ומתוקף תפקידו הייתי מסתובב ברחבי הארץ עם מכונית החיפושית באופן חופשי, מצפה בצפון ועד באר-שבע בדרום. הייתה זו עבודה סוביינית עם יחס של כבוד, זכתי להערכתה והיה לי בה סיוף רב.

המוטו שהוביל אותי לאורך כל הדרך היה להאמין באדם באשר הוא אדם, להתייחס לאנשים הזקנים לי בגובה העיניים, ללא התנשאות ומעל לכל לנסות בכנוט לעוזר לזרות.

מנהל לשכת העבודה ב"בני-ברק"

ב-1967 פרצה מלחמת ששת-הימים וכמו במלחמות סיני גויסתי גם הפעם למילואים לגדר 44 בקריות. המיקומות הקדושים, שנכבשו מחדש במלחמה זו, החזורה לירושלים העתיקה ולשטחי א"י שבו מעבר לגבול 19 שנה, הציטה אופוריה, שהתמידה שנים רבות אח"כ.

בתחלת שנות השבעים הציעו לי לנחל את סניף שירות התעסוקה למבוגרים ונוצר ב"בני-ברק". ראש עיריית "בני-ברק" ומזכיר מועצת-הפועלים הכירו אותי מתקידי הקודמים וביקשו לראות אותי במקומו של המנהל שפרש לגמלאות.

"בני-ברק" כידעו הינה עיר בעלת אופי שונה וモבטים בה לא מעט. התחלתי לנחל את הלשכה וכדרבי בקורס, פעלתי גם שם לפיקודן אמות מידה, שליוו אותי לאורך כל הדרך. אם זה בהקפדה על מציאת עבודה ההולמת את CISורי האדם ואם זה במלחמות, שניהלתי עם המשרד הראשי לגופם של דבריהם. באופן עקרוני הייתה נגדי דיconi בני-אדם בכלל וmobtlim בפרט ואם

ראייתי, למשל, שהמשרד הראשי מסרב לחת ביטוח אבטלה לקבוצות מסוימות, נלחמתי למען המובטלים הללו בטענה, שאמנם למי שלא מגיע אין לחלק מתנות, אבל לאחרים יש לתת 'ביטוח-אבטלה' (יראה שמו בכל שם אחר שיחפהו).

תחת אחריותי נכלל בין היתר מדור התשלומים ובמסגרת זו היינו מופקדים גם על שטח בפאתי העיר - מקום ריכוז של פועלים מהשתחים, שבאו לעבוד בישראל. הקב"ט שלנו היה בקשר עם מנהלי לשכונות העבודה מהשתחים ובאמצעותם רוכזו רשותות העובדים (השכר, שהתקבל מהמעביד, ה证实 עלי-ידי מדור התשלומים של שירות התעסוקה, באמצעות צ'קים ובניכוי מסים כחוק).

סגנון ניהול שלי היה שונה. לא ישבתי במשרד וניהלתי את העניינים בשלט-רחק, אלא הייתי יוצא לשטח עם פקידי-ההשמה וمتודע לאנשים ולמקומות-עבודה וזאת בגין דרכ שבה מטופל הנושא ביום, כשעיקר פעילותם של פקידי-ההשמה מתמקד ב'ីוחיות אבטלה' ולא במציאות מקומות עבודה פוטנציאליים המתאים לכישורי הפונה.

עבדתי כמנהל לשכת העבודה בבני-ברק עד שנת 84, כשתים-עשר שנים ועל הטיפול המשור בענייני הלשכה אף זכיתי בשלב מסוים בתואר עובד מצטיין.

לעת ההיא שירות התעסוקה נזקק לנציג מטעמו במשרד הקליטה. המונח הישיר עלי פירט בפני את אופיו של הגיב העיוני ואני לקחתי על עצמי את המשימה. במסגרת זו ישבתי يوم אחד במשרד הקליטה ברוחב אסתר המלכה 6 בת"א ויומיים במרכז הלמידה של משרד הקליטה ב'יד-אליהו' וראינתי עולים חדשים. גם במחלקות רם 1 ורם 2 בתל-השומר ראיינתי תושבים חוורים לצורך קליטתם בעבודה. תפקידו הוגדר כנציג שירות-הتעסוקה במשרד הקליטה ובתקיד זה שימשתי עד לפרישתי לגמלאות ב-1988.

בזמן ששימשתי כמנהל לשכת בני-ברק מוניטי על-ידי הנהלת שירות התעסוקה להוות חבר וועדת נכות במוסד לביטוח לאומי, מתוקף להיות יועץ תעסוקה מוסמך.

כחבר וועדת נכות ישבתי ברמת-גן במוסד לביטוח לאומי לפחות פעם בשבוע וכן במרכז השיקום של בי"ח "תל-השומר". גם שם ישבתי פעמי שבשבוע בשעות הערב כדי לא לפגוע ולפוגם בעבודה הסדירה כמנגנון הלשכה.

בחודשיים לאחר שפרשתי פנתה אליו אילנה כץ מנהלת מרכז השיקום בחולון וביקשה לגייס אוטו לשורות הסגל במרכז לשיקום מקצועני.שמי **כיויעץ-תעסוקה** הגיע לאזניה והיא הייתה מוכנה להעסיקני בכל תנאי, אם זה בשעות עבודה מיוחדות, אם באחזקה רכיב, או בדרجة גבוהה, רק שאבוא לעבוד.

וכך, עם צאתי למלאות, הועסקתי עוד כחמש שנים כיויעץ-תעסוקה, במרכז השיקום של משרד העבודה וסייעתי לרבות לפתרון בעיותיהם של בני-נוור. היו שם מבוגרים ונעור עט בעיות מוטוריות או בעיות מנטאליות, שימוש מה לא נקלטו בעובדה. התפקיד היה מחד מעניין מאד עברוי ומאידך תרמתי הרבה לאנשים ובעיקר לנעור במישור השיקום התעסוקתי.

עבדתי במרכז עד לגיל 70 ואז, למרות הנסיבות בע"פ ובכתב להמשיך ולעבוד במרכז השיקום אפילו בתנאים משופרים נוספים, הודיעתי על פרישה. בגיל 70 חיפשתי אתגרים נוספים ואחרים.

בעצם עבדתי בשירות המדינה מאז שהחורי מצה"ל, עברתי תפקידים רבים והשתלמויות מגוונות וכאמור התמהית במיוחד בטיפול בנערים בעיתיותם. תעודות הצעינות, שקיבלה מנכיבות שירות המדינה לאורך שנות עבודתי, משקפות את כובד הראש שいやשתי למשימות הללו, שהיו בענייני חשובות ברמה לאומית ומוסרית.

לאורך הדרכן הוציאו לי עבודות במקומות שונים אחרים

ובתנאים, שאולי היו טובים עוד יותר, ברם בלשכת העבודה הרגשתי שאני תורם משחו למן הזולת, החל מהעבודה בלשכת-הנווער וכלה בעבודה עם המוגבלים ונושא זה היה בעל חשיבות מרובה בעיני. כי מלבד קידומי האישី והעשייה למען ביתי, ליוותה אותי תחושה של ייעוד, שהתחבורה לעברי כאל חבל-טבו. כאילו יכולות סמויים שידרו אליו כל העת ממעמקים וציוו: אם נשארת בחיים לפחות עלייך לעשות משהו מועיל למען האנושות...

מדינת ישראל

משרד העבודה והרווחה

שירות התעסוקה

המוסד לביטוח לאומי

מבצע השירות המאכליון תשכ"ט

תעודת עובד מצטיין

על הצטיינות בעבודה, על שكرנות וחריצות
ועל תרומה לקידום השירות לעיבור

מורענket בזה

לטירגוב וילדי אַקְגּוֹבֶר

ד"ר ישראל כץ

שר העבודה והרווחה

ירושלים, ה'תשכ"ט, 5.7.77

פרק ד'

סגירת מעגלים

עם פרישתי מהעבודה, התמסרתי בעיקר לפעלות התנדבותית ענפה.

פעלות זו מתיחסת מצד אחד להנצחת העבר ולזכרם של המתים ומצד שני עוסקת בחיי או יותר נכון בחיבור שבין העבר הנורא לבין אלו החיים ובהעברת המורשת הלאה לדור הבא. שני מישורים אלו באים לידי ביטוי הן בפעילותם ב"ארגון יוצאי יעקב", הן בנסיעותיהם עם משלחות לפולין כמלואה קבוצות וכאייש עדות והן במסגרת הרצאות שאנו מעביר בכתבי-ספר ברוחבי הארץ, בפנים חילצ'יל באמצעות חיל החינוך, בכתבי-חולמים ובמוסדות שונים בארץ.

גם בפעילותם הנוספת כמתנדב ב"עמך" בא לידי ביטוי הקשר שבין העבר לחיים, אם כי בהבדל דק, בעוד שפעילותם האחרות מתכוונות בין היתר ליצירת חיבור בין מות לחיים, בין ששת מיליון הנרצחים לביןدور המשך והדור הנוכחי, המתנדב ב"עמך" מישתדל לנתק את פיסות המות מעולמם של יוצאי-שואה ומנסה לחברם לחיה ההווה המתוקנים.

שני המישורים: הנצחה וזכורן מחד והעברת תודעת השואה לדור המשך ותמכה וחיזוק יוצאי השואה מאידך, משתלבים אלו באופן כפquant סבוכה של "חיים" לצד הזיכרונות וההנצחה, בהתאם לציוויל של אלו זכו וביקשו מatanנו רק דבר אחד "לזכור ולא לשכוח".

חלק הסיום נסוב סביב משפחתי ובו נסגר מעגל שלישי של חיים, של המשכיות ושל עתיד ...

I מעגל ראשון – הקשר ל”ארגון יוצאי יעקב” ול”עمر”

פעילות בארגון יוצאי יעקב – מעגל נסגר

בשנות חיינו הראשונות בארץ היה איזשהו ניסיון לחדר את החיים ולא להבטל לאחר. לזרמת הארץ היו חיים משללה ואת העבר, שבו שורה אפלת מוות, קברנו עמוק בדיאטת התחתונה של נפשנו. נשאתי אז פני אל העתיד ואת כל מרצוי וכישורי תיעלתני, ”לבנות ולהיבנות בה” - בארץ שלי. רציתי לבנות משפה, להתפנס בכבוד ולבנות סוף קן בטוח בארץנו.

ماוחר יותר, כשהנולדו בנותיי, nisiתי לגונן ולהרחק כל עצב מעולמן ורתקת העבר עמוק פנימה, הייתה חילק מהענין.

הייתה אז בארץ אויריה של ההתאחדות. ראשי המדינה ניסו לעצב תרבויות השונה בתכלית השינוי מזו שהביאו עמהם העולים בכלל ואני – יוצאי הערים בפרט. היו שנים שהעירא אף הייתה מושא לזלול וייצגה את הגלותיות המאוסה. ניסו להתחבר אז לעבר היהודי ההירואי מתקופת התנ”ך, מזמן בית ראשון ושני ולסמלים יהודים, שביטאו עצמה וגבורה כדוגמת מרד בר-כוכבא.

באותן שנים, פרט לבני-עיר שהגיעו לביתי וביקשו להיעזר بي בעניין זה או אחר, הקשר לעבר ב”מакוב” התמצה באוצרות של יוצאי העירא, אליהן הייתי מגיע מדי שנה. הייתה בין היחידים שדיבר עברית ובאזור הראשונה נתבקשתי לדבר ולמסור פרטיהם. מאז שהגעתי לארץ לא הפסדתי אף אזכור, אך מעבר לכך, באותו זמן לא הייתה פעיל במיויחד בארגון.

בשנת 55 נבחרתי לוועד הכללי של הארגון. הארגון טיפל אז בהלוואות, בתמיכת בזוקק לבלי ימות, בשמרות הקשר עם אנשי "מאקוב" מהויל ובפעולות נספנות כגון סיום הנטיות בחורשה על שם קדושי "מאקוב" בעיר הקדושים. היה זה בשנות השישים כשהחלה לדור בכובד ראש בנושא הוצאה ספר ההנצחה. חומר רב בנושא היה שמור עמי ואנשים לחזו עלי להיכנס לוועד הספר ולעסוק בכתיבתו. ביניהם היה הרשל ציון מארגוואי, שעלה לארץ וכן חבריו וועד באראה"ב, עםם הייתה בקשר. בין חברי הוועד באראה"ב היו הרבה שמואל הלרט, הלל רייציק - יור'ה הוזעדי, יענקל חיים סובל, יהושע פרידמן, מרדכי ציבינר, שרגא חזן, שלום שולדריין, ליבל גולדווסר, אברהם גרפינקל, יהושע וולפוביין, אברום ליטמן ויחזקאל סגל זכורותם לברכה. אף אחד מהם אינו בחיים היום.

הוקמה אז וועדת משנה לצורך קידום הנושא בה הייתה שותף והיתה לי הזכות להימנות בין חברי המערכת, שעסקו בתהילין הוצאה הספר (יעקב משה סקורניק ז"ל, אידה בר גרפינקל ז"ל, נתן מונצקובסקי-שחר ז"ל, יצחק אליאצקוביץ ומרדכי צ'נובר).

מאotta עת נשאתי ביתר שאת לפעלויות בארגון ונכנסתי בעובי הקורה של הנושא, כשלushiיה מתלווה תחווה של שליחות. יצחק בראט, העורך, היה המנווע שדחף לאות את נושא איסוף החומרים וכ כתיבת הספר. תרומתו של יצחק אליאצקוביץ אף היא לא תסולא בפז. הוא דחף את האנשים לעשייה ופועל בנסיבות רבה כדי שהספר יצא לאור.

عمل רב הושקע בעריכה ובהפקה ולבסוף ספר הזכרון לקהילת "מאקוב מזובייצק", המכיל 500 עמודים, יצא לאור בשנת 1969, בהוצאת ארגון יוצאי מאקוב-מזובייצק בישראל ובארצות-הברית. בספר מתועדים פרקי ההיסטוריה, הזכרונות והשירים, שנכתבו בדברי עדות מפי בני עירנו, למען הדורות הבאים וכן רשותה הקדושים שניספו. על כתיבת הספר מופיע סמל אותו עיצב הצייר

והאמן שלום שולדנריין.

באوها עת, למורת שבערו שני עשרים מאז, השואה הייתה עדין "טריה" בתודעה הקולקטיבית שלנו והנצחת העדויות בספר למען הדורות הבאים נקשרה בתהווה של הישג ולותה בחגיגת גדולה.

הנפקנו תעודת הוקרה ותודה לכל מי שהשתתף בהוצאה הספר הэнבחינה חומרית והן מבחינת הכתיבה ואני אף נשלהתי "ארה"ב" כדי למסור אותן אישית לכל מי שהשתתף במשימה. ביקרתי את סובל, שעסוק רבות בכתיבה ולצעריו שככ אז כבר על ערש דוויי. ראיינו טרם מותו והספקתי להעניק לו את תעודה ההוקרה.

עליו לומר כי במהלך ערכית הספר, זיכרונו העבר שוב התקרב אליו ונכנס בעוצמה מוחדשת לשגרת היום-יום. העיסוק בחומרים, במסמכים ובאוסף העדויות, הعلاה מעל פניו השטה את המכאוב, שלילוה את חי עד אז כשהוא עמוק יותר בתוככי לבו. כשקראתו שמות של אנשים ותיאור של מקומות ומוסדות בעירה, התמונה והקולות צזו מול עיני כמו הכל חי מחדש.

במבחן לאחר ובמידה הזמן שחלף, ניתן היה אולי לקלוט בעוצמה רבה יותר את עומק החלל, שנותר מן השבר ההוא, להיות מודע עוד יותר לגודל האובדן: אובדן של משפחה, חברים ומקרים של תרבות יהודית עשירה, שהתרסקה ונבלעה ללא שוב בתוך הארץ הארץ האדומה.

אפשר שהקשר עם בני משפחת "מאקוב" המורחבה והפעילה ב⟹ מסגרת הארגון עזרו ועוורום לנו - הנותרים בחיים - עד היום, מללא חלק מזורי מאותו היל פנימי, שאין לו הסבר או סוף. במובן מסוים הרי כולנו צמחנו מאותו שורש ובני העיר שרדיו הם אכן חלק מ"משפחה" אחת גדולה, שבניה שמחים להיפגש ולהיאסף אל החיק המוכר והחמים.

בסיום האזכורה השנתית, למשל, אנשים ממשיכים לשוחח זה עם זה, מסרבים להיפרד וכשמשהו מיזצאי עירנו הילך לעולמו, התהוושה היא כאילו משפחת "מאקובר" מצטמצמת והולכת.

מאז שהספר יצא, נעשית רגיש ומודע יותר לחשיבותה ההנצהה. עוד קודם לכן התחלמי לגלות התעניינות באזכור של בני-עירנו, או יותר נכון הרגשתי הסתיגות הולכת וגוברת מכשנושא הנצתת העבר ואכזר הנפטרים נדחק לשולים ואינו מקבל את מקומו הרاءו מבחינת הזמן המוקדם לו. אברהם שילה ריבק פתח את האזכור השנתיות בהקראת שמות הנפטרים מהשנה החולפת בנוסח שהוא תמציתי: "פלוני נפטר השנה לי זכרו ברוך" ותו לא. גם נושא השוואה הווער במח-יד ובדרך אגב כשהעיקר נסוב סכיב פעילות הוועד וכו'. השבתה שהיפך הדברים הוא הנכון והדבר טרד את מנוחתי. הרגשתי שעילנו להתייחס לאנשים החלוצים ולשרידי השוואה, שהצליחו להתגבר על השבר האישי, חתמוغو עם החיים 'אף-על-פי-כן' ולמרות הכל' ונפטרו בבוא יומם,

תמונה חברי ממאקובן, מימין: מרדכי צ'נובה, יצחק גרוביץ', שמואל גוגול, שלמה רייצ'יק

במעט יותר תשומת-לב. כלומר, להקדים מעט יותר מילים לאיישותו ולפעלו של כל בן-ماקוּב שנטה.

כשנכנסתי לוועד בשנת 70 ביקשתי להספיד את האנשים שנפטרו במהלך השנה החולפת ולהקדים לפחות כשת דקוט על כל אדם יוצאה מאקוּב, שהלך לעולמו בחויל או בארץ. מנהג זה אכן התקבע באזכורות כחלק מסדר-היום והוא מלאוה מАЗ בהדלקת נרות זיכרון ובאמירת קדיש ע"י חזן.

בנוסף לכך אני נהוג לשאת מספר דברים באזכורה השנתית לזכר הקהילה ומספר בהרחבה על העבר - בבחינת "לזוכר ולא לשכוח". בעיקר נסובים דברי סביב נושא הגטו, כשהאני מתיחס לכיבוש הגרמני; לילדיים בגטו ולדאגה, שהיותה חלק מילדותם של טרנספורט; לסוף המר וכדו'.

הסיבה להתקדמות בגטו נעוצה בעיקר בעובדה, שרובנו היוינו ביחד את החיים בגטו באותו קו תפָר, שבין חיים נורמליים לבין הכהדה טוטאלית.

המטרה של האזכורות השנתיות היא זיכרון והנצחה ואני נדרתי לעצמי, שככל זמן שאחיה ואעמוד על הרגלים תתקיים אזכורה ב-ג' טבת, הוא יום המשמדת של מרבית קהילת "ماקוּב".

ברצוני להזכיר בהודמנות זו את אנשי הוועד במהלך השנים. בשנים הראשונות שימשו ניסן יילברברג הגזבר, אברום גראפינקל, ישראל פרנקל, ליטמן מונצקובסקי-שחר, אברהם שליה ריבק, ד"ר מנחם גור קוצ'ק. يولא דוד בוכנר, שעלה לאرض עוד לפני השואה, היה פעיל מאד. הוא שימש כייר הוועד בזמןו ובכיתתו התקיימו ישיבות הוועד. צרייך להזכיר לטוב גם את ישראל פרנקל שהיה פעיל מאד ומסור בלב ובנפש ואת יעקב משה סקורניק המורה, שתרכם רבות לכתיבת הספר, התגורר בעבר ב"קובה", עלה לארץ וגר בקיבוץ "שובל". נתן שחר (מנצקובסקי מהבית), שהיה מסור למשימה, כמוחו כאידה גרפינקל. אח"כ חיים וילנברג היוזר,

יהזקאל איצקוביץ מזכיר ואנו כי מזכיר שני. מאז שנות ה-90 נבחרתי כיו"ר הוועד ואני משטדל למלא את תפקידי בנאמנות, מסירות ו אחירות, תוך ניסיון לסייע ככל יכולתי לאנשים הפונים אליו.

בשנות ה-70 יוצאי מאקווב הקימו מצבה בבית הקברות בחולון בשטח חצר הקהילות - אנדרטה לזכר יהודי מאקווב שניספו בשואה. השקענו בהקמתה הרבה מאוד כוחות ומאמצים כספיים למען הדורות הבאים.

בזמןו היה לנו קצח כסף וכדי להחיזות את פעילות הוועד עשינו קופת גמ"ח. חיים הקופה הלהכה והצטמצמה ונשאר מעט רק לאזכורת, שקיומן כרוך בעלוויות כספיות כגון: שכירת אולם, שכירת שירותים חזן וכן ארגון הסעה לאנשי "מאקווב" מחיפה והסביבה. לשמחתנו, דוד עזריאלי מאפשר לנו להשתמש באחד ממשרדיו ולהיעזר בשירותיו משרד לצורך ארגון האזכרות, דבר המפחית במעט את גודל העליות.

דוד עזריאלי ומרדי צ'נובר

בפעילות כי חבר וועד יוצאי "מאקובה" מצאתי סיפוק רב לצדם של חיים וילנברג ויהזקל אל איצקוביץ, אשר תפקדו כראוי ועזרו זה זהה למלא את התפקיד על הצד הטוב והיעיל ביותר. אחר-כך ה策רף לוועד דב יצחקי ולאחרונה שלוש נשים מדור ההמשך, רינה ליבל, בת-עמי גולדשטיין וטובה נופך.

במקביל, בתחילת שנות התשעים הייתה בין ראשוני המקיים של ארגון הגג "צפון מזרחשה" (ארגון הגג אוסטרולנקה, צ'חנוב, לומז'ה). גם לארגון זה אני מתמסר ללא גבול. בארגון הגג מאגדים 17 עיירות.

הפגישה הראשונה של הארגון התקיימה בבית שרה ויסף קלפוס והשתתפו בה היו"ר דינה רוט מ"פרושניץ", שרה עזריאלי-קלפוס מ"חווז'יל", יוסף קלפוס, חיים וילנברג מ"מאקובה", משה פלס מ"מלאה", אנוכי, מרדכי צ'כנובר, דוד פישרונג מ"חווז'יל", פסח אנגל מ"פולטוסק", דוד שחור מ"קרנסנושלץ" ואפרים בן-דור מרוז'אן.

היישבות הראשונות התקיימו בהתחדשות יוצאי פולין ובמשך הזמן ה策רפו לארגון יהודה חמיאל מ"אוסטרולנקה", ד"ר זלמן דרזנר מ"אוסטרולנקה", אפרים בן-דור מ"רוז'אן", זינה מאירפלד ומשה ליכטמן מלאלבה, משה שלזינגר מ"צ'חנוב", משה כהן, מ"צ'חנוב", יצחק ורטמן מ"שצוצין", אלימלך לב-רוון מ"צ'חנוב", חנה צוק מ"רוז'אן", נעמי ארמוני מ"רוז'אן", רבקה פרלמוטר מ"גריבו", האחות אסתרי מ"וישקוב", שהן שרה וינשטוק ורחל פרידמן. אח"כ ה策רפה האחות השלישית אסתר אורן ושלמה מרגלית מ"אוסטרולנקה". יותר מאוחר ה策רפו סבק רודה, הדסה אפשטיין ורחל פרידברג מ"פרושניץ", מיכל דורון - דור ההמשך מ"רוז'אן", שושנה دونין מ"لومז'ה", מייזנר נחמה מ"קולניין" וירחמייאל שר מ"זוריומין". דינה רוט ניהלה את הארגון במסירות רבה והצלילה בכך מעל לכל המשוער. ביוזמתה הוציאו מספר ביוולוטינים.

היישבות התקיימו בבית צ'אנוב ואחר-כך בבית "עמרק" עד שדיינה חלה ולא הייתה מסוגלת להמשיך בפעילותה. החבריםבחרו ביהודה חמיאל כיו"ר וכן הוא מנהל את הארגון עד היום זהה.

בנוסף לארגון האוצרות השנתית, קיימות שאיפות נוספות וחת מהן הינה לתרגם את ספר מאקוב, שרבו מופיע בידיש ולהוציאו במהדרה מתוקנת.

מטרה נוספת הייתה ליצור בשיתוף נציגים מדור-ההמשיך בפעולות הארגון. ניצני המשכויות משתקפים זה מכבר בפעולות חברות הוועד מדור-ההמשיך, וכן באתר האינטרנט שנפתח על-ידי ובעלן שיצא לאחרונה.

חשיבות העברת השרביט הלאה לדור הבא ברורה ולש machti דומה כי בני הנעור מתחברים היום יותר פתיחות לחומרה השואה ובכלל, בנגד לשנותיה הראשונות של המדינה, דומה שהגישה הרגשית של הערים ושל היישראליות' השתנה לאחרונה ביחס לשואה ולהקשריה וחיל שינוי גם בתפישת הגבורה וההתנגדות. דוקא בשנים האחרונות נראה שהחלו לגלוות מחדש את היופי, התום ואהבת האדם, שהיו מאפייניה של העירה והם כה יקרים לבני. הדברים מחללים ככל הנראה לעומק ולש machti, יותר מחצי האנשים הבאים לאוצרות שלוו הם בני דור-ההמשיך והדור השלישי ולנוחותם נודעת חשיבות מרובה, שכן, עליהם מוטלת הזכות והחובה לשאת את לפיד הזכרון והנצחה גם בהמשך הדור.

עבודת התנדבות ב"עمر"

משנת 1990 אני פעיל כמתנדב בעמותת "עمر", שהוא מרכז ישראלי לתמיכה נפשית וחברתית בניצולי השואה והדור השני, וגם אחרי שפרשתי בגיל 27 מכל עבודותי בשכר, אני ממשיר בפועלותי ההתנדבותית. עשתי ואני עושה זאת, שוב, מתור איזושהי הנעה אישית, שמובילה אותי לעבר מחוזות הארץ, שמאורעותיו טווים סבבי כאותה רשת קורדים והוא מצווה עלי לסייע דוקא לאוֹתָה קבוצת התייחסות של ניצולי-שואה, שאני נמנה עליה.

"עمر" חולם עוד בשנת 1987 כמרכז קטן לסייע עצמי ובמהלך השנים גדל הארגון ומרכזים הוקמו במקומות שונים ברחבי הארץ. אוכלוסיות היעד של "עمر" הינם ניצולי שואה, בני הניצולים - הדור השני, יהודים נרדפים שברחו מאירופה הכבושה אך בני משפחותיהם נספו, בני-הΖוֹג ומשפחותיהם של יוצאי-השואה. יש אנשים שהשואה אצלם עוד לא נגמרה. חלקם סובלים טראומות מהעבר, חלקם חווים בדידות, עצב ודיכאון, חרדות ופחדים. יש מהם עם בעיות אישיות ומשפחותיהם המתקשים להתוודע עם לחץ בחיים ואחרים נתונים בקשישים חברתיים. כאן אנו המתנדבים נכנסים לתמונה כחלק ממטרכת תומכת הכוללת גם צוותים מקצועיים ומיעදון חברתי שיקומי.

מאג'ר המתנדבים הוקם בשיתוף עם המחלקה לרוחות הקשיש בעיריית רמת-גן, כשהמטרה היא ליזור קשר אישי עם ניצול-שואה הבוגר, להקל עליו מבחינה نفسית, להקשיב ולשמוע.

כמה שנים אני עוסק בעשייה זו, מנהל ו משתף בקבוצות עבודה, סדנאות לניצולי שואה. עורך ביקורי-בית קבועים, מקשיב, שואל שאלות ותומך ככל יכולתי באחי - שרידי השואה.

במשך תקופה זו ליוויתי מספר ניצולי שואה וסעדרתי אותם מעל ומעבר לנדרש ולמצופה. דומה שהעזרה לוותה

עטף (ער.) – הפקה היידרלי לתחום נפשות ותברותית בימי השואה והדור השני

AMCHA (R.A.) – National Israeli Center for Psychosocial Support
of Survivors of the Holocaust and the Second Generation

ת.ז.ל/2005

מכביד

פר פדרצי צ'ינטניר

אספ רבי

הזהן: מכתב תוקחת על התגבורות

כאם תקופה "עטף" וכאמ ייחידת התגבורות אז גדרהש פוזהות כל על התגבורות הנשורה בה

אותה שאלק במקל שאלות עזה לסתוריהם נזלו עליה.

לארך ומן רב אתה מזכיר במאמר דיבור אבל עלי ליטולו שואה דמיון בזכרם,cosa צהרים

ושינויים על-ידי מען רשות דרכך, השאה ותקלה. בכך אתה מזכיר פגמים. הרודנט למשך מיום

שם (אכזרי).

תגבורות זו כחכח בחשאי רבתה מזכיר ואנו שוחחים בפיין ואנחנו מזכיר אותה על חבד השאה

כיזיר ובכזרן רב.

מזכיר פג, אתה נא שאותה כחכח דיבור גזעני דמותה הדריכת, וזרעך בהם פראוטה

סאוד בכך שאותה שאניך פוגרבובים נהרים לפודז מזיקן הרוב.

או מזרעך כל על שאותה חורם אסאך וואשווידן פאניך תונחנה אל "עטף" ביטולו והאנו

חוויים סכיבנו בחרילן.

תוקחת,

שייטת הז��ן
ראש תחום התגבורות
שייטת הז��ן

רוכ' תחום התגבורות
רוכ' תחום התגבורות
רוכ' תחום התגבורות

שייטת זטראן
שייטת זטראן
שייטת זטראן

National Office: P.O.Box 2106, Jerusalem 91029 Fax: 02-6238669, 02-6250634, 02-62509
Jerusalem Branch: 10/41 21, 94181, Tel: 02-6238449, 02-6250749, 02-6250812, 02-6250949
Tel Aviv Branch: Shalom House 91, 34642 Fax: 04-8348352, Tel: 04-8375449, 04-83642, 04-8375449
Haifa Branch: Portet 91, 38320 Fax: 07-6231833, 07-6231835, 07-6279126, 07-64229, 07-6279126
Tel-Aviv Branch: Machzit 18, 65399 Fax: 03-5466862, 03-5466863, Tel: 03-5465765-6, 03-5465765-7, 03-5465765-8

וההשתתפות בסבל של השני ארגזה במסכת חי עוד מתקופת קודמות. גם אשתי דבורה עוסקת בעבודת קודש זו כשהיא מתנדבת ב"עمر" ובאגף הרווחה.

תהליך יצירת הקשר הראשוני ביןי לבין האדם הנזקק לא תמיד קללה. זהו תהליך ארוך, שתוצאתו איין מיידיות. היה לי קשר, למשל, עם היהודי, שבחור להסתכל על העולם מבעד למשקפיים שחזרות. שום דבר לא היה לפניו והוא ריבר סרה בכל הגורמים הסובבים אותו, החל מהמוסד לביטוח-לאומי ו קופת-חולמים, שאינם מתקדים כמו שעריך לטעמו וכליה בבעל-המכולת ובפקיד הבנק - כולל לא היו בסדר. הוא ישב בביתו מכונס בתוך עצמו, באותו קויפוד, המשלח חזיו בכל המתקרב לمعالגיו היו.

כשהעובדת הסוציאלית בקישה מני לקחת אותו תחת חסותו, באתי לבתו ופשוט הקששתי לו מבלי להתעורר. במשך הזמן יצא מהכו המרירות, הוא עבר מתמורפוזה וייחסו הכללי לסביבה השתנה. וכשיש הוצאות הסיפוק רב.

לעומת זאת יש גם מקרים אחרים כדוגמת אותה אשה, שביקשתי לא להמשיך בפגישות עמה לפי שהשתינו שהיא זקופה לעזרה מקצועית.

מילות השיר שכتب אחד מנור, מצוות אולי טוב מכל את העבודה המתנדב ואת סוג הקשר הנוצר מעבר בזמן ולמקום עם יוצאת השווה, קשר שלעתים מצליה לגעת ולעתים גם מצליה להביא למעונם לרגע קט את השמה:

"אתה אף פעם לא יוצא מזה:

הbor הפעור בתוך הגוף,

המועקה הכבודה בחזה

והעצב המתויה, החשוף.

אך לפעמים, כשהיווש מוחלט,

אתה רואה עיניים ושמע אנהה
ומבין שהקהל וה מבט
שייכים לאותה משפה,
ויש לך פתאום סיכוי
לרגע מנוחה,
לצל שכחה, אפילו לשמחה".

כיום, אני מקדיש מזמני פעמיים בשבוע למפגש עם הקשיים
ירצאי השואה ובימים אלו אני פוקד את ביתם של שניים מהם.
במשך שעה אני יושב עם, מטה אוון קשבת למצוקותיהם ומנסה
לעוזר. בנוסף לכך אני גם יושב במשרדי "עمر" ומשוחח עם
אנשים. יש לי קשר עם העובדות הסוציאליות ומדי פעם
מתקיים גם ימי-יעון.

צלקת השואה הותירה את חותמה על כולנו במידה זו או אחרת
והmpegש עם השפעותיה ארכות-הטווח על האנשים הללו אינה
קשה לי. להפוך, החיבור לתמצית הכאב והמצוקה מתוך עמדת סיוע
وعזרה נותן לי המון וכשאני עוסק בכך, אני מרגיש את מלוא
תחושת האנושיות והשליחות, שగברת על כל דבר אחר.

II מעגל שני – חזרה לאדמה פולין

חזרה לנקודות המוצא

בפברואר 1987 הקימו ב"מאקוב" אנדרטה לזכר הנספים בשואה. האנדרטה הורכבה מאוסף של ברית מעצות של יהודים, שהיו משלבות עד אז פרק זמן בין אבני המרצפות שברחוב (המצבות, שהיו להפקר בזמן המלחמה, נוצלו בידי בני-המקום הפולנים ואלו כנראה השתמשו בהם לצורך בניית מדרכות בעיר "מאקוב").

הרעיון להקמת המונומנט החל כיוזמה של ארגון פולני בשם "קבוצת חוביי מאקוב", שמאחורי עומדים בעיקר בני משפחה אחת בשם הנרייקובסקי (הכוללת את הבית אנה, הבן וויצ'ק והבת קלה, שהפכה לנזירה ומלחה את ימיה במנזר בורשה). בשנת 86 הם הקימו ועוד מיעוד, שלקה על עצמו משימה להוציא את מוצבות היהודים מרוב המדרכות במאקוב. וויצ'ק הנרייקובסקי, ארכיטקט מומחה לבתי-קברות יהודים, שנבחר למועצה-העיר ב"מאקוב", קיבל את האישורים המתאימים ויחד עם אחותו אנה עמל פיסית להוציא את שברי המוצבות מתוך מרצפות העיר לטרחת הקמת הגלעד. כ-300 מוצבות הוצאה, נוקן ותווךו ככל שניתן היה.

היות ובמאקוב לא נשאו בת-קברות יהודים, הם החליטו להקים מאותם שברי מוצבות שהוצאו מהמדרכות מוצבה אחת גדולה - "לפידריום".

חיים וילנברג, שריד יחיד משפחת וילנברג (שימש לאחר המלחמה כראש-העיר "מאקוב" במשך כמספר שנים ועזב משנווכה לדעת

שהעיר נותרה ללא יהודים). קיים במשך השנים קשר עם משפחת הנריקובסקי. בהמשך נוצר קשר מכתבים בין לבנים ואני הוזמנתי בפברואר 1987 לטקס גילוי המצבה.

בזמנו, עם השחרור, לא רציתי לראות עוד לא את אדמת פולין ולא את אנשיה ורגשותיי עתה בוגר לכך היו אמביולנטיטים - התלבטתי מادر אם לדרכך שנית על אדמת פולין, שהוקיעה אותנו - תושביה היהודיים - ואדרמתה היה לcker רבתי של שישה מיליון בניינו. בסופו של דבר החלטת נתקבלה ועם כל היסוסי ופחדי גמרי אמר לנוסף, אך לצערני יצא לבדוק אז חלית בשפעת מלאוה בחום גבוח וויתרתי על הנסעה.

שלחתி מברק ברכה בשם אנשי "ማקוּב", בירכתו אותם על היוזמה ונענית בתודה תוך הבעת רצונם וכוכנותם לארח אותנו בעתיד.

בשנת 1988, כשהממשלה הקומוניסטית עמד להתחלף, חיות וצילה וילינברג נסעו לפולין וביקרו ב"ማקוּב" באחד ה"לפידריאום". משפחת הנריקובסקי קיבלו אותם בחיממות מרובה והם חזרו מלאי הערכה לבני המשפחה, שעשו לדבריהם עבודה יוצאת מהכלל.

שנה לאחר מכן, כשהממשלה הקומוניסטית התחלפה, חשבתי לsegue מעגל והחלטתי לנסוע עם רעייתי לפולין יחד עם משפחת וילנברג, שהצטרכה אלינו בתחילת המסע.

בני המשפחה הנריקובסקי קיבלו את פנינו בשדה התעופה ולקחו אותנו משם ישירות ל"ማקוּב", לביתה של האחות, שהייתה ממוקם ע"י מה שהיה פעם הגטו.

חזרתי לגטו... חזרתי אל עולם קדס-ישראל ואל מהזות ילדותי...

שוטטתי ברחובות וניסיתי למצואו וסיסים מוכרים, שאיבדתי או נטשתי מאחור ונצנוצי זיכרונות מתכויה אחרת צפו ועלו בי,

כאליו היה זה רק אתמול. חיפשתי את היהדות האבודה, המנהגים, סגנון החיים... דבר לא נותר.

מצאתי מקום נקי מיהודים (יודנריין) ובהתהווות חדשה. ערד לפני הנסיעה חלמתי על בית-ילדותי ועתה משבאתי - אפילו לא-נכשתי. בית-העץ שלנו כבר לא היה קיים ובמקומו מגרש ובית-אבן פרטני. המציאות השנתנה, הבטים בידי אחרים והשתח נראה לי פתאום מצומצם וקטן מכפי שזוכרתי. בכלל, כל בת-העץ נעלמו מנוון המקום ואני התהלך כמו זר ששורש מרכזיו ניתק מגוף. השורש היהודי, שהיבר אותו למקום, איןנו עוד ומה שנשאר זה רק גלעד ואבניים.

הלכתי לראות את ה"לפידרויום" הממוקם במרכז העיירה, צמוד לתחנה המרכזית - בمكان שהיה פעם שטח בית-הකבות היהודי. זה מה שנשאר מיהדות ערוה ותוססת - קומץ שברי מצובות. פרטagalud, שאכן מרשימים ביותר, אין זכר ליהודים ולמעשה דבר לאמושך אותו לחזור לשם.

שם נסענו למספר ימים לורשה ואח"כ המשכנו ל"טרבלינקה", ל"אושוויז" ול"בירקנאו"...

בזמןנו, כשהשתחררתי ממחנה ההשמדה, עזבתי פיסית את אדמת המות, אך רגשיות היא לא עזבה אותי לרגע ולעיתה אוטי כל חיי ברמה זו או אחרת. והנה כף רגלי דורך שבונתי ביסורים, במקום שבו ניהلت קרב נואש לחיים - על האדמה הרויה בדם - והפצע נפתח שנית...

הילכתישוב בשטח "בירקנאו" והזוכרנות החזירו אותיiahורה במhoggi הזמן. שוטטי בין הצריפים, מגדרי השמירה, המהשנים, חדרי המיון והגעתי גם לשטח שבו היה הקרטטוריום. רציתי לראות איך איפהAMI וואהיוותי ניספו...

כל אותן שנים מאז שקובצת "מתקני-הגגות" שולחה מ"בירקנאו", נשתמרה בתוכי אותה הויה קיומית של מחנה

אנן העיר MAKÓW MAZ בפולין

פועל. מבחןתי, הזמן קפא באותו נקודת זמן ואני עברתי לבועת זמן אחרת. אך הזמן אינווצר מלכתחילה וזה עוד מהנה השמדה. השטח היום דומם והמקום נראה יותר כמו אתר, שאנשים מבקרים בו כבתוּך מזיאון.

את עוצמת הכאב הנורא ההוא הרגיש רק זה שהוויה זאת על בשרו בזמן אמת והטלטה הגדולה היה זעוצה אותו או - במלחמה. מאז שהמשפחה שלי נספהה בשואה, דומה שהיום כבש שום דבר לא יכול להרעיד אותו בעוצמה היה. נוכחות לדעת שאין בכוחה של שום מציאות בהוועה לשחרור את אותה מציאות בעבר ורק מי שהיה אסיר במחנה יכול באמות לדעת מה היה שם וחשוב על-כן שישפר ויעיד על-כך עד כלות... כל עוד נשמה באפי! חזרנו ל"מакוב" ובימים הנוראים ביקרנו עוד בעיירות שמסביב: "פולטוסק" ו"צ'חנוב".

המסע בין השבועיים הגיע לנצח, אך המסע לפולין בעצם רק התחיל...

(עם חזרתנו לארץ המשכתי בקשר מכתבים עם משפחתי הנריקובסקי ולאות תודה והערכתה הזמננו את וויצ'ק ואחותו לביקור בארץ. כחבר וועד "מאקו" התפניתי, יחד עם חברים נוספים, להראות להם את מראות הארץ וכן אנדראות של קהילות, שכח התענין בהם).

ניסיונות לפולין כאיש עדות

בתחילת שנות התשעים, מספר שנים אחרי אותו טויל ולאחר שפרשתי משרות-התעסוקה, מהתקידים השונים שעסكتי בהם במשך 38 שנות שירות ומבעודתי במרכז שיקום מצטייני אשר בחולון כיווץ-תעסוקה, חיפשתי כאמור אתגרים נוספים כדוגמת עבודה התנדבות בעמך ואז התקשר אליו הדר משה הור, מנהל המכון לצלייל השואה וביקש ממני לעבוד אותו בתיא-הספר השוניים בארץ. העבודה הייתה להסתובב בארץ ולהרצות בפני הנערם על צלייל השואה בפרט ועל אסון השואה בכלל. מעבר להנאתי מהעיסוק בתחום המוסיקה, הייתה מסור לנושא בלב ובנפש. ידעתי שאני תורם רכובות לדoor-המשך בכל הנוגע להעברת המורשת לדורות הבאים.

באותה תקופה חיפשו משרד החינוך אנשי עדות, שיתלו למסעות הנוער לפולין ולאחר שבחנו ובחרו את האנשים המתאימים הזמינים אותנו ליום עיון. העיבו בפנינו את המטרה, הסבירו מה נדרש מأتנו וכבר באותה שנה צירפו אותי כאיש עדות לקבוצה של נוער מקיבוצי השומר-הצעיר בצפון הארץ: "דפנה", "שמיר" ו"עמיר".

במהלך המסע ניסיתי לעורך להם סיור לעבר ולפתחם לעולמות וחוקקים. כשהגענו ליעירה הראיתית להם מקומות מיימים עברו, את בית-הספר, את המקווה, ספרתי על בית-הכנסת

והشتיבליך, החנויות, המלאכה, המסחר והתעשייה, סיפרתי על "מאקוב" ועל החיים היהודיים התוססים, שהתנהלו בה, סיפרתי על השבר הגדול שהם בנו עם הכיבוש ועל החיים בגטו. אח"כ ערכנו טקס ע"י האנדרטה והתייחדנו עם זכרם של הניספים.

כשהגענו למחנות-ההשמדה ב"בירקנאו" ו"אושוויז", האוירה באתר וההשפעה המצטברת של הביקור ניכרה על פניה של בני-הנוער בצורה חזקה יותר. למרות מה שקרה או שמענו החלם אחז בהם למראות של נעלים-ילדים, שעורות נשים, 2 טון של זוכיות משקפיים... והפרוטזות בכל הצורות והגדלים... ואני ליוויתי את המראות שנגלו לעיניהם בשטח האתר בסיפוריה *개인*.

היהתי עבולם אחד מקורבנות תעשיית-המוות המתוחכם, שקרמה עור וגידים' כמעט באופן פיסי, עם התקדמות המשע. בכלל, לאורך כל המשע, סיפרתי על הרקע ההיסטורי ועל מה שהיה בשואה. סיפרתי וסיפרתי ומazel לא הפסיקי לספר על השואה...

עם הקבוצה מגן מיכאל – שפירים

גולד שהוקם על ידי אנשים טובים מהעיר מאקוב – מazel לו כור יהודי מאקוב שנישפו בשואה

נסעתי במסגרת משרד החינוך עוד ארבע חמש פעמים ובאחד מהסעות, התכנסנו 10 משלחות בבית-קולנוע גדול ב"קרקוב" ובאותו מפגש ייצגתי על הבימה את כל אנשי העדות. קיבלתי ממשרד החינוך מכתב תודה מלאי הערכה והיה לי סיפוק רב. ואז בעקבות פצייתם במשע (שבר ברגל), נוטרתי למשך כהודים וקשר עם המשלחת המרכזית של משרד-החינוך נפסק.

בintéתיים פנו אליו מקיבוץ "מעגן-מיכאל". ארגנה נסעה לשכנת תלמידי הקיבוץ, בתאריך השונה מתאריך היציאה של המשלחת המרכזית. מנהל בית-הספר פנה אליו, בהמלצת מנהל בית לוחמי-הגיטאות שמחה שטיין וכן נוצר בינינו קשר ישיר ישיר, שנמשך מאז ועד היום (יש לציין כי כל משלחות הנוער היוצאות לפולין, גם אלה שאינן יוצאות במסגרת המשלחת המרכזית,

 משרד החינוך ומינוח ותרבות משרד החינוך והתרבות והספורט משרד החינוך והתרבות <small>בוגרים בתרבות וחברה ותורה</small>
<small>בוגרים בתרבות וחברה ותורה</small> ר' 1, כב' כהנאון דנובין 1996, נס ציונה 25 1591-0
<small>לכבודו מן מדריך צ'חנינגר ר' ר' דוד 1 ר' ר' גן 52460 שלוט רב,</small>
<small>בדואני להודיע לך אישיות כל מושטך ארוכה בתפקיד אדונך, פוזנן ופראנץ בחוקות השאהת. כל בני הנצר ציינו חייגות דבריך ועדותך, וקידלו כל אנטם להיות שליחיך כהונתך טורשת ומושתך.</small>
רך חוק ואמץ, כי מתקן דרכ תקנות
<small>בפוגם וכבררכך, אברהם גולד כהן</small>
<small>ציינו מודים לך אמר אם בוכך בך האכזרי ובכשופת האכזרית לאכזרך הברותיך והארותיך.</small>
<small>תודה</small>

מכتب מהממונה על משלחות נוער, מר אברם עוד כהן, משרד החינוך, התרבות והספורט

فَسَبَقَ لِلْمُؤْمِنِينَ الْأَذْيَارَ إِذْ أَنْجَاهُمْ بِالْأَرْضِ

3

九
卷之二

ט' ט' ט' ט' ט'

جغرافیا

卷之三

پاکستانی ملکہ

卷之三

卷之三

卷之三

卷之三

卷之三

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

卷之三

卷之三

卷之三

四庫全書

卷之三

وَالْمُؤْمِنُونَ هُمُ الْأَوَّلُونَ، وَرَبُّهُمْ أَكْبَرُ.

جغرافیا

۱۳۷

卷之三

קשרוות למשרד-החינוך ונמצאות תחת פיקוחו, כולל פיקוח בטחוני וליווי צמוד של אנשי ביטחון).

מאז 1996, מדי שנה ולבטים אף פעמיים בשנה, אני נושא לפולין ומלואה כאיש עדות את מסעوت בני-הנווער אם זה מזכיר "מעגן-מייכאל" וקיבוץ "שפירים", אם זה משלחת מ"מעגן-מייכאל" ו מבית לוחמי-הgitאות", פעם נסעה עם משלחת מ"רגבה" ופעם עם משלחת מ"משמר-הנגב", מ"רביבים", מ"משabi-שדה" וכור' וכור'.

כל פעם שאנחנו נמצאים ב"מאקוב" באותן נסיעות, אנחנו נפגשים עםנווער פולני ומתקיים שיח-רעימ בין הנערים שלנו לבין תלמידי תיכון גבוהה מקומי. את המפגש מכין וייצק הנריקובסקי והוא מוסיף מייד נסף למסע.

מכتب תעודת מקבוצת ניר גלים

אני רואה בהתנדבותי זו, ממשית קודש שעלי למלא. המסעות הללו מנסים להכיל בעיקר את ההיסטוריה של העבר הקרוב, כולל הנחלת השואה, אך בנוסח לכך הם גם משתדים לפתח צוهر לעבר הרחוק יותר - אל השורשים של יהדות פולין, על אישיה, גודליה ועבורה המפואר. וכך אני משתמש כאיש עדות וגם כשריד אחרון, שבא מותך אותה תרבות של העירה היהודית.

השנה, למשל, נסענו במשלחת, שכלה ארבעה קיבוצים: "רגבה", "משמר-הנגב", "קריית-ענבים" ו"מעגן מיכאל". שני מדריכים צעירים מטעם "הנווער-העובד" מקיבוץ "רביד" התלו למסע כאחראים על העברת התכנים ההיסטוריים - כל מדריך באוטובוס אחר. אני הציגתי כתמייד על תקן של איש עדות והשתדלתי לחלק את הזמן בין שני האוטובוסים.

בಹשבי לדבריהם נוכחות לדעת כי הם מביאים בעיקר את הצד ההיסטורי היבש. איך אפשר, למשל, להעביר את דמותו של הבעש"ט, אבי התנועה החסידית, מותך עמדה מנתקת? הייתה חסраה לי הלחלה... ה"יידישקייט"... קצת פניה אל בלוטות הרגש.

את הצביון התרבותי, העשיר והחיוני מאין כמו זה של יהדות פולין - שהייתה מרכז רוחני של יהדות אשכנז - חשוב לטעמי להעיבר מהנשמה ולא רק מתוך האקדמיה. מעבר לכך, תשיעים וחמשה אחוז מיהודי פולין היו אנשים מאמינים במצוות שבין אדם למקום ונוצר חילוני המגיע למסע שכזה מבלי להכיר מושגי-יסוד ביהדות, לעיתים אף תLOSE מהחומריים הקשורים ליהדות, מתקשה יותר להתחבר לחומרים האלה. זאת, אגב, בניגוד לנסייתם עם בניית דתיות מקבוצת אולפנה באשדוד. אלו היו מחויבות יותר לנושא, למרות שמצואנן היה ממשפחות ספרדיות, שלא היה להן קשר עם השואה.

שלום רב לך איש יפה,
שלום לך לך מרדכי!

מה שלומך? וודודתך אנו שאתה עוזרו חושב עליינו, עוזיר ועט משענו המשותף. אסע לאשראייל חותמו עליי ועל כל חנוכיך הקבוצת לכא יזאא מאן הכלל. מרדומך לפצע היהת גדולה יותר מאשר משער ברנבר. פדי יתום אמי זריגתת עם הורדי חניכיים, מוכלם אני שומעת את אותו הפוליכים המפזרות על זרדייהם שחדרו מהפסע. וכוכלם מצויניהם שהאטם המשפעות כי ברווח שעדם להצלחת המשע הקשה זהה, הוא "מרדי היודה". פלא פלא, ספודר האישוי ואישיותך ההורחתת הם שהובילו על בולני. הם שדרשו לנוירם לבתו ליבם, לדבר ולשער את בולני במחשובם ובראותם אלהם. פמי כהיר וודע עד כמה קשח לבני הנערדים לעשנות תה בדרך בבל. ומי כהיר וודע לתהדריך דהה.

агו רואת להודות לך בראבו אישו על שהסבירת להזכיר למסגרנו ועל שבירתת אונגן בסייעך תירח הפלאי וההרגש, לפניות הקושי. דבר שבידך על פזיר בשעה שסבירתך בלה.

בקדשו נקיים פגיהם משוכחתך ים חזרי הנשורים לטעם את המשען.
הזמןה מפצע אליך לא לפני אונגן אהומתך אתה וдол להגיאע +

ושוב חודה רבה על הכל.

2000+ בודידות

ונחארכה רבה.

אייקם (עיזירות) עכיזו

ביה"ס "יעוזות ורדוד" קיבוץ עמיר 014012

ג.ג.

אגו מחרבת העתם מחרבתת אל אומו ציל דובקה (קוזנרכ) קאנצ'יקו,
בתוקזה שאולו אתה תוכך לפונחה את הבתו בזו +
בתוקזה פרהש + ובדרכות

תְּהַ שָׁמָחִ :

אייה.

копל עופרים
פ'ולן 1996

הדבר רק הדגיש בעיני את החשיבות בנסיבות של אנשי העדות, שהיו ונশמו את תרבות העירייה קרי: החידר, המלמד, שפת האידיש, הדין, ביה"כ וכו'.

כך יצא שגיבשתי לעצמי מטלות נוספות שאוthon אני מנשה להעביר לבני-הנוער ובאמצעות הסיפורים הם גם מתודעים קצת לMONAHIM בסיסיים מעולם הדת והמסורת.

וזדי ש אין בכוונתי להפוך אותם לצדיקי הדוד, אך כשהאני מצא אותם במקומות מסוימים, כמו למשל בבי"כ נז'יק ב"וורשה", אני משלב בתוכן דברי הסביר של מושג-יסוד כמו: "שחרית" "הבדלה" וכדו'. אני מסביר להם מה זה התנ"ך, מקרא, חסידות-חומרה, מה זו "עליה-لتורה" וכו'. אני מדבר מתוך הנשמה והם מקשיבים לי.

הנושא הערכי חינוכי פלש הרבה מעבר למtan עדות על השואה והפך למשמעותי דגל נוסף, שאינו נושא עמי, מתווך רצון להעניק למסע ולנוער נוף נוסף.

עם הקבוצה מגן מיכאל – שפירים בעיר MAKOV-MAZ

אני מאמין בחשיבות הנסיעות הללו ובתרומתו של איש העדרות למסע.

יש אף הטענים שהמסע לא היה יכול להיות מסע ללא איש עדרות ואכן הדברים באים לידי ביטוי במסוב הרוב המתקבל בכתב ובע"פ. להלן קטע אחד מתוך המכתבים, הנשלחים אליו ושמוריהם עמי (חלקים מופיעים בנספח ב'):

"(...) הקשר החם, הזורם, האוחב העשיר האופטימי, שניתן להם עם אדם מהדור ההוא, שהיה שם, שיצא משם חי, חי מادر, אוהב אדם ומופלא כפי שאתה, עם עדותך שניתך היה כמעט לראותה ולהחש איתה דרכך. קשור זה הפך את הזמן ההוא גם קצת לשלהם. את המקום ההוא, למקום חי המספר את סיפורו העשיר והנורא ואת זכרם של האנשים החיים ליקר מאד ללבם, אשר נפתח בזוכותך, לאחוב, להעריך ולהרגיש קרוב את כל האנשים היקרים שלא זכו להמשיך לחיות.

ניתן להזכיר בהם, בניורים, שהם מתרככים, שהם מתבגרים, שהחוויות שעברו, שהקשר שנוצר, שהחיבור, תופס בהם נפח, ממלא מקום שהיה ריק וחיפש להסתמלא בהבנה של מורכבות החיים, שאיננה שחורה ולבן, בידיעה שהיא שלהם מבפנים (...)."

באחד מבניוקרי בפולין כאיש עדות

פודבי, שלום רב.

חלהנתי לפחות כל את השורות הבאות, מאחר שבשבועיים האחרונים התחלט לעסוק שוב בחכמת לקרואת הפסע לפולין.

במהלך ההתארגנות הכרוכה בדבר, שבו עמל בי זיכרונות מושך סקעתית הפתוחים לפולין.

בזה אחר זה החלפ' במוחי תפונות שבחן אותה נגב מול חפצים הקשובים איתן, טלא או מץ וחדר רצון לשטרו אותו בכל אשר חוות על גבשוך שם, בנסיבות המטורף עלי אדמות, מחנה אושוויץ-בירקנאו.

הקשישים הרבים בין עת刊ם אלה ומכירך, הזוועת שפלן נאלצת להתרומד כשהאה אך עד בתחילת דרכן בחוים, הכותות שאבאת מקומות שرك מיו שהיה שם ידע את שגמונן.

אליה וуд, סייפריך החארי, שאחטו זו לא יבין לעלם, עדין קשים לעיכול לו ולשאר שותפי למסע, אשר נדלו בסביבה כה שומת, כה מגינה וככה רוחקה.

פודבי, רוצה אני להודות לך על שאבאות לבולו, ערים ומוגנים כאחד, לראות באמצעתך את אedor אידע, מבלי להסתור דבר או לחסוך מאתנו פרטיהם, קשים ככל שייזרו.

שימושת תעדך משפטך, עדות חייה לשואה הנוראית שפקדה את העם היהודי באירופה, שאחווה אסור לשכחה וליה אסור לסלוח.

תודה לך על שאתה לנו, כל משותפי הפטשות לפולין, טבא, פודרייך, תבר, עד ומשנתן להשען עליה בשעות הקשות שהז לארוך הזמן
לסיום, עתה יותר מתמיד, אני מודע להשיבת השחתהנו בטע חדרון ובמטשות האחים
шибאו, מיטות שפק אם או פם יגמור בדרכיו להבין את אשר היה.

שלך, בחערכה הרבה.

ג'עד צ'יר (גיגין)

קיבוץ מעגן-טיכיאל

2002-590

96 K6621 G.2/106 5/16

ရှိမှုပေးသွားသော ပေးအပ်မှုများ ပေါ်လေ့ရှိခဲ့သူများ

תְּמִימָנָה וְעַמְמָדָה כְּפָרָה וְלִבְנָה
בְּרִיבָה וְעַמְמָדָה כְּפָרָה וְלִבְנָה

תְּמִימָנָה וְעַמְמָדָה כְּבָשָׂר וְלֵבֶן כְּבָשָׂר וְלֵבֶן

תומאס ג'יימס ויליאם אוניל, מושל אירלנד, נפטר ב-1972. אוניל היה אחד ממנהיגי המאבק לחירות אירלנד, והוא שימש כמנהיגו של מפלגת פדרציית אירלנד (FF) במשך כ-20 שנה.

5229 52296502

Soft Jits

מכותב תודה מאת אלון ליבל, דור המשן, לאחר הביקור בפולין

נסיעותי לפולין כמלואה קבוצות מבוגרים ודור ההמשך

בעשור האחרון אני גם מתלווה ל��בוצות מבוגרים ודור
ההמשך במסע לפולין.

ב-1995 פנו אליו אנשים מהעיריה "פולטוסק" וביקשו ממני
להתלוות אליהם לנסיעה לפולין. אני בקיא בהיסטוריה הפולנית,
דובר את השפה והרגשתי שאני מסוגל להוביל את האנשים
בקבוצות השואה. זה היה המסע הראשון שנעשה עם אנשי
"פולטוסק" ושימשתי בו כאיש עדות וכמדריך.

ראייתי דבורה, שתי בנותי רוחלה ודרנה והנכדה שירלי,
שהשתחררה מהצבא באותו זמן, ה策טרפו לאוטו מסע בלתי נשכח,
שהראשים davon ביוון.

ב-1998 פנה אליו משה פלס, יו"ר ארגון יוצאי "מלאבה" בארץ,
בקשה להצטרף לקבוצות כמדריך המסע ל"מלאבה" והסבירה.
נעניתי לפניו וליוויתו את הקבוצה, שהייתה מורכבת מיהודיים
ישראלים ומאנשי ארה"ב. המסע עבר בהצלחה רבה וקיבלו
הרבה מאד מכתבי תודה ותגבורות חמורות מהאנשים שה策טרפו
למסע ובסיומו הרגישי צורך לשתפוני בתחרשותיהם.

פעם שלישית נסעתי כמדריך בשנת 2000, עם אנשי "מאקוב"
והסבירה וביקרנו ב"מלאבה", ב"פרושניץ" וב"אוסטרוק-
מאזובייצק" - פולטוסק.

תיאור תמציתי של אחד מהUSESות יבחר אולי את גודל
התופעה ואת הנטייה ההולכת וגוברת של יותר ויותר קבוצות
וארגונים לנסוע לפולין, אם זה מתוך רצון לחזור למסע שורשים
ואם מתוך יוזמות שונות לשמר אתרים, להקים גלעד במקומות
בهم דם אחינו צועק מן האדמה, או לגדר בת-העלמין היהודיים.

18.09.98

**ארבעון יוצאי מלאכה בישראל
רכ' גבג 14 נכעתדים 55516**

סדרתי ידרדי !

בישיבת הוועד נמסרה סקירה על הממצאים בפולין
ובגל חלקי בספטמבר זה.
הוחלט בישיבת זו מה אחד לחייב את מלא הערכתו
לק על היענותם להטלות אליזו במאז זה.
בשם המשתתפים במאז ובשם וועדת ארבעון יוצאי מלאכה
בישראל . הריבוני סודה שלא הייתה יכולה להשיב
בחיריה טוביה יותר מאשר לבקש לשמש לנו סורה דרך
ככינורינו בפולין .
חראייה - הצלחנו במלוא כוונת המילוי, אין ולא יהיה
סוכסוך. המחתת לנו את כל האזרחות שבערדו על
עם ישראל במלחמת העולם השנייה בצדקה בלחמי דבילה,
סלואה בפסחים רתויים. מלאי טעם והתרגשות.

סדרתי על - בך ישך כוח ורב תודות.

כברכת שנה טובת
ובידידות.

מכتب מאת משה פלט, יו"ר ארגון יוצאי מלאכה בישראל, לאחר הביקור בפולין בשנת 1998

**בנסיעתי האחורונה לפולין (יוני 2004) נתקשתי ללוות קבוצה
מיוצאי "רווז'אן", כולל דור ההמשך, דור שלישי וכן אנשים
מ"ארה"ב".**

קדם לנסעה מאמין ארוך ומיגע של אפרים בנדר (בן-דור)
וחבריו, ששמו להם למטרה לגדל את שטח בית-הקבורות היהודי
ב"רווז'אן".

השתח נמכר בזמןנו לגוי זהה היה מוכן למכור אותו תמורה 5,000 דולר. הפקו עלות כדי להציג את הכספי וגייסו לשם-כך תרומות מ"ארה"ב" ולבסוף הגיעו לסכום שאפשר לקנות את המקום ולהקימים בו גלעד.

הטיפול בקבלת האישורים ובתיוחם השתח הופקד בידייה של אשה מקומית וזה דחפה את הנושא בפועל עד לסיומו המרשימים. גדר באורך 300 מטר רץ נמלה משביב לשטח בית-הකברות. ובתווך הוקמה אנדרטה העשויה מחתיכות של מצבות שבותות. שלוש מהמצבות הובאו מ"מאקוב", המרוחקת כ-20 ק"מ מ"רוז'אן" והן הונחו שם כSAMPLE.

עם סיום פרויקט ההנצחה נערכו לקרה קיומו של טקס מרשימים זוזו הייתה המטרה המרכזית, לשמה נסענו לפולין.

בטקס השתתפו שגרירים, נציגי ארגונים שונים, הרב שולדרייך - רבה הראשי של וורשה, כמרים, ראש-העיר ומאות מזומנים. דגל ישראל ודגל פולין התנופפו מעל וקורלות דברי הנואמים הרבים נישאו ברמה. במיזח מעניין היה לשם את נאום הקומר, שדיבר על החשיבות של בית-הקבורות היהודי והתייחס אליו כאל מקום קדוש באמרו כי חייבים לשמור על האתר...

מנני ביקש לשאת דברים בפולנית ולספר ממש שבע דקות את סיפור הפורטים - כיצד הושפלו ועונינו באתר המצודת "רוז'אן". התיאור תרגם לאנגלית. אנשים שלנו בכו למשמע הסיפור וגם השגריר הגרמני עמד שם ובכח בדמותו. השגריר שלנו ניגש אליו וחיבק אותו.

חלק מטיול מן הסוג הזה הוא כאמור גם מסע חזרה לשורשים היהודיים תרבותיים בפולין. באותו טiol היינו 60 איש, האוטובוס היה גדול ואני תיבלחתי את הנסעה בספרורים על העיירות כשהאני נערז במגאפון.

15.4.04

גאומטריה!

גאומטריה מושג גלוי מושג חסר מושג
בנוסף גאומטריה מושג מושג מושג

גדלת גאומטריה מושג מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף אנטיקו כל הוכחה מושג מושג

בנוסף גאומטריה מושג מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג

בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג
בנוסף, אנטיקו כל הוכחה מושג מושג

"בנוסף"

בנוסף גאומטריה מושג מושג

בנוסף אנטיקו

בנוסף

2004 מילון גלוי
בנוסף גאומטריה מושג מושג
בנוסף גאומטריה מושג מושג

אני חי ונושם את העיריות הללו. עברנו עיירות כמו "סרוץק", "פולטוסק", "זישקוב", "אוסטרולנקה". עצנו ב"מאקוב". ושוב ל"פולטוסק". לאחרת נסענו דרומה ל"ראדום". עברנו עיירות כמו "פיוטרקב" ואני מספר על העירה של הרבי מגור ושל הרבי מקוץ". ב"ראדום" סיפרתי על הפגומות הפולני בקלציה ועוד ועוד מקומות וסיפורים. "קרקוב", הרובע היהודי, ב"יכ של הרמא", הקבר של "עשה הנפלאות", הגטו בקרקוב. ואח"כ למחרה עבדה "פלשוב" והמפעל של שינדלר. ולמחרת נסענו לאושווינ-בירקנאו".

הניסיונות הללו, הן עם קבוצות הנוער והן עם המבוגרים דורשות ממי הינה מוקדמת של החומרם, אך אני מרגיש לא רק כאחד שבא לדבר, אלא כשותף שווה ומלא לחווית הרגשות המלאותensusminus מן הסוג זהה. יש רגעים, שבהם אני מרכז את הסיטואציה... מספר בדיחה פה ושם רק כדי להוריד את המתה. מטבח הדברים קיימים הרבה רגעים מרגשים, אך דומה שרגע אחד הרעד אותו במוחך.

עם ספר תורה ב"בירקנאו"

ברוב המקרים, כשהאנחנו מגיעים ל"בירקנאו" אנחנו עלולים למלחה למצופה הזוכנית, שמלל צדדיו ראו אנשי הס"ס את שהתרחש במחנה. מסביב ניצבו מגדלי השמירה ויהודי לא יכול היה להתקרכ לשם.

גם הפעם קראו לי לעלות למעלה ולספר ממש קטעים מהחוויות האישיות במחנה. בעודנו עומדים שם למעלה, פתואם עלויים שני בחורים עם חצוצרות, נעמדים משני צדי קצוות החלון ומתחלים להצדר כשלמטה נכנסים והולכים שדרות קצינים מכל חילות

זה"ל. ככלם במדים מגוחצים למשען, צועדים בשMAIL-ימין ובגו
זקוף וגאה לתוך מהנה ההשמדה "בירקנאו". לפני שורת החיללים
צעד בגאון חיל עם ספר תורה זהה ריגש אותו עד עומק נפשי.
הקדינים היישראלים הללו, חילי צבא-הגנה-ישראל, שאנו כה
גאים בהם וספר-התורה המוכנס לתוך בירקנאו... שני אלה סימלו
בעיני יותר מכל את הניצחון על הגרמנים. הנאצים ביקשו לשחת
כל בשר מעמנו והנה בחוד החנית ספר התורה - מגן עם ישראל
בכוח הרוח ולאחריו צועדים הצעירים - מגני עם-ישראל בכוח
הזרע ובענייני רוחי ראייתי אלף מגדורי עם-ישראל צועדים
מאחוריהם בבטחה...

לסיכום, נסיועתי לפולין הן סוג של סגירת מעגל - הן ברובך
האישי והן במישור היהודי-לאומי, כאמור, העברת לפיד השואה
והזיכרון הלאה. אני רואה בכך משימה שעלי מלא והיא חשובה
משלושה היבטים מרכזיים: ראשית, נושא הזיכרון. אנו עורכים
במקומות רבים טקסי זיכרון, אומרים קדיש ומתייחדים עם זכרם
של אחינו ובזאת אנו מכרים: "לא שכחנו אתכם". שנית, נושא
ההנצחה, שבא לידי ביטוי בהקמת מצבאות-זיכרון ואנדרטאות וכן
בגידור בת-קבות ולבסות, אנו עוסקים בהנחלת המורשת לדור
הבא, לחיים. אני מנסה להעיר לדור המשך את המורשת
והמצוואה: "לזכור ולא לשכח", כדי שייעבירו מדור לדור.

העברת סיפור השואה לדור הבא במקום התרחשותם של
הairoוים חוותות לב הנעור בצורה מוחשית יותר ולכך נודעת
החשיבות מרובה. סיפוריה העדות חשובים עוד יותר על רקע מכחישי
השואה, שקרו לאחראנה ולאור העובדה שבני דור השואה, אנשי
העדות, לא יחו לעד. אנשי העדות מתמעטים והולכים ולאלה
המשמעותיים לעסוק במלאכה אני מאמין בראיות ושיזכו לעוד הרבה
שנות שירות שאני קורא לו "שירות קדוש".

היבט שלishi מתייחס לנושא העברת המורשת של יהדות פולין המפוארת בכלל ושל הערים בפרט ומהמקד בוצרך להכיר את הרובנים הגדולים; החסידויות והאיסים אשר השאירו את חותם על חי התרבות ועל כל שכבות החברה היהודית.

כל פעם שאני נושא אני מרגיש שאני מוסיף עוד ועוד נדרך של מודעות וזכירה. ההסבירים, הסיפורים והיכלות להעברי لأنשים אחרים את התהווות של השואה ולו בצורה טלאפית ביותר, מותירה את רישומה עליהם. ואני מצדי, בראותי את האנשים מקשייבים, קולטים ומתפעלים, זה נותן לי כוח להמשיך. אני יכול לומר כי בכל נסיעה לפולין - אם כמעט קבוצות נוער ואם כמעט מבוגרים יוצאי קהילות ודור המשך - אני מקבל הרבה יותר مما אני נותן. מבחינה אמווצונאלית ורגשית לא נרתעת מלהזoor עוד פעם ועוד פעם למחוזות ההם, להידפק אל זיכרוני ולהיות מוכן להבית אל הזועה בעיניהם. כשאני בא ותורם לעניין, שאני כה מחובר אליו והוא כה חשוב לי, זה נותן לי תקווה וכוח לחיות. יחד עם זאת, לאחרונה כבר לא קל לי. הנסיעות מתיקימות בחודשי מרץ אפריל בתנאי קור והמסע קשה לי מבחינה גופנית וגם מבחינה نفسית. שוב חוזרים לאותם המקומות....

אני יודע אם אני אسع עוד הרבה פעמים לפולין ואם יהיה بي את הכוח הפיזי ואת כמות האנרגיה הדרושים לשם כך, אני רק יודע כי משחו עמוק מאד בתחום מניעותי כל פעם חדש והוא נותן לי את המוטיבציה להמשיך ולהמשיך! ואם אלוקים יתן לי כוח ובריאות ממשיך להזoor לשם... אשוב אל אותן נקודות ציוון בהן מתקינים טקס האזכרה, אשוב אל קברי אבות בפולין ובמשיך ברוח הציווי של אלה שלא זכו להיות אתנו כאן וציוו עליינו לא לשכוה אותם.

במבט לאחרו, דומה כי ככל שהשנים חלפו, ההתעניינות בנושא השואה הלכה והקיפה נתחים נרחבים יותר ממארג העשייה של

חii. בנוסף לפועלותי כיו"ר ארגון יוצאי מאקוֹב; כמתנדב ב"עמך" ובמחלקה לקשייש בשירותי הרוחה של עיריית רמת-גן; כמלזה, כמדריך וכਆיש עדות ל��ומות בני-נווער ומבווגרים, אני גם מרצה בכתבי-ספר ברוחבי הארץ, בפני חילוי צה"ל, בכתבי-חולמים ובמוסדות שונים בארץ. יצרתי קשר עם גופים שונים כמו "יד-ושם", בית-התפוצות, בני-ברית ועיריות שונות.

אני هي את השואה يوم ושעה שעיה וכל עיסוקי העיקריים הם סביב השואה והעבר המר ומעניין שכשאני נפגש עם מקרים ומתחלים לדבר על פוליטיקה - בסוף מדברים על השואה... אך מעל לכל עיסוקי ופועלותי ההתנדבותית - במקומות הראשונים בלב עומדת המשפה.

III המספרה שעמי - המשך השולט

“ראיתי עץ נגדע ונפל. היה מי שחרץ את גורלו למוות. אך הנה גדל העץ והניב פרי ומהם צמחו עצים יפים וישראלים ושורשייהם של הללו פילחו את האדמה הسلطעת וינקו ממנה כוח”.

בעוד שני המעלגים הקודמים עוסקים במוות, בזיכרונו, בהנצחה ובהනחתת המורשת, הרי שהפרק האחרון עוסק במספהה הגרעינית, שזכה להקים ושםהוא נזכר מרכזី בחיי. באמצעותה נסגר מעגל אישי של המשכיות, של חיים ושל עתיד ואני מבקש לסיים את זכרונותיי בספר ציוני-דרך, שישלימו את התמונה המלאה.

כשבנוטינו נולדו הייתה האם המאושר בעולם. רוחלה נולדה ב- 25.9.53 בלילה שמחת-תורה ודפנה נולדה חמיש שנים אח"כ ב- 5.10.58, אף היא בלילה שמחת-תורה. כשהרחללה נולדה הייתה כבר

דבורה ומרדי צ'רנוב

הנת דפנה זקל ומשפחה.
מימין לשמאל: ליאור, עצמן, מאיה, דפנה ו朔ר

הבת רחל קייזר ומשפחה.
מימין לשמאל: צביקה, שירלי, רועי-מאיר, רחל וענна

מימין: דפנה זקל צ'נובר (הבת הצעירה) ולידה רחל קייזר צ'נובר (הנכורה)

סובדים מימין לשמאל הנקדמים: ענת, מאיה, רועי, שחר, שירלי
יושבים מימין לשמאל: מרדכי הסבא, הנקד ליאור ולבורה הסנטא

בנ' 29, אדם לא צער במנוחים של אותם ימים וכאحد שעבר את השואה, על כל המשטמע מכך, הרגשתי כאילו שורח כוכב בחיי. קראנו לה עעל-שם אמי רחל, שנספחה בשואה.

רוחלה הייתה ילדה קטנה ויפהיפה ואנחנו כל-כך אהבנו אותה. כshedפנהלה נולדה האוושר במעוננו הוכפל. היא הייתה תינוקת יפייפה ולביבית. את השם דפנה הצעה דומינאנטית לישראליות של אותה תקופה הייתה דנהה כנראה השפעה דומינאנטית בתחומים נרחבים והשומות עם הצליל הישראלי, שננתנו אז לילדים, ביטאו אף הם סוג של רצון להיות משוייך לזרם המרכז של הקולקטיב הישראלי. וכך הסכמנו לשם, למרות שנשפתה נעצבה משהו על כי בתיה לא תקירה ע"ש אחת מהחיותי, רבקה או חנה-הדרסה.

דבורה ואני השקענו בגידולן ובחינוךן את כל מה שהיה בנו ובעיקר את הנשמה. כשהאנו נזכר בחינוך ובאורירה המשפחה שרדה אצלנו בבית... תמיד הקשנו האחד לשני וכל בעיה שהתעוררה הועלתה לדין בשיח המשפחה, שהפתחה סכיב השולחן. ישבנו ודיברנו, ולייבנו יחד נושאים מנושאים שונים. וכך צמחו הבנות באורירה משפחתית חמה מאד.

לאורך כל הדרך ליוינו אותנו ושרנו עליהם. בבי"ס הייתה בוגוד ההורים, התענית, השתתפתי באספות ותמיד השתדלתי לעזור כמידת יכולתי בלמידה. אשתי ואני לא הסכמו מהן דבר. רצינו לחת להם הכל, אם זה בגוד, אם בהגעלה ואם בהשכלה.

הgam שאין פיצוי על מה שקרה בשואה, בכל זאת ראייתי בשתי בנותיי אלה, רוחלה ודפנהלה, שאני אוהב אותן אהבת נפש, מעין גמול קטן שקיבלתி מאלווקים.

גם בשבייל אבי, מאיר הירש צ'יכנובר זכרונו לברכה (אבי נפטר בכ' באלוול תשל"ח 4.9.78), לידת הננדות הייתה אויש גדול. הוא דכה לראות צאצאים... דור המשך... והוא אהב אותן אהבת נפש. אני זוכר תקופה שבה נהגת לנסוע אליו עם הבנות מדי יום שישי

אהה"צ. הוא התגorer או בדירה קטנה ברחוב הרצל בת"א וננהה מאר מביקור נכדתו ווּהן אהבו אותו. ברכות חיים שתיחן סיימו תיכון.

روحלה שירתה בצבא לא רחוק מהבית ואח"כ הכירה את בעלה צביקה קייזר, והם נישאו. הוריו של צביקה יוצאי הונגריה, עברו את השואה ובנו את עצם בארץ. אביו איש צבא-קבע, נפטר לפני מספר שנים.

לצביקה וrho לה נולדו שלושה ילדים: שירלי רועי וענת. שירלי הבכורה למדה משחקים והוא כיום שחקנית, רועי סיים ל' מזמן את שירותו בצה"ל וענתי הקטנה משרתת בצבא וגם היא עומדת לפני שחרור.

צביקה הוא היום בעל משרד לשירותים וairo rho לה מעדיפה להמשיך ולעסוק במקצוע ההוראה. היא משתמשת ביום כמורה וכמחנכת בכ"ס "יהלום" בר"ג, משקיעה הרבה עצמה, מצליחה מאר והסגל שלו, לרבות התלמידים, אהובים אותה, מעריכים את אישיותה ואת היותה "בן-אדם" במלוא מובן המלה.

דפנה לה כМОון גם התגייסה לצה"ב ובמשך השירות הכירה את בעלה לעתיד עצמוני דקל. הם נישאו ונולדו להם שלושה ילדים: מאיה, שחר וליאור. מאיה הבכורה, שנולדה בחודש מיי, היא היום בת 24. שחרקה שירות בצבא ועומדת להשתחרר בקרוב וליאור לומד בתיכון.

דפנה לה עובדת כסייעת בכ"ס ב"קרית-אונו" מזוה מספר שנים. היא עוסקת בנזען בעיתוי ושם הולך לפניה כעובדת בעלת נפש טובה ומסורה - כל מי שיינפל לידייה' מרגיש מאושר. עצמוני עובד עצמאי בוחנות לחומרិ בניין בת"א. את ההנות השאיר לו אביו, יחזקאל דקל (דיכטר), לאחר שנפטר.

אמו רותי מתפקדת עצמוני נמצא נמצאת עמה בקשר הדוק. העץ שלו, שנגדע באכזריות, הצליח לשוב ולהתרומם מחדש

באדמת מולדת ואף להצמיה דור ישראלי חדש, בניים ובני-בניים
בריאים בנפשם וזקופי-קומה.

כל זה לא יכול היה להתבצע ללא דברה אשתי, אשר צעה
עמידי שכם אל שכם, בתבוננה, בחיויניות ובאהבה רבתה.

כל השנים הללו היא טיפלה בבית וסייעה לבסס את מעמדנו.
עם לידת הבנות הפסיקה לזמן מה לעבוד והתמסרה לגיזרין ואחרי
מספר שנים התחללהשוב לעבוד בהנהלת-השכונות אצל דודו
בת"א. אח"כ עברה לעבוד בעירייה ב"ב כמנכ"ת מחלקה ולאחר
18 שנות עבודה מסורות פרשה לגמלאות. עם פרישתה התפנתה
לעסקם במגוון פעילויות. לאחרונה היא מתנדבת ב"עמך", בשירותי
הרווחה של העירייה במחלקה הקשיים ומאד מקובלת עליהם.
בנוספה לכך, היא גם עוסקת בספורט ומושכת ידה במכחול. ציורייה
מקשטים את דירתנו החדשה, אליה עברהño בשנת 2001 ומשרים על
הבית אווירה נעימה, חום, רוגע וצבעוניות עליזה.

חמי וחמותי קלמן ורבקה וייצמן ז"ל, אינם עוד בחיים.

דבורה נמצאת בקשר רצוף עם אחותה היחידה, לבני שרה.
שרה נמצאת עמנו הרבה בחגים ובאירועים משפחתיים ולה בת
נשואה, ששמה טלי, בעלה דרור, וכן שלוש נכדות.

ההורם של דבורה אשתי, אמה וברקה ז"ל, אביה קלמן ז"ל. משמאלו אחותה – שרה לבני.

נו מצווה של רועי, אפריל 1995. מימין: מרדי צ'נובר, בני-היהודים מרישה ולולק טאונטנבלט, דבורה צ'נובר. עומדות: שרה לבני

אנחנו משפחה מלוכדת, אהבת ומסורת מادر האחד לשני. בין רוחלה ודפנה לה שוררים ייחסי אהבה ורעות ובכלל הקשר המשפחתי תופש חלק חשוב מادر בחיננו. בחגים אנחנו נמצאים יחד ומבקרים האחד את השני ודומה שכמו שאנו אהבים את בנותינו וננדיננו, כך הם מושיבים לנו באותה מטבח של אהבה ומסירות.

כל מהשכתי נתנות לבני-משפחתי והייתי רוצה שהיא להם כמה שיותר ...

באשר לי, בסיכוןו של דבר לא יכולתי לצפות ליותר ממה שיש לי בחיים.

אני היום בן 80 פLOSE, יש לנו ביה דירה יפה ואני מתקיים בכבוד. אחרי שעברתי את השואה באוכדן כה גדול ומר, אותו לא אשכח לעולמים, ואחרי שהתבוסתי בעשר אצבעותי והגעתי למה שהגעתי בחיים - אז דיינו.

אני לא בן-אדם דתי אבל בכלל זאת מאמין ואני מודה לאלוהים, שנתן לי את האפשרות ואת ההזדמנויות בחיים לבנות ולהיבנות בצורה כל-כך יפה. אני מאושר ממה שיש ומתפלל שה"יש" - שימושיך להיות! ושהענף המשפחתי, יילך וייתרחב אייה "זהחות לא במהרה יinentק" ...

מילה מסיימת מפי הבית רוחל'ה:

גדלתי בבית חם ואוהב. למרות המספר על היד, ולמרות שידעתني שאבא היה "שם" - לא שרתה עגמוניות על ביתנו, להיפך, משפחתנו התחנלה באוירה תומכת, נעימה ודווגת.

אבא התנדב תמיד לוועד ההורים של בייח"ס, עוזר לנו בשיעורי הבית, שוחח עמנוא, הכין לנו ארוחות ערבי בהקפדה יתרה, ודאג שלא יחסר לנו דבר.

לעתים היה מנגן לנו על מנדולינה, שהגיעה עימיו מאיטליה, ולעתים כשגם אני למדתי לנגן על מנדולינה, ניגנו בצוותא ודבר זה שימח את לבו מאד.

באירועים משפחתיים חוגיגים, היה אבא מלאה את השירה בנגינה בכפיות, שעוד היום מעוררת התפעלות בקרוב נכדי.

פעם בשבוע היה אבא נפגש עם סבא, ימי שישי בדרך כלל, יושבים היו קרוביים מאד זה לזה ומשוחחים באידיש.

את השיחה לא בדיק הבנתי, אך תמיד היה בה אזכורים של שמות יהודים מהעיריה... אול' זיכרונות מיימים שלפני התופת, אול' ניסיונות לשחזר מה

עליה בגורלם... אול' זיכרונות מיימים שלפני התופת, אול' ניסיונות לשחזר מה

את ביתנו פקדו חברים מהמחנות, ואבא היה כותב עברום מכתביהם, מטפל בענייניהם ומשמש להם אוזן קשבת.

ידעתי ששמי ניתן לי על שם סבתא שלא זכית להכיר.

ידעתי שגם שתי אחיותו של אבא נספו, דודותיי שמעולם לא פגשתי.

ידעתי שאבא נולד במאקוב, ושכל ילדי מאקוב היהודים, שהתפזרו לכל קצוות תבל הם בני משפחה שלנו.

אחומי דפנה ואני ידענו ללא מילים שאסור להזכיר לאבא,

אסור לגרום לו צער, כי כוס היגונים שלו מלאה. באotta מידה גונן הוא עלנו וניסה למנוע מאיינו מעידות, כישלונות והתנסויות מכאיות.

יחד עם אמא, ריפרו אונטו, הבנות, באבה ובדאגה. אבא בדרכו, ואמא בדרכה, בשקט נפשי חריצות וצניעות. רק כשהייתי בת 20 בערך כshedodah היה, אחות של סבא, נפטרה, העזתי לשאול יותר, ובא סיפר מעט ודילל את הזועות. לפני כעשור שנים, לאחר שאבא ואמא ביקרו בפולין, הם החליטו להזמין גם אונטו, הבנות, לטבול שורשים בפולין. שירלי, בת הרכורה, בדיקת השחרורה מהצבא, והצטraphה לטבול, מצויה במסרטת וידאו לתיעוד המסע ובהמון סקרנות. שם נחשפנו לראשונה דפנה, שירלי ואני, למקומות ולסיפורים, שקיבלו מימד מציאות.

עבכנו ליד ביתו של אבא במקוב מזובייצקי וליד בית סבא של אבא, שכיום הוא בית העירייה. שמענו את סיפורה של יהודת פולין בשואה, ואת סיפורו של אבא שלנו בפרט.

עמדנו בבירקנאו, מקום בו ראה את אימו בפעם האחרונה, עברנו במחנות שבהם סבל קור, השפלות, עינויים ורעב. שמענו על חבירים שאיבד, על עבודתו בגן ועל התנדות בין ייוש לתקווה.

היה זה מסע כאב, עצוב ומרגש, מסע מיוחד במשמעותו, מעורר מחשבות.

המדריך, שהתרשם מסיפוריו של אבא ומהידע הרב שלו, הציע לו ללוות בני נוער במסעותיהם לפולין כאיש עדות.

אבא הרים את הCAPE ברצון ומאו מדריך פעמים בשנה, בעיקר בני קיבוצים במסעות שורשים בפולין.

למרות גילו, ולמרות המעמסה הנפשית והפייזית, צועד לו אבא לפני בני הנוער, שבקשי מדים בדיקים את צעדיו, מספר את סיפורו, מוחה דمعה, אך איןנו מותר.

שוב ושוב נושא ל"שם", נחש בדעתו להעיר את המסגר, לדורות הבאים למען ידעו את העבודה, יזכיר את הנספים, ובעיקר כדי שלעולם לא עוד!

הנערים והנערות שותים בצמא את סייפורי, ומקייפים אותו בחום ואהבה אין קץ.

אנחנו, דפנה ואני, הפכנו כמו הורינו לאמחות מגוננות ודווגות.

ששת הנכדים מרפדים את סבא, אבא שלנו, באהבה רבה.

הם מבקשים לדלות ממנו עוד ועוד פרטים על עברו. כל אחד מהם, כמונו, מתפעל מסבאה מוטקיה, סבא שקס כל בוקר לפני הנזח החמה ליום של התנדבות, ספורט, חוגים, התכתבות עם חברים ברחבי תבל, מפגשים עם מכרים, הדרכת טוילים ועוד ועוד. הם יודעים: למרות עברו, לסבא יש עולם ומלאו, סבא איש אשכולות ולעולם אינו משועם.

סבא מkusים אותם בסיפוריו העיסיים, בקסמים, בדיחות וחיקויים.

colsנו ברכנו על החלטתו של אבא להעלות על הכתב את זיכרונותיו.

זהו חלק נוסף בפועל של פעילותותו להנצחת קורבנות השואה.

הספר הוא קיומו של הנדר שנדר, הספר הוא מסר, ומתוך הכאב הגדל צמיחה לה תפיסת עולם אופטימית, ממנה אנחנו, הדור השני והשלישי, שואבים כוח...

רחל קייזר (צ'נובר)

תשס"ה - 2005

נספחים

א. לזכרון-עד – לזכרם של מכרוי, מנהיגים אונשי-ציבור זונתמי להם יד ושם"

זכור את אחינו ואחיותינו, את בתיה-העיר ואת בתיה-הכפר,
את רחובות העיירה שסאננו כנחרות
וأت הפנדק הבודד עלי אורה
את היישיש בקלסטר פניו
את האם בסודרה
את הנערה בצמותיה
את הטף
את אלף קהילות ישראל על משפחות האדם
את כל עדת היהודים
אשר הוכרעה לטבח על ארמת אירופה בידי הכוורת הנאצית
את האיש שזעק בהתאם ובזעקו מות.
את האשה שהבקה את תינוקה אל לבה וזרועותיה צנחו
את התינוק שאצבעותיו מגששות אל פיטמת האם והיא כחולת
צוננת
את הרגלים
את הרגלים שביקשו מפלט ולא היה מנוס עוד.
וأت שקפו ידיהם לאגרוף
האגروف שהפין את הברזל
הברזל שהיה לנשך החזון, הייאוש והמרד
והם ברוי הלבב
והם פקוחי העיניים
והם שהשליכו נפשם מנגד וידם קצחה מלחשיע

נזכיר את היום.

את היום בצוורי.

את השימוש שעולתה על מוקד הדמים

את השמיים שעמדו גבוהים ומחרישים

נזכיר את תלי האפר אשר מתחת לגנים הפורחים.

יזכור החי את מתיו

כפי הנה הם מנגד לנו

הנה ניבטו עיניים סביב סביב

ואל דומי, אל דומי לנו עדי יהיו חינו ראוים לזכרים

אבא קובנר

חשיבות לי מאי להזכיר אותם יהודים בני "מקוב" אשר לא
צנו להיות אנחנו כאן, רוכם הגadol ניספו בנסיבות אכזרית ביותר
בזמן השואה וחלם מתו מסבל רב, מי בגטו "מקוב" ומי
במחנות הריכוז וההשמדה, וכן את אלה שנפטרו משם המשנים
כאן בארץ או בחו"ל. מאחר ואני זכר את כל השמות, nisi
לחפש מקורות.

אותם שמות שזכרתי אני מופיעים בגוף ספר הזיכרונות "יזכור
מקוב" - מאז.

השמות שלහן נלקחו מתוך הספר MONOGRAFIA MIASTA MAKOWA, שנכתב בשנת 1938, קרוב לפrox' מלחמת-העולם
השנייה ובו מזכיר המהנק הדגול יצחק וסולק זיל שמות מיהודי
"מקוב" (שמות נספחים מזוכרים בידי המשכיל יעקב חיים טבול
וניתן למצוא אותם בספר יזכור יעקב-מאזובייצק", שיצא לאור
בשנת 1969 - רוכו בשפת היידיש).

בנוסף, אני מבקש להזכיר את שמות בני "מקוב", אשר זכו
לשוד את השואה (חלם עלו לארץ והיתר התפזרו בעולם, רוכם
בארה"ב) ונפטרו בשנים האחרונות. השמות לקוחים מתוך רשימת
ההספדים באזכורות השנתיות (משנת 1984).

1. שמות יהודי "מקוב" (מרשימה יצחק וסולק ז"ל):

חיים אהרן ליכטנשטיין שמעאל מאיר לשר	הרב יצחק איידלברג הרשל אורלובסקי חיים אורליק חיים אונגר מאיר אוסטרי
שייע מונצ'קובסקי אברהם מלאך יהיאל מונטלק דוד מינוגה יונס נימין	אבא בירנבוים אלטר בורשטיין חחים בירנבוים פיישל בנדר
יעקב מאיר (?) סגל יצחק סgal פיישל סgal טובייה סקאלה יעקב משה סקורניך מנדל סטודנט שייע סובול ראובן ספיאן	סנדר גרינשפן יצחק גוגל אברהם גראפינקל משה אהרן גרוומב דוד גולדוסר פיישל גרדביין חחים גולדשטיין שלמה גרניביז
רפאל הרש עזרילביין שמעאל יוסף עזרילביין	שמחה הרצברג
שיימע פיעקרציך יהיאל מאיר פלאטו סנדר פיאנקה שמעאל פיאנקה יצחק פילוט וולוול פינצאג	חחים וייסמן בצלאל וילנברג יצחק וסולק יהודה לייב וונגראקה פיישל זקס

אברהם רוזנטל	מאיר פרנקל
עוזרא רוזנץ	ירוחם ציגלר
משה רוזנברג	שמחה צנטורה
ידל שטרן	מנחם קוץ'אך
יצחק אושר שמוביץ	הרש וולף קNEL
אבא היל שיינברג	
יודל שמולביז'	יהודה רוזנבאום
	אלֵי דוד רישילבסקי

2. **بني יעקב שהלכו לעולמם** (לפי סדר הספרם באזכורת
השנתיות משנת 1984 - השנה שבה התחלתי להספיד. לצערנו אין
לי רישומים קודמים לכך):

ראשית, אני חייב להזכיר את אבי מאיר הרש-צבי צ'כנובר ז"ל
שנפטר בשנת 1978.
שנת 1984: ציפורה וויאטרק (אשתו של שמואל וויאטרק ז"ל
ממארקוב), חיים זילבר, יוסקה וייסמן מארה"ב.

שנת 1985: אברהם שליה - חבר וועד מהיפה, יצחק ברזין,
יעקב אורלבסקי מארה"ב, לאופר רבקה (הבת של משה גוגול
מאורוגוואי), רק מיכה (מהבית שלומו ביבין) מארה"ב.

שנת 1986: איתה פרנקל, טיטלבאום רחל (מהבית צ'מיל), בן-
אליה לאה (מהבית גוגול), גבי סוכול (אשתו של ר' יענקל סוכול),
אהרון שטרן, אטקה שחר (אשתו של אליעזר שחר), חיים
פומרנץ, ישראל גולדשטיין מפייטסבורג ארה"ב (הבן של ז'דקל),
דישקה רוזנברג (האם של תרצה תיבדל לחיים ארוכים), שמואל
ויטראק.

שנת 1987: רחל הבס (mahavit Sobol) ממקסיקו, דורה וויטראק (אשתו של משה וויטראק), טיטלבאום גוטמן (בעלہ של רחל צימיל), חונה חונוביין מאורה"ב, יוסל בורנשטיין.

שנת 1988: נתן שחר מונצ'קובסקי, ד"ר דוד סטודנט (בנם של חנזה ושמואל סטודנט), משלה ליפשין, אליעזר שחר (חבר וועד), חינקה זילבר (mahavit בורנשטיין), שלמה גرومבר, יוסל אינגberman, מרדכי ושניאה מפרושניין (שהצטרכ לאנשי מקומ), אפשטיין תמר (אחותו של חיים וילנברג) - חברת הוועד בזמן.

שנת 1989: שמואל סטודנט (ארה"ב), פוזנר פאני מאנגלייה, אברום גרפינקל (יו"ר היודנרט במאקו), ישראל טפר (בעלہ של גולונדיינר מהבית), יצחק יוגדה (עליה לאરץ לפני המלחמה והיה חבר קיבוץ עין שמר), יחזקאל כהן, פרידה לדר (mahavit פיקרצ'יק), שמחה בורנשטיין, חייה-אסטר אוּבלודזינר.

שנת 1990: מנדרה צין, משה-אבא קמנין, יחיאל-אלתר סקורנייק, דורה טירר (בתה של פייגה נדוליק), רבקה פוקס, דוד בוכנר (חבר וועד), דוד פלאטו (קנדה), שמואל-יוסף בלום מארה"ב, סולומון אליעזר.

שנת 1991: משה-אלון אלצון (חתנו של יעקב-משה סקורנייק), יರחמיאל קלינר, ג'ורגי גראנד (במקור יצחק גראנייביץ) מkninda, שפסל גודס אנדרולק מקוסטה ריקה.

שנת 1992: דבורה שטבינסקי (mahavit כפיטייקה), שטבינסקי משה (בעלہ של דבורה), שושנה צין, שטרקشتין גניה (mahavit דומבק), להב יעקב (mahavit ליפוביין), סטודנט פירה (אשתו של אברהם סטודנט), יונתן גוריין מקיבוץ שפיים, לוייזון אליהו, פוזנר פני.

שנת 1993: יעקב לקוביץ, שלמה כגן (בעלה של סוניה כגן - מהבית גולונזינר), חיים פרוננברג, שמואל גוגל, משה וייטרכט, ברל קורניק, מנחם גור (חבר וועד) (קוצ'אך).

שנת 1994: נורינסקי אידי מארה"ב (בסוף ימיה עלתה ארצתה), דוד גرومבר, שיינDEL רוזנער, רבקה פרנקל (اشתו של שמואל פרנקל), דבורה וצבי קופר מקנדה (מהבית גולדשטיין ממאקוב), מנשה גולדשטיין מארה"ב (אח של דבורה).

שנת 1995: פניה בן יצחקאל (מהבית פלאטו), יהושע וולפוביץ מארה"ב, אשתו של יהודה זילברברג ממאקוב, מאיר שלסקי, אברומל ציון מאורגוואי, מתס קיט מארה"ב, אייזמן רוזה - גרה בארה"ב ונפטרה בארץ, נפתלי עברי,>Roda Shoshana (מהבית בלווט).

שנת 1996: שמואל פרנקל,ichiel Tzopor, שושנה ציבינר, גילדברג חסידה (מהבית שורמן), סgal ליאון מברזיל (הדוד של מרדכי צכנובר), הלפינגר היה.

שנת 1997: אברום עזרילביב מארה"ב, יענקל רוזנער, הרב שמואל הילרט, אברהם סטודנט, מרים עזריאלביץ' (מהבית לוינסון).

שנת 1998: רון בת-עמי (מהבית שיינברג), וייסברג יששכר, יצחק שלומוביץ, אברהם לסמן (ארה"ב), דובה שיינברג, ד"ר דוד בקר (הבן של לאה בקר-רוזנער), אברהם רייצ'יק.

שנת 1999: פניה פסה זמק (מהבית כץ), מינדHALיה גולדברגר (מהבית אורלובסקי) (ארה"ב), פרופסור מקס פיינקן - מוניק כפי שכונה במאקוב (אנגליה), מלה כץ, גולדה הייל, בתיה וותם.

שנת 2000: רחל מאקובר, יהיאל פרשברג, ברוך בלום, מלכת ריבק (אשתו של אברהם ריבק), אריה-אליהו ריבק.

שנת 2001: שמואל טאוב, הרשקו ציון, מרימ כץ (עלתה לארץ מאוקראינה לא מזמן), אלתר אברהם, עקיבא פרנקל (בעלה של חיליה עזריאלביץ' מארה"ב), חיים גולדברג (בעלה של חסידה מהבית שרמן), הילדה פרידמן (בת-דודה של מלה אלון שבאה מדרומ אמריקה).

שנת 2002: אהרון קופר (בעלה של צירלה עזריאלביץ' שגרה בארה"ב), מלה אלון סקורניק, שרגא כהן הגדור (חבר וועד וותיק בארה"ב), משה בוצין.

שנת 2003: מאיר רובין, הינדה פרלוק (מהבית רייציך), סוניה כגן (מהבית גולנדיינר), דבורה יוסיפון (מהבית בוכנר), קלמן פריד, רחל פומרנץ (מהבית רוז'נר), יצחק אייזקוביץ', אריה וייטראק (מהאחים וייטראק), מאיר ציון מאורוגונווי.

שנת 2004: לאה בקר (מהבית רוז'נר), הרש-אייז'ה אונגר מארה"ב, מאיר-פייבל בורשטיין מאוסטרליה, יואל רוזן, יוסף ירוזולימסקי, ראש הקהילה היהודית במונטווידאו.

שנת 2005: אורז'עך צירל (מהבית בייליס) וויסמן שלמה.

חשיבות להזכיר שמות נוספים של אותם שרים שואה מהgento וממחנות המות אשר חלכם עלו לארץ-ישראל וחלכם התפזרו במקומות שונים בעולם:

אללה שהגיעו לארץ:

אבי, מאיר הרש צ'כנובר, מאיר רובין, אברהאם גרפינקל, עידה
בר גרפינקל, שמואל טאוב, משה ליפשיץ, איצקוביץ יצחיק, מרדכי
צ'כנובר, יעקב בלנקיטני, שמואל גוגול, פרידמן ליבבל, רודה
ITCHAK, שלמה רייציך, שטרן אהרן, ברוך בלום, אלמן מנהמ
(פופובו), וקס דוד (פופובו), שושנה גולדברג שרמר (הגייה מגטו
לודז'), נדולק פיגה (אורלובסקי) הייתה ב)getו מאקוב, יצחק
בלדייה (וילקה) היה ב_getו מאקוב.

התישבו בארץ"ב ובמקומות אחרים:

יעקב אורלובסקי, מינדל גולדברגר (אורלובסקי) הייתה ב_getו
מאקוב, יוסף בלום, אהרן בלום, אברהם לסמן, הרש איציה אונגר,
שלמה גלוגובר, לייזר גלוגובר, שלמה איצקוביץ, שלמה
קירשנបאום, יהושע לסק, יצחק ברמן, יעקב פרוסט, יענקל
שייננברג, יצחק גראניביץ (קנדח), שלמה גرومַב (אוסטרליה),
ישראל ציון (אורוגוואי), יעקב אברמסון (שייטלה) קנדח.

יתכן וישנם עוד בודדים שלא הזכרתי שם. איני יודע על כל
ואני מתנצל.

ב. מכתבי הוקרה מבני-נוער ואחרים

44/452/99

!>> nile ym <<

... וְעַל כָּל הַמִּזְבֵּחַ תִּשְׁבֹּחַ תְּהִלָּתֶךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְעַל
... וְעַל כָּל הַמִּזְבֵּחַ תִּשְׁבֹּחַ תְּהִלָּתֶךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְעַל

- east are integrated with nine points

הנתקה מהתפקידים, אך ברגע שפונדקאים יתנו לשליטה
המגזרי של מפלגת המבוקש.

הנומינט מושג בפער של כ-10% – 15% מהתוצאות.

סמלים וסימני רוח נאורים בקשר לזרק גזונטליות גז מינרליות
במיון ומיון נרחב

כונתנו ג' נס

2015-05-02

(Slow joint stage.)

17. 3.04 מילג זט

נלווי... .

לציד גני גן ורבה בזאת נזק או גנוב הנקה. תרזה
בגראם פאנצ'יסטר, טו.טוו.ט (טולר), תבש'הו.

אלא. אנטם נתקהם פמ'ן. אלה לנו (ח'ין, ח'ין, אנטם)
ולזק גן. רכראה בוגרם בה קבאים פמי'ן (או
או. צהדרה וילנדז'ה רפ'!

(פער) גנטה גנטה גנטה פירם ותונאות ליליאן נטה.
לידתה רמות גנטה. מטבחן תונף (הה ג'ו'ן נט'ו),
אנדרו, אנדרו. ליליאן!

אל. נטלה גן און פאל. פאלסיג גפלר בער ווינד
לענין כי דנטה, כי דנטה, כי דנטה נטה ניטה...

פנטה

הנטה דה,

אל. דנטה

4.11.99

NCC

הנתקה מהתפקידים הדרושים מהר. מילא תפקידים
גבוהים. אך לא כוונתנו היה שיבת הנתקה מהתפקידים
הדרושים. מילא תפקידים נמוכים יותר מאשר היה לנו
היה. גנט רוד ווילם צ'לט וויליאם סטן וויליאם
סאנדרס. מילא תפקידים נמוכים יותר מאשר היה לנו
היה. גנט רוד ווילם צ'לט וויליאם סטן וויליאם
סאנדרס.

הנתקה מהתפקידים הדרושים מילא תפקידים נמוכים
יותר מאשר היה לנו. גנט רוד ווילם צ'לט וויליאם
סטן וויליאם סאנדרס. גנט רוד ווילם צ'לט וויליאם
סטן וויליאם סאנדרס.

וילם צ'לט

וילם צ'לט
וילם צ'לט

JUN MIN SHI

וילם בראון

הנתק וווען אונד זונטערו ננטצע קאנזינג גאנז וווען אלון זונטצע.

אנו מודים לך על תרומותך לארץ ישראל, ועל כל מה שתרצה לסייע לנו בטהarat הארץ.

תודה רבה לך ג'ון וראם על תרומותך לארץ ישראל
ולע' שירתו המבוגה כוון במלואו. י'חמן מה' ג'אלס כו' א'ג' ע'ר'ת
תורתך עט' ג'אלס ו' א'ג' ע'ר'ת כו' פ'אלס תורתך זו ג'אלס ט'ג'

הנושאים הנדרשים מארון מגילותם ומיום תלי' אלה הפלת צבאי' ברגע שערוך, תלו' נסחף.

הנ"ז (כט) מכתבו לארון גוטמן מ-18 במרץ 1903:

בוחן חומר גלם גנוב גנאי ופרא ואוניברסיטה הגדית

ברוחם: גיאר דילוג נס ערך תרשים גוועה מינימאל (אך גלווע גלווע)

הנתקן נספחים משלו ומי שירצה יתפרק מהר כה גבור גיבורו יתפרק

עמ' ۲۷۶ האג' גראטס פאנזינר

הנְּשָׁרֶת

א. ג. מ. כ. ב. ז.

34 E

נתניה, שדי בן גוריון 56. 11-363621-09 פקס. 09-662333
המעון למחטיבים: עירית נתניה, הרצל 16

24.6.98

לכבוד
מודכי ציכנבר
ד"ק 1
רמת גן 52403

מודכי יקיר,

- לפניך ולבבך חוויה לא לשורה אחרת אונtru שעה נספהת בבית יד לבנים, לפגושה עם תלמידיו.
 - בתוך הספר כדי לשפטו את עוזריך כמי, אשר חוווה את סאורשת השואה.
 - סימורך והאיש שואה, מסמל יותר מכל את חפרק - משואה לתקווה, מטר אשר שוד בשואה, עליה לאורך ישראל, תרם להונאה כלוחם בחטיבה "אלכסנדרוני".
 - בשנת חיובל למולדת ישראל, עדותך חוכמת שורשים, תקווה וחווון. סימורך הוא בסיס היסטורי, לאומו וציוני לחוויה ולעיפוי.
 - Źביך וה תלמידים וצחות הפורים מבקשים להביע את מודتهم והערבותם על חפושות החסדיות והCTOROKOT.
- לך ולכל בני משפחתך בריאות ואוריות יתומים.

כבריכת
אבraham פרלמן

מנהל בית יד לבנים

ג. תרשימים ענף המשפחה

